રસદાયક નવલકથા.

કુંજ-કિશોરી.

લેખક:-

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

કુમુદકુમારી, રત્નગઢની રંભા, [illegible]

વિગેરે નવલકથાઓના કર્તા.

શાહપુર મહેતાપોળ—અમદાવાદ.

પ્રકાશક:-

સાકરલાલ બુલાખીદાસ બુકસેલર.

ઠે. બાલા હનુમાન રીચીરોડ—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૨ જી. પ્રત ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૭૬ સને ૧૯૨૦

કીંમત રૂ. ૨-૪-૦

वंशस्थवृत्त.

वचो हि सत्यं परमं विभूषणं
गजाङ्गनायाः कृशता हि तच्च ।
द्विजस्य विद्यैव पुनस्तथा क्षमा
शिलं हि सर्वस्व नरस्य भूषणम् ॥

સાચી વાણી એ માણસનું ભૂષણ છે, કૃશતા તે ગજ-ગામિની સ્ત્રીનું ભૂષણ છે, બ્રાહ્મણનું વિદ્યા અને ક્ષમા એ મોટું ભૂષણ છે, અને સર્વ માણસનું ભૂષણ સારાં આચરણ છે.

ભર્તુહરિ.

અમદાવાદ–શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં પ્રસિદ્ધકર્તાએ
પોતાના “ **ગ્રન્થોદય** ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપી.

પ્રસ્તાવના.

(આવૃત્તિ બીજી.)

આ સંસારમાં જન્મ ધારણ કરી પ્રત્યેક મનુષ્યે મહાન્ કાર્ય કરવાનાં છે. દરેક કાર્યમાં નીતિની જરૂર હોય છે. નીતિ–ભ્રષ્ટ થતાં માણસ દુઃખથી પીડાય છે. જેમ રાત્રિ પછી દિવસ અને દિવસ પછી રાત્રિ આવે–જાય છે: તેમ સંસાર ચક્રમાં સુખદુઃખની ઘટમાળ ફર્યા કરે છે. નીતિજ્ઞ માણસો સુખ–દુખમાં આનંદ અને સંતોષથી સમય નિર્ગમન કરે છે, પણ પાપી અને નીતિ ભ્રષ્ટ મનુષ્યો દુઃખથી ત્રાસી અસંતોષિત થઇ હૃદયને શોકથી સંતપ્ત કરી નીચ આચરણ આચરે છે. એથી તેઓ મહા દુઃખી થઇ પશુ સમાન જીવન ગુજારે છે. માટે સંતોષને સ્વર્ગ સુખ માની અને ઉશ્કેરાતી વૃત્તિયોને વિવેક પૂર્વક વશ કરી આનંદમય જીવન વ્યતિત કરવું એજ મહાસુખ છે. નીતિ ભ્રષ્ટને તૃષ્ણાની તૃપ્તિ થતી નથી. તેથી કરીને તેઓ વૃત્તિયોને યથેચ્છ ઉશ્કેરી કામાંધ બની ન કરવાનાં કાર્યો કરે છે: તેમાં અંતરાય આવતાં તત્કાળ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધથી અવિવેકરૂપ સંમોહ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તત્ત્વ નિશ્ચયરૂપ જ્ઞાનનો નાશ થાય છે. જ્યાં જ્ઞાનનો નાશ થયો કે તરત તે અજ્ઞાની માણસો નષ્ટ થાય છે.

સંસારમાં ઇચ્છાને આધીન થઇ સર્વ પશુ–પક્ષી મનુષ્યાદિ વિવિધ પ્રકારના ખેલ ખેલે છે: અને વારંવાર દુઃખદરિયામાં ડૂબકીઓ માર્યા કરે છે. તેમની ઇચ્છા કદાપિ પૂર્ણ થતા નથી. આકાશનું પેટ

ખાલી છે. તેને સૂર્ય–ચંદ્ર પ્રકાશથી અને અંધકાર અંધારાથી ભરી દે છે પણ તૃષ્ણા તરંગોનું પેટ તો કદાપિ ભરી શકાતું નથી. તેના હવાઇ કિલ્લારૂપ તરંગો તો એવા હોય છે કે:–તેને જેટલા ભરવામાં આવે છે તેટલા તે ઓછા થતા જાય છે. માટે સર્વ સુજ્ઞજનોએ તૃષ્ણા તરંગોનો ત્યાગ કરી નીતિનો આશ્રય સ્વીકારી ઉશ્કેરાતી વૃત્તિઓને વિવેકથી વશ કરી સંતોષરૂપ સ્વર્ગસુખ સંપાદન કરી આનંદમય જીવન ગુજારવું.

આ નવલકથામાં નવાનગર નામક નગરનો ઠાકોર કૃષ્ણલાલ હલકા લોકોના સહવાસથી અધમ બની અઘટિત આચરણ આચરી તેની પવિત્ર પતિવ્રતા પત્નીને અને ગુણજ્ઞ મિત્રને દુઃખી કરી પાપ-કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. કુટિલ કૃષ્ણલાલનાં કારસ્થાનમાં સપડાએલાં નિર્દોષ અને નીતિજ્ઞ માણસો પ્રભુપર વિશ્વાસ રાખી મનોબળને દૃઢ કરી સત્યને વળગી રહે છે. પાપાત્મા કૃષ્ણલાલ તરફથી તેમને દારૂણ દુઃખ સહન કરવું પડે છે; તદપિ તેઓ સત્ય માર્ગથી ચલાયમાન થતાં નથી. તેમજ કુળવાન કન્યાઓને પોતાના પંજામાં સપડાવી દુષ્ટ કૃષ્ણલાલ અત્યંત ત્રાસ આપે છે ત્યાં પણ તે કુલીન કન્યાઓ ધિરજ અને હિંમતથી શીયળનું રક્ષણ કરે છે.

કામાંધ કૃષ્ણલાલ કિશોરી નામક બ્રહ્મબાળા કે જે તેના ગુણજ્ઞ મિત્રની પત્ની થનાર હતી તેને પરણવાની ઇચ્છાથી તેને અને તેના વૃદ્ધ પિતાને પોતાના દાવમાં સપડાવી તેમની સમક્ષ તેની ઇચ્છા જાહેર કરે છે. નીતિને જાણનાર હરિહરરાય પાપીનો તિરસ્કાર કરી તેને ના પાડે છે; આથી તે નરપિશાચ વૃદ્ધ હરિહર-રાયનું કિશોરી સમક્ષ ખૂન કરી બ્રહ્મહત્યાનું મહા પાપ માથે લે છે. કિશોરી પ્રભુને પોકાર કરતી ધિરજથી સઘળું સંકટ સહન કરે છે. પાપી કૃષ્ણલાલ તેનીપર જુલમ ગુજારવામાં ખામી રાખતો નથી.

આખરે એ બ્રાહ્મણ કન્યાના હાથેજ તે પાપના પુતળાનો અંત આવે છે. કામાંધ કૃષ્ણલાલની પવિત્ર પતિવ્રતા પત્ની સુશીલ સુકન્યા તેના સ્વામિને નીતિના પંથે દોરવા અનેકાનેક પ્રયત્નો આદરે છે. કુકર્મી ભર્તાર અન્ય નારીની અપેક્ષાથી પવિત્ર પ્રેમદાનો ત્યાગ કરી અંતે પશ્ચાતાપ કરી મરણને શરણ થઇ તેના પાપનાં ફળ ભોગવે છે.

संतुष्टो भार्यया भर्ता; भर्ता भार्या तथैवच ।
यस्मिन्नैव कुले नित्यं, कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ।।
मनु स.

જે કુળમાં સ્ત્રી સ્વામીથી અને સ્ત્રીથી સ્વામિ સંતુષ્ટ રહે છે, તે કુળનું ખરેખર કલ્યાણ થાય છે. આવા પ્રકારની નીતિ દાયક અને જ્ઞાન સાથે આનંદ આપનારી આ નવલકથા પ્રભુકૃપાએ જનસમાજની સમક્ષ મુકવામાં આવી છે. જનસમાજને નીતિ-જ્ઞાનને પંથે પ્રેરનાર સુબોધક નવલકથાઓજ છે.

આ દ્વિતીયા વૃત્તિમાં ચિત્ર દર્શનનો નવીન ઉમેરો કરવામાં આવ્યો છે. અંતે કહેવાનું એજ કે:-નવલકથાના દોષોને નહિ જોતાં ગુણ ગૃહણ કરી સદાચારી થશો તો શ્રમ સફળ થએલો સમજાશે.

વિક્રમાર્ક ૧૯૭૬ પુરૂષોત્તમ માસ
શુકલ એકાદશી.
શાહપુર-અમદાવાદ.

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	કૃષ્ણલાલનાં કારસ્થાન	૧
૨	મૃત્યુ સમય	૭
૩	રાજ્ય પ્રાપ્તિ	૧૩
૪	તારા મૈત્રક	૧૮
૫	છૂપો હુમલો	૨૬
૬	બ્રહ્મહત્યા	૩૩
૭	પ્રેમી યુગલ	૪૪
૮	સરલા	૫૦
૯	વૈરની વૃદ્ધિ	૫૭
૧૦	કૃષ્ણલાલ	૬૭
૧૧	કૃષ્ણલાલનાં કાળાં કામ	૭૨
૧૨	ભદ્રકાળીના માર્ગમાં દુશ્મનોની છાવણી	૭૯
૧૩	ભીલ મંડળ	૮૪
૧૪	સરોજ સપડાયો	૯૬
૧૫	કરૂણાશંકરનું કપટ	૧૦૫
૧૬	ઉન્માદિની કિશોરી	૧૧૨
૧૭	શિવ મહોત્સવ	૧૨૧
૧૮	રાયમલ ફસાયો	૧૩૦
૧૯	વિકટ વગડામાં બે પ્રવાસી	૧૪૦
૨૦	જંગલમાં મંગલ	૧૪૮
૨૧	ભીલદેવીનો ઉપદેશ	૧૫૭

૨૨	જ્ઞાનચંદ્ર અને ભીલદેવી	૧૬૩
૨૩	કૃષ્ણલાલનું કાવત્રુ	૧૭૧
૨૪	કરૂણાશંકરના વિચાર	૧૭૮
૨૫	રાયમલનો શોક અને પાપીનો કોપ	૧૮૭
૨૬	ચમત્કારિક ખંડેર	૧૯૫
૨૭	વીરની ધૈર્યતા અને કૃષ્ણલાલની કુટિલતા!	૧૯૯
૨૮	કિશોરીની કપટ જાળ...	૨૦૮
૨૯	હત્યાકાંડ	૨૧૬
૩૦	કિશોરીનું ગુમ થવું અને રાયમલનું રત્નનગર જવું ...	૨૨૨
૩૧	દંપતિ મિલન...	૨૨૮
૩૨	કરૂણાશંકરનું કલ્પાંત	૨૩૭
૩૩	દિવાની કે વિયોગિની ?...	૨૪૨
૩૪	દુ:ખી સરલા...	૨૪૯
૩૫	કોપેલો કૃષ્ણલાલ	૨૫૮
૩૬	ભીલદેવી અને કૃષ્ણલાલ	૨૬૩
૩૭	ભયંકર યુદ્ધ	૨૬૯
૩૮	પાપીનો પસ્તાવો અને સતીનો સદ્બોધ	૨૮૦
૩૯	વેરની તૃપ્તિ	૨૮૯
૪૦	સતીનું સ્વર્ગમાં પ્રયાણ...	૨૯૩
૪૧	સઘળાનું રત્નનગર જવું	૩૦૦
	ઉપસંહાર	૩૦૩

ૐ

કુન્જ-કિશોરી.

પ્રકરણ ૧ લું.

"કૃષ્ણલાલનાં કારસ્થાન."

આશ્વિન માસનો છેલ્લો દિવાળીનો દિવસ હતો. પ્રભાતે વીર વિક્રમનું નુતન વર્ષ બેસવાનું હતું. નવિન વર્ષના સુવર્ણ પ્રભાતમાં સૂર્યના ઉદય પહેલાં જાગૃત થવાની ઇચ્છાથી ઘણોખરો જન સમાજ આખો દિવસ આનંદમાં ગુજારી નિદ્રાને આધિન થયો હતો. અર્ધ રાત્રિ વ્યતિત થઈ ગઇ હતી. કોઈ સ્થળે કોઇ જાગે છે, તો કોઇ ઠેકાણે કોઇ ઉંઘે છે. ઘરને આંગણે ગોખલામાં ગોઠવેલા દીવા

હજી કોઇ કોઈ સ્થળે પ્રકાશતા હતા. સારા જનોને શુભ શુકુન કરાવવાને ભોળાં દિલનાં બાળકો સબરસ લઈ નીકળવાની તૈયારીયો કરતાં હતાં. આવા સમયે નવાનગરના ઠાકોર જસવંતસિંહના નાનકડા મહેલમાં કંઇક ઓરજ પ્રસંગ જણાઇ આવતો હતો.

મહેલના એક વિશાળ ઓરડામાં એક સતેજ દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. તે ઓરડામાં મચ્છરદાનીથી અર્ધ ઢંકાયેલા એક મોટા પલંગ ઉપર તે નગરના વૃદ્ધ ઠાકોર સૂતા હતા. પલંગની નીચે જમીન પર તેમના પુત્ર કૃષ્ણુલાલની પત્ની "સુકન્યા" નીચું જોઇ બેઠેલી હતી. તેનાથી દૂર "સત્યવ્રત" નામક સરદાર બેઠો હતો. તેની આંખ્યોમાં આ સમયે અશ્રુ જણાતાં હતાં. તે વારંવાર પલંગમાં સુતેલા ઠાકોર સામે નજર કર્યા કરતો હતો.

ઘણીવાર સુધી ત્યાં શાન્તિ છવાઈ રહી. આખરે શાન્તિનો ભંગ કરી સરદાર સત્યવ્રત સુકન્યાને ધીમેથી કહેવા લાગ્યો–"બ્હેન! બાપુને બોલાવે ઘણો વખત થઇ ગયો છે. તે ઉંઘે છે કે જાગે છે તેની ખાત્રી તો કરો."

સુકન્યા ઉભી થઇ, અને પલંગની છેક નિકટ જઈ બોલી–"પિતાજી!"

જવાબ ન મળ્યો.

તે ફરીથી બોલી. "પિતાજી! ઓ પિતાજી!"

કોમળ સ્વર કાનના ઉંડાણુ ભાગમાં પહોંચ્યો. ઠાકોરે આંખ્યો ઉઘાડી સુકન્યાની સામે જોયું.

"પિતાજી! હવે શરીરે આરામ છે ને?" સસરાને સામે જોઇ

રહેલા જોઈ પુત્ર વધુએ પૂછ્યું.

ઠાકોર ક્ષીણ અવાજે બોલ્યા "બેટા સુકન્યા! તું હજી શા માટે જાગે છે? તને ઉંઘ આવતી નથી?"

સુકન્યા–"પિતાજી! આટલા દિવસ સુધીમાં કોઇ વખતે તમને કંઇ પણ થયું નથી, અને આજે એકાએક તમને ભયંકર વ્યાધિ થઈ આવ્યો તેથી અમારો જીવ ઉડી ગયો હતો. આવા વખતે મને ઉંઘ કેવી રીતે આવે?"

જસવંતસિંહ–"સુકન્યા! માણસનું શરીર કાચના વાસણ જેવું છે. તેને ફુટી જતાં વાર લાગતી નથી. આજે મ્હેં અધીક આહાર કર્યો હતો, તેમાં વળી કૃષ્ણલાલે તેના સોગન દઇ મિઠાઇનો એક કટકો વધારે ખવરાવ્યો હતો. એ કારણથી આજે મારી તબીયત બગડી ગઇ."

સુકન્યા–"હવે તો શરીરે સુખ છેને?"

જસવંતસિંહ–"હા છે, પણ..."આમ બોલતાં તેમની જીભ એકાએક અટકી ગઇ. આંખ્યો ચઢી ગઈ, મુખ પહોળું થઇ ગયું, અને તેથી સુકન્યા ગભરાઇ ગઇ. તેણે દૂર બેઠેલા સત્યવ્રતને પાસે બોલાવ્યો.

સત્યવ્રતે માથાપર પાણી છાંટવાનું શરૂ કર્યું. ઘણીવારે ઠાકોર સ્વસ્થ થઇ આંખ્યો ઉઘાડી જોવા લાગ્યા. તરત સુકન્યાએ પૂછ્યું, "પિતાજી! શું થાય છે?"

"બેટા! મને શું થાય છે તેની મને કાંઇ પણ ખબર પડતી નથી. મારા પેટમાંનાં આંતરડાં કપાતાં હોય એમ વેદના થાય છે. આહ! રામ." કહી વૃદ્ધ ઠાકોરે પાસું બદલ્યું.

"બાપુ! રાજ્યવૈદ્યને બોલાવી લાવું ? સત્યવ્રતે પૂછ્યું."

"સરદાર, વૈદ્યનું અત્યારે શું કામ છે, મને હમણાં મટી જશે, કદાચ વાયુનો પ્રભાવ હશે તો તે પણ થોડી વારે દબાઇ જશે. તેમ છતાં નહિ આરામ થાય, તો વૈદરાજને બોલાવીશું." ઠાકોરે ધીમે સાદે કહ્યું.

"બાપુ! અત્યારે બોલાવવા દ્યોને! શા માટે ના પાડો છો ?" સુકન્યાએ પૂછ્યું.

"ના બેટા ના, અત્યારે તેમની કાંઇ જરૂર નથી. દિકરા ! તું પણ હવે જા, આ સત્યવ્રત મારી પાસે બેઠો છે. જરૂર પડશે તો તને બોલાવવા મોકલીશ." ઠાકોરે કહ્યું.

"બાપુ! આજે મને ઉંઘ આવનાર નથી. તમે હવે ઉંઘી જાઓ, હું તમારા પગ દબાવું." કહી પુત્ર વધુ વૃદ્ધશ્વસુરના ચર્ણ તળાંસવા લાગી. ઠાકોરે તેને ઘણીએ ના કહી પણ તેણે માન્યું નહિ.

થોડો સમય વહી ગયો. સબરસ વેચનારા એક નાના છોકરાના કોમળ કંઠનો આવાજ આવ્યો કે–"આજે દિવાળી, કાલે દિવાળી સુવર્ણ પ્રભાતે સબરસ સબરસ."

"સુકન્યા બ્હેન, સબરસ લેશો કે ?" કહી એક છોકરાએ દ્વાર ખખડાવ્યું.

"બેટા સુકન્યા ! બ્રહ્મમૂર્તનો સમય થયો, જાઓ ભોળા રામલાલ પાસેથી સબરસ લઇ શુકુન કરી તેને સુવર્ણ મુદ્રા આપી આનંદ કરાવો."

"જેવી આપની આજ્ઞા." કહી સુકન્યા નીચે ઉભેલા છોકરાને

કહેવા લાગી, " રામલાલ, ઉભો રહેજે હાંકે, હું તને શુકુન કરાવવા કંઇક લેતી આવું."

" સારૂં બ્હેન, નિરાંતે આવજો હું અહિં ઉભો છું."

સુકન્યા તેના ઓરડા તરફ જવા લાગી. તેના ઓરડાની જોડેજ તેના સ્વામિ કૃષ્ણુલાલનો શણુગારેલો ઓરડો આવેલો હતો. ત્યાંથી જતાં તેના મનમાં એમ થઇ આવ્યું કે લાવ જોઉં તો ખરી કે સ્વામિ જાગે છે કે ઉંઘે છે? આમ વિચારી તેણે ત્યાં જઇ દ્વારનાં છીદ્રમાંથી દ્રષ્ટિ કરી જોયું તો જણાયું કે અંદર કૃષ્ણુલાલ જાગૃત અવસ્થામાં કંઇક ઉંડા વિચાર કરતો ખુરશી ઉપર બેઠો છે. તેની પાસેની ખુરશીમાં તેના ખભે હાથ મૂકી તેનો પરમપ્રિય મિત્ર " કરૂણાશંકર " બેઠેલો છે. તેમની એવી સ્થિતિ નિહાળી સુકન્યા આશ્ચર્ય પામી. તેઓના વિચાર સાંભળવાની જીજ્ઞાસા સતેજ થઇ, તેથી તે ચુપચુપ ત્યાં ઉભી રહી.

એવામાં દૂરના મહોલ્લામાં સબરસ આપનારા છોકરાઓના રાગડા સંભળાયા. કરૂણાશંકરે ઉભા થઇ વિચારમાં પડેલા કૃષ્ણુલાલને કહ્યું, " લાલા! શું વિચાર કરો છો? ઉઠો, સબરસના શુકન કરો, અને આ વરસમાંજ સુવર્ણ સિંહાસને બિરાજો."

" કૃષ્ણુલાલ સાવધ થયો અને કપાળે કર સ્પર્શ કરી બોલ્યો, " હજી જ્યાં સૂધી બુઢ્ઢાની મરણુ પોક પડી નથી, ત્યાં સૂધી રાજ્યગાદી આપણી નથી."

" અરે એમ તે હોય! એતો ક્યારનાએ આ ભુતળ ઉપરથી વિદાય થઈ ગયા હશે. કૃષ્ણુલાલ! તમે જે મિઠાઇનો કટકો ખવરાવ્યો

હતો, તેમાંનું ઝેર એવું તો આબાદ હતું કે ત્રણ ચાર કલાકમાંજ કામ પતી જાય! વળી તે મરી ગયા હશે તેની આપણને પણ શું ખબર પડે! કારણ કે તે ત્યાં ને આપણે અહિં–"

"અરે એવી તે ખબર ના પડે કે? મારા ધારવા પ્રમાણે હજી તેમનો પ્રાણ ગયો નહિ હોય. કારણ કે મ્હેં આપવા માંડેલો મિઠાઇનો કટકો તેમણે આખો ખાધો નહોતો."

"ત્યારે એમ કહોને મારા મહેરબાન, કે તમેજ ઉંધું માર્યું છે? હશે ચાલો ખેર! ઉભા થાઓ, અને તપાસ તો કરો કે તે જાગે છે કે નહિ? જો ઉંઘતા હોય તો ઠીક છે, નહિ તો તેમની છાતી ઉપર ચઢી બેસી આ શીશીમાંથી ફક્ત બેજ ટીંપા તેમના મ્હોંમાં પાડી દેજો. બસ પછી જોઇ લ્યો કે તરત કામ પૂરૂં થાય છે કે નહિ." કહી કરૂણાશંકરે ગજવામાંથી એક નાની શીશી કાઢી કૃષ્ણલાલને આપી.

સુકન્યા ભયંકર પ્રપંચ સમજી ગઇ. પવિત્ર પિતાનો પાપી પુત્ર આવું કરપીણ કામ કરશે એવી તેને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી. રાજવૈદ્યને બોલાવવાની ખાસ જરૂર છે. ચાલ હું પણ જલ્દીથી સબરસ લઇ સસરાની પાસે જાઉં, નહિ તો પાપીઓ પ્રપંચમાં ફાવશે. આમ ધારી એ પવિત્ર બાળા પોતાના ભાગ્યનો દોષ કાઢતી સુવર્ણ મુદ્રા લઈ નીચે ગઈ.

એ અરસામાંજ કૃષ્ણલાલ ઝેરની શીશી લઇ ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યો. તે ધીમે ધીમે પગ ઉપાડતો પિતાના ઓરડાની નજીક આવી જોવા લાગ્યો. અંદર જસવંતસિંહ લગીર જંપી ગયા હતા. સત્યવ્રત આખી રાતના ઉજાગરાથી બેઠો બેઠો ઝોકાં મારતો હતો.

એ સમયનો લાભ લઇ કૃષ્ણુલાલ ધીમે રહી અંદર પ્રવેશ્યો. પલંગ પાસે જઇ પાપી પુત્ર પિતાના મુખમાં ઝેરનાં ટીંપા નાંખી તત્કાળ બહાર નીકળી ગયો, અને જલ્દીથી પોતાના ઓરડામાં આવી મિત્રની પીઠ ઉપર થપ્પડ લગાવી બોલી ઉઠ્યો, " કરૂણાશંકર કામ પાર. "

" એમ ! ત્યારે આપણને વગર સબરસ લીધે સબરસના શબ્દ માત્રથીજ તેના શુકન ફળ્યા. દોસ્ત ! હવેજ આપણો બેડો પાર, અને તું પણ ભોગવાય એટલો આનંદ ભોગવવા થઇ જા તૈયાર. કહી કરૂણાશંકર હર્ષથી કુદવા લાગ્યો."

પ્રકરણ ૨ જું.

" મૃત્યુ સમય. "

સુશિલ સુકન્યા સબરસ લઇ રામલાલને સુવર્ણ મુદ્રાથી ખુશી કરી ઝપાટાબંધ સસરાના પલંગ પાસે આવી નીચે બેઠી. તેના પગરવથી ઝોકાં ખાતો સત્યવ્રત જાગી ઉઠ્યો. " બ્હેન ! સબરસ લઇ આવ્યાં કે ? " કહી તે આંખ્યો ચોળતો ઉભો થયો.

" સત્યવ્રત ! ક્યાં જાઓ છો ? "

" બ્હેન ! નીચે જઇ મ્હો ધોઈ આવું. કેમ કંઇ કામ છે ?"

" હા, તમે મ્હોં ધોઇ હાલને હાલ વૈદ્યરાજને બોલાવી લાવો. "

"સવારમાં બોલાવીશું તો નહિ ચાલે ?"

"ના, આમ પાસે આવો." કહી સુકન્યાયે તેના કાનમાં કંઇક ધીરેથી વાત કરી.

વાત સાંભળતાંજ સત્યવ્રત આભો બની ગયો. પણ સુકન્યાના 'જાઓ વાર ન કરો' એ શબ્દોથી સાવધ થઇ મુખ ધોયા વિનાજ રાજવૈદ્યને બોલાવવા દોડયો.

તે હજી વૈદ્યને ઘેર પહોંચ્યો નહિ હોય એટલામાં તો જસવંતસિંહ હા, રામ, કહેતા એકદમ ખાટલામાં બેઠા થઇ ફાટી આંખે ચારે તરફ જોવા લાગ્યા.

સુકન્યા ગભરાઈ ગઈ, તેણે નોકરોને બૂમ મારી જાગૃત કરી ઉપર બોલાવ્યા. ઠાકોરનો શ્વાસ જોસથી ચાલવા લાગ્યો. સુકન્યા વાંસે હાથ ફેરવતી પૂછવા લાગી. "બાપુ ! ગભરામણ થાય છે ?"

"હા, મારી નાડીયો તૂટે છે, જીવ ઉંડાણમાં ઉતરી પડે છે. બેટા સુકન્યા ! પ્રાણ નીકળી જાય એવું અસહ્ય દર્દ આ દેહને દમે છે." લથડતી જીભે આટલું બોલી ઠાકોર ચત્તાપાટ સૂઈ ગયા.

"બાપુ ! ગભરાશો નહિ હાં ! હમણાં પ્રભુ મટાડી દેશે, મ્હેં વૈદ્યરાજને બોલાવવા સત્યવ્રતને મોકલ્યા છે."

"દિકરા ! ત્હેં વૈદ્યરાજને નકામા બોલાવ્યા. હું જીવવાનો નથી. હા, આહ, અપાર વેદના. મારો...કૃષ્ણ...લાલ કયાં છે ?"

"તેમને બોલાવું ?"

"હા, મરતાં અગાઉ પુત્રનું મુખ જોવાની ઈચ્છા છે !"

સુકન્યાએ કૃષ્ણલાલને બોલાવી લાવવા એક નોકરને ઇસારતથી સમજાવ્યું.

નોકર દોડતો તેના ઓરડા તરફ દોડયો. આ સમયે કૃષ્ણલાલ અને કરૂણાશંકર મદ્ય પ્રાસન્ન કરતા હતા, નોકરે આવી સર્વ હકીકત તેમને જણાવી.

કૃષ્ણલાલ ગુસ્સે થઈ બોલી ઉઠયો, "અલ્યા ઉલ્લુના પઠ્ઠા! રાજકુમારની આગળ કેમ બોલવું તેનું તને કાંઇ ભાન છે?"

"ભાન નહિ હોય તો હવે વેચાતું લાવશે. કારણ કે હવે નથી રાજા જસવંતસિંહનું રાજ્ય કે તેમ ચાલશે." ફેરી કરૂણાશંકર બોલી ઉઠયો.

"આપ પધારો છો કે નહિ?" નોકરે હાથ જોડી પૂછયું.

"તે જાણવાની તારે જરૂર નથી. જા, ચાલ્યો જા." કૃષ્ણલાલે તેને ધમકાવતાં કહ્યું.

આમ છતાં પણ તે ગરીબ નોકર ત્યાં ઉભો રહ્યો. કરૂણાશંકર ચીડાયો, અને તેથી તેની પાસે જઇ તેનો કાન ઝાલી કહેવા લાગ્યો, "મૂર્ખના શીરોમણિ! જા અમે આવીએ છીએ. જાણતો નથી કે આ કાળ ચોઘડીયું ઉતરવાની તૈયારીમાં છે! હમણાંજ લાભ ચોઘડીયું બેસતાં અમે ત્યાં આવી પહોંચીએ છીએ. માટે જા, ચાલ્યો જા."

નોકર ચાલ્યો ગયો, અને સુકન્યાને જવાબ સંભળાવી ત્યાં ઉભો રહ્યો.

જસવંતસિંહને અપાર દર્દ થતું હતું. તે બૂમેબૂમ પાડતા

હતા, અને વચમાં કૃષ્ણલાલ ક્યાં છે એમ ભાગ્યા તૂટયા શબ્દે પૂછતા હતા.

એવામાં સત્યવ્રતે વૈદ્યરાજ સાથે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. વૈદ્ય જસવંતસિંહની પાસે જઈ ચિકિત્સા કરવા લાગ્યો. બેચાર પ્રશ્ન પૂછ્યા પણ કોણ જવાબ આપે? ઠાકોર ભાન ભૂલ્યા હતા, તે હવે કોઇને ઓળખી શકતા નહોતા, વૈદ્યરાજે નાડી જોઇ ઘણી વારે જણાવ્યું કે, ઠાકોરને વિષ ખવરાવવામાં આવ્યું છે. તેમના જીવનની હવે આશા નથી, બે પળ પણ ભાગ્ય હોય તો જીવે. હજી વૈદ્યરાજના મુખમાંજ તેમના શબ્દો છે એટલામાંજ ઠાકોરે તૂટતી જીભે ચીસ પાડી. ઓ, રામ, મારો કૃષ્ણલાલ ક્યાં છે? ઓ, મા...રા...કૃ...કૃ...ક...ર...સ...ન, બસ થઈ ચૂક્યું. જીવન દીપક બુઝાઈ ગયો, મુખ પહોળું થઇ ગયું. આર્તનાદ શરૂ થયા. નોકર ચાકરોએ કલ્પાંત કરી મૂક્યું. સુકન્યા તો ક્યારનીયે કારમી ચીસ નાખી બેશુદ્ધ થઇ પડી હતી, સત્યવ્રતે કારમી પોક મૂકી.

કરૂણાજનક કલ્પાંત સાંભળી કૃષ્ણલાલ અને કરૂણાશંકર ઓરડાની બહાર નીકળી દોડી આવ્યા, ચાલતાં ચાલતાં કરૂણાશંકરે કૃષ્ણલાલને કહી દીધું કે જો ઢોંગ કરતાં ભૂલીશ નહિ હોં કે? પછાડ ઉપર પછાડો ખાજે, જો તેમાં કસર કરીશ તો લોકોને આપણી ઉપર વ્હેમ આવશે.

"હું સઘળું સમજું છું." કહી પ્રચંડકાય કૃષ્ણલાલ પિતાના ઓરડામાં આવી પહોંચ્યો. પિતાની દશા નિહાળતાંજ કારસ્થાની કૃષ્ણલાલ જમીન ઉપર પછડાઇ પડી માથું કુટતો અત્યંત કલ્પાંત

કરવા લાગ્યો. તેના કલ્પાંતથી સુકન્યા શુદ્ધિમાં આવી. સ્વામિનો ઢોંગ સતી બાળા સમજી તેની તરફ એક ધિક્કારની નજર ફેંકી દૂર ખસી ડુસકાં ભરી રડવા લાગી.

કૃષ્ણલાલના કલ્પાંતથી સઘળાં માણસો ગભરાઇ ગયાં, તેઓએ કૃષ્ણલાલને ઘણુંએ સમજાવવા માંડયું પણ તેઓ જેમ જેમ તેને વધારે સમજાવવા લાગ્યા તેમ તેમ તે પ્રપંચનું પુતળું વધારે ને વધારે ઢોંગ મચાવવા લાગ્યું. આખરે સત્યવ્રતે કરૂણાશંકરને તેને સમજાવવા કહ્યું.

કરૂણાશંકર તેની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી કહેવા લાગ્યો, "ભાઈ! શાન્ત થાઓ, ગઈ ગુજરી ભૂલી જાઓ. તમે ગમે એટલા રડશો તો પણ તમે હવે કદાપિ કાળે પિતાજીને જોઇ શકવાના નથી, માટે ધિરજ ધરી શાન્ત થાઓ."

"ઓ મારા બાપરે, હાય અચાનક આ શું થઇ ગયું." કહી કૃષ્ણલાલ લાંબો રાગડો કાઢી કરૂણાશંકરને કંઠે વળગી રડવા લાગ્યો.

"ભાઇ! આમ શું કરોછો. હિંમત રાખો: તમારા રડવાથી આ બધા માણસો રડે છે. માટે ધૈર્ય ધરો; હવે તો તમારે માથે આવી પડયું. બાપલા! આમ રડવાથી પિતાજી પાછા આપવાના નથી. વિચાર કરો, દેહ પડવાનો હતો તે પડયો, કોઇ સદાકાળ રહેવાનું છે? ભાઇ! ભગવાને અર્જુનને કહ્યું હતું કે મરણનો શોક નકામો છે. આખી ભગવતગીતા ત્હેં મારી પાસેથી સાંભળી છે, તેનો આવોજ ઉપયોગ કરે છે કે?" આવા દાખલા દ્રષ્ટાંતો આપી કરૂણાશંકરે તેને ઘણીવારે શાન્ત કર્યો.

સુકન્યા મનમાં ઘણીયે અકળાતી હતી, પણ તે શું કરે ? તે સતીબાળા એ લોભી ગુરૂ અને લાલચુ ચેલાનો મનથીજ તિરસ્કાર કરતી રડતી કકળતી ખુણામાં બેસી રહી.

બાદ કૃષ્ણલાલે શાન્ત થઈ નોકરોને દોડાવી સરદારો ભાયાતો અને પટાવતોને ત્યાં બોલાવ્યા. રાજ્યગુરૂ પણ આવી પહોંચ્યા. તેમણે રાજાની મરણ ક્રિયા કરાવી, પછી સઘળાએ મૃત રાજાના દેહને નમન કરી પુષ્પની શૈય્યામાં સૂવાર્યું.

નવાનગરમાં રાજાના અકાળ મરણથી ત્રાસ વર્તાઇ રહ્યો. લોકો અનેક પ્રકારે બોલી રાજાના મરણની ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યા.

સુવર્ણ પ્રભાતે રાજાના શબને ઘણાજ માનથી બહાર કાઢવામાં આવ્યું. સ્મશાન ક્ષેત્રે લઇ જઇ કૃષ્ણલાલે વીધીસર પિતાને દાહાંજલી દીધી.

અગ્નિદેવે થોડા સમયમાં તેમનું કાર્ય પૂરૂં કરી દીધું. સરદારો, પટાવતો વગેરે સ્નાન કરી નગરમાં આવ્યા, સત્વરે શોકના સમાચારની પત્રિકાઓ લખાઇ.

નવાનગરની ઠકરાત રત્નપુર નામના નગરને તાબે હોવાથી ત્યાંના મહારાજાને ઠાકોર જસવંતસિંહના મરણ સમાચાર જણાવવા એક ઘોડેસ્વારને દોડાવવામાં આવ્યો. ”

પિતાના મરણથી કૃષ્ણલાલને અપાર આનંદ થયો અને હવે સ્વતંત્રતાથી સર્વ કામ થશે ધારીને તે મનમાં ખુશી થવા લાગ્યો.

સતી સુકન્યાના શોકનો તો પાર નહોતો, તે મનમાં બળતી, ઝળતી, ભવિષ્યમાં શું થાય છે, એ જોવાને તૈયાર થઈ.

પ્રકરણ ૩ જું.

“ રાજ્ય પ્રાપ્તિ. ”

જસવંતસિંહના મરણને ઘણા દિવસ થઇ ગયા, બાદ એક દિવસે શુભ મૂહુર્તે કૃષ્ણલાલને રાજ્યાભિષેક કરવાનું નિર્માણ થયું. સઘળે આમંત્રણ પત્રો રવાના કરવામાં આવ્યા. નાનકડા નવાનગરમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો.

રત્નપુરથી પ્રધાન રાયમલ મહારાજાની સંમતિ લઇ કૃષ્ણ-લાલને ગાદીએ બેસાડવા આવ્યો. નવાનગરની ઇકરાત રત્નપુરને તાબે હોવાથી, નવા રાજાને ગાદીએ બેસતાં ત્યાંના મહારાજાની મહોર મુદ્રા જોઇએ. એ કારણથી પ્રધાન રાયમલ તેના રસાલા સાથે ત્યાં આવ્યો હતો.

દરબારી હોલ સરદારો, પટાવતો અને અન્ય પ્રતિષ્ઠીત નગર જનોથી ચિકાર ભરાઈ ગયો. સમય થતાં રાજ્યગુરૂએ નવા રાજાને રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા કરાવી. તે પછી પ્રધાન રાયમલે ઉભા થઇ કૃષ્ણલાલનો હાથ પકડી સિંહાસને બેસાડયો. તેના હાથમાં રાજ્ય દંડ અને રત્નપુરના મહારાજાની સુવર્ણ મુદ્રા આપી. પ્રધાને તેને કેટલીક શીખામણો આપી. તેના પ્રત્યુત્તરમાં કૃષ્ણલાલે એક છટાદાર ભાષણ કરી તેનો અને રત્નપુરના મહારાજાનો ઉપકાર માન્યો. સઘળે

આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો. માન અકરામની લ્હાણીયો થવા લાગી, દ્રવ્યનો છૂટે હાથે ઉપયોગ કરી માગણુ જનોને સંતોષ પમાડવામાં આવ્યાં.બાદ નાચ તમાસા શરૂ થયા.

અંતે આનંદના દરબારની સમાપ્તિ થઈ. સઘળા એક પછી એક વિદાય થવા લાગ્યા, પ્રધાન રાયમલ તેના રસાલા સાથે રત્નપુર તરફ જવા ઉપડી ગયો.

રાજ્યાભિષેકની ક્રિયાથી મૂક્ત થઈ કૃષ્ણલાલ અને કરૂણાશંકર દરબારગઢમાં આવેલા બગિચામાં ફરવા લાગ્યા. આજે કરૂણાશંકરના આનંદનો પાર નહતો. બન્ને જણા ત્યાં પડેલા કોચ ઉપર બેસી હસ્તે વદને આનંદકારક વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યા.

એવામાં દ્વાર રક્ષક સિપાઇએ અંદર આવી જણાવ્યું કે,– " નામદાર ! આપના મિત્ર **કુન્જવિહારી** બ્હાર ઉભા છે, તે અંદર આવવાની આજ્ઞા માગે છે. "

" આવવા દે. " કરૂણાશંકરે આજ્ઞા આપી.

સિપાઇ ચાલ્યો ગયો. થોડીવારમાં કુન્જવિહારી અંદર દાખલ થયો. "

કૃષ્ણલાલે ઉભા થઇ તેની સાથે હાથ મેળવી પોતાની સાથે બેસાર્યો. તેને રાજ્યગાદી મળવાથી કુન્જે પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કરી કહ્યું, "મારા પરમ પ્રિય મિત્ર અને નવા નામદાર ઠાકોર સાહેબ ! આપને રાજ્યગાદી મળવાથી મને ઘણોજ આનંદ થયો છે. સદાસ-

વઁદા પ્રભુ પ્રત્યે પ્રીતિ રાખી, પ્રજાના શુભમાં હમેશાં લક્ષ્ય આપશો એવી મારી આશા છે. અને..."

કુન્જ આગળ બોલવા જતો હતો, એવામાંજ કરૂણાશંકરે કહ્યું, " કુન્જ ! લાંબુ ટાયલું શું કરવા કરે છે. કૃષ્ણુલાલને ગાદી મળી તેથી આપણને આનંદ થાય એમાં શું નવાઇ ! માટે તારૂં ભાષણ બંધ કરી આનંદી વાર્તાલાપ કર. "

કુન્જ તેની મૂર્ખાઇથી મનમાં હસ્યો અને આગળ બોલવું બંધ કરી કૃષ્ણુલાલને કહેવા લાગ્યો, " ઠાકોરસાહેબ ! આ ગરીબ મિત્રની એક વિનંતિ સ્વિકારશો ? "

" પ્રિય મિત્રની વિનંતિ સ્વિકારવાને હું તૈયાર છું. કુન્જ ! જણાવો કે તમારી શું ઇચ્છા છે ? " કૃષ્ણુલાલે પૂછ્યું.

" મારી ઇચ્છા આપને અભિનંદન આપવાની છે. તેથી આપ નામદાર આપના સર્વ સરદારો સાથે મારે મકાને આજ સાંજના પધારો. " કુંજે જણાવ્યું.

" ઘણી ખુશીથી હું તમારે ત્યાં આવીશ. " કૃષ્ણુલાલે કહ્યું.

" ઘણોજ ઉપકાર થયો. " કુન્જે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

એટલામાં કરૂણાશંકરને કંઈક યાદ આવતાં બોલ્યો, " કુન્જ-વિહારીભાઇ ! એતો જાણે સઘળું સમજ્યા, પણ અમે ત્યાં આવીશું ત્યારે ભેગાભેગી ગોળધાણા પણ ખવરાવશો ને ? "

" શું ! કુન્જવિહારીભાઇના વિવાહ થવાના છે કે ?" કૃષ્ણુલાલે પૂછ્યું.

"હાજી, આજ કાલ કરતાં ઘણા દિવસથી તેમના લગ્નની વાત ચર્ચાય છે. તેમજ કન્યાનો બાપ પણ ઘણા દિવસથી કુન્જવિહારીને ત્યાં આવેલો છે." કરૂણાશંકરે જણાવ્યું.

"ત્યારે તો આપણને ઘણોજ આનંદ થશે. કહો કુન્જભાઈ આજે ગોળ ધાણા ખવરાવશો ને?" કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

"હજી લગ્નનું તો નક્કી થાય? કે પ્રથમથીજ ગોળધાણા? ઠાકોરસાહેબ! પ્રભુઇચ્છાએ આજ એ કામ પણ પૂરૂં થવાની તૈયારીમાં છે. તેથીજ આજે મ્હેં મોટો મેળાવડો કરી ભેગા ભેગું આપને પણ અભિનંદન આપવાનું નિર્ધાર્યું છે. લ્યો હવે મને રજા છે?"

"શું એટલીજવારમાં?"

"હા, કારણ કે મારે હજી ઘણી ગોઠવણો કરવાની છે."

"ત્યારે તો ખુશીથી પધારો, અમે જરૂર તમારે ત્યાં આવીશું."

કુન્જ હાથ મેળવી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના ગયા પછી કરૂણાશંકર કૃષ્ણલાલને કહેવા લાગ્યો, "કૃષ્ણલાલ! કુન્જનું ભાગ્ય સારૂં છે હોં?"

"કેમવારૂં?"

"કન્યા ઘણી ખુબસુરત છે, આખા રાજસ્થાનમાં એ કન્યાનો જોટો મળવો મુસ્કેલ છે."

"અરે જા, જા, એમતે હોય! પ્રધાન રાયમલની પુત્રી સરલા કંઇ કમ છે કે?"

"સરલા સુંદર છે ખરી પણ આનાથી ઉતરતી. ઠાકોર! તમે

જ્યારે તેને નજરે જોશો ત્યારે ખાત્રી થશે. મારા માન્યા મુજબ તો તમે તેને જોતાંજ ચકરી ખાઇ જમીન ઉપર પછડાશો."

"શું તે એવી સુંદર છે?"

"અરે કેવળ સુંદરતાની મૂર્તિ છે, સ્વર્ગની અપ્સરાજ અવતાર લઇને આવેલી હોય એમ લાગે છે."

"તે કયા ગામની રહીશ છે?"

"સૌરીપુર નામના નગરની રહીશ છે. તેનો બાપ ખાનદાન કુટુંબનો છે."

"તેમની જાત શું છે?"

"બ્રાહ્મણ."

"તેનું નામ."

"**કિશોરી.**"

"ઠીક છે, આજે આપણે તેને નજરે જોઇ ખાત્રી કરીશુ!"

"હા ખાત્રી કરજો. ઠાકોર! જો કુન્જનું લગ્ન તેની સાથે થાય તો તેના ભાગ્યનો પાર રહે નહિ."

"હા, કુન્જ પણ સુંદર સ્વરૂપવાન છે, અને કન્યા પણ રૂપવાન છે. એની જોડી ઘણી સરસ શોભશે. કહી કૃષ્ણલાલે નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

"આપણે ત્યાં કેટલા વાગે જઇશું? કરૂણાશંકરે પૂછ્યું.

"બરાબર સાત વાગે." કૃષ્ણલાલે જણાવ્યું.

"ત્યારે ચાલો હવે આપણે અહિંથી જઇએ, અને સાંજે ત્યાં જવાની તૈયારી કરીએ."

"હા, ચાલો." કહી બંન્ને જણા ત્યાંથી ઉઠી મહેલમાં ચાલ્યા ગયા.

કરૂણાશંકરને આગળ પાછળ કોઇ સંબંધી નહિ હોવાથી તે કૃષ્ણલાલની પાસેજ રહેતો હતો.

તેઓના ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા પછી થોડીવારે તેઓ બેઠા હતા, તેની પાછલી બાજુએથી એક રૂપવાન રમણી બહાર નીકળી અને આસપાસ નજર ફેરવી ઝપાટાબંધ મહેલમાં ચાલી ગઈ.

તે રમણી અન્ય કોઇ નહિ પણ સતી સુકન્યા હતી.

પ્રકરણ ૪ થું.

"તારામૈત્રક."

કુન્જવિહારી નવાનગરના એક ગ્રહસ્થનો પુત્ર હતો. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ હતો. તેનાં માતા પિતા સ્વર્ગવાસી થયાં હતાં. તેણે સારી કેળવણી સંપાદન કરી હતી. તે સદાચરણી પવિત્ર અને ધર્માનુરાગી હતો. તેના અનેક સદ્‌ગુણોથી આકર્ષાઈ જનસમાજ તેને માનની નજરે જોતો. ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરવાને તે હમેશાં તત્પર રહેતો.

આજે કુન્જવિહારીના મોટા મકાનમાં ધામધુમ થઇ રહી છે. મકાનને ધ્વજા પતાકાઓથી સારીરીતે શણગારવામાં આવ્યું છે. ઠાકોર સાહેબ પધારવાના હોવાથી સિપાઇઓ થોડે થોડે અંતરે ઉભા

રહી પહેરો ભરી રહ્યા છે. મકાનની અંદર એક વિશાળ હોલમાં ગાદી તકીયા ગોઠવી દીધા છે. ઝુમ્મરોમાં બળતા દીપકોથી સઘળે પ્રકાશ પડી રહ્યો છે, દિવાલ ઉપર અનેક જાતની રંગ બેરંગી નાની મોટી છબીઓ લટકાવી દીધી છે. રાજ્યના અમલદારોથી અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત જનોથી હોલ ભરાઇ ગયો છે. સઘળા આતુરતાથી ઠાકોર સાહેબ કૃષ્ણુલાલની રાહ જોઇ રહ્યા છે.

તે વિશાળ હોલની પાસેના એક ઓરડામાં ચક નખાવી કુન્જની ભવિષ્યમાં થનારી પત્ની કિશોરી નગરની બીજી અબળાઓ સાથે બેઠી હતી. કુન્જવિહારીનો અપૂર્વ વૈભવ નિહાળી કિશોરી મનમાં ઘણી ખુશી થતી હતી.

સરદારો અને અન્ય નગરજનો જેની રાહ જોઇ રહ્યા હતા, તે કૃષ્ણુલાલ સુકન્યા સાથે પડદાવાળા રથમાં બેસી આવતો જણાયો. ચોપદારે નેકી પોકારી તેના આગમનની સૂચના કરી. રથ ઉભો રહેતાં સુકન્યા મ્યાનામાં બેસી સ્ત્રી વર્ગવાળા ઓરડામાં દાખલ થઈ ગઇ. કિશોરીએ તેને આવકાર આપ્યો.

કૃષ્ણુલાલ અંદર આવ્યો, સઘળાએ ઉભા થઇ તેને નમન કર્યું. નમન પ્રતિકાર હસ્તેવદને વાળી તે તેના માટે પાથરેલી મખમલની ગાદી ઉપર બેઠો. તેની જમણી બાજુએ કરૂણાશંકર અને ડાબી બાજુએ કુન્જવિહારીએ સ્થાન લીધું.

બાદ થોડીવાર શાન્તિ ફેલાવા દઇ, કુન્જવિહારીએ ઉભા થઇ કૃષ્ણુલાલને ગાદી મળ્યા બાબતનું સમયને અનુસરતું છટાદાર ભાષણ કર્યું. ભાષણને અંતે નામદાર ઠાકોર સાહેબના પધારવા માટે આભાર

માની તે નીચે બેઠો. તેના ભાષણને સઘળાએ તાળીઓના અવાજથી વધાવી લીધું. પુનઃ પાછી શાન્તિ ફેલાઇ રહી. તે પછી કિશોરીના વૃદ્ધ પિતા હરિહરરાયે કુન્જને કુમકુમનો ચાંલ્લો કરી શ્રીફળ આપ્યું. આનંદ વર્તાઇ રહ્યો. નાચ ગાન શરૂ કરવામાં આવ્યાં. ગોળ ધાણા અને પાન સોપારી આપવાનું શરૂ થયું. સર્વજનો ગોળ ધાણા, પાન સોપારી અને ગુલાબ લઇ, કૃષ્ણલાલને નમન કરી એક પછી એક જવા લાગ્યા. લોકોથી ભરાયેલું વિશાળ દિવાનખાનું જોત જોતામાં ખાલી થઇ ગયું. કુન્જ દ્વાર પાસે ઉભો રહી સઘળાનો ઉપકાર માનતો હતો. સર્વ ચાલ્યા ગયા, પણ કૃષ્ણલાલ અને કરૂણાશંકર ત્યાં બેસી રહ્યા.

કુન્જને દ્વાર પાસે ઉભેલો જોઈ કૃષ્ણલાલે કરૂણાશંકરના કાનમાં ધીમેથી પૂછ્યું "કરૂણાશંકર ! મારાથી કિશોરીને કેવી રીતે જોવાશે ?"

"તેની યુક્તી હું બતાવું છું."

"બતાવ ત્યારે ?"

"કિશોરીને જોવાનો રસ્તો એજ કે, હમણાં જ્યારે કુન્જવિહારી અહિં આવે ત્યારે તમારે કહેવું કે મને નવાં ભાભી દેખાડો, તમારૂં કહેવું તે તરતજ કબુલ કરશે, અને તમને અંદર લઈ જશે. તમે અંદર જજો ને કિશોરીને કંઇક ભેટ આપી બરાબર નિહાળી જોજો. પણ ઠાકોર ! જો, જો, તેને જોતાં કયાંય બેશુદ્ધ બની જતા નહિ."

"અરે જા, જા, આ કૃષ્ણલાલ એવા નરમ હ્રદયનો નથી કે બેશુદ્ધ બની જાય."

આમ વાત ચાલતી હતી, એવામાં કુન્જ અને કિશોરીના

પિતા હરીહરરાય સઘળાના વિદાય થયા બાદ ત્યાં આવ્યા. ચારે જણાએ થોડીવાર સુધી વાર્તા વિનોદ ચલાવ્યો.

વાતોમાંને વાતોમાં કૃષ્ણલાલે તેની ઈચ્છા કુન્જને જણાવી દીધી. કુન્જ તેને લઈ ચકવાળા ઓરડા તરફ ગયો, સ્વામિને કુન્જ સાથે ત્યાં આવેલો જોઇ સુકન્યા આશ્ચર્ય પામી.

બન્ને જણા ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. કિશોરી ઘુમટો ખેંચી એક બાજુએ ઉભી રહી.

કુન્જ સુકન્યા સામે જોઇ બોલ્યો, " બ્હેન ! આ મારા ભાઇની ઇચ્છા તેનાં ભાભીને જોવાની થઈ છે અને તે ઇચ્છાથી તેઓ અહીં આવ્યા છે. "

સુકન્યા હસી પડી, અને પછી કિશોરીનો હાથ પકડી કહેવા લાગી, " બ્હેન ! શરમા નહી, રાજા તો પ્રજાના પિતા છે. તેમની આગળ શરમ શી ? " કહી સુકન્યાએ તેનો ઘુમટો આઘો ખસેડ્યો. શરમાળ કિશોરીએ ધ્રૂજતા પગે કૃષ્ણલાલને પ્રણામ કર્યા.

વાદળમાંથી વિજળી જેમ ચમકે, તેમ કિશોરીનું મુખ જોતાંજ કૃષ્ણલાલ ચમક્યો; અને મન સાથેજ બોલી ઉઠ્યો કે, અરે ! આ તે મૃત્યુલોકની કન્યા કે દેવલોકની દેવકન્યા ! કહી કૃષ્ણલાલ નેત્રનો પલકારો માર્યા વિના તેના સામે જોઇ રહ્યો. બન્નેનું તારામૈત્રક રચાયું. કૃષ્ણલાલ જેમ જેમ તેની તરફ વધારે વાર જોઇ રહ્યો, તેમ તેમ તેની આંખ્યો વિકારવશ થવા લાગી. ચતુર કિશોરી ચેતી ગઈ, તરત તેણે તેના સામેથી નજર ખેંચી લીધી.

કૃષ્ણલાલ સ્વસ્થ થઇ ગળામાંથી એક અમૂલ્ય હિરાનો હાર

કાઢી તેને આપવા હાથ લાંબો કરી બોલ્યો, "કિશોરી! તું દેવકન્યા છે. તારા સહવાસથી મારા મિત્રનો સંસાર સ્વર્ગ સમાન શોભશે. બાળા! હું તારી ઉપર ઘણોજ પ્રસન્ન થઇ આ હાર આપું છું તેનો સ્વિકાર કર."

કિશોરી ચિત્રવત્ ઉભી રહી. તેણે હાર લીધો નહિ. તેને એવી રીતે ઉભી રહેલી જોઇ સુકન્યા કહેવા લાગી, "કિશોરી! વડીલની પાસેથી હાર લેતાં શાને શરમાય છે? આમ આવ અને તેમના હારનો સ્વિકાર કર."

કિશોરી ધ્રુજતે પગે આગળ આવી. કૃષ્ણલાલે આનંદ પામી હાથમાંનો હાર તેના કંઠમાં પહેરાવ્યો. પછી તુર્તજ કિશોરી ત્યાંથી ચાલી ગઇ. વિજળી વાદળમાં છૂપાઈ ગઇ. બાદ કૃષ્ણલાલ અને કુન્જ પણ ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયા.

સુકન્યા કિશોરીને મળી ભેટી સુખપાલમાં બેસી રાજ્યભુવન પ્રતિ ગમન કરી ગઇ.

કૃષ્ણલાલ અને કરૂણાશંકર પણ કુન્જની રજા માગી બહાર નીકળ્યા. બહાર નીકળી કૃષ્ણલાલે કરૂણાશંકરને કહ્યું, "અરે! મને કંઇક થઇ જાય છે."

"શું થઇ જાય છે મારા મહેરબાન?" કરૂણાશંકરે ગભરાઇને પૂછ્યું.

"કિશોરીના કાતિલ કટાક્ષનું બાણ વાગ્યું છે. ઝેર રગેરગમાં વ્યાપી ગયું છે. હા, કિશોરી, કિશોરી, ત્હેં મારા દીલની કરી ચોરી." કૃષ્ણલાલ બકવા લાગ્યો.

"અરે! આ શું, લગીર તો ભાન રાખો; કુન્જ આપણો મિત્ર છે એ તો વિચારો?" કરૂણાશંકરે કહ્યું.

"મિત્ર ખરો, પણ કિશોરી મને આપી મિત્ર ફરજ બજાવે તોજ એ મિત્ર ખરો. કરૂણાશંકર! કિશોરી તે કિશોરીજ છે.

રૂપે રઢીયાળી, નેત્રે ન્યાળી, એ કિશોરી છે રૂપાળી:
વિદ્યુતસમી વામા નિહાળી, ચોંટયું ચિત્ત જોઈ આંખજ કાળી.
રૂપે રામા, ગુણે વામા, દિવાનો કર્યો ત્હેં તાહરો,
કૃપા કરો અલબેલડી, જીવ જાય આ માહરો."

કહી કૃષ્ણલાલ દિવાનાની માફક આમ તેમ જોવા લાગ્યો.

કરૂણાશંકરે તેને ઘણા પ્રકારે સમજાવ્યો, પણ તેણે તેનું કહેવું નહિ માનતાં કહ્યું, "કરૂણાશંકર! કિશોરી વિના જીવવું હરામ છે. આજથી મ્હેં એવો નિશ્ચય કર્યો છે કે કિશોરીને પટરાણી બનાવવી."

"કિશોરીને પટરાણી બનાવી સરલાનું શું કરશો? શું હવે તેને પરણવાની ઇચ્છા નથી?"

"છે, પણ પ્રથમ કિશોરી આ હૃદયની રાણી થશે, બાદ સરલા તેની સહચરી થશે. કરૂણાશંકર! જો કિશોરી મને મળશે તો આ કૃષ્ણલાલ તરફથી તને સો સોના મહોરો ઇનામ મળશે."

"એમ! તો હવે સમજી લ્યો કે કિશોરી તમારીજ થઈ ગઇ. હું ગમે એ યુક્તિથી કુન્જને સમજાવી વિવાહ ફોક કરાવી કિશોરીને મેળવી આપીશ. માટે હવે અહિંથી ચાલો."

"કુન્જને કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. ક્ષત્રિયો કોઇની આપેલી વસ્તુ સ્વિકારતા નથી."

"ત્યારે શું તેનું હરણ કરવું ધાર્યું છે ?"

"જે થાય તે ખરૂં, હમણાં તો અહિં છૂપાઇને સાંભળો કે અંદર શું થાય છે."

"જેવી તમારી મરજી." કહી કરૂણાશંકર બોલતો બંધ થયો. બન્ને જણા નીચેના ચોગાનમાં ઉગેલાં વૃક્ષોને ઓથે છૂપાઇ અંદરનું રહસ્ય જાણવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.

સર્વના ગયા બાદ અંદર કુન્જ અને કિશોરીનો પિતા વાતો કરતા હતા. વાતોને અંતે હરીહરરાયે પોતાને ગામ જવાની આજ્ઞા માગી. કુન્જે ઘણી આનાકાની કરી રહેવાને જણાવ્યું; પણ તેણે માન્યું નહિ. આખરે કુન્જે સવારમાં ગાડી મોકલી વિદાય કરીશ કહ્યું. તેની પણ ના પાડતાં તે વૃદ્ધ પુરૂષે એજ વખતે ઉપડતા વહાણમાં પોતાને ગામ જવાની ઇચ્છા જણાવી. કુન્જની આજ્ઞા લઈ તે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તેનું ગામ સૌરીપુર નવાનગરથી પગરસ્તે જતાં પચીસ માઇલ દૂર હતું, અને રત્નવતી નદીમાં વહાણમાં બેસી જવાથી દશ માઇલ થતું હતું. તેથી તેણે જલ્દી જવાની ઇચ્છાથી પગ રસ્તે નહિ જતાં વહાણમાં જવાનું યોગ્ય ધાર્યું હતું.

તેમનો વહાણમાં જવાનો વિચાર જાણી કૃષ્ણલાલ આનંદ પામ્યો. તરત તેણે પાસે ઉભેલા કરૂણાશંકરના કાનમાં ધીરેથી કંઈક વાત કરી વિદાય કર્યો.

દિવાનખાનામાં બેઠેલો કુન્જ વિચાર કરતો હતો; એવામાં પાછળ કિશોરી આવી ઉભી રહી. તેને જોતાંજ કુન્જ ધડકતે હૃદયે

ઉભો થઇ તેના સામે જોઇ રહ્યો. બન્ને જણાં બોલવાની ઇચ્છા છતાં બોલી શકયાં નહિ. આખરે કિશોરી ધ્રૂજતા અવાજે બોલીઃ–" હું આપની આજ્ઞા માગવા આવી છું. "

" બાળા !. જાઓ કહેતાં આ જીભ ઉપડતી નથી. પણ ન છૂટકે જવાની આજ્ઞા આપું છું. કિશોરી ! આ સેવકને ભૂલશો નહિ. પ્રભુ કૃપાએ આપણે થોડા દિવસમાં લગ્નથી જોડાઈશું. પવિત્ર પ્રેમદા ! લ્યો આ પ્રેમની નિશાની સ્વિકારો. " કહી કુન્જવિહારીએ પોતાની આંગળીએથી એક હિરાની વીંટી કાઢી તેની આંગળીએ પહેરાવી.

એટલામાં કિશોરીના પિતાનો અવાજ આવ્યો, " બેટા કિશોરી ! ચાલો. "

" એ આવી પિતાજી ! " કહી કિશોરી માથું નમાવી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

રાત્રિના અગીયાર વાગે પિતા પુત્રી જવાને તૈયાર થયાં. કુન્જે પોતાના વિશ્વાસુ માણસનું હોડીયું અગાઉથી તૈયાર કરાવ્યું હતું. કુન્જ તેમને નદી સુધી વળાવવા નીકળ્યો. ત્રણે જણાં રત્નવતી તરફ જવા લાગ્યાં.

તેમના ગયા પછી છૂપાઇ રહેલો કૃષ્ણલાલ પણ તેની જગાએથી બહાર નીકળી મહેલ તરફ ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

"છુપો હુમલો."

શિયાળાની મધ્યરાત્રિએ ટાઢ સખ્ત પડતી હતી. મનુષ્ય પ્રાણી ગાઢ નિદ્રાને આધિન થઇ પડેલાં હતાં. સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો. કોઇનો શબ્દ પણ સંભળાતો નહોતો. પહેરા વાળા સિપાઇઓ લાંબા કાળા જબ્ભા ઓઢી રોન ફરવાને નીકળ્યા હતા. આવે સમયે કુન્જવિહારી અને કિશોરીનો વૃદ્ધ પિતા, નગરના રાજ્યમાર્ગ ઉપર થઇને રત્નવતી સરિતાને કિનારે જતા હતા. તેમની પાછળ કિશોરી શરીર પર લીલી શાલ ઓઢી ચાલતી હતી. નગરમાંથી નીકળેલી ત્રિપુટી થોડી વારે નદીના કિનારે આવી પહોંચી. નદીનું શાન્ત જળ આ સમયે ધીમે ધીમે વહન કરતું હોય એમ જણાતું હતું. માણસના પગના અવાજથી કિનારે બેઠેલાં દેડકાં ટપોટપ જળમાં કુદી પડી અવાજ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યાં. રાતની વખતે માછલાં પકડનારાં પ્રાણીયો પાંખોના ફફડાટ કરતાં અદ્ધર ઉડી પાણીમાં દ્રષ્ટિ રાખી રહ્યાં હતાં, અને લાગ ફાવતાં ઝડપથી નીચે ઉતરી પાણીમાં ડુબકી મારી શીકારને પકડતાં. નદીના સામે કિનારે પડેલા એકાદ હોડીયામાં ઝાંખો દીપક બળતો જણાતો હતો. કિનારે ઝુંપડાં બાંધી રહેતા ખારવાઓ લાંબા રાગડા કાઢી મધ્યરાતનું ગીત લલકારતા હતા.

કુન્જવિહારીએ કિનારે આવી પોતાના વિશ્વાસુ ખારવાને હાંક મારી, "અલ્યા બોડા, એ બોડા."

કુન્જનો અવાજ સાંભળી સામા કિનારે ઝુંપડામાં સૂતેલો બોડો બહાર નીકળી લાંબે ઘાંટે બોલ્યો, એ મને કુણ બોલાવે સે ?

કુન્જે જવાબ આપ્યો, "અલ્યા બોડીયા ! એતો હું કુન્જવિહારી."

"એ કોણુ કુન્જ દાદા, એ આઈવો ભાઈ સાબ." કહી બોડો હોડીયામાં બેસી થોડીવારે તેમની પાસે આવ્યો.

કુન્જે હરીહરરાય અને કિશોરીને સંભાળપૂર્વક સૌરીપુર લઈ જવાનું બોડાને સૂચવી કહ્યું, "જો સારી રીતે લઇ જઈશ તો ખુશી કરીશ, ને ઇનામ આપીશ." બોડો આનંદથી કુદયો ને બોલી ઉઠયો, દાદા, કાંઇ ફકર કરશો નહિ, હું આ બુનને અને આ ઘયડા કાકાને હાચવી હંભાળીને સુર્ઈપર મેલી આવીશ. કહી બોડો ડોસા તરફ જોઇ બોલ્યો, કાકા ! બુનને લઇ હોડીઆમાં બેહી જાઓ, હવારના પહોરમાં તો આપણે પોંકી જઇહુ.

કુન્જને મળી બન્ને જણાં હોડીયામાં બેઠાં. બોડાએ હોડીયું સારીપૂર તરફ હંકાર્યું. હોડીયું દ્રષ્ટિમર્યાદાની બ્હાર જતાં કુન્જે ભગ્ન હદયે નગર તરફ ગમન કર્યું.

પવન અનુકુળ હોવાથી હોડીયું ઝપાટા બંધ જવા લાગ્યું. બોડો મધુર ગીત ગાતો હલેશાં મારતો હતા. કિશોરી પાટીયા ઉપર સૂઇ રહી હતી. તેનો વૃદ્ધ પિતા બેઠો બેઠો ઝોકાં મારતો હતો. રાત્રિના બે વાગતાં તો હોડીયું લગભગ ચારેક માઇલ નીકળી આવ્યું. એવામાં પવન જોસથી ફુંકાવા લાગ્યો. હોડીયું તીરના વેગથી ચાલવા લાગ્યું.

એટલામાં હલેશાં મારતા ખોડાની નજરે દૂરથી એક બીજું હોડીયું ઝડપથી આવતું જણાયું. ખોડો ચોંકયો અને તેની ઝીણી આંખોથી આવનાર હોડીયાને જોઇ રહ્યો.

સુસવાટા બંધ ચાલી આવતું હોડીયું થોડીવારે ખોડાના હોડીયાની લગોલગ આવી પહોંચ્યું. ખોડાને જણાયું કે તેમાં સાત કદાવર માણસો કાળાજભ્ભાથી ઢંકાઇને બેઠા છે.

ખોડાના હોડીયાની પાસે આવતાંજ એ બીજા હોડીયામાં બેઠેલા સાત જણામાંથી એક ઉભો થયો અને પોતાના હોડીયાના કડામાં ભરાવેલી આંકડીનો બીજો છેડો ખોડાના હોડીયાના કડામાં ભરાવી દીધો. બન્ને હોડીયાં સાથે ચાલવા લાગ્યાં. તરત બીજા માણસો ખોડાની ઉપર તૂટી પડયા. ખોડો કંઇ પણ બોલે એ પહેલાં તો તેના મ્હોમાં ડુચો મારી તેના હાથ પગ બાંધી દીધા. કિશોરી સફાળી જાગી ઉઠી. તેનો વૃદ્ધ પિતા આ અકસ્માતથી ગભરાઇ ગયો. હોડીયાં કિનારે લઇ જવામાં આવ્યાં. હુમલો કરનાર માણસો કાળા અંધકારમાં ભૂત જેવા જણાતા હતા. કિનારો આવતાં સાતે જણા નીચે ઉતરી પડયા. તેઓમાંથી કોઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના એકે કિશોરીને, અને બીજાએ હરીહરને ઉપાડી લીધો. કિશોરી અને હરીહર ચીચેચીસ પાડવા લાગ્યાં. આથી ઉપાડી જનારાઓએ તેમના મુખ ઉપર હાથ દાંકી તેમને ચીસો પાડતાં અટકાવ્યાં. ખોડાને બંધન દશામાં હોડીમાં રહેવા દઇ એ નિશાચરો ઝપાટા બંધ ત્યાંથી ચાલતા થયા.

તેમના ગયા પછી ઘણીવારે ખોડાને ભાન આવ્યું, તેણે યુક્તિથી મ્હોમાં મારેલો ડુચો કાઢી નાંખી મુખથી દોરડાની ગાંઠયો છોડી અને પછી હોડીને પાછી હંકારી નવાનગર તરફ જવા લાગ્યો.

ઘોર અંધારી રાત્રિએ સઘળે શુન્યકાર જણાતું હતું, તમરાં ઘુવડ, શિયાળવાં વગેરેના નાદ સંભળાતા હતા. પવનના સપાટાથી ઝાડની ડાળીગો એક બીજાની સાથે અથડાઈ અવાજ ઉત્પન્ન કરતી હતી. આવી કાળના જેવી કાળી રાતે ભૂત જેવા સાત જણા એક સુકોમળ બાળાને, અને તેના વૃદ્ધ પિતાને ઉંચકી ચાલ્યા જતા હતા. સઘળા ચૂપચાપ ચાલતા હતા. ઘણે દૂર ગયા પછી હરીહરે પોતાને ઉંચકનારને પૂછ્યું. "ભાઇ ! મને કહેતો ખરો કે તમે અમને આમ ઉંચકીને કયાં લઇ જાઓ છો ?"

ઉંચકનાર માણસ મોટા અવાજે બોલ્યો, "ચૂપ, નહિ તો તારી ખોપરી તોડી નાખીશ."

તેના જવાબથી વૃદ્ધ પુરૂષ ચૂપ થઇ ગયો. ભાગ્યમાં લખ્યું હશે એ થશે, એમ હિંમત રાખી પ્રભુનું નામ લેવા લાગ્યો.

ઉતાવળથી ચાલ્યા જતા પાપાત્માઓ મોટા મજાલે એક ભાગ્યા તૂટયા કિલ્લા આગળ આવી અટકયા. છ જણા કિશોરી અને હરીહરને ઘેરી ઉભા રહ્યા. તેમાંનો એક માણસ કિલ્લાના દરવાજા આગળ ગયો. બારી ઉઘાડી હતી. તેણે બારીમાં દાખલ થઈ પાસેની કોટડીમાં જઇ એક ઉંઘતા માણસને જગાડી દીવા સળગાવી તૈયાર થઇ પોતાની સાથે આવવાને કહ્યું.

અંદરનો માણસ તૈયાર થાય એ પહેલાં તે માણસ બહાર જઈ કિશોરી અને તેના બાપને ઇસારતથી અંદર આવવાનું કહી પાછો કિલ્લામાં આવ્યો. કિલ્લામાં આવી તેણે પેલા દીવાવાળા માણસને કાનમાં કંઇક કહી આગળ ચાલવાનું જણાવ્યું. પછી તેણે વૃદ્ધ ડોસા અને કિશોરી સામે જોઇ ઘોઘારી અવાજે કહ્યું, "ગૂપચૂપ મારી

પાછળ ચાલ્યાં આવો. ” કહી તે આગળ ચાલવા લાગ્યો. તેની પાછળ કિશોરી અને તેનો બાપ ચાલવા લાગ્યાં. આગળ જતાં એક બીજો ભાંગેલો દરવાજો આવ્યો, તેમાં થઇ તેઓ એક સપાટ મેદાનમાં આવ્યાં, તે મેદાનની આસપાસ ભીંતો ચણેલી હતી. તુર્તજ આગળ ચાલનાર માણસે એક ભીંત પાસે જઈ એક ગુપ્ત બારણું ખુલ્લું કર્યું. તેની અંદર ખવાઇ ગયેલો એક લાકડાનો દાદર આવેલો હતો, તેની ઉપર સઘળાંએ ચઢવા માંડયું. કિશોરી ધ્રૂજતે પગલે દાદર ચઢવા લાગી. દાદરના પગથીયાં નાનાં ને ઘણી જગાએથી તૂટેલાં હતાં. તેથી સઘળાં સાચવીને પગ મૂકી ઉપર ચઢતાં હતાં. વળી પાછું ઉતરવાનું શરૂ થયું, અંધકારમાં કશું દેખાતું નહોતું. અંદરની હવા અસ્વચ્છ અને ભેજવાળી હતી. માથું ફરી જાય એવી દુર્ગંધ આવતી હતી. લાકડાના બન્ને દાદર ઉતરી રહી તેઓ બીજી એક પત્થરની નાની સીડીનાં પગથીયાં ઉતરવા લાગ્યાં. તે સીડી જમીનમાં કોતરીને કરેલી હતી. થોડીવારમાં નીચે જતાં એક ગોળાકાર આકારનો પત્થરનો ઓરડો આવ્યો. ત્યાં આગળ આવી પેલા માણસે કમ્મરેથી કુંચીયોનું જુમખું કાઢી એક બીજો ઓરડો ઉઘાડયો.

કિશોરી અને હરીહરરાય તો આ કાળા ઝભ્ભાધારી પિશાચની સાથે મુડદાની માફક તે જાય તેમ જતાં હતાં. આખરે તે ઓરડામાં આવી તેઓ ઉભાં રહ્યાં. પેલા ભૂત જેવા માણસે ખોખરા અવાજે બૂમ મારી કે, “ અલી નાથી, એ નાથલી. ”

“ કાં શું છે રે મારા ભાઇ ? મરેરે તું ? આટલી રાતે મને ચ્યમ બોલાવી ? ” કહી એક કદરૂપી ડોસી અંદરના ભાગમાંથી હાથમાં દીવાનું કોડીયું પકડી ત્યાં આવી ઉભી રહી. તેને જોતાંજ

ભલભલા વીરનરો છળી જાય એવો તેનો ચુડેલ જેવો દેખાવ હતો. તેણે હાથમાંનું દીવાનું કોડીયું એક ગોખલામાં ગોઠવ્યું અને કેડમાંથી કંઇક કુંચી જેવું કાઢી તે બુઢ્ઢીએ અંદરના ભાગમાં એક બીજા ઓરડાનું દ્વાર ખુલ્લું કર્યું. બારણું ઉઘાડતાં તેણે બધાંને અંદર આવવાની ઇસારત કરી.

સઘળાં તે ઓરડામાં આવી ઉભાં ગયાં. તે ઓરડો શણગારેલો હતો, તેની અંદર એક છત્રપલંગ ગોઠવેલો હતો; તેની પાસે એક નાના ટેબલ ઉપર કેટલાંક પુસ્તકો પડેલાં હતાં. ભીંતની અંદર એક નાનું હાટીયું આવેલું હતું. તેની અંદર આયનો, કાંસકી, અને સુગંધીદાર તેલોની શીશીયો ગોઠવેલી હતી. બીજા સામાનમાં બેએક ખુરશીયો પડેલી હતી. જો કે ઓરડો તરતનો સાફ કરેલો જણાતો હતો, છતાં તેની અંદરથી ભેજવાળી હવાની વાસ આવતી હતી. ભીંતો ઉપર જાળાં બાઝેલાં હતાં, ઉંદરોએ મોટાં મોટાં દર કરેલાં હતાં, એથી જણાતું હતું કે આ ઓરડો ઘણા વખતથી બંધ હશે, પણ તેને વપરાશને માટે આજેજ ખુલ્લો કરવામાં આવ્યો હશે.

આ ઓરડામાં કિશોરી અને હરીહરરાયને રાખી સાથે આવનાર યમદૂત જેવો માણસ પેલી ચુડેલ ડોસીને કહેવા લાગ્યો, "અલી નાથલી! મારૂં કામ હવે પૂરૂં થયું છે. તેથી હું જાઉં છું. આ લોકોને અહિં રાખ્યાં છે તેની મારે અત્યારેજ ખબર આપવી પડશે. તેથી કદાચ તેઓશ્રી...સવારમાંજ અહિં આવશે. તારે આ લોકોની બરાબર સંભાળ રાખવી. તેઓ જે કાંઇ આજ્ઞા કરે તે વાર કર્યા વિના ઉઠાવજે. તેમને જોઇએ તે લાવી આપજે. જો તું તેઓને સારી રીતે ખુશી કરીશ તો ભવિષ્યમાં તું ઘણી સુખી થઇશ." આમ કહી તે

માણસ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

તેના ગયા પછી પેલી કૃત્યાએ કિશોરીને પૂછ્યું, "છોકરી ! તારે કંઈ જોઇએ છે કે ?"

"ના." કિશોરીએ ટુંકમાંજ પતાવ્યું.

બુઢ્ઢી બહારે નીકળી અને ઓરડાનું દ્વાર બંધ કરી બહારથી ચાંપ અને તાળું વાસી પોતાના ઓરડામાં જતાં જતાં મનમાં બરબડી કે, 'ભગવાન જાણે કે પાપીયા કૃ...ને આવું પાપકર્મ કરવાનું કયાંથી સુઝતું હશે!' આમ મનમાં બોલતી તે તેના ઓરડામાં જતી રહી.

બાપ દિકરી એકલાં પડયાં, બન્નેએ એક બીજાના ગળે વળગી પુષ્કળ રૂદન કર્યું. અંતે હરીહર તેની પ્યારી પુત્રીને આશ્વાસન આપી જમીન ઉપર આડો થયો. વૃદ્ધ વયમાં આ આવી પડેલા દુઃખથી અને ઉજાગરાથી તેની આંખ્ય મળી ગઇ.

કિશોરીને ઘણીવાર સુધી ઉંઘ આવી નહિ. તે અનેક પ્રકારના વિચારોને મનમાં સ્થાન આપવા લાગી કે, "અમને પકડી અહિં રાખનાર કોણ હશે! ગરીબ બિચારા ખોડીયાનું શું થયું હશે? અરેરે! મારા કુન્જને અમારી દશાની ખબર પડતાં તેની શું સ્થિતિ થશે!" આવા આવા વિચારથી તે ગરીબ બાળા ગભરાઈ ગઇ. આ ભયંકર સ્થાનના વિચાર કરતાં તે ધ્રૂજી ઉઠી અને આખરે અબળાનું નિર્મળ હૃદય ભયથી ચમકયું. તેણે પલંગમાં પડતું નાખી અત્યંત આક્રંદ કર્યું અને અંતે થાકી કંટાળી નિદ્રાના ઘેરવાથી તે પણ નિદ્રાધિન થઈ ગઇ.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

" બ્રહ્મહત્યા. "

સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી. નવાનગરમાં લોકોનો અવર જવર ધીમે ધીમે વધતો હતો પવન મંદ મંદ વ્હાતો હતો, શિયાળાના દિવસો હોવાથી સ્નાનાર્થે જતા લોકો શરીર ઉપર કામળા ઓઢી સરિતા તરફ ચાલ્યા જતા હતા. કેટલાક લોકો ઓટલા ઉપર બેસી દાતણ કરતા હતા, તો કોઈક પથારીમાં બેઠા બેઠા પ્રભાતીયાંના સુર કાઢતા હતા. કોઇકના ઘરમાંથી ઘંટીના ઘોર, તો કોઇકના ઘરમાંથી બાળકોના રડવાના અવાજ સંભળાતા હતા.

આવા રમણિય પ્રભાતના પ્રથમ પ્રહરમાં નવાનગરનો નવો ઠાકોર કૃષ્ણલાલ સ્નાનાદિક કાર્યથી પરવારી સુંદર વસ્ત્રાભુષણ ધારણ કરી તેના મકાનના જરૂખામાં કોઇકના આવવાની રાહ જોતો આમ તેમ આંટા મારી રહ્યો હતો.

એવામાં સામેથી કરૂણાશંકર અને એક બીજો સરદાર ત્યાં આવતા જણાયા.

તેમને જોઇ કૃષ્ણલાલ આનંદ પામ્યો, અને નીચે ઉતરી દ્વારમાંજ કરૂણાશંકરને મળ્યો. ત્રણે જણા અંદર આવ્યા. દિવાનખાનામાં આવી એક ખુરશી પર બેસતાં કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું, " કાં કરૂણાશંકર ! સિંહ કે શિયાળ ? "

" આ કરૂણાશંકર ધારેલા કામને પૂરૂં કર્યા વિના રહે કે ? ઠાકોર સાહેબ ! શીકારને સપડાવી લાવ્યા છીએ, બસ હવે તો લાવો સો સોના મ્હોરોનું ઇનામ ! " કરૂણાશંકરે કહ્યું.

" શું ખરૂં કહે છે ? શું કિશોરી આપણા હાથમાં આવી ગઇ ?' આનંદ પામતાં કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

" અરે મારા મહેરબાન ! કિશોરી તો કયારનીએ હાથમાં આવી ગઈ છે, અને આપણા પેલા પુરાણા મહેલના શણગારેલા ઓરડામાં આપની આતુરતાથી રાહ જોઇ બેસી રહી છે." કરૂણાશંકરે કહ્યું.

" શાબાશ, મિત્ર શાબાશ, હેં આજે એક ખરા મિત્રનીજ ગરજ સારી છે." કૃષ્ણલાલે કહ્યું.

" ગરજનું કરજ સો સોના મ્હોર આપી પતાવો કે જેથી આનાથી પણ મોટાં કામ કરવાની હિંમત આવે. " કરૂણાશંકરે કહ્યું.

" અરે જ્યોતિષોપાધ્યાયજી ! તમારા બોલવાના ભાવાર્થની મને સમજ પડતી નથી. મારી મશ્કરી તો કરતા નથી ને ? " પુનઃ કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

" જાઓ રે મારા મહેરબાન ! આ શું બોલો છો ? આપને કોઇ દિવસ પણ જુઠું કહ્યું છે ? " કરૂણાશંકરે કહ્યું.

' એમ ! તો લ્યો આ તમારૂં ઇનામ ? " કહી કૃષ્ણલાલે ગળામાંથી સોનાનો કંઠો કાઢી તેને આપ્યો.

કરૂણાશંકર ખુશી થયો, તેણે કિશોરીને લાવવા સંબંધી સર્વ હકીકત કૃષ્ણલાલને અથઇતિ કહી સંભળાવી.

કૃષ્ણલાલના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે કરૂણાશંકરના

કાનમાં કંઈક ખાનગી સૂચના કરી રત્નનગર તરફ પ્રધાન રાયમલની પાસે જવાને રવાના કર્યો. તેના ગયા પછી તેણે પોતાનો ઘોડો તૈયાર કરાવ્યો. નોકર ઘોડાને તૈયાર કરી લાવ્યો. કુટિલ કૃષ્ણુલાલ આનંદના આવેશથી ઘોડેસ્વાર થઈ ભાગેલા કિલ્લા તરફ રવાના થયો. અશ્વને ઉપરાસાપરી ચાબુકોના સપાટા લગાવી પૂરપાટ દોડાવતો કૃષ્ણુલાલ દસેક વાગ્યાના સુમારે કિલ્લાની સમિપ આવી પહોંચ્યો. બાદ દરવાનને અશ્વ સોંપી તે અંદર ચાલ્યો, અને પ્રથમ પેલી નાથી ડોસીને મળવા તેના ઓરડા તરફ ગયો.

વાંચકો ! કૃષ્ણુલાલ કિશોરીના ઓરડામાં આવે તે પહેલાં ચાલો આપણે જોઈએ કે કિશોરી અને તેનો વૃદ્ધ પિતા અંદર શું કરે છે.

હરીહર આ વખતે મ્લાન વદને મહાન ચિંતામાં ગરકાવ થઇ લમણે હાથ ટેકવીને બેઠો હતો. તેની પાસે બેઠેલી કિશોરી વૃદ્ધ પિતાને શાન્તિ સૂચક શબ્દોથી આશ્વાસન આપતી હતી. તે વારંવાર નિઃશ્વાસ નાખી મનમાં બોલતી હતી કે:-" હા, પ્રભો ! અમારી આ શું દશા ? કયાં વ્હાલો કુન્જવિહારી અને કયાં આ કિલ્લો ! હર, હર, વિશ્વંભરા ! એકદમ આવું કારમું કષ્ટ અમારી ઉપર શું કારણથી પડયું હશે ? કહ્યું છે કે દુઃખમાં ધિરજ ધરવાથી અંતે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે મારે પણ હિંમત રાખી જોવું કે હવે ભવિષ્યમાં શું થાય છે."

કિશોરી શાન્ત થઈ, તેની પાસેના ઓરડામાં કોઈક ધીમેથી વાત કરતું હોય એમ જણાયું. કિશોરી કાન માંડી અંદર થતી વાતો સાંભળવા લાગી, પરંતુ તે કંઈપણ સાંભળી શકી નહિ. કારણ કે વાતો કરનાર ઘણુંજ ધીમેથી વાતો કરતાં હતાં. આથી થાકી કિશોરી પુનઃ

હરીહરરાયની પાસે આવી બેઠી.

તે પછી થોડીજ વારમાં અંદરના ઓરડાનું બારણું ઉઘાડી કોઇક અંદર આવતું જણાયું. બન્ને જણાં ચમકીને આવનાર તરફ આતુરતાથી જોઇ રહ્યાં. આવનાર માણસને નજીક આવતાંજ કિશોરીએ ઓળખી લીધો, અને આનંદ પામી તેના પિતા પ્રત્યે કહેવા લાગી, "પિતાજી! ભય પામશો નહિ. પ્રભુ આપણી ઉપર કોપ્યો નથી, પણ તે દયાળુએ દયા કરી આપણને મદદ મોકલી આપી છે. બાપુ! જુઓ, આવનારની સામે નજર કરી તેને ઓળખો કે તે કોણ છે? પિતાજી! આવનાર આપણા માનવંતા ઠાકોર કૃષ્ણલાલ છે, કે જેમણે મને કિંમતી હાર આપ્યો હતો. તેમને ખબર પડી હોવાથીજ તે આપણી મદદે આવ્યા હશે." કિશોરી બોલી રહી કે તરત કૃષ્ણલાલ ત્યાં આવી હાથ લાંબો કરી કહેવા લાગ્યો, "રાયજી સાહેબ! ગભરાશો નહિ હાં, તમારી વાત સાંભળીનેજ હું અહિં આવ્યો છું. જ્યાં સુધી આ કૃષ્ણલાલની વીરહાક વાગે છે, ત્યાં સુધી તમારા એક વાળને પણ ઇજા પહોંચાડવાને કોઇ સામર્થ્યવાન થશે નહિ. તમે મારા મિત્ર કુન્જવિહારીના સંબંધી થયા અને તેથી હું મારા પોતાનાજ સંબંધી થયા સમજું છું."

"આપનો ઉપકાર માનું છું." કહી હરીહરરાય કિશોરી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો, "બહેન! નામદાર ઠાકોર સાહેબ આપણને દુઃખ મૂક્ત કરવાને પધાર્યા છે, તો ઉઠ, ઉભી થા, અને આ સામે જણાતા હાટીયામાં પડેલી કંકુની કંકાવટી લઇ તેમને ચાંલ્લો કરી શુભાશિર્વાદ દે."

કિશોરી ઉભી થઈ અને હાટીયામાંથી કંકાવટી લઇ કૃષ્ણુલાલને ચાંલ્લો કરવા તેની નજીક ગઈ.

તેને ચાંલ્લો કરવા આવેલી જાણી કામાંધ કૃષ્ણુલાલે મુખ બીજી બાજુએ ફેરવી દીધું. ભોળી કિશોરી બીજી બાજુએ ફરી તેને ચાંલ્લો કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, પણુ મૂર્ખ કૃષ્ણુલાલે ચારે દિશાએ મુખ ફેરવી તેને ચાંલ્લો કરવા દીધો નહિ.

ચતુર કિશોરી તેની વિકારવશ આંખ્યો નિહાળી તરત ચેતી ગઈ; ને મનમાં વિચારવા લાગી કે, કૃષ્ણુલાલ દુઃખ મૂક્ત કરવા આવ્યો નથી પણ તેની કુટિલ કામના પૂર્ણ કરવાને આવ્યો હોય એમ જણાય છે. પ્રભો ! પ્રભો ! આ કેવું ધર્મ સંકટ ! આ ગરીબ બ્રાહ્મણ કન્યા તેને પિતા તુલ્ય માની શુભાશિર્વાદ દેવા ઇચ્છે છે ત્યારે આ પાપી ઠાકોર વિષયાંધ થઇ ચારે દિશાએ તેનું મુખ ફેરવે છે, બસ એથીજ સિદ્ધ થાય છે કે તે પોતે ફરતો નથી પણુ તેનો કાળજ તેને ફેરવે છે. અરે હા, પણ હવે મારે કરવું શું ? આ કંકુમાં બોળેલી આંગળીનો ડામ મારે કોના કપાળમાં જઇ કરવો ?" આમ મનમાં શોચતી કિશોરી કંકાવટીને હાટીયામાં પાછી મૂકી એક બાજુએ જઇ ઉભી રહી.

"ઠાકોર સાહેબ ! ચાંલ્લો કરતાં મુખ કેમ ફેરવી લ્યો છો ?" હરીહરે પૂછ્યું.

"હજી સુધી મ્હેં સ્નાન કર્યું નથી. સ્નાન વિના ચાંલ્લો શોભે નહિ. રાયજી સાહેબ ! ખોટું લગાડશો નહિ. હુંતો તમને મારા પોતાનાજ સંબંધી સમાન સમજું છું." કૃષ્ણુલાલે કપટથી કહ્યું.

"આવી મહેરબાની સદાકાળ નિભાવશો તો મહાન ઉપકાર

થશે. " હરીહરે કહ્યું.

કૃષ્ણલાલ—મહેરબાની વધારવી કે ઘટાડવી તે તમારાજ હાથમાં છે ?

હરીહર—એટલે ! ઠાકોર સાહેબ ! આપ કંઇક દ્રીઅર્થી બોલતા હો એમ સમજાય છે. માટે જો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ખુલાસો કરવા કૃપા કરશો તો ઉપકાર થશે.

કૃષ્ણલાલઃ—રાયજીસાહેબ ! ઉપકારની આવશ્યકતા નથી. સાંભળો જાણે કે હું એમ કહેવાને માગું છું કે તમે તમારી કિશોરીનો વિવાહ કુન્જવિહારીની સાથે કર્યો તે મને યોગ્ય લાગતું નથી. કિશોરી ! એક ગરીબના ઘરમાં જવાને બદલે, કોઇ શ્રીમાનના મહેલને શોભાવવા લાયક છે. માટે કિશોરીનો વિવાહ કુન્જની સાથેથી તોડી મારી સાથે સાંધો. કે જેથી તમને ભવિષ્યમાં કોઇ પણ પ્રકારની ન્યુનતા રહેશે નહિ. તમે સર્વ પ્રકારે સુખી થશો.

હરીહરને માથે જાણે પ્હાડ તૂટી પડયો હોય એમ થયું; તેણે થોડીકવાર સુધી કંઇક વિચાર કર્યા પછી તિરસ્કાર ભરી દ્રષ્ટિએ કૃષ્ણલાલ સામે જોઈ કહ્યું, " સમજ્યો, ઠાકોર સાહેબ ! હું સઘળું રહસ્ય પૂરેપૂરૂં સમજી ગયો. નવાનગરના ઠાકોર ! હવેજ મને સમજ પડે છે કે, આ અંધારા ઓરડામાં પૂરાવાનું કારણ તમારા મનનો દુષ્ટ ભાવાર્થ હોવો જોઇએ. ઠાકોર ! હદ થાય છે, વિશુદ્ધ વંશને લાંચ્છન લાગે છે; માટે બોલતાં વિચાર કરો. "

કૃષ્ણલાલઃ—રાયજી ! શાન્ત થાઓ. એકદમ અકળાઈ જાવ નહિ. તમને અહિં રાખવામાં આવ્યાં છે, તેમાં તમારૂં ઘણું હિત

સમાયેલું છે, અહિંયાં દુઃખ અને સુખ બન્ને છે. મારૂં કહેવું કબુલ કરશો તો સ્વર્ગ સમાન સુખ ભોગવશો, અને ના કહેશો તો આ અંધારા ઓરડામાં જીવન પર્યંત પૂરાઇ આખરે મૃત્યુને શરણ થશો. માટે ઉંડો વિચાર કરી મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર થાવ ?

હરીહરઃ--કૃષ્ણલાલ ! મારી કિશોરીનો વિવાહ હું તમારા દેખતાંજ કરી ચૂક્યો છું. તે માંગલિક પ્રસંગમાં તમે પણ હાજર હતા, છતાં તમે અત્યારે આવી રીતે શામાટે કહો છો ?

કૃષ્ણલાલઃ--તમારી કરેલી ભૂલ હું હવે સુધારવા ચાહું છું. તમે તેની સાથે વિવાહ કરી મોટી ભૂલ કરેલી છે. માટે તે થયેલી ભૂલ સુધારો. કુન્જનો વિવાહ ફોક કરો અને તેના બદલામાં આ કૃષ્ણલાલને પસંદ કરો.

હરીહરઃ--ઓ કૃષ્ણલાલ ! હું આ શુ સાંભળું છું ? અરે તું તેજ કૃષ્ણલાલ કે જે કુન્જવિહારીના મકાનમાં વાર્તાલાપ કરતો હતો ! તે તું કે કોઈ બીજો ? ના, ના, એ તુંજ હતો. કૃષ્ણલાલ ! તું જાણે છે કે હું ઉચ્ચ કુળનો બ્રાહ્મણ છું, તેથી હું કરેલો વિવાહ તોડવાને લાચાર છું. કૃષ્ણલાલ ! તું ક્ષત્રિય અને હું બ્રાહ્મણ ! બન્નેનો સંબંધ કદાપિ થાય નહિ. તારામાં અને અમારામાં આસમાન જમીનનો ફેર છે. ઠાકોર ! આ વખતનાં તારાં વાક્યો એક હલકા માણસના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો સમાન છે. જે કુન્જવિહારી તારો પરમપ્રિય મિત્ર થાય, તેની થનાર પત્ની ઉપર તરાપ મારવા તૈયાર થયેલા અંધ ઠાકોર ! તારાથી આ અન્યાય થાય છે. તું શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને ધુળમાં મેળવે છે. યુવાની દિવાની છે. માટે સમજુ થા અને આવી ઉદ્ધતાઇનો

ત્યાગ કરી અમને અહિંથી વિદાય કરી દે. ઈશ્વર તારૂં ભલું કરશે.

કૃષ્ણલાલઃ—ડોસા ! જેમ જેમ હું નથી બોલતો તેમ તેમ તું વધારે બોલતો જાય છે કે ? યાદ રાખ કે તારા મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો તારી ભાવીની વિપત્તિમાં ઘણો વધારો કરી રહ્યા છે. બુઢ્ઢા ! ઉદ્ધતાઈ તારી છે કે મારી તેનો તુંજ વિચાર કરી જો. હું કહું છું કે આ કિશોરીનો હાથ મારા હાથમાં સોંપી સુખેથી તારા ગામ તરફ રવાને થઈ જા ?

હરીહરઃ—આ આસમાન અને જમીન એક થશે તોપણ મારાથી કદાપિ એમ નહિ બનશે. ક્રૂર કૃષ્ણલાલ ! તું અમને દુઃખના ડુંગર તળે દાટીશ, રીબાવીશ અને છેવટે આ નાશવંત શરીરનો પણ નાશ કરીશ, તો પણ તે સઘળું હું હસ્તે મુખડે સહન કરીશ, પરંતુ કદાપિકાળે તારી નીચ માગણીનો સ્વિકાર કરનાર નથી તે નથીજ. પાપાત્મા ! જેમ જેમ હું તારી સાથે માનપૂર્વક વર્તુ છું તેમ તેમ તું વધારે કઠોર થતો જાય છે. બસ હવે સમજજે કે આ ડોસો તેના વિચારથી ડગનાર નથી. તારાથી થાય એ કરી લે.

કૃષ્ણલાલ—બુઢ્ઢા ! સમજ, પાછળથી પસ્તાવું પડશે. તું એક ઠાકોરનું અપમાન કરી માથે મ્હોત માગી લે છે ?

હરીહરઃ—જો તું પણ મારી સાથે યોગ્ય વર્તણુંકથી વર્ત્યો હોત, તો હું પણ તારી સાથે માનપૂર્વક વર્ત્યો હોત. ત્હેં ન્યાયથી મને પૂછયું હોત, તો તારા જવાબ હું ન્યાયથી આપત. દુષ્ટ ઠાકોર ! ત્હેં અન્યાય કરી અયોગ્ય માગણી કરી છે, તે તારી દુષ્ટ માગણીથીજ તારૂં અપમાન થાય છે. આ હરીહર મૃત્યુથી બ્હીતો નથી, અને મૃત્યુ

શું ચીજ છે તે પણ જાણતો નથી.

કૃષ્ણલાલ—તું નહિ ઓળખતો હોય તો હું તને અવશ્ય તેની સાથે ઓળખાણ કરાવી આપીશ. બુઢ્ઢા! જીવવું હોય તો મારી ઇચ્છાને આધિન થા, નહિ તો તારે મારા ભયંકર ક્રોધનો ભોગ થઈ મરણને મળવું પડશે.

હરીહર—પામર પશુ! મ્હેં તને એક વખત કહી દીધું કે મારા વિચાર કદાપિ ફરનાર નથી. વારંવાર શું પૂછે છે?

કૃષ્ણલાલ—વિચાર ફેરવ, નહિતો પરિણામ વિપરીત આવશે!

હરીહર—ફિકર નહિ, પરિણામ વિપરીત આવશે તો આ અન્યાયી અવનિમાંથી વિદાય થઇ કિરતારના દરબારમાં તેમની પાસે જવાશે, અને તારા જેવા કુટિલ કાગડાઓના કૂકર્મોની ફરીયાદ તેના ન્યાયના દરબારમાં દાખલ કરાશે.

કૃષ્ણલાલ—ઓફ! આ ભયંકર અપમાન! બુઢ્ઢા! હવે તારૂં આવી બન્યું છે, છતાં દયાથી એક વખત ફરીથી પૂછું છું કે તું શું જવાબ આપે છે?

હરીહરઃ—તારી આશા નિરર્થક છે. વિષયાંધ થયેલા દુષ્ટ! લગીર તો વિચાર કરી જો કે હું આ કોની માંગણી કરૂં છું? અરે મૂર્ખના શીરોમણિ! સાંભળ, જેમ મિષ્ટ પદાર્થોનું પ્રાસન કર્યું હોય, પરંતુ વમન થયા પછી તેના સામે પણ જોવાતું નથી તેમ તું ગમે એવો ગુણવાન, રૂપવાન, અને આખી પૃથ્વીનો બળવાન ઠાકોર હોય પણ હવેથી તું મારા મનથી એક હલકામાં હલકો નીચ નરાધમ નરપશુ છે.

"ઓહ્! હવે આ સહન થશે નહિ. બુઢ્ઢા! થા હવે તૈયાર."

કહી કૃષ્ણલાલે છલંગ મારી હરીહરને નીચે જમીન પર નાખી દીધો.

મૃત્યુ પાસે છે ધારી હરીહર બૂમ પાડી ઉઠયો, "સબુર, થોડી વાર સબુર કર." કહી હરીહરરાય પાસે ઉભેલી ધ્રુજતી કિશોરીને દયાદ્ર નેત્રે જોઇ કહેવા લાગ્યો, "બેટા કિશોરી! હું તારાથી સદાને માટે વિદાય થાઉં છું. દિકરા! દુઃખથી ગભરાઇશ નહિ. મને તારી સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે તારી ઉપર દારૂણ દુઃખ તૂટી પડશે તો પણ તું તારા ધર્મથી ચળીત થઇશ નહિ. તે જાણવા છતાં પણ મારા અંતિમ વખતના બે બોલ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી લે. બેટા! આ શરીર નાશવંત છે, જ્યારે ત્યારે ખાલી ખોખું માટીમાં મળવાનું છે. માટે તેની ઉપર પડતાં દુઃખોથી કંટાળી ક્ષણિક સુખનો સ્વિકાર કરીશ નહિ. ધર્મ ભ્રષ્ટ થવાનો સમય આવે તો સુખેથી પ્રાણનું વિસર્જન કરજે, પણ દુઃખથી ગભરાઇ મોહ વશ થઇ કુળને કલંક લગાડીશ નહિ. પુત્રી! આ વાકયો સ્મરણમાં રાખજે, અને દુઃખમાં શ્રી ભગવાનને સંભારજે. કિશોરી! મારા મૃત્યુ પછી આ પાપી તને સંતાપશે, તે તને અત્યંત દુઃખ દેશે, પણ તે સઘળું તું સહન કરજે. દિકરા! પ્રથમ તો તારે ઘણું સહન કરવું પડશે, પણ અંતે તને અધિક સુખ પ્રાપ્ત થશે એ નક્કિ યાદ રાખજે. કિશોરી! હું જાઉં છું. હું આ લંપટ, દુષ્ટ, ખૂની કુકર્મીના હાથે મરણને શરણ થાઉં છું. તું ગભરાઇશ નહિ......"

"ચૂપ થા શયતાન!" કહી કૃષ્ણલાલ ક્રોધાક્રાન્ત થઇ પુનઃ બોલી ઉઠયોઃ-" આ નવાનગરના માનવંતા ઠાકોરનું અપમાન કરનાર, બુઢ્ઢા! ચાલ થઈ જા હવે આ કટારનો શીકાર." કહી પાપાત્મા કૃષ્ણલાલે કંઇ પણ વિચાર નહિ કરતાં હરીહરરાયના હૃદયમાં કટાર

હુલાવી દીધી. દુષ્ટે બ્રહ્મહત્યા કરી. લોહીનો ધોધ નીકળ્યો. ઝીણી ચીસ પાડી વૃદ્ધ હરીહર તરફડવા લાગ્યો. કૃષ્ણલાલ વિકાળ નજરે જોઈ રહ્યો.

પિતાની દશા જોતાં જ સમસ્ત શરીરે કંપતી કિશોરી ભયંકર ચીસ પાડી બોલી કે, "એ...ઘોર...ઘાતકી...પાતકી...પામર...પશુ! શું ત્હેં બ્રહ્મહત્યા કરી ? આનો બદલો તને જરૂર ઇશ્વર આપશે... હા, પિતા, વ્હાલા પિતા." આમ બોલતી કિશોરી પિતાના શરીર પર પડી કરૂણ કલ્પાંત કરવા લાગી.

હરીહરની છેલ્લી ઘડી ચાલતી હતી. તેણે કિશોરીના માથે હાથ મૂકી સ્વર્ગમાં પ્રયાણ કર્યું. કિશોરી આર્તનાદે કલ્પાંત કરવા લાગી.

અંતે એ સુકોમળ બાળા પિતાની દશા જોઇ ભયથી છળી ગઇ. તેનું માથું ભમવા લાગ્યું. આંખે અંધારાં વળ્યાં. મુખથી કારમી ચીસ નીકળી ગઇ. અંતે પવનના સપાટાથી વૃક્ષ જેમ જમીન ઉપર તૂટી પડે એવી રીતે કિશોરી ચીસ પાડી પિતાના રક્તના પ્રવાહમાં ઢળી પડી.

આવો મામલો જોઇ કૃષ્ણલાલ કંપ્યો. કરેલા સાહસને માટે પશ્ચાતાપ થયો. પણ હવે શું કામનું? તેણે બૂમ મારી ચાર સેવકોને બોલાવ્યા. આજ્ઞાંકિત સેવકો ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. તેમાંના બેને કિશોરીને ત્યાંથી લઈ જઇ કિલ્લામાં આવેલા એક ખંડેરના ખુલ્લા ચોગાનમાં આવેલી એક ઓરડીમાં રાખવાનું કહ્યું. બન્ને જણા બેશુદ્ધ કિશોરીને ત્યાંથી ઉંચકી લઇ ગયા.

કિશોરીને ઉપાડી ગયા પછી કૃષ્ણલાલે ત્યાં ઉભા રહેલા બે

સેવકોને હરીહરરાયના શબની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ સોંપી ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. દરવાજાની આગળ રાખેલા અશ્વ ઉપર સ્વાર થઇ તે નવા નગર તરફ રવાને થઇ ગયો.

વાંચકો ! ચાલો હવે આપણે રત્નનગર નામના મોટા નગર તરફ જઇએ, અને ત્યાં શું થાય છે એ જાણીએ.

પ્રકરણ ૭ મું.

" પ્રેમી યુગલ. "

સુખદાયિની પવિત્ર રત્નવતી સરિતાના કિનારે રત્નપુર નામનું નગર આવેલું હતું. તે નગરના મધ્ય ભાગમાં ત્યાંના મહારાજા ચંદ્રશેખરનો વિશાળ અને નેત્રને આકર્ષક રાજ્યમહેલ આવી રહ્યો હતો. રાજા ધર્મપરાયણ, પ્રજાવત્સલ હોવાથી પ્રજા આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરતી હતી. રાજાને સંતાનમાં પુત્ર રત્ન હતું. કુમારનું નામ સરોજકુમાર હતું. તેની માતા બાલ્યાવસ્થામાંજ પંચનત્વને પામી હતી. પિતાની કાળજીથી સરોજકુમાર સોળ વર્ષનો થતાં તો સર્વ શાસ્ત્ર સંપન્ન થયો હતો, તેમ જ ક્ષત્રિયોને ઉચિત શસ્ત્ર અસ્ત્ર વિદ્યાનું પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન સંપાદન કરી લીધું હતું.

મધ્યાન્હના સખ્ત તાપથી સરોજકુમાર તેના સુશોભિત દિવાનખાનામાં એક સુવર્ણે મઢેલા પલંગ પર નિંદ્રાધીન થયો હતો. તેને નિદ્રાવશ થયે થોડોક સમય થયો હશે, એવામાં તેના દિવાનખાનાનું દ્વાર ઉઘાડી એક અનુપમ રૂપવાન બાળા કે જેની ઉમ્મર ભાગ્યેજ પંદર વર્ષની હશે, તેવી નિર્દોષ સુકુમારી બાળા ત્યાં આવી અને દિવાનખાનાનું અવલોકન કરતી ધીમે પગલે કુમારના પલંગ પાસે આવીને તેનું મુખ એકાગ્રતાથી નિહાળવા લાગી. કુમારનું ગૌર મનોહર વદન ઘણીવાર સુધી નિહાળી તે લજ્જીત બાળા મનમાંજ ગણગણવા લાગી કે, અરે મારા મનમાં આજે આ શું થાય છે? મનમાં કંઈક સમજાય ન સમજાય એમ થયા કરે છે. આ મારા બાળ સ્નેહિની સાથે જો કે હું આજપર્યંત આટલી ઉમ્મર થતાં સુધી રમી છું, છતાં કોણ જાણે કે શાથી આજે તેની પાસે જતાં શરમ મને સતાવે છે? તેને જોતાં મારૂં આખું અંગ ધ્રુજે છે. તેનું વદનકમળ જોઇ હું પરવશ બની જાઉં છું. અહા! કેવું મનહર મધુરૂં વદન? વાહ, સરોજકુમાર વાહ! તારા પ્રકાશમય તેજથી હું અંજાઈ જાઉં છું. અહા!

શીતળ ચંદ્ર જેવું, વદન કાન્તિમાન,
નયન મીચી લે તું, શાન્તિથી વિરામ;
જાણે જઇ ભેટું એવા, ઉમળકા આવે છે,
બોલું કંઇ બોલું ત્યાં તો, શરમ સતાવે છે.
કાંઇ કાંઇ અંતર થાય થાય થાય ના સે'વાય.—શીતળ.

* * * *

ચાલુ ત્યાંતો ચરણો, અન્યો અન્ય અથડાયે છે.
લાગી લાગી અંતર લ્હાય લ્હાય લ્હાય ના સે'વાય.—શીતળ.

× × × ×

જાગોજી જાગો વ્હાલા, નિદ્રા વિસારી દ્યો,
રાગી થઇ ત્યાગી વ્હાલા, ત્યાગી સમાધિ દ્યો,
લળી લળી લાગું પાય પાય પાય, ઢોળું વાય.––શીતળ.

સરસ્વતિચંદ્ર.

પ્રેમપીડાથી પ્રેમઘેલી થએલી સરલા આંખ્યો બંધ કરી થોડીક વાર શાન્ત થઇ ઉભી રહી; પણ તેની શાન્તિ વધારે સમય ટકી શકી નહિ. તેનાં નેત્રો ઉઘડી ગયાં. તેણે આંખ્યોને ખેંચી લેવા ઘણોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેનાં હઠીલાં નયનો સરોજકુમારના કાન્તિવાન વદનને નિહાળી રહ્યાં.

આ સમયે સરોજકુમાર ગાઢ નિદ્રાને આધીન થયેલો હતો. સખ્ત ગરમીથી તેના વિશાળ લલાટ પર પરસેવાનાં આછાં આછાં બિન્દુઓ બાઝયાં હતાં.

તે જોઈ તુર્તજ એ કોમળાંગી કન્યા તેના પલંગ પાસે આવી નીચે પડેલા પંખાથી પવન ઢોળતી અને બીજા હાથથી પોતાની પાસે રાખેલા સુગંધયુક્ત રૂમાલથી રાજકુમારના કપાળ પર વળેલો પસીનો લુછવા લાગી.

મુખ પર ફરતા સુગંધમય રૂમાલની સાથે કમળપત્ર સમાન કોમળ કરસ્પર્શથી અને પંખાના શીતળ સુખદાયક પવનથી અલ્પ સમયમાં સરોજકુમાર જાગૃત થયો અને જુએ છે તો સુંદર બાળાને પોતાને સુખકારક લાગતા ઉદ્યોગમાં પ્રવર્ત થયેલી જોઈ. તેનું કાર્ય નિહાળી કુમારે સ્મિત હાષ્ય કરી પૂછ્યું, “ સરલે ! આ શું ? ”

"બાળસ્નેહિ સરોજકુમારને શાન્તિદાયક સમિર ઢોળું છું." સરલાએ શરમાતા વદને જવાબ આપ્યો.

"અરે વ્હારે મ્હારી સરલા! પણ હવે કહે વારૂ કે હું તને પ્રિયતમે કહું કે પ્રાણવલ્લભા કહું?" સરોજે હસ્તે વદને પ્રશ્ન કર્યો.

"નાજી, હજી જ્યાં સૂધી બ્રાહ્મણ અને અગ્નિની સાક્ષીથી મારા પિતાશ્રીએ આપણને લગ્નની ગ્રંથીથી જોડયાં નથી ત્યાં સૂધી તમારાથી એવાં ઉપનામોથી મને ના બોલાવાય. સમજ્યા, શાણા સરોજકુમાર?"

"ત્યારે મારી સરલાને વ્હાલી કહીને બોલાવું તો?"

"જાઓ, જાઓ, એવું બોલતાં શરમાતા નથી? જો હવેથી એવું કહેશો તો ક્ષણવાર પણ અહિં નહિ રોકાઉં! જુઓ હું તો આ ચાલી." કહી સરલા ત્યાંથી જવા લાગી.

તેને જતી જોઇ તુર્તજ સરોજકુમાર ઉભો થઇ તેની પાસે દોડી તેનો હાથ પકડી દિવાનખાનામાં પાછી ખેંચી લાવતાં બોલ્યો, સરલા! આમ શાને રીસાય છે? હજી તું આવીને આવી કયાં સૂધી રહીશ? આપણે સાથે રમેલાં જમેલાં ને આટલાં મોટાં થએલાં અને હવે તું આમ મારાથી વારે વારે રીસાય તે શું સારૂં કહેવાય?"

"સરોજકુમાર! ત્યારે તમારાથી પરણ્યા પહેલાં મને વ્હાલી અને પ્રિયતમા પણ કયમ કહેવાય?"

"ચાલ હવે હું તને એમ નહિ કહું, પણ જ્યારે પંદરમે દિવસે આપણે લગ્નથી જોડાઇશું, ત્યારે તો તને મારી પ્રિયતમા કહીને બોલાવું કે નહિ?"

"હાજી, પછી તો હું પણ તમને મારા પ્રિયતમજી કહિનેજ

બોલાવીશ...પણ......"

"શું છે? સરલા! વાત કરતાં કેમ અચકાય છે?"

"કાંઇ નહિ, એતો સ્હેજ."

"સરલે! તને મારા સોગન છે, હૃદયની સત્ય વાત જાહેર કર?"

"હું શું જણાવું? તમે જાણે તો છો કે પેલો દુષ્ટ કૃષ્ણુલાલ મને નાહકનો ભય દેખાડયા કરે છે. કુમાર! જ્યારથી મારા પિતાશ્રીએ તે દુષ્ટને સ્પષ્ટ ના પાડી તેને ધિકાર્યો છે ત્યારનો એ દુષ્ટ આજકાલ કરતાં ઘણા દિવસથી મને મેળવવા કંઈ ને કંઇ યુક્તિઓ કર્યા કરે છે."

"સરલા! આજ સુધી હું તો એમ જાણતો હતો કે તેના ગુમ થઇ જવાથી તે મરણને મળી ચૂકયો હશે. હં...વારૂ હાલમાં તેણે કંઇ એવું અઘટિત કાર્ય કર્યુ છે કે શું?"

"હા, તેણે ગઇ કાલેજ એક ચિઠ્ઠી મોકલી હતી, તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે, જો તું તા'રા પિતાને સમજાવી મારી સાથે લગ્નથી નહિ જોડાય, તો હું તમારાં લગ્નમાં ભંગ પાડીશ અને તને ગમે તે પ્રકારે ફસાવીશ."

"અરે વાહરે ઉઠાઉગીર કૃષ્ણુલાલ! ત્હેં પણ ખુબ કરી? સરલે!! તું એનાથી બીલકુલ ગભરાઇશ નહિ. તને ફસાવતાં કયાંક એ ફસાઈ જાય નહિ! સદા સર્વદા તારૂં રક્ષણ કરવાને હું તૈયાર છું. સરલા! તું જાણે છે કે વનરાજના ગુમ થયા બાદ ઘણાંએ શ્વાનો ભસી તેમનું શૌર્ય જણાવે છે! બહાદુર પુરૂષોની પાછળ નિર્લજો વૃથા બકવાદ કરી તેમનું મિથ્યાભિમાનપણું જણાવે છે તેમાંનોજ એ કૃષ્ણુલાલ છે, તેથી તેનાથી શું થનાર છે?"

" હાશ...હવે મને શાન્તિ વળી. " કહી સરલા સરોજના કંઠે વળગી પડી.

" સરલા ! આપણે ઉપવનમાં ફરવા જઇશું ? "

" જેવી આપની ઈચ્છા ? "

" તો ચાલો આપણે ત્યાં જઇએ અને ઉપવનમાં ફરી સરિતાના કિનારે બેસી બે ઘડી આનંદ કરીએ. કારણ કે સાંજ પડવા આવી છે, તાપનો ઉકળાટ શાન્ત થયો છે, અને તેથી ત્યાં જઇશું તો શીતળ પવનના સ્પર્શથી આપણાં હૃદય પ્રફુલ્લિત થશે. " કહી સરોજકુમારે પહેરાવાળાને બોલાવી ગાડી જોડી લાવવાની આજ્ઞા કરી. થોડા સમયમાં સેવક ગાડી જોડી લાવ્યો. તેની અંદર સરોજ અને સરલા બિરાજ્યાં. ગાડી ઉપવનની તરફ જવા પૂરપાટ દોડવા લાગી. જોતતામાં રત્નવતી નદીના કિનારે આવેલા ઉપવન સમિપ ગાડી આવી ઉભી રહી. બન્ને જણાં ગાડીમાંથી નીચે ઉતરી ગાડીવાનને ત્યાંજ ઉભા રહેવાનું કહી ઉપવનની ગાઢી ઝાડીમાં અદ્રશ્ય થઇ ગયાં.

પ્રકરણ ૮ મું.

" સરલા "

રત્ન નગરના મહારાજા ચંદ્રશેખરના દરબારમાં રાયમલ્લ નામનો બુદ્ધિશાળી પ્રધાન હતો. જો કે તે પ્રધાન હતો પણ બાલ્યકાળથીજ તે રાજા ચંદ્રશેખરનો પરમ પ્રિય મિત્ર થતો હતો. મહારાજાએ તેને ઘણાંક ગામો બક્ષિસ કરેલાં હતાં, તેથી તે ઠાકોરના નામથી ઓળખાતો હતો. તેને સંતાનમાં એક પુત્રી રત્ન હતું. તેનું નામ સરલાદેવી હતું. તેના સમાન રૂપ ગુણ સંપન્ન બાળા આખા રત્નપુરમાં પણ નજરે પડતી નહોતી. પિતા અને માતા પાસેથી તેણે ઉતમ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. તેનામાં દયા એ મુખ્ય ગુણ હતો. ગરીબો તેમજ રોગીયોને જોઈ તેનું હૃદય દયાથી દ્રવતું હતું. તેમને કેવી રીતે સુખી કરાય એવા વિચારથી તે હમેશાં દુઃખીને સુખી કરવાના પ્રયત્નો કરતી.

રાજા ચંદ્રશેખર હમેશાં મિત્રને મળતો ને તેની સાથે આનંદ યુક્ત વાર્તાલાપ કરતો કોઇ કોઇ વખતે સરોજકુમાર પણ રાયમલને ત્યાં જતો ને સરલાની સાથે રમત ગમ્મત કરતો. નાનપણથીજ સરોજ અને સરલા સાથે રમતાં જમતાં ને આનંદ કરતાં. દિનપ્રતિદિન એ નિર્દોષ બાળકો એક બીજાને એટલાં તો ચ્હાવા લાગ્યાં કે દિવસમાં જો એક વાર તેઓ એક બીજાને ના મળે તો મનમાં ઘણાં દુઃખી થતાં.

આખરે તેમની નિર્દોષ રમત ગમ્મતનો અંત આવ્યો. સરોજ સોળ વર્ષનો યુવાન થયો; સરલા પણ પંદર વર્ષની કન્યા થઈ. બન્ને જો કે એક બીજાને મળતાં પણ પ્રથમની માફક એક બીજાની સાથે છુટથી વાતચીત કરી શકતાં નહોતાં, વાતોમાં ને વાતોમાં બન્ને એક બીજાથી શરમાઈ જતાં. પુત્રી કન્યાવસ્થામાં આવતાં રાયમલ્લ તેના લગ્ન સંબંધના વિચારમાં પડ્યો.

તેના મનમાં સરોજકુમાર સાથે સરલાનો વિવાહ થાય તો ઠીક એમ નિરંતર થયા કરતું હતું. પણ તે રાજકુમાર અને હું એક રંક પ્રધાન તેથી તે બે જણાંનો સંબંધ કેવી રીતે જોડાઇ શકાય, તેમજ મહારાજાને પણ મારા હૃદયની આવી ઈચ્છા કેવી રીતે જાહેર કરી શકાય! કદાપિ મિત્ર ભાવે વાત કરૂં, ને તેઓ ના કહે તો મારૂં શું ભુષણ રહે? આવા આવા વિચાર કરી આખરે રાયમલ્લ શાન્ત થઇ બેસી રહેતો.

એક સમયે પ્રધાન રાયમલ મહાન વિચારમાં ગમગિન થઈ બેઠો હતો. તેની પાસે તેની સ્ત્રી ઈંદુમુખી બેઠી હતી. તે વારંવાર પતિને તેના વિચાર સબંધી પ્રશ્ન પૂછતી હતી. જવાબમાં રાયમલ ફકત એટલુંજ જણાવતો હતો કે હું સરલાના લગ્ન સંબંધી વિચાર કરૂં છું. ઈંદુમુખી તે પછી રાયમલને કંઇક કહેવા જતી હતી એટલામાં તેમના મકાનનું દ્વાર ઉઘાડી એક માણસ અંદર આવ્યો. તેને જોતાંજ ઈંદુમુખી અંદર ચાલી ગઇ. આવનાર માણસ રાયમલને નમન કરી તેમની સામે બેઠો. આવનાર માણસ કૃષ્ણલાલનો મિત્ર કરૂણાશંકર હતો. તે જાતનો બ્રાહ્મણ હતો, તેણે ગરીબી હાલતમાંથી

મહા પરાણે સાચાં જુઠ્ઠાં કરી, તેમજ દરબારી નોકરી કરી પાંચ પૈસા એકઠા કર્યા હતા. કરૂણાશંકર સ્વાર્થી, સાચાં જુઠ્ઠાં કરનાર, ને લોકોને હાજી હા કરી ખુશ રાખનાર હતો. તે સારા માણસોના સહવાસમાં આવી; તેમને મીઠા બોલોથી વશ કરી સેવા ચાકરી ઉઠાવી, પૈસા મારી ખાતો. સારા માણસો તેનાં નરમાશ ભર્યાં વાકયોથી ભોળવાઈ તેનામાં તેમનો વિશ્વાસ મૂકતાં, ને કંઇ લાવવું કરવું હોય તો કરૂણાશંકરને કહેતાં. કરૂણાશંકર દરેક ચીજો લાવી આપતો પણ દલાલી કાઢતાં ચુકતો નહિ. દરબારી નોકરીમાંથી પણ લાગ ફાવે હાથ મારવાનું ભૂલતો નહિ. તે દરબારી કર ઉઘરાવનાર ટોળીનો ઉપરી હતો, દરબારી રીત પ્રમાણે જોકે તેને ફક્ત દશજ રૂપિયાનો માસીક પગાર મળતો હતો, તથાપી તે અટ્રમસટ્રમ કરીને પગાર ઉપરાંત બમણું નાણું પેદા કરતો. પાસે પાંચ પૈસા એકઠા થવાથી તે ઘણોજ ફુલાતો હતો. કહેવત છે કે "ના મળતાને મળ્યું" એ પ્રમાણે પાંચ પચાસ એકઠા થતાં "બે પચાસે બામણું" એ કહેવત તેણે ખરી પાડી. પાસે પૈસા થતાં તે નોકરી છોડી દઇ નવાનગરમાં કૃષ્ણલાલ પાસે રહેતો હતો. એવા નામધારી પુરૂપ આજે રાયમલની પાસે આવીને બેઠા હતા.

રાયમલે તેને આવવાનું પ્રયોજન પૂછયું. પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં તેણે જણાવ્યું કે હું તો આ રસ્તે થઇને જતો હતો, પણ જતાં વિચાર આવ્યો કે લાવ આટલે સુધી આવ્યો છું ત્યારે રાવસાહેબને મળતો જાઉં. તેથી આપ સાહેબને સલામ ભરવા આવ્યો છું. પણ આજે રાવસાહેબના મુખ પર આનંદ નથી જણાતો તેનું શું કારણ છે?

"કંઇ નહિ, એ તો સ્હેજ" રાયમલે જવાબ આપ્યો.

" અરે સ્હેજતે હોય ? રાવસાહેબ ! હમેશાં મનને આનંદમાં રાખવું. આનંદ એજ પ્રભુ છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, સત્ચીદાનંદ પ્રભુ."

" કરૂણાશંકર ! હું મારી સરલાના વિચાર કરૂં છું, કારણ કે સરલાને હવે લગ્નથી વિમુખ રાખવી તે હું યોગ્ય ધારતો નથી." રાયમલે જણાવ્યું.

" ખરૂં છે, રાવસાહેબ ! હું પણ આપના વિચારને મળતો થાઉં છું. કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે બાર વર્ષ ઉપરાંતની બાળા જો કુમારિકા રહે, તો તેના માતાપિતાને ડગલે ડગલે મહાપાપ લાગે છે." કહી કરૂણાશંકર રાયમલની સામે જોઇ રહ્યો.

તેનાં વચનોથી રાયમલ પણ થોડી ક્ષણ પર્યંત મૌન રહ્યો, ને આખરે એક દિર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખી બોલ્યો, " કરૂણાશંકર ! હું સર્વત્ર નજર નાખી જોઉં છું પણ મારી સરલાને લાયક કોઇ પણ રાજ-કુમાર હોય એમ મારી ધ્યાનમાં જણાતું નથી."

" અરે એમતે હોય ! શું પૃથ્વી નિઃસંતાન છે ? રાવસાહેબ ! સરલાબ્હેનને લાયક વર હું બતાવું." કરૂણાશંકરે સ્હેજ ઉંચા થઇ કહ્યું.

" બતાવો ત્યારે ? જો યોગ્ય જણાશે તો તેને માટે વિચાર થશે." રાયમલે કહ્યું.

" આ લ્યો, ત્યારે સાંભળો. આ આપણી પાસે આવેલા નવા-નગરના ઠાકોર જસવંતસિંહનો પુત્ર કૃષ્ણલાલ છે. આપ જાણોજ છો કે જસવંતસિંહ થોડુંક થયાં ગુજરી ગયા છે, ને તેથી તેમની સર્વ ઠકરાતનો માલેક એકલો કૃષ્ણલાલજ થયો છે. તે ચોવીસ પચિસ

વર્ષનો રૂપવાન યુવાન છે, બ્હેન સરલાને માટે તો તેજ લાયક છે."

"શું નવાનગરનો નવો ઠાકોર કૃષ્ણલાલ?"

"હા નામદાર."

"કરૂણાશંકર! તું અસત્ય વદે છે, મારી સરલાને લાયક તે હેજ નહિ. નવાનગરનું રાજ્ય આપણા તાબે છે. જસવંતસિંહના મૃત્યુ બાદ કૃષ્ણલાલ ઘણોજ દુષ્ટ નીકળ્યો છે એમ મ્હેં સાંભળ્યું છે. તેમજ તે દારૂડીયો, જુગારી અને પરદારા લંપટ છે. તેમાં વળી તેને સદ્દગુણી પત્ની નામે સુકન્યા પણ છે."

"તેમાં શું થઇ ગયું? રાવસાહેબ! કૃષ્ણલાલ સુકન્યાને ચ્હાતો નથી, તે તેને અંતઃકરણથી ધિક્કારે છે, માટે જો સરલા બ્હેનને તેની સાથે પરણાવ્યાં હોય તો સર્વ વાતે સુખી થવાનો સંભવ છે."

"બસ, હવે આ વાતને આટલેથીજ પતાવો. કરૂણાશંકર! હું આજ સુધી એમ સમજતો હતો કે તું એક ગુણવાન અને બુદ્ધિવાન માણસ છે, પણ આજનાં તારાં વાક્યોથી તો મને તું કેવળ બુદ્ધિહિન અને નાલાયક માણસ જણાય છે. કરૂણાશંકર! મને લાગે છે કે તે દુષ્ટ કૃષ્ણલાલે તને કંઇક ઇનામ આપવાનું કહીનેજ મારી પાસે મોકલ્યો હશે. આ રાયમલ! સારૂં યા ખોટું ઘણી સારી રીતે સમજી શકે છે. શું ત્હારા જેવા એક નાદાન બુદ્ધિહિનના કહેવાથી હું મ્હારી પ્રાણ સમાન પુત્રીને એક દુષ્ટ વ્યસની માણસની સાથે પરણાવી તેનું જીવન નષ્ટ કરૂં? અરે શું હું તે નરપિશાચની સાથે સરલાનો સંબંધ જોડી તેની પ્રથમની પત્ની સુશીલ સુકન્યાને દુઃખી કરૂં? ના ના, સ્વપ્નાંતરે પણ મારાથી એમ થનાર નથી. **અહા!**

જે દુષ્ટ માબાપો પોતાની પુત્રીયોના સુખને નહિ જોતાં, તેમજ લાયક વરની પૂર્ણ તપાસ નહિ કરતાં, કેવળ પોતાનોજ સ્વાર્થ સાધવાને ગરીબડી બાળાઓને કોઇ દુષ્ટ લંપટ યા વ્યસનીઓને સ્વાધીન કરે છે, તેવાં માબાપોને અપરંપાર ધિક્કાર છે. કરૂણાશંકર ! જા અત્રેથી એક પળવારનો પણ વિલંબ કર્યા વિના ચાલ્યો જા. હું તારૂં મુખ જોવાને નથી ઇચ્છતો. " રાયમલે ગુસ્સે થઇ જણાવ્યું.

" મહેરબાન સાહેબ ! આટલા બધા આકળા શા માટે થાવ છો ! હું તો સ્હેજ કહેતો હતો. કરવું યા ન કરવું તે આપનાજ હાથમાં છે. લ્યો, રામ રામ. " કરૂણાશંકર વધારે રોકાવું યોગ્ય નહિ ધારી જવાબની રાહ જોયા સિવાય ભયભિત થઇ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. બાદ રાયમલ પણ પોતાના કાર્યમાં ગુંથાયો.

દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા, બાદ કેટલાક દિવસ પછી એક દિવસના સમાયોગે કૃષ્ણલાલ જાતેજ રાયમલની પાસે આવ્યો, અને આડી અવળી વાતો કરી ઘણીજ નમ્રતાથી તેણે તેમની પાસે સરલાનું માગું કર્યું. રાયમલ તેને સારી રીતે ઓળખતો હોવાથી તેની સાથે વિશેષ વાતચિત નહિ કરતાં તેને સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે, હું તારા જેવા નાલાયક માણસની સાથે મારી સરલાને પરણાવવા નથી ઇચ્છતો. રાયમલનાં વચનથી કૃષ્ણલાલને ઘણો ગુસ્સો ચઢયો, અને પછી ત્યાંથી જતાં જતાં તે બોલ્યો કેઃ—યાદ રાખજે રાયમલ ! કે આ અપમાનનો બદલો તને કેવી રીતે મળે છે. આમ કહી કૃષ્ણલાલ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

આ વાતને વળી પાછો ઘણો વખત નીકળી ગયો. એવામાં

નવાનગરથી સમાચાર આવ્યા કે ઠાકોર કૃષ્ણુલાલ તેના મિત્ર કુન્જવિહારી અને તેની પત્નીનું ખૂન કરી ગુમ થઈ ગયો છે. આવા સમાચાર સાંભળી રાયમલ મહારાજાની સંમતિ લઈ ત્યાં ગયો. અને તેનું ગામ ખાલસા કર્યું. નવાનગરમાં રાજા ચંદ્રશેખરે રામસિંહ નામનો વહીવટદાર મૂક્યો, અને કૃષ્ણુલાલની શોધમાં ઘણાં માણુસો રોકવામાં આવ્યાં, પણુ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

બાદ એક દિવસે સમય સાધી રાયમલે પોતાના હૃદયની વાત મહારાજા ચંદ્રશેખરને જાહેર કરી. રાજાએ ઘણાજ આનંદથી પોતાના મિત્રની માગણી સ્વિકારી. લગ્નની ધામધુમ થવા લાગી. સરોજ અને સરલાના હૃદયમાં પણુ આનંદ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. લગ્નનું મૂહુર્ત પંદર દિવસ પછી આવતા એક શુભ દિવસે લેવાયું. તે પહેલાં સરલાને લઈ માતા ભદ્રકાળીનાં દર્શને બાધા મૂકવા જવાને પ્રધાન કુટુંબ તૈયાર થયું. કારણુ કે રાયમલના કુળમાં એવો ધારો હતો કે, માતા ભદ્રકાળીનાં દર્શન પછીજ કન્યાનું લગ્ન કરવામાં આવતું. દેવીનું સ્થાનક રત્નનગરથી વીશ કોસ પર એક પહાડી સ્થાનમાં આવેલું હતું. બીજા દિવસના પ્રાતઃકાળે પ્રધાન કુટુંબને પ્રયાણુ કરવાનું હતું. તેથી આજે સરલા સરોજકુમારને મળવા આવી હતી, અને પછી બન્ને જણાં ઉપવનમાં ફરવા ગયાં હતાં.

“ સરલા ! જો તો આ રત્નવતી કેવા ગંભીર દેખાવથી વહન કરે છે ? ”

પૃ૪. ૫૭.

પ્રજાબંધુ પ્રી. વર્ક્સ, અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૯ મું.

"વૈરની વૃદ્ધિ."

સવિતા દેવ નભમંડળમાં ધીમે ધીમે પ્રવેશી સોનેરી કીરણોથી દૂરના ડુંગરાઓને સુવર્ણ સમાન જણાવતા હતા. મધુરા પવનની શીતળ લ્હેરીયો શરીરને સ્પર્શ કરી આનંદ ઉપજાવતી હતી વૃક્ષોના કુંજમાં બુલબુલ, મેનાં ઇત્યાદી પક્ષીઓ મધુરા શબ્દોથી ટહુકાર કરી રહ્યાં હતાં. આવા સુખકારક શાન્તિના સમયે સરોજકુમાર સરલાનો હાથ પકડી રમ્ય ઉપવનમાં ફરતો હતો. બન્ને જણાં આનંદયુક્ત વાર્તાલાપ કરતાં, રંગબેરંગી પુષ્પોને નિહાળતાં, આસપાસ સાનંદાશ્ચર્યથી જોતાં, થોડીવારે રત્નવતી સરિતાને કિનારે આવ્યાં.

સાંજનો સમય, સરિતાનો પ્રવાહ, અને શીતળ સમીરની લહેરો ગમે તેવા અશાન્ત હૃદયને પણ શાન્ત કરી શકે એવો રમણિય દેખાવ હતો. બન્ને જણાં કિનારે આવી ઘણી વાર સુધી શાન્તિથી સરિતાનો વહેતો પ્રવાહ જોઇ રહ્યાં. બાદ આખરે સરોજથી બોલ્યા વિના ન રહેવાયું, તેણે સરલાનો હાથ પકડી કહ્યું, "સરલા! જો તો આ રત્નવતી કેવા ગંભીર દેખાવથી વહન કરે છે!"

" પણ તે આમ ક્યાં જાય છે, તે તમે જાણો છો ? " સ્મિત હાસ્યથી સરલાએ પૂછ્યું.

" હા. "

" ક્યાં ? "

" સમુદ્રમાં. "

" સમુદ્રમાં શા માટે જતાં હશે ? "

" તે સમુદ્રમાંજ સમાય છે ! "

" પણ તેમને સમુદ્રમાં સમાવાનું કારણ? તે તેમનો શું થાય?"

" અરે ઘેલી ! સમુદ્ર તો રત્નવતીનો સ્વામિ થાય. "

" ત્યારે તમે મારા શું થાઓ ? " સરલાએ વિચિત્ર પ્રશ્ન પૂછ્યો.

" તું માને તે. " સરોજે હસીને જવાબ આપ્યો.

" હું શું માનું ? તમે કહોને ? "

" સરલા ! હું કહીશ ને તું ક્યાંક રીસાઇશ તો ? "

" નહિ રીસાઉં કહો જોઇએ ? "

" સરલા ! પંદર દિવસ પછી હું તારો સ્વામિ અને તું મારી પત્ની થઇશ. "

" પણ અત્યારે ? "

" અત્યારે તો કાંઇ નહિ. "

" કાંઈ નહિ કેમ ? કંઇ પણ હોવું તો જોઇએ, કારણ કે તે સિવાય કેવી રીતે આપણે આટલી છુટથી ફરી હરી શકીયે ? "

" અરે વાહરે ! ત્હેં તો ખુબ કરી ! હવે મારે તને શું કહેવું તેની સમજ મને પડતી નથી. હાં...સરલા ! આપણે હાલ તો બાળ-સ્નેહિયો કહેવાઇએ. "

" જ્યારે આપણે બાળસ્નેહિયો છીએ ત્યારે આપણામાં પ્રાણ-નાથ ને પ્રિયતમા વગેરે ઉપનામો વપરાય કે નહિ ? "

" સરલા ! જ્યાં પ્રેમનું ઐક્ય છે, અને હૃદયના આત્માને તે પ્રેમ દ્રઢ થયેલો લાગે છે કે એ દ્રઢ થયેલું પ્રેમબંધન હવે કદાપિ તૂટવાનું નથી; તોજ એવાં ઉપનામોથી બોલાવી શકાય. "

" જ્યારે એમ છે ત્યારે મારો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે મ્હારો પ્રેમ તમારા પ્રત્યે દ્રઢ છે. તે હવે તૂટ્યો તૂટવાનો નથી છોડાવ્યો છુટનાર નથી. પણ વારૂ તમારા હૃદયમાં કેમ છે ? "

" સરલા ! તારૂં હૃદય ને મારૂં હૃદય એક છે, તારામાં જેવો પ્રેમ છે તેવાજ મારો પણ પ્રેમ છે, એ તું સત્ય માનજે. "

" એમ ! ત્યારે તો તમે હવે મને પ્રિયતમા કહો અને હું તમને પ્રાણનાથ કહું. "

" એમ કહેતાં તું પ્રથમની માફક રીસાઇશ તો ? "

" હવે શામાટે રીસાઉં ? કારણ કે મારો પ્રેમ દ્રઢ છે. પણ જો કદાચ તમારા પ્રેમમાં કંઇક હોય તો મને શું ખબર પડે ! અને કદાચ તેથીજ ના પાડતા હશો તો કોણ જાણે ! "

" સરલે ! સરોજની પ્રેમદેવી ! આજે આ તું શું બોલે છે ? પ્રિયે ! મારો પ્રેમ અચળ છે, સુંદરી, પ્રિયતમા વગેરે જે કહું તે તુંજ છે. વ્હાલી સરલા ! આવ, આમ મારી પાસે આવ, આપણે આ શીલાપર બેસી સાયંકાળની શોભા અવલોકીએ. " આમ કહી સરોજે સરલાનો હાથ પકડ્યો. સરલા હસી પડી. બાદ બન્ને જણાં ત્યાં પડેલા

એક પહોળા પત્થર ઉપર બેસી આનંદપૂર્વક વાર્તાલાપ કરતાં સૃષ્ટિ સૌંદર્ય અવલોકવા લાગ્યાં.

આવી રીતે જ્યારે બન્ને જણાં આનંદમગ્ન થઈ રહ્યાં હતાં, ત્યારે તેમની પાછળ ઉપવનની ગાઢી ઝાડીમાં કંઈક અલૌકિક ઘટના બની રહી હતી ઉપવનનાં વૃક્ષોમાં કંઇક ખડખડાટ થઇ રહ્યો છે. ત્યાં નજર કરતાં જણાય છે કે વૃક્ષોનાં જુથમાં એક શ્યામ પ્રચંડ કાય પુરૂષાકૃતિ છૂપાઇ રહી છે, ને તે વાર્તાલાપ કરતા પ્રેમિયુગલની તરફ વારંવાર દ્રષ્ટિ કરી રહી છે.

પેલી તરફ પત્થર પર બેસી સૃષ્ટિની રમણિયતા નિહાળતી સરલાને એકાએક કંઇક યાદ આવ્યું; ને તેથી તે ઉભી થઇ કહેવા લાગી, "સરોજકુમાર ! તમે અહિં થોડી વાર બેસો, હું ઉપવનમાંથી થોડાંક પુષ્પ એકઠાં કરી આપને માટે એક માળા ગુંથી લાવું."

"સરલે ! અત્યારે ઉપવનમાં જવાની જરૂર નથી. સાંજ પડવા આવી છે. રખેને પુષ્પ વિણતાં તને કોઇ જાનવર દંશ દે."

"જાનવરના દંશનું ઝેર ઉતારનાર વૈદ્યરાજ જ્યાં સુધી પાસે છે ત્યાં સુધી મારે શા માટે ગભરાવું જોઇએ. વ્હાલા ! થોડીવાર વિરામ લ્યો, હું જલ્દીથી પાછી આવું છું." કહી મૃદુ મૃદુ હસતી સરલા ત્યાંથી ચાલતી થઇ.

નદીના કિનારે બેઠેલો સરોજકુમાર એ મધુર બાળાને જતી જોઇ રહ્યો. સરલાના અદ્રશ્ય થયા બાદ તેનાથી બોલાઇ જવાયું કે:- અહા ! કેવી મધુરી અને મનોહર બાળા ! સરલા ! વ્હાલી સરલા ! હું

તને મેળવી ભાગ્યશાળી થઈશ. ખરેખર તું આ સૃષ્ટિના સૌન્દર્યની એક પ્રતિમા છે. અહા ! પવિત્ર બાળા ! તારૂં સુકોમળ નિર્દોષ મુખ જોઇ હું આનંદ પામું છું અને તારા ગયા પછી હું તારા વિયોગાગ્નિથી ઝુરૂં છું. હા, ધન્ય છે તને અને તને સદ્‌ગુણશાળી બનાવનાર તારાં માતા પિતાને. સરલા ! આ સંસારમાં જેને તારા સમાન સદ્‌ગુણી બાળા મળી હશે તેનો સંસાર ખરેખર સ્વર્ગ સમાનજ હશે. અહા...

મળી જેને સતી રાણી, તે સુભાગી જગમાં,
રાગી જગમાં, ખરો સુભાગી જગમાં, (૨)-મળી...
સતી છે પતીની છાંયા, ગુણો ન ગણી શકાયા,
લગની મધુરી શું લાગી જગમાં, (૨)-મળી...
મળી જો જગે કુનારી, નિહાળી નર્કની બારી,
ભલું થઇ જતો વૈરાગી જગમાં, (૨)-મળી...
(લવ-કુશ.)

સત્ય છે, કવિઓનાં વચન સત્ય છે. જેને દુષ્ટ નારીથી પાનાં પડયાં હશે તેનો જન્મારો વૃથાજ સમજવો. આમ મનમાં બોલતો સરોજ શાન્ત રહ્યો ને ખળખળ અવાજ કરી વહેતી સરિતાના જળને જોઈ રહ્યો.

સરોજની પાસેથી ગયેલી સરલા ઉપવનમાં આમ તેમ ફરી પુષ્પો વીણવા લાગી અને એકઠાં થયેલાં પુષ્પોને ઓઢણીના છેડામાં ભરવા લાગી. એવામાં તે જે જગ્યાએ પુષ્પો વીણી એકઠાં કરતી હતી, તે સ્થળેથી અચાનક પ્રથમ છૂપાઇ ઉભેલો પુરૂષ બહાર નીકળી આવ્યો. તેણે શરીરપર કાળો ઝભ્ભો ઓઢેલો હતો. તેણે મ્હો પર કાળો

રંગ લગાવી મુખને વિક્રાળ બનાવ્યું હતું. તેનું માથું ખુલ્લું હતું. કમ્મરમાં છરો ખોશેલો હતો. આવા ભયંકર દેખાવના માણસને એકાએક ત્યાં નીકળી આવેલો જોઇ સરલા ભયભીત થઇ, અને મુખથી એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શકી નહિ. તે ઝાડના પાંદડાની માફક ભયથી ધ્રુજતી સ્તબ્ધ બની ઉભી રહી. તેની એવી સ્થિતિ નિહાળી તે પુરૂષ મુખથી વિકટ હાષ્ય કરી કહેવા લાગ્યો, સરલા! મારી ઓળખાણ પડે છે કે?

સરલા નિરૂત્તર રહી.

પુનઃ તે માણસે કહ્યું, બ્હીશ નહિ. હું તને દુઃખ થાય એમ કરવા નથી ઇચ્છતો, કારણ કે તું તો મ્હારા હૃદયનું એક અમૂલ્ય રત્ન છે.

તેનું આવું બોલવું શ્રવણ કરી સરલા હિંમતથી બોલી, ભાઇ! તારૂં બોલવું હું સમજી શક્તિ નથી. જો તું મને કષ્ટ આપવા નથી ઇચ્છતો તો મારી સાથે સ્પષ્ટ વાત કર!

"તું કહે એવી રીતે હું તારી સાથે વર્તવા તૈયાર છું?" તે પુરૂષે કહ્યું.

"ત્યારે જણાવ કે તું કોણ છે?" સરલાએ પૂછ્યું.

"સરલા! તને નિશદિન યાદ કરનાર અને તારા રૂપમાં દિવાનો થઇ ફરનાર, હું કૃષ્ણલાલ."

"કોણ તું કૃષ્ણલાલ?"

"હા, હું કૃષ્ણલાલ."

"પાપી! શું હજી તું જીવે છે?"

' સરલાના સુખદાયક સ્વર્ગસુખને ભોગવવા આ કૃષ્ણલાલ હજી જીવે છે અને આજે ઘણા લાંબા સમયે પુનઃ તારી પાસે આવી તારો પ્રેમ યાચે છે. "

" કૃષ્ણલાલ ! તારી સઘળી આશાઓ આકાશ કુસુમવત્ છે. કારણ કે હું તો મારો પ્રેમ અર્પણ કરી ચૂકી છું."

" સરલા ! તે પ્રેમ મારા પ્રત્યે ફેરવી નાખ કે જેથી આપણે સુખી થઇએ."

" અરે મૂર્ખ ! તું જાણે છે કે હું આ કોને કહું છું ? શું એક શુદ્ધ ક્ષત્રિય બાળા તારા જેવા ગર્ધવનું કહ્યું માની તારા કહેવા પ્રમાણે વર્તશે ? નહિ, કદાપિ નહિ, કૃષ્ણલાલ ! જા અત્રેથી ચાલ્યો જા, હું તને હૃદયથી ધિક્કારૂં છું."

" શું તું મને ધિક્કારે છે ? "

" હા, હું તને ધિક્કારૂં છું ને તું અહિંથી જલ્દી જાય એમ ઇચ્છું છું."

" સરલા ! આ તારા વિલાસીને તારા વિલાસથી દૂર જવાનું ના કહે. હું તને ખરા હૃદયથી ચાહું છું. તને સર્વ પ્રકારનું સુખ આપવા ઇચ્છું છું. મને નિરાશ કર નહિ."

" જા, જા; ઓ વિષયાંધ ! તું અહિંથી દૂર થા અને તારા જેવી કોઈ કુલટાની આગળ જઇ કાલાવાલા કર કે જેથી તારી મન કામના પૂર્ણ થાય."

" નહિ, પ્રિય સરલા ! હું તો આજે નિશ્ચય કરીનેજ આવ્યો છું કે તને લીધા સિવાય અહિંથી જવું નહિ."

"અરે મૂર્ખના શીરોમણિ! મને લઇ જતાં પહેલાં ક્યાંક તું ના પકડાઇ જાય ને કેદખાનાની અંધારી કોટડીમાં ના પૂરાય તેની સંભાળ રાખજે."

"કદાપિ એમ થશે તો પણ આ ફક્કડ કૃષ્ણલાલ આજે તારા આ સુકોમળ અધરોષ્ટનું પાન કર્યાં સિવાય રહેનાર નથી."

"દુષ્ટ! તે પહેલાં તો હું બૂમ પાડી કિનારે બેઠેલા મારા સરોજને બોલાવીશ."

"એમ! તો જલ્દીથી મારૂં બીજું કામ પણ પૂર્ણ થશે. તેના અહિં આવ્યા પહેલાં હું તારા ગુલાબી ગાલનું ચુંબન કરીશ અને પછીથી તારા સરોજના જીગરમાં આ છરો ભોંકી તેને પણ પૂરો કરીશ."

"અરે જુલમગાર! હજારોને વિના કારણે દુઃખ દેનાર! નરાધમ! સમજજે કે આખરે તારાં અઘોર કાર્યોનો બદલો ઇશ્વર જરૂર તને આપશે અને તેજ દયાળુ તને ભયંકર નર્કકુંડમાં નાખશે."

"અરે ઘેલી અબળા! તું જાણે છે કે હું કોણ છું? હું એક અઠંગ ઉઠાઉગીર, બળવાન માણસ, ન માનનારી અબળાઓને સ્વાધિન લેનાર, અને જુલ્મી બહારવટીયાઓનો સરદાર ઝેરી સાપ છું. હું આજે તને છોડનાર નથી. નાદાન બાળા! યાદ રાખજે કે આ કૃષ્ણલાલ એક ભયંકર માણસ છે. તે તારા ઇશ્વરને પણ તૃણવત ગણે છે. સરલા! બોલ હવે શું વિચાર છે? ખુશીથી પ્રેમ અર્પવો છે કે બળાત્કારથી માનવું છે?" કહી કૃષ્ણલાલ તેની નજીક ગયો ને તેના પ્રચંડ હાથથી સરલાનો કોમળ હાથ પકડ્યો. સરલા ધ્રુજી ઉઠી, ને બેબાકળી બની બોલી, "કૃષ્ણલાલ! મારો હાથ મૂકી દે, મને જવા દે."

"સુંદરી ! હાથમાં આવેલા પારસમણીને ત્યાગનાર કેવળ નાલાયક મૂર્ખ ગણાય છે."

"ત્યારે શું તું મને નહિ જવા દે ?"

"એક વાર કહ્યું કે ના." કહી પાપી કૃષ્ણલાલ સરલાને ખેંચવા લાગ્યો. વાઘના પંજામાં સપડાયેલી સરલાએ ભયંકર ચીસ પાડી. ચીસનો પડઘો ઉપવનમાં ફેલાઈ ગયો, કે તુર્ત કૃષ્ણલાલે તેના મુખ પર હાથ ઢાંકી તેને બોલતી બંધ કરી અને તે નિર્દોષ બાળાના મુખ નજીક તેનું પાપી મુખ લઇ જવા લાગ્યો. અરે હમણાંજ આ શુદ્ધ બાળા પાપીના મુખસ્પર્શથી અપવિત્ર થશે ! પણ એવામાંજ કિનારે બેઠેલો સરોજ સરલાની ચીસ સાંભળી ત્યાં દોડી આવ્યો; અને વિલક્ષણ પ્રકાર અવલોકતાંજ તેણે કૃષ્ણલાલને પાછળથી એક સખ્ત મુક્કો લગાવ્યો. કૃષ્ણલાલ ચમકયો અને પાછળ ફરી જોયું તો તેણે સરોજકુમારને જોયો. તેને જોતાંજ કૃષ્ણલાલ બૂમ પાડી ઉઠ્યો, અરે ! કોણ સરોજકુમાર ?

"હા, તારો કાળ, પાપી થા તૈયાર."

"સરોજ ! તું બાળક છે, માટે હજી સમજ, અને વિચાર કરી સરલાના પ્રેમનો ત્યાગ કર. કારણ કે એક મ્યાનમાં બે તલવાર કેવી રીતે સમાય ?"

"ચૂપ કર પિશાચ ! સરલા તો આ હૃદયનો જીવાત્મા છે."

"એમ ! તો થા મરવાને તૈયાર !"

"ચાલ હોંશીયાર." કહી સરોજકુમાર કૃષ્ણલાલને વળગી પડયો. બન્નેનું દ્વંદ્વ યુદ્ધ થવા લાગ્યું. સુકોમળ સરોજ અને પ્રચંડકાય કૃષ્ણ-

લાલનું યુદ્ધ નિહાળી સરલા બૂમે બૂમ પાડવા લાગી. સરોજકુમાર પણ પૂર્ણ આવેશથી કૃષ્ણલાલને હઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. કૃષ્ણલાલે મનમાંજ નિશ્ચય કર્યો કે આજે સરોજ નહિ કે હું નહિ. એવી રીતે ધારીને તે સરોજને મારી નાંખવાનો લાગ ખોળવા લાગ્યો. સરોજ તેના મનનો ભાવાર્થ સમજી તેને ફાવવા દેતો નહિ. બન્નેનું દ્વંદ્વ યુદ્ધ આશરે અર્ધો કલાક ચાલ્યું. એવામાં દૈવયોગે સરલાની ચીસોથી રાજ્યરક્ષકો ત્યાં દોડી આવ્યા. ગાડીવાન પણ હાજર થઈ ગયો. હવે હું પકડાઈ જઈશ ને રાજદ્રોહી કરી દેહાંત દંડની શિક્ષા ભોગવીશ. સમય આવે ફરીથી જોઇ લેવાશે. આમ મન સાથે એક ક્ષણ વારમાં કૃષ્ણલાલે વિચાર કરી લીધો. બાદ લાગ જોઇ સરોજની બાથમાંથી છૂટી તે પાર્ગો પલાયન થઈ ગયો. પકડો, ખુનીને પકડો. એમ બૂમો મારતા સિપાઇયો તેની પાછળ દોડયા, પણ અંતે નિરાશ વદને પાછા આવ્યા. કૃષ્ણલાલ ગુમ થઈ ગયો. સઘળા આંખો ચોળીને જોઇ રહ્યા. ત્યાર બાદ વધારે સમય ત્યાં રોકાવું યોગ્ય નહિ ધારી સરોજકુમાર સર્વ સાથે નગરમાં આવ્યો. સરલા રાજકુમારને મળી ભેટી ભદ્રકાળીએ જવાની અનુમતિ મેળવી પિતાને ઘેર ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

" કૃષ્ણલાલ "

નવાનગરના ઠાકોર જસવંતસિંહનો અંત આવ્યો, તેમની પછી તેમનો પુત્ર કૃષ્ણલાલ નવાનગરની ગાદીએ આવ્યો. તે રાજ્ય કાર્યમાં લક્ષ્ય નહિ આપતાં નવાનગરમાં આખા દિવસ રખડતો, તેથી તેને ધીમે ધીમે હલકા લોકોનો સહવાસ વધતો ગયો. એના પરીણામથી છેવટે કૃષ્ણલાલ નીચ કર્મો કરતાં શીખ્યો. પિતાના મૃત્યુ પછી પૂર્ણ સ્વતંત્રા મળવાથી કૃષ્ણલાલ ઘણાંજ કુકર્મો કરવા લાગ્યો, હલકા લોકોની સોબતમાં દિનરાત ભટકવા લાગ્યો. પ્રજાની દાદ ફરીયાદ પણ કોણ સાંભળે? સતી સુકન્યાને પણ દુષ્ટ કૃષ્ણલાલ હદ ઉપરાંત ત્રાસ આપવા લાગ્યો. આખી રાત તે નીચ લોકોની સાથે હદ ઉપરાંત મદિરા પાન કરી કળાવતી નામની નાયકાને ત્યાં પડી રહેવા લાગ્યો. ત્યાં સઘળા આનંદ કરી જુગાર ખેલતા. પતિનાં દુષ્ટ આચરણોથી સુકન્યા મનમાં ઘણીજ મુઝાતી હતી. ખરેખર આ સંસારમાં નિયમ છે કે, જ્યાં સ્ત્રી સારી અને સદ્દગુણી હોય છે, ત્યાં તેનો પતિ અત્યંત દુષ્ટ વ્યસની ને પરદારા લંપટ હોય છે. જો પતિ ગુણવાન હશે તો પત્ની નીચ આચરણો આચરનારી ને ક્રોધમુખી હશે. કોઈ સ્થળે બન્ને સરખાં જોવામાં આવતાં નથી. જ્યારે સુકન્યા સદ્દગુ-

ણુનો ભંડાર હતી ત્યારે કૃષ્ણલાલ સ્વેચ્છાચારી અને નીચ કર્મોનો ભંડાર હતો.

સવારમાં ઉઠતાં તે કસુંબાનું સેવન કરતો, આઠ વાગે મિત્ર-મંડળમાં બિરાજી ગાંજાની ચલમો ફુંકતો, બપોરે ભાંગ ઘુંટાતી ને તે પીધા પછી ચડસની ચલમો પીવાતી. બાદ સાંજે કળાવતીને ત્યાં મદિરાનું હદ ઉપરાંત સેવન થતું હતું. તેના મિત્રો પણ તેના જેવાજ હતા. સર્વ હાજી હા કરી તેના દ્રવ્યનું પાણી કરતા હતા. કરૂણાશંકર તેનો મુખ્ય મિત્ર હતો. દુષ્ટોની સોબતે કૃષ્ણલાલ અઢળક પૈસાનો ગેર ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. તેના નીચ આચરણોથી પ્રજા પણ કંટાળી ત્રાહ ત્રાહ પોકારવા લાગી, તીજોરીનું તળીયું દેખાવાથી પ્રજાની પર જુલમ ગુજરવા લાગ્યો. તેણે હલકા લોકોને સારા અધિકાર પર નિમ્યા હતા ને તે નીચ અધિકારીયો ગરીબ પ્રજાને અત્યંત રંજાડતા હતા. અનેક પ્રકારના નવનવા કરો પ્રજાની પર નાખવામાં આવ્યા. ધોળે દિવસે આબરૂદાર કુટુંબની વહુ દિકરીયોની લાજ લુંટાવાં લાગી. ઠાકોર જાતેજ એવો એટલે પ્રજા ફરીયાદ ક્યાં જઇ કરે ? આવી રીતનો હતો અનહદ જુલમ ધીમે ધીમે મહારાજા ચંદ્રશેખરના જાણવામાં આવ્યો. ચંદ્રશેખરે તુર્તજ એક પત્રમાં સખ્ત લખાણ લખી કૃષ્ણ-લાલને પ્રજાને સંતોષ આપવાનું જણાવ્યું. રાજ્ય જવાની બીકે કૃષ્ણલાલે થોડા સમય સુધી પ્રજાની દાદ ફરીયાદ સાંભળી તેમનાં દુ:ખ દૂર કર્યાં. કૃષ્ણલાલ પોતાને સારો કહેવડાવવા વારંવાર રત્નનગર જઈ મહારાજાને નમ્રતાથી મળી વાતચીત કરતો. એવામાં દૈવયોગે એક સમય કૃષ્ણલાલનું મહારાજાને મળી દરબારમાંથી બહાર નીકળવું, ને પ્રધાન પુત્રી સરલાનું સામું મળવું થયું. સરલાના રૂપ તેજથી

અંજાઈ કૃષ્ણલાલ તેને જોતાંજ જડ જેવો બની ગયો. કારણ કે તેણે અદ્યાપિ પર્યંત સરલાને પ્રત્યક્ષ નિહાળી નહોતી. વિજળી આકાશમાં અદ્રશ્ય થાય એટલાજ સમયમાં સરલા અને કૃષ્ણલાલની નજર એક થઇ. તુર્તજ સરલા મહેલમાં ચાલી ગઈ. સરલાના ગયા પછી થોડી વારે કૃષ્ણલાલ સાવધ થયો ને પાસે પહેરો ભરતા પહેરેગીરને એ બાળા કોણ હતી એમ પ્રશ્ન પૂછયો. તે પ્રધાનની પુત્રી છે. કહી પહેરેગીર બીજી બાજુએ ચાલ્યો ગયો. શું પ્રધાનની પુત્રી આવી સુંદર ! એમ મનમાં ગડભાંગ કરતો કૃષ્ણલાલ નવાનગરમાં આવ્યો; તેનું ધ્યાન સરલામાંજ લાગી રહ્યું. તેને બીજી કોઈ વાત ગમતી નહિ. તે વારંવાર કરૂણાશંકરને સરલા સંબંધી પ્રશ્ન પૂછતો. હાજી હા કરનાર કરૂણાશંકર પણ સરલા વિષે મોટી મોટી વાતો કરી તેનો મોહ વધારતો, કરૂણાશંકર સરલાને મેળવી આપીશ કહી તેની પાસેથી મોટી મોટી રકમો કઢાવતો ને પછી ઘેર આવી લીધેલી રકમોને પેટીને સ્વાધિન કરતો. સરલાના વિચારોથી કૃષ્ણલાલ હમેશાં ઉદાશ રહેવા લાગ્યો. આખરે કરૂણાશંકરને માગુ કરવા તેણે પ્રધાનની પાસે મોકલ્યો.

વાચકો ! કરૂણાશંકરને શું જવાબ મળ્યો તે આપણે વાંચી ગયા તેમજ ત્યાર બાદ કૃષ્ણલાલે જાતેજ આવી માગું કર્યું, ને પ્રધાને તેને સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો વગેરે આપણે જાણી ગયા છીએ.

સરલાના મોહથી અને પ્રધાને કરેલા અપમાનથી કૃષ્ણલાલ રાતો પીળો થઈ ગયો. પ્રધાનને શી રીતે ખરાબ કરી સરલાને મેળવું એવા એવા વિચારો તે હમેશાં કરવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે પ્રથમ પ્રમાણે પ્રજા પર પાછો જુલમ કરવા લાગ્યો. પ્રજાના અત્યંત કરૂણાજનક કલ્પાંતથી

સતી સુકન્યાએ પતિને કહેવામાં કંઈ પણ કસર રાખી નહિ. શિખામણ દેતી પવિત્ર પત્નીને કૃષ્ણલાલ શિક્ષા કરી ઘણો જુલમ ગુજારવા લાગ્યો. પતિ પરાયણ પ્રેમદા ધૈર્યથી સઘળું સંકટ સહન કરવા લાગી. હમેશાં મદિરાનો યથેચ્છ ઉપયોગ થતો ને પછી જુગાર ખેલાતો. જુગારમાં કૃષ્ણલાલ હારતો. જ્યારે કૃષ્ણલાલના સઘળા મિત્રો દુષ્ટ ને સ્વાર્થાંધ હતા, ત્યારે તેનો એક મિત્ર નામે કુન્જવિહારી સદ્ગુણી હતો. તે હમેશાં તેના દુર્ગુણો છોડવાને કહેતો પણ તેની શિખામણ તે હસવામાંજ ઉડાવી દેતો. કુન્જવિહારી રૂપવાન અને શરીરે બળવાન હતો. કિશોરી ઉપર ગુજરેલા જુલમની વાત તેણે ખોડા પાસેથી સાંભળી હતી: તેણે અનુમાનથી તે કામ કૃષ્ણલાલનુંજ હશે એમ જાણ્યું હતું. તે શાન્ત હૃદયે કિશોરીના સમાચાર મેળવવાના ખાનગી પ્રયત્ન કરતો હતો. તે હમેશાં સાદો ને નિરાભિમાની રહેતો. તેના વર્તનથી, કૃષ્ણલાલના મિત્રો તેનો દ્વેશ કરતા. તેમાં કરૂણાશંકરે તો કૃષ્ણલાલને સમજાવી પણ દીધું હતું કે જો કુન્જવિહારી વધારે વખત અહિં આવશે તો તમારૂં ઘર મારશે. કારણ કે તમે તેની કિશોરીને ગુમ કરી છે, એ તે સારી રીતે જાણે છે. તેનું વૈર વાળવા તે હાલમાં અહિંને અહિં અડચો રહે છે. વળી વિશેપ સાંભળો, તેણે કયારનુંએ તેનું વેર વાળ્યું છે. તેને અને સુકન્યાને આડો વ્યવહાર છે. કાનના કાચા કૃષ્ણલાલે કરૂણાશંકરનું કહેવું સાચું માન્યું. અને તેથી તે હરહમેશ કુન્જવિહારીને દૂર કરવાનો લાગ તપાસવા લાગ્યો.

એક દિવસે કૃષ્ણલાલ તેના દિવાનખાનામાં મદિરાથી ચકચુર બની મિત્રો સાથે કળાવતીના નાચ ગાન સાંભળી રહ્યો હતો. આજે

કુન્જવિહારી પણ ત્યાં આવ્યો હતો અને દૂર પડેલી એક આરામ ખુરશી પર બેસી શાન્તિથી સર્વ તમાસો જોયા કરતો હતો. ગાનની ગમ્મત જામી રહી હતી, એવામાં એકાએક કોઇ એક ગરીબ બાળક ત્યાં આવી ચઢ્યો અને ત્યાં બેઠેલા મંડળ પાસે ગદ્દગદીત્ કંઠે યાચના કરવા લાગ્યો. દારૂના નિસાથી ડોલતા એ દુષ્ટ દારૂડીયાઓ તે ગરીબની દાદ નહિ સાંભળતાં ઉલટા ગમ્મતને માટે તેને પાસે બોલાવી તેને ધક્કા મુક્કી મારવા લાગ્યા. કૃષ્ણુલાલ તો તેના વાળ ખેંચી ગમ્મત કરવા લાગ્યો, આથી તે નિર્દોષ બાળક પોક મૂકી રડવા લાગ્યો. તેને રડતો જોઇ સઘળા ખડખડાટ હસી પડ્યા; અને વિશેષ ગમ્મતની ખાતર તેને અત્યંત પીડવા લાગ્યા. આરામ ખુરશીમાં પડેલા કુન્જ-વિહારીથી એ દેખાવ જોઇ શકાયો નહિ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

" કૃષ્ણલાલનાં કાળાં કામ. "

કુંજવિહારી તેની જગ્યાએથી ઉભો થઇ દુષ્ટ મંડળ સમક્ષ દોડી આવ્યો; અને રડતા ગરીબ બાળકને પોતાની પાસે ખેંચી મોટેથી બૂમ મારી બોલી ઉઠયો, " અરે ઓ હેવાનો ! શા માટે આ ગરીબ બાળકને સતાવો છો ? જાઓ. દૂર થાઓ; આને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જવા દયો. "

" ઓય ! આ ભભકાબંધ બોલનાર તો અલ્યા કુંજડો કે ! " દારૂની ધુનમાં કરૂણાશંકર કુન્જનું બોલવું સાંભળી બોલી ઉઠયો.

" હા, આ કૃષ્ણલાલના ઘરના ટુકડા ખાનારો એ કુંજડો ! હવે જુવોને આપણને ધમકાવે છે ! " બીજો બોલ્યો.

" અરે એ ધમકાવે એમાં તે શું નવાઇ ? આ કૃષ્ણલાલમાંજ કયાં પાણી બળ્યું છે ? એતો કૃષ્ણલાલજ તેના હુંકારા ટુંકારા ખાય, બાકી હું તો તેને ચાર ધપ્પાજ લગાવીને બોલતો બંધ કરી દઉં, હજી એ મારા મિજાજને નહિ ઓળખતો હોય ! " કરૂણાશંકર બોલી ઉઠયો.

" અરે મિજાજના પુતળા ! તારો મિજાજ મેં જોયો છે. ચાલ, જો તારામાં બોલ્યા પ્રમાણે કરવાની શક્તિ હોય તો થઇ જા ઉભો.

સાળા ચોર ! ઘરમાં તો હાંલ્લાં કુસ્તી ખેલે છે અને અહિં આવી તાગડધીન્ના સુઝે છે ? ઘરમાં આટાનાં ફાંફાં છે ને અહિં આવી પાંચ પૈસાની મહુડી પી ગરીબોને સતાવવાનુંજ સમજે છે કે ?"

"કુન્જ ! હું તને કહું છું કે ચૂપ થા, તું મારી રૂબરૂમાં મારા મિત્રોનું અપમાન કરતો બંધ થા." કૃષ્ણલાલ લડથડીયાં ખાતો ઉભો થઈ બોલી ઉઠયો.

"કૃષ્ણલાલ ! શું આ તમારા મિત્રો ? નહિ નહિ, એક કુળવાન માણસના મિત્રો આવા ઉઠાઉગીરો કદાપિ હોઈ શકેજ નહિ." કુન્જવિહારી ગર્જી ઉઠયો.

"અરે કુન્જ ! પૈસાદાર માણસ ધારે તો એક ભંગીયાની સાથે પણ મિત્રાઈ કરી શકે." કૃષ્ણલાલે બુદ્ધિ પ્રમાણે કહ્યું,

"હા, અને તેથીજ તમે સારા માબાપના પુત્ર થઈ આવા વર્ણ શંકર નીકળ્યા. કૃષ્ણલાલ યાદ રાખજે કે લક્ષ્મી કોઇની થઇ નથી અને થવાની પણ નથી. તારાં અવળાં આચરણોથી આખરે તું પસ્તાઈશ અને અત્યારે તું જે રાજેશ્વર છે તે મૃત્યુ બાદ નરકેશ્વર થઇશ પાપના પુતળા કૃષ્ણલાલ ! ઇશ્વરે તને લક્ષ્મિવાન બનાવ્યો છે તે શું આવાં કુકર્મો કરવાને કે ? પવિત્ર લક્ષ્મિનો સદ્ઉપયોગ કરવાને બદલે દારૂમાં ને નાયકાના વિલાસમાં ઉપયોગ કરવો તેજ શું કુળવાનનો ધર્મ છે કે ? કૃષ્ણલાલ ! સાંભળ, આજ હું તને છેલ્લીજવાર સંભળાવી અહિંથી ચાલ્યો જાઉં છું. લક્ષ્મિવાન કોનું નામ ! કે જે સદા સર્વદા નિરાભિમાનપણે વર્તી ધર્મથી ચાલે છે, ગરીબ ગરબાંને સંતોષે છે; અને દેશનાં અપંગોને પાળે છે તેજ ખરેખરો શ્રિમંત કહેવાય છે."

" ત્યારે શું હું શ્રિમંત નહિ ? " કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

" નહિ, તું તો એક વિશુદ્ધ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો અંગારો છે. કુકર્મી વ્યસનાધિન જુગારી દુષ્ટ કૃષ્ણલાલ તારાં કર્મો એક નીચ માણસના જેવાંજ છે. "

" શું હું આ નવાનગરનો ઠાકોર નહિ ? "

" નહિ ! ઠાકોર કોણ કહેવાય ? કે જે પોતાની પ્રજાને સદા સર્વદા સંતોષ આપે ને તેમનું પુત્રવત્ પાલન કરે, પણ તું તો ઠાકોર નહિ પણ પ્રજાના લોહીનો તરસ્યો એક ભયંકર પિશાચ છે. કૃષ્ણલાલ ! તારામાં જો સારા ગુણો હોત તો પ્રજા તને પ્રભુ સમાન માનત. "

" હું તેમને મારા બાહુ બળથી વશ કરી મને પ્રભુ સમાન પૂજાવીશ. "

" બસ એજ કે કાંઇ બીજું ? બળના ગર્વમાં છકેલ ! એમ કરવા જતાં તું કયાંક તે લોકોના બંડનો દંડ થઇ મરણને શરણ ન થાય, એ ખુબ યાદ રાખજે. "

" એમ ! અરે કોઇ હાજર ! " કૃષ્ણલાલે બૂમ મારી.

" કેમ શું છે ? " કહેતો સરદાર સત્યવ્રત ત્યાં દોડી આવ્યો.

" આ કુન્જને બાંધો અને તેને અત્યારે પેલી અંધારી કોટડીમાં પૂરી રાખો. " કૃષ્ણલાલે આજ્ઞા આપી.

" હેં ! શું આ કુન્જવિહારી મહાત્માને ? " સત્યવ્રતે પૂછ્યું.

" હા તેને. "

" તેમનો શું અપરાધ છે ? " પુનઃ સત્યવ્રતે પૂછ્યું.

" તે પૂછવાનો તને શું અધિકાર છે ?" કૃષ્ણલાલે ગુસ્સાથી પૂછ્યું.

"મહારાજ ! આ સત્યવ્રત સારૂં યા ખોટું સારી રીતે સમજી શકે છે, અને તેથીજ તે તમારો હુકમ ઉઠાવતાં હાલ અટકે છે."

"અરે ! શું તું મા'રો નોકર થઇ મારી આજ્ઞાનો ભંગ કરે છે ? શું તું કુન્જવિહારીથી ડરે છે ?" કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

"ના, તેમનાથી નહિ પણ અદ્રશ્ય રહેલા પરમાત્માથી હું ડરૂં છું." સત્યવ્રતે જવાબ આપ્યો.

કૃષ્ણ:—અરે મૂર્ખ ! પરમાત્મા તે વળી કોણ મુઓ છે ?

સત્ય:—તમને ઉત્પન્ન કરનાર ને તમારાં પાપની શિક્ષા કરનાર જગત્ જેને પ્રભુ રૂપે માને છે તે.

કૃષ્ણ:—ચાલ હવે તારી લાયરી બંધ કર, મારો હુકમ માન નહિ તો હેરાન થઇશ.

સત્ય:—હેરાન થઇશ પણ પાપ કર્મથી છુટીશ, દુષ્ટ કર્મથી આ જન્મમાં પરતંત્રતાનો અવતાર ભોગવવો પડે છે, તો ફરીથી દુષ્ટ કર્મ કરી નીચપણું ભોગવવાને હું ખુશી નથી.

કુન્જવિહારી:—નર હેવાન ! જોયું ? ધિક્કાર છે તને અને ધન્યવાદ છે આ તારા સરદારને કે જે સત્ય અસત્યને પણ સારી રીતે ઓળખી શકે છે.

અહા ! પ્રારબ્ધની કળા કંઇક ઓરજ છે, આ સત્યવાદી નરને પરતંત્રતાપણું અને આ નોકરના નોકર થવાને લાયક કૃષ્ણલાલ તેને ઉચ્ચ દરજ્જો આપ્યો છે.

"ભાઈ ! કરૂણાશંકર ! તું આ દુષ્ટ સત્યવ્રતને પણ બાંધ." કૃષ્ણલાલે ગુસ્સાથી કહ્યું.

"હા, હું હમણાંજ તેને બાંધી આજ્ઞાભંગનું ફળ આપું છું."

કહી કરૂણાશંકર તેને બાંધવા ચાલ્યો, કે તુર્તજ કુન્જવિહારી બોલી ઉઠ્યો, "બસ, એટલેજ રહેજે, મારી સમક્ષ તેને બાંધતાં વિચાર કરજે."

"અરે જા જા, તારાથી તે શું થાય એમ છે?" કરૂણાશંકરે કહ્યું.

"મારાથી શું થાય એમ છે, તો લે, જો." કહી કુન્જવિહારીએ આવેશથી તેને ધક્કો મારી દૂર ફેંકી દીધો.

બડાઇખોર કરૂણાશંકર મરી ગયોરે બાપ, કહી ભય પામી ત્યાંથી નીકળી પોતાના ઘર તરફ નાશી ગયો. વાતને વધી પડેલી જોઈ બીજા મિત્રો તથા કળાવતી પણ પોબારા ગણી ગયાં. કૃષ્ણલાલ નીસાના જોરથી ઘણોજ ગુસ્સે થઈ ગયો અને બરાડ પાડી બોલી ઉઠ્યો, "કુન્જ! કુન્જ! વિચાર કર, તું આ બધું કોને સંભળાવે છે?"

"નવાનગરના પ્રતાપી રાજાના કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા એક કપુતને; કે જે અત્યંત દુષ્ટ વ્યસની ને મિત્રની સ્ત્રીનો અભિલાષી છે."

"બસ, હદ થાય છે, કુન્જ તારી જીભ ઘણીજ આગળ જાય છે અને તેથી તું મા'રા ભયંકર ક્રોધનો ભોગ થાય છે."

"મને તારા ક્રોધની લેશ માત્ર પણ પરવાહ નથી."

"એમ! તો લે જો." કહી અત્યંત આવેશથી કૃષ્ણલાલે ટેબલ પર પડેલી પિસ્તોલ ઉઠાવી અને કુન્જ પર તેનો પ્હાર કર્યો.

"ઓહ્ થઈ ચૂકયું." એટલું બોલી કુન્જ પિસ્તોલના પ્રહારથી જમીન પર તૂટી પડ્યો, માથામાંથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. પાસે ઉભેલો સત્યવ્રત થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. રક્તપ્રવાહ જોતાંજ તેના મુખ-

માંથી ચીશ નીકળી ગઈ ને દયાળુ સત્યવ્રત આંખે અંધારાં આવવાથી એકાએક બેશુદ્ધ થઇ કુન્જવિહારીના દેહ પાસે ઢળી પડયો.

હજી કૃષ્ણલાલનો ક્રોધ શાન્ત થયો નહોતો, એટલામાં તો પાસેનું બારણું ઉઘાડી સતી સુકન્યા ત્યાં દોડી આવી, અને રક્તનો પ્રવાહ નિહાળી એકાએક બૂમ પાડી ઉઠી કે, ઓહ, શું ખૂન !

"હા, તારા વ્હાલા આશકનું ખૂન." કૃષ્ણલાલે કહ્યું.

"એક પવિત્ર બાળાને ખોટું કલંક ચઢાવનારા સ્વામિ! તમારી ભૂલ થાય છે, ને તેથીજ આ નિર્દોશ અત્યારે સ્વર્ગમાં જાય છે." સુકન્યાએ રડતાં રડતાં કુન્જ તરફ આંગળી કરી કહ્યું.

"આ કૃષ્ણલાલ સ્ત્રી ચરિત્રથી ઠગાય એવો નથી. સુકન્યા! હું તને સારી રીતે ઓળખું છું, તું ઉપરથી પવિત્રના ધારણ કરનારી એક કુલટા છે."

"અરે હાય! હું આ શું સાંભળું છું! ઓ પૃથ્વીદેવી મને માર્ગ આપો. ઓ પુણ્ય પાપને તપાસનારા ભાનુદેવ તમે સાક્ષિ આપો અને જો હું પવિત્ર હોઉં તો આ કલંકમાંથી મૂક્ત કરો, નહિ તો મને બાળીને ભસ્મ કરો." કહી સુકન્યા પછાડ ખાઈ જમીન પર પડી.

દારૂડીયો કૃષ્ણલાલ ઢોંગ સમજી ઉશ્કેરાયો, અને સુકન્યાને જીવથી મારવાના ઇરાદે બીજો પિસ્તોલનો ભ્હાર કર્યો. હા, રામ...સ્વામિ ...કહી સતી સુકન્યા ધરણી પર ઢળી પડી. ત્યાંની જમીન લોહીથી રંગાઇ ગઇ.

અંતે પાષાણ હૃદયનો પાપી આ કરેલાં ખૂનથી ગભરાયો. તેને રત્નનગરના મહારાજાની બીક લાગી, તેથી એજ સમયે થોડું ઘણું રહેલું જવાહીર લઇ પલાયન કરી ગયો.

પ્રાતઃકાળ થયો, મહેલના નોકરો જાગી ઉઠયા, સર્વ વાત જાણી સઘળા દિલગીર થયા. નોકરો મહેલમાં જુએ છે તો લોહીથી ભરાયેલાં ખાબોચીયાં જોયાં. પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે ત્યાં ખૂન થયેલાં મુડદાં પડેલાં નહોતાં. એ મુડદાંની તેમજ કૃષ્ણલાલની ઘણીજ તપાસ કરી પણ તેમને કંઇ જણાયું નહિ. વાને વેગે વાત ઉડી, પ્રજાજનો હાહાકાર કરતાં કૃષ્ણલાલને ધિક્કારવા લાગ્યાં.

વાયે ઉડતી વાત ઠેઠ રત્નનગરમાં મહારાજા ચંદ્રશેખરની પાસે પહોંચી. તુર્તજ મહારાજાએ નવાનગરનો બંદોબસ્ત કરવાને રાયમલ પ્રધાનને ઘોડેસ્વારો સાથે ત્યાં મોકલ્યો. પ્રધાને નવાનગરમાં આવી સર્વ બાબતની તપાસ કરી, તેમાં તેને કૃષ્ણલાલ, તથા તેણે ખૂન કરેલાં મુડદાંનો પત્તો મળ્યો નહિ. બાદ પ્રધાને મહારાજાની આજ્ઞાથી નવાનગરમાં રામસિંહ નામક એક વૃદ્ધ સરદારને નિમ્યો અને પોતે પાછો રત્નનગર આવ્યો.

આ વાતને ઘણો સમય વીતી ગયો છે. કૃષ્ણલાલ ડુંગરાઓમાં રહી બહારવટુ કરે છે એમ વારંવાર બૂમો સંભળાવા લાગી, કરૂણાશંકર કૃષ્ણલાલ બહારવટુ કરે છે સાંભળી નવાનગરમાંથી નીકળી તેને જઇ મળ્યો. બન્ને જણા ધીમે ધીમે માણસોને એકઠાં કરી રત્નનગરની રૈયતને હેરાન કરવા લાગ્યા.

વાચકો, કૃષ્ણલાલ બહારવટીયો થયો, અને લાંબાં સમયે ઉપવનમાં આવી સરલાને મળ્યો, વગેરે આપણે વાંચી ગયા છીએ હવે આગળ ઉપર શું થાય છે એ જોવાનું છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

"દગાબાજ દુશ્મન."

પ્રધાન કુટુંબ જે સમયે ભદ્રકાળીનાં દર્શને નીકળ્યું, તે સમય સાંજનો હતો. શ્રાવણ માસ હોવાથી ઝરમરીયો વર્ષાદ વરસતો હતો. ભદ્રકાળીએ જવાનો માર્ગ બે પર્વતોની હારોમાં થઈને ખાડા ટેકરાવાળો હતો. વર્ષાઋતુ હોવાથી ઘણોજ રમ્ય દેખાવ નજરે પડતો હતો. જ્યાં ત્યાં જોવાથી લીલી હરીયાળી નજરે પડતી હતી.

પ્રધાન રાયમલ આવો અલૌકિક દેખાવ જોતો તેના માણસો સાથે ચાલ્યો જતો હતો. ત્યાં જોઇતા સામાનથી ભરેલું એક ગાડું પાછળ ચાલતું હતું, એક રથમાં સરલા સાથે બીજી બે ત્રણ સ્ત્રીયો પણ બેઠેલી હતી. પ્રધાન રાયમલ તેના મિત્રો સાથે ઘોડેસ્વાર થયેલો હતો. ત્રણ સ્ત્રીયો અને આઠ પુરૂષોનો આ નાનકડો કાફલો ધીમે ધીમે માર્ગ કાપતો ચાલતો હતો. એવી રીતે સર્વ સ્વારી ચાલતી હતી, અને ધીમે ધીમે પાંચેક ગાઉ પણ આવી પહોંચી હતી, એટલામાં સાંજ પૂરી થઈ, જગત પર ધીમે ધીમે અંધકાર વ્યાપવા લાગ્યો. તેમાં વળી વૃક્ષોની ઘાડી ઝાડીમાં તો વધારે અંધકાર જણાવા લાગ્યો, આખરે કોઇનું મ્હો પણ જોઈ શકાય નહિ એવો કાળો અંધકાર ચારે દિશાએ છવાઇ ગયો. એવા ભયંકર સમયે રાયમલ

તેનાં માણસો સાથે આગળ મુસાફરી કરતો હતો, એવામાં તેને એકા એક કંઇક પ્રકાશ જણાયો. લાંબી નજર નાંખી રાયમલે જોયું તો જણાયું કે વીસ હથીઆરબંધ માણસો મ્હો ઉપર બુકાનીયો બાંધી હાથમાં સળગતી મસાલો સાથે ચાલ્યાં આવે છે. તેમની ભયાનક આકૃતિયો જોઈ રાયમલના માણસો ગભરાઈ ગયાં, ને એકાએક તેમાંનો એક જણ તે આવનારાઓને ઓળખી બુમ પાડી બોલી ઉઠયો કેઃ— અરે ! આતો બહારવટીયાઓની ટોળી આવે છે. બહારવટીયાનું નામ સાંભળી સઘળા સ્તબ્ધ બન્યા ને હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડયા. આખર રાયમલે સઘળાઓને શાન્તિ રાખી સાવધ રહેવાનું સૂચવ્યું. જોતજોતામાં તો આવનાર માણસો છેક નજીક આવી પહોંચ્યા અને કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના રાયમલના માણસો ઉપર તૂટી પડયા. તેમાંના થોડાક સ્ત્રીયોના રથને ઘેરીને ઉભા રહ્યા. ભયંકર કાપાકાપી શરૂ થઇ. રાયમલના માણસો લઢતા અને મદદને માટે બૂમો પર બૂમો પાડતા હતા. પણ તેમની મદદે કોણ આવે ? કારણ કે એટલામાં કોઈની વસ્તી કે એકાદ નાનું ગામડું વગેરે કાંઇ હતું નહિ.

બહારવટીયા અને રાયમલના માણસોની સારી રીતે ઝપાઝપી શરૂ થઈ, મસાલોના પ્રકાશમાં તલવારો ઝગકતી હતી. રાયમલના બહાદુર માણસો વીસ બળવાન બહારવટીયાઓને હંફાવતા એક પછી એક ઘાયલ થઇ જમીન પર પડવા લાગ્યા. રાયમલ એક વીર સૈનિકની માફક હજી સુધી લઢતો હતો. ચારેક બહારવટીયા તેની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા ને બાકીના સામાન તથા રથમાં બેઠેલી સરલા અને તેની સાથેની બે સ્ત્રીયોને ઉપાડી લઇ ચાલતા થયા. તેઓને ગયેલા જોઈ જે ચાર બહારવટીયા રાયમલની સાથે લઢતા હતા તે

હવે લઢવું મૂકી દઈ નાશી ગયા. તેમના ગયા પછી રાયમલ ઉતરેલે ઠ્હેરે શું શું સામાન લુંટાઇ ગયો તથા ઘાયલ થયેલાઓ જીવતા છે કે મરી ગયા છે તેની તપાસ કરવા લાગ્યો. તેને સઘળા મરેલા જણાયા. તુર્તજ તેણે એક ગાઢ નિઃશ્વાસ નાખી રથ સામે જોયું, પણ અંદર સરલા વગેરે કોઇ જણાયું નહિ. રાયમલ અપાર શોક કરવા લાગ્યો, તેના શોકમાં શાન્તિ આપનાર ત્યાં કોઇ નહોતું. આખરે મનને જેમ તેમ શાન્ત કરી તે રત્નનગર તરફ પાછો ફર્યો. નગરમાં આવી તેણે મહારાજાને સઘળી વાર્તા જાહેર કરી. લુટારાઓની શોધમાં ઘણા સ્વારો દોડાવ્યા પણ તેઓનો કાંઇએ પત્તો મળ્યો નહિ. સરોજકુમારને તો જાણે દુઃખનું વાદળ તૂટી પડ્યું ના હોય એમ થવા લાગ્યું. તે રાત્રિ દિવસ કલ્પાંત કરવા લાગ્યો, ને તેથી તેનું શરીર પણ બગડવા લાગ્યું. ઘણા દિવસ થવા આવ્યા પણ પુત્રીનો પત્તો લાગ્યો નહિ તેમજ એકની એક લાડકી કન્યાના વિયોગથી પ્રધાન રાયમલ ગાંડા જેવો બની ગયો. રાજા ચંદ્રશેખર વારે વારે તેને શાન્તિ આપવા લાગ્યો.

સરલાના વિરહથી પથારી વશ થયેલો સરોજ વારંવાર સરલાને યાદ કરી અશ્રુપાત કરવા લાગ્યો. તેને કંઈ પણ ગમતું નહોતું. સર્વત્ર શૂન્યકારમય ભાસતું હતું, તે કોઇની સાથે કંઇ પણ વાતચીત કરતો નહિ. તે મહેલના એકાન્ત ભાગમાંજ દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

પુત્રની દુર્દશા નિહાળી રાજા ચંદ્રશેખર ઘણા દુઃખી થતા હતા. તેમણે સરોજને અનેક પ્રકારે સમજાવવા માંડ્યો તેમજ તેને બીજી સુંદર કન્યા પરણાવવાનું પણ કહેવામાં આવ્યું, છતાં તેનું મન શાન્ત થયું નહિ. આખરે બહારની હવાથી પુત્રની તબિયતમાં સુધારો થશે

તેમજ બહારના દેખાવોથી સરોજ સરલાને ભૂલી જશે એમ વિચારી રાજા ચંદ્રશેખર સરોજને સમજાવી સૈનિકોને લઈ ભદ્રકાળીના દર્શને ગયા. માતાજીની ટેકરી ઉપર તંબુઓ ઉભા કરવામાં આવ્યા. સરોજ બાવરાની માફક આમતેમ ફરવા લાગ્યો. બાદ બીજે દિવસે વિચારની ધુનમાં ફરતો સરોજકુમાર વિચારમાં ને વિચારમાં ઘણે દૂર નીકળી ગયો. રાત્રિ થવા આવી છતાં પાછો નહિ આવવાથી રાજા ચંદ્રશેખરને ચિંતા થવા લાગી. તેની શોધમાં ઘણા માણસો તે પહાડી પ્રદેશમાં ફરી આવ્યા પણ અંતે રવડી રખડી પાછા આવ્યા. રાત્રિ પૂરી થઇ પણ સરોજના સમાચાર કાંઈ મળ્યા નહિ, તેથી રાજા ચંદ્રશેખરના હૃદયમાં સખ્ત આઘાત થયો. તે એક નાના બાળકની માફક અપાર કલ્પાંત કરી શોક કરવા લાગ્યો.

ત્રીજા દિવસની સાયંકાળનો સમય થયો, પશુ પક્ષીઓ તેમના માળા તરફ ઝડપથી જવા લાગ્યાં મહારાજાએ ત્રણ દિવસથી કંઇ પણ ભોજન લીધું નહોતું, તેમજ તેમના નોકરો પણ ભૂખ્યા તરસ્યા શોકમાં ને શોકમાં આમતેમ બેસી રહ્યા હતા. રાજા ચંદ્રશેખર આ સમયે તંબુમાં લમણે હાથ દઇને મહાન વિચારમાં બેઠા હતા, તંબુના બારણા પાસે બે સૈનિકો મહારાજાની આજ્ઞા સાંભળવાને ઉભા હતા. ધીમે ધીમે સાયંકાળની સમાપ્તિ થઇ, અને અંધકારમયી રાત્રિ આવી પહોંચી. સર્વ સ્થળે શૂન્યકાર જણાવા લાગ્યું. દૂરનાં જંગલી પ્રાણીઓના કઠોર સ્વર સંભળાવા લાગ્યા, વખતને વીતતાં વાર શું ? છેવટે રાત્રિના અગીઆર વાગ્યા. હજી પણ ચંદ્રશેખર તંબુમાં ચિંતાગ્રસ્ત મુખે બેસી રહ્યા હતા. એવામાં બહાર ઉભેલા બે સૈનિકો જુએ છે તો ઘોર

અંધકારમાં એક માણસ તેમની તરફ ચાલ્યો આવે છે. પહેરેગીરો ધ્યાનપૂર્વક તેને જોવા લાગ્યા, થોડા વખતમાં તો તે આવનાર માણસ છેક તંબુની નજીક આવી પહોંચ્યો, ને તંબુની સામે જોઈ મનમાં બોલ્યો કેઃ–"રાજા ચંદ્રશેખરનો તંબુ આજ હોવો જોઇએ." કહી તેણે પાસે ઉભેલા પહેરેગીરને પૂછ્યું, "ભાઇ! રાજાજી જાગે છે કે ઉંઘે છે?"

પહેરેગીરઃ–તારે શું કામ છે?

માણસઃ–મારે અગત્યનું કામ છે.

પહેરેગીરઃ–તું કોણ છે, ક્યાંથી આવે છે, ને તારૂં નામ શું છે?

માણસઃ–હું એક બ્રાહ્મણ છું. રત્નનગરથી આવું છું ને જ્યોતિષોપાધ્યાયના નામથી ઓળખાઉં છું.

"એમ! તો ઉભો રહે." કહી પહેરેગીર તંબુમાં ગયો ને વાંકો વળી નમન કરી બોલ્યોઃ–"રાજન્! અત્યારે દ્વાર સમિપે કોઇ એક બ્રાહ્મણ આવ્યો છે, ને તે આપને મળવાની આજ્ઞા માગે છે."

"કોણ બ્રાહ્મણ? અને તે વળી અત્યારે!?" રાજાએ આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

"હા, રાજન! તે કંઇક અગત્યના કામે આવ્યો છું એમ જણાવે છે." પહેરેગીરે કહ્યું.

"ઠીક, જાઓ તેને અંદર લઈ આવો, ને પછી બીજા સરદારોને પણ અંદર મોકલો." રાજાએ આજ્ઞા આપી.

"જેવી આજ્ઞા." કહી પહેરેગીર ચાલતો થયો, બાદ થોડીવારે બહાર ઉભેલો બ્રાહ્મણ અંદર દાખલ થયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

" ભીલ મંડળ. "

મધ્યરાત્રિનો સમય થયો છે. આકાશ વાદળાંથી ઢંકાઇ ગયું છે. ચંદ્રદેવ ઘડીકમાં વાદળાંઓમાં છૂપાય છે ને ઘડીકમાં વાદળ ભેદીને બહાર નીકળે છે. પવન સુસવાટાબંધ વાય છે, ને તેના સપાટાથી ઝાડનાં ડાળાં અરસ્પરસ અથડાઈ અવાજ ઉત્પન્ન કરે છે. આવા ભયંકર વખતે આ વિકટ વનમાં થઇને એક દેવાંગના સમાન સુંદર સુંદરી આસપાસ નજર નાખતી ચાલી જાય છે. તેણે ધોળું વસ્ત્ર શરીરપર પહેરેલું છે. માથાના વાળ છૂટા થઈ પીઠ ઉપર પથરાઇ ગયા છે. તેના કપાળમાં કંકુની આડ શોભી રહી છે, આવી બાવિસેક વર્ષના વયની અનંત રૂપવતી રમણી ચાલતાં ચાલતાં મુખથી વારેવારે નિઃશ્વાસ નાંખતી અને માર્ગ કાપતી એક મોટા આમ્રવૃક્ષ નીચે આવી એકવાર આસપાસ નજર નાખી મુખથી હા રામ, કહી નીચે બેઠી. તેની આંખ્યોમાંથી આંસુ વહેતાં હતાં. આંખ્યોનાં આંસુને લ્હોઇ થોડીવાર શાન્ત રહી તે લમણે હાથ ટેકવી બોલી, હા, આ કેવી ભયકારક કાળી રાત્રિ ! આ સમયે અહિં આવતાં ભલભલા વીર પુરૂષો પણ ભયથી કંપી જાય, ત્યારે મારૂં તો શું

ગજાું ! ખરેખર આ નિષ્ઠુર સંસારના દુઃખી અત્યાચારેજ હું બીકણ અત્યારે હિંમતવાન બની ઘણા સમયથી આ વિકટ વગડામાં ભટકું છું. હા, હમેશાં મરણ માગું છું પણ દુષ્ટ મૃત્યુ મારાથી દૂર નાશતું જણાય છે. રસ્તે જતા કાળા નાગને પકડી મરવા ઈચ્છું છું, પણ નાગ મને તેમનું મૃત્યુ ધારી આડા અવળા નાશી જાય છે. પ્રભો ! પ્રભો ! શું મારે આવી રીતે જંગલમાં ભટકીનેજ જીવવાનું કર્મમાં લખ્યું હશે ? પ્રભો ! હજી આ હૃદયમાં સંસાર ચક્રનાં મૂળ ઉંડાં ઉતરેલાં છે, તેને પ્રથમ નિર્મૂળ કરો; અને આ અનાથ બાળાને તમારા શરણમાં લ્યો. અરેરે ! આ અંધારી રાત્રિએ સર્વ જણાં નિદ્રાને ખોળે પડચાં હશે, ત્યારે આ અભાગિની આ ભયંકર જંગલમાં આંબાના વૃક્ષ નીચે બેસી દુઃખના નિસાસા નાખે છે. અરે ! દુઃખદ સ્થાનમાંથી મા'રો ઉદ્ધાર કરી મને બચાવનાર દયાળુ દિલના મારા ધર્મ બંધુઓ પણ ક્યાં ગયા હશે ? પ્રભો ! સૃષ્ટિના કલ્યાણ કર્તા દેવ ! તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં સુખમાં રહેજો. આમ બોલતી તે બાળા થોડીવાર શાન્ત રહી, પણ પુનઃ કંઈક યાદ આવતાં બોલી, ખરેખર ! આ સંસારને ભવસાગર કહ્યો છે તે સત્યજ છે. એમાંથી પ્રભુ કૃપાએ સુખ રૂપે તરી પાર પામનાર વીરલાજ હોય છે. આમ બોલતી તે રમણી આકાશ સામે જોઇ મધુર પણ દુઃખી દીલે ગાવા લાગી.

સંસાર રણને જીતનારા,
સંત વીરલા જાગતા...
એ...કાળને પાછળ હઠાવી,
ભક્તિ પંથે લાગતા. સંસાર.

× × × × ×

આ ભરત ભૂમિ, માંહે જન્મી,
ભજન સંગો માગતા;
આનંદ માંહે ઉચરતા,
એ...શબ્દ ગગને ગાજતા...સંસાર.

પ્રભુના ભજનમાં લીન રહેનાર ભક્તજનના સુખને ધન્ય છે. દયાળુ દેવ! મારૂં પણ ધ્યાન હમેશાં તમારા પ્રત્યે રહો, અને...

" અસ્તુ! તારી વાસના પ્રમાણેજ તારી કામના પૂર્ણ થાવ. દુ:ખી અબળા! પ્રભુ તારી અરજ સ્વિકારશે, અને તેજ તને તેમના શરણમાં રાખશે. " ગયબી અવાજથી કોઈક બોલી ઉઠ્યું.

" હેં! આ કોનો અવાજ?" ભય પામી તે રમણી આસપાસ જોવા લાગી,

"તારૂં કરૂણાજનક કલ્પાંત સાંભળી હું તારી દયા લાવનાર છું." પુન: અવાજ થયો. ફરીથી આવો અવાજ સાંભળી તે દુ:ખી અબળા હાથ જોડી કહેવા લાગી.

" આ દુ:ખીની જો દયા આવતી હોય તો પ્રત્યક્ષ થઈ દર્શન આપો ને કહો કે આપ દયાળુ કોણ છો?"

" પુત્રી! શાન્ત થા, ડરીશ નહિ. હું આ વનમાં નિવાસ કરનાર એક યક્ષ છું." યક્ષે પાસે આવી કહ્યું.

" દેવ! આપને મારા પ્રણામ છે, અને હવે કહો કે મારા ભાગ્યમાં હજી ક્યાં સુધી આમ ભટકવાનું લખાએલું છે?"

" પુત્રી! સુખ અને દુ:ખ કર્મના સંસ્કારે કરીને આવે

છે. માટે હમેશાં ધિરજ ધરી રહેવાથી આખરે સારૂં થાય છે. તાંરાં દુઃખથી ભરેલાં વાક્યોથી મને તારી દયા આવે છે. સદા સર્વદા ઇશ્વરને યાદ કરજે કે જેથી તારા ઉપર ફરી વળેલાં દુઃખી વાદળો થોડા સમયમાં વીખરાઇ જશે. પુત્રી ! લે, હું આ એક નાની લાકડી તને આપું છું, તે તારા શત્રુઓથી તેમજ ભૂતપ્રેતોથી તારૂં રક્ષણ કરશે. આ દેવનાઈ લાકડી તારા શત્રુઓના સામે ફક્ત ઉંચી કરવાથીજ તારા દુશ્મનો ત્યાંને ત્યાંજ જડવત્ બની જશે, તેમજ તારી ધારેલી ધારણાઓ પણ આ લાકડીથીજ આખરે પાર પડશે. ”

“ યક્ષરાજ ! આપનો મારી ઉપર અત્યંત ઉપકાર થયો. ” કહી તે રમણીએ યક્ષની પાસેથી લાકડી લેઇ તેને પ્રણામ કર્યાં.

પુનઃ યક્ષ કહેવા લાગ્યો, “ પુત્રી ! હવે તું અહીંથી ચાલી જા, કારણ કે જે આ વૃક્ષ નીચે તું બેઠી છે, તે આંબાનું ઝાડ તને દેખાવમાં જો કે સુંદર જણાય છે, પણ તે સુંદર નથી. તે માણસના લોહીનું તરસ્યું છે. બ્હેન ! જ્યારે પાછલી રાત થશે ત્યારે આ ઝાડ ધીમે ધીમે નીચે ઉતરતું જશે, ને તે સમયે તેના પ્રત્યેક પાંદડાં લાંબાં કાંટા સમાન થઇ જશે અને તે કાંટા તેની નીચે બેસનારના શરીરમાં ભોંકાઇ જશે. બ્હેન ! તેજ કારણથી હું નિર્દોષ માણસના પ્રાણ બચાવવા અહિં નિવાસ કરૂં છું, માટે તું એક પળનો પણ હવે વિલંબ કર્યા વિના ચાલી જા. હવે હું જાઉં છું. ” કહી તે યક્ષ એક અમી ભરી દ્રષ્ટિ તેના તરફ નાખી અદ્રસ્ય થઇ ગયો.

યક્ષના ગયા પછી તેણે આપેલી લાકડી લેઇ તે દુઃખી અબળા તરત ત્યાંથી ઉભી થઈ, અને ઝડપથી પગ ઉપાડતી ખાડા ટેકરા

ચઢતી ઉતરતી આગળ જવા લાગી. આખરે ઘણે દૂર જતાં તે એકાએક અટકીને ઉભી રહી. કારણ કે તેને કાને કોઇક બોલતું હોય એમ અવાજ સંભળાયો. બાદ થોડીવારે અવાજના આધારે ઉભી રહેલી અબળા આગળ ચાલવા લાગી. એવી રીતે ચાલતી તે એક ભાગેલા ખંડેર આગળ આવી પહોંચી, અને જુએ છે તો ત્યાં આગળ સોએક ભીલ લોકોનું ટોળું બેઠેલું હતું. ભીલ લોકોનું ટોળું જે સ્થળે બેઠું હતું તે એક ભાંગેલું ખંડેર હતું, ને તે ખંડેરમાં ભાંગી તુટી એક માતાની મૂર્તિ આવેલી હતી. માતાની મૂર્તિ કાળીના નામથી ઓળખાતી હતી. આ સમયે કાળી દેવીની સમક્ષ તે ભીલ લોકોએ કુંડમાં અગ્નિ સળગાવ્યો હતો. કુંડની પાસે દેવીને ભોગ આપવાને એક બકરો બાંધેલો હતો. તેના કપાળમાં કંકુનો ચાંલ્લો કર્યો હતો. ગળામાં કરેણનાં લાલ રંગનાં પુષ્પોની માળા પહેરાવેલી હતી. રાત્રિના સમયે આવો દેખાવ જોઈ તે રમણી આગળ નહિ વધતાં ત્યાંજ ઉભી રહી, અને હવે આ એકઠા થયેલા લોકો શું કરે છે એ ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગી. થોડીવારે ભીલ લોકો અગ્નિકુંડમાં કંઇક હોમવા લાગ્યા, પછી દરેક જણે લાંબા થઇ માતાને પ્રણામ કર્યા. પ્રણામ વગેરેનું કામ થઇ રહ્યા પછી એક ભીલ ઉભો થયો ને ત્યાં પડેલા શીશામાંથી પ્યાલા ભરી દરેકને દારૂનો પ્યાલો પીવરાવવા લાગ્યો.

પ્યાલો પીતાં દરેક જણ દેવીનો જય એમ ઉચ્ચાર કરતા હતા. સર્વ મદિરા પી મસ્ત થઇ દેવીની ગર્જના પોકારવા લાગ્યા. તેમના પહાડી અવાજથી શાન્ત જંગલ ગાજી ઉઠ્યું. નિદ્રાવશ થયેલાં વનચરો ભયભીત થઇ દોડવા લાગ્યાં. બાદ ધીમે ધીમે સર્વ શાન્ત

થયા. તે પછી એક ભીલ ઉભો થયો ને સળગતા કુંડની નજીક જઈ મુખથી કંઈક બરબડી કમ્મરમાંથી લાંબો છરો બહાર કાઢી ત્યાં બાંધી રાખેલા બકરાની પાસે ગયો. આવો દેખાવ નિહાળી દૂર ઉભી રહેલી રમણીનું હૃદય દયાથી કંપવા લાગ્યું, એટલામાં તો તે ગરીબ પશુનો ભોગ આપવાને તૈયાર થયેલા ભીલે છરાવાળો હાથ ઉંચો કર્યો; કે તુર્તજ દૂર ઉભી રહેલી રમણી હિંમતથી ત્યાં દોડી આવી, ને તેમના ટોળાની વચ્ચે આવીને ઉભી રહી. ભીલ લોકો કંઈ પણ બોલે તે પહેલાં તો તેણે હાથમાંની લાકડી ઉંચી કરી ભોગ આપનાર ભીલને કહ્યું:—સબૂર.

બસ આટલોજ શબ્દ પૂરતો હતો. ભોગ આપનાર ભીલનો ઉંચો થયેલો હાથ ત્યાં ને ત્યાંજ સજ્જડ ચોંટી ગયો. તેના ચોંટી ગયેલા હાથમાં અપાર વેદના થવા લાગી. તેથી તે ભીલ બૂમેબૂમ પાડવા મંડ્યો. સઘલા ભીલ આશ્ચર્યચકિત્ થઇ ગયા ને એક બીજાના કાનમાં કહેવા લાગ્યા કે—અલ્યો ! આતો માતાજી આઇવાં.

હા, ભયા ! એમજ હમજાય સે. એમ કહી સઘળા ભીલ લાંબા થઇ તે રમણીને પગે લાગવા મંડ્યા. બાદ છેવટે એક ઘરડો ભીલ ઉભો થઇ હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે, ખમા ! મારી માવડી ખમા કરો. આજે આ તમારાં સોકરાં પર ઘણી કરપા કરી હોય એમ લાગેસે. મા ! અમે આ બકરાનો ભોગ આપતા હતા. એવામાંજ આપે કરપા કરી દરહન દીધાં. ઘણી ખમ્મા માને. મા ! લ્યો હવે આ બકરાનો ભોગ.

"અરે કાકા ! આ મારા હાથે દખ થાયસે, મારો જીવ જાયસે; એ...માવડીને કહીને મને સોડાવો." અદ્ધર ચોંટી ગયેલા હાથવાળો

ભીલ બૂમ પાડી બોલી ઉઠયો.

"હેં! બોલ્યા કોણ બેમલા! તારો હાથ ત્યાં હજડ થયો સે? ઉભેરે ભા! હું માતાજીને કેઉં." કહી તે ઘરડો ભીલ વળી પાછો હાથ જોડી પગે લાગી કહેવા લાગ્યો, "મા! બોલ્યા મારા બેમલાની પર મેર કરો, તે ઘણો દખી થાયસે. મા! તેનો કાંઇ ગનો તો નથી થયો ના?"

"હા, તેણે ઘણોજ ભારે અપરાધ કર્યો છે. પેલા ગરીબ નિર્દોષ બકરાને દુઃખ આપવા જતાં તે પોતે પીડાય છે. અરે તમે લોકો કેમ સમજતા નથી કે દેવી આવા ભોગથી પ્રસન્ન થતી નથી? અરે શું તે રંક પશુમાં જીવ નથી? તમારી પર કોઇ છરાનો ઘા કરે તો શું તમને દુઃખ નહિ થાય? જેવું તમને દુઃખ થાય તેવુંજ તેને પણ દુઃખ થાય. માટે હવે આવા ભોગ આપવાનું બંધ કરો. તમને આવા ભોગ આપવાનું કોણે કહ્યું છે?"

"બેમા, મા બેમા કરો. અમે નોતા જાણતા કે એમ કરવાથી તમે કોપહો. મા! અમને તો અમારા ભરામણ ગોરે ચીધું હતું કે ભોગ દેવાથી દેવી પરહન થાયસે. મા, અમારી પર બેમા કરો." સઘળું ભીલમંડળ ધ્રુજવા લાગ્યું. તેમની સ્થિતિની કલ્પના કરી તે રમણી બોલી, "શાન્ત થાઓ, હું તમને દુઃખ દઇશ નહિ, પણ આટલું યાદ રાખજો કે દારૂ ને આવા રંક પ્રાણીઓના બળીદાનથી માતાજી સંતુષ્ટ થવાને બદલે કોપાયમાન થાય છે, તેથી બળીદાન દેનારા આખરે દુઃખી થાય છે ને નિર્વંશ મરે છે. આજે તમે સર્વ જણા મારી આગળ પ્રતિજ્ઞા કરો કે હવેથી અમે કોઈ પણ

વખતે આવું દુષ્ટ કામ નહિ કરીએ. જુઓ, હવે હું પેલા દુઃખી થતા તમારા બેમલાને છોડાવી અહિં બોલાવું છું." કહી તેણે બૂમ મારી, 'બેમા આમ આવ.'

'એ...આઇવો મા.' કહી હસતો હસતો બેમલો ત્યાં દોડી આવી ચરણમાં પડ્યો. સઘળાએ જય ગર્જના કરી. બાદ દરેક જણે પ્રતિજ્ઞા કરી; અને હવે માતાજીની શું ઈચ્છા છે તે સાંભળવાને સઘળા હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. બાદ થોડીવારે તે રમણી ભીલ લોકોના સામે જોઇ કહેવા લાગી, "મારા ભલા લોકો! તમારી પ્રતિજ્ઞાથી હું આજ ઘણીજ પ્રસન્ન થઇ છું ને તેથી હું અત્યારથીજ આ સ્વરૂપે તમારી પાસે રહેવા ઇચ્છું છું."

"એ મા! આતે તમે શું બોઇલાં! આ હેવકો પર ઘણીજ કરપા કરી મા. અમે તમારી જીવ હાટે હેવા કરીશું મા!"

"ઠીક તો ચાલો." કહી તે બાળાએ માતાજીની જય બોલાવી. સઘળા ભીલ મંડળે મહાન પોકારથી જય ગર્જનાને વધાવી લીધી. ત્યાર પછી સર્વ મંડળ ત્યાંથી જવાને ઉભું થયું, પણ એટલામાં કોઇક કરૂણાજનક સ્વરે ગાતું ગાતું આવતું હોય એમ જણાયું.

સઘળા ભીલ લોકોને ઉભા રહેવાની ઈસારત કરી તે રમણી ધ્યાનપૂર્વક આવનારના ગાનના સ્વરને સાંભળવા લાગી. જેમ જેમ તે આવનાર નજીક આવતું હતું તેમ તેમ તેનું કરૂણાજનક ગાન સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યું. ઉભી રહેલી રમણી આંખ્યો ખેંચી જોવા લાગી તો તે ગાનાર એક અબળા જણાઇ. મધુર સ્વરે ગાતી અબળા વચમાં નિઃશ્વાસ મૂકતી હતી. તેનું કરૂણાજનક ગાન પવનમાં મિશ્રિત થઇ

ચારે બાજુએ સંભળાતું હતું. એટલામાં તો ચાલી આવતી અબળાને રસ્તા વચ્ચે પડેલા એક પત્થરની ઠોકર વાગી. હા, વિભો ! કહી તે અબળા નીચે બેસી ગઇ. ઠોકર વાગવાની કળને શાન્ત થતાં પુનઃ તે બાળા આંખ્યોમાંથી અશ્રુ વહેવરાવતી ગાવા લાગી,

રડી રડી આંસુડાં ખૂટયાં ! સદાયે છે છતાં રોવું !
નશીબે આ લખાવેલું, હૃદયને છે રીબાવાનું !
ઉગે આનન્દના તારા, ખરી જાતાં વહે ધારા,
ધરી આકાશમાં આશા, હૃદયને છે રીબાવાનું.
દિલે બંધાય કિલ્લા કૈં, દિવાલો તૂટતી તેની;
જતાં ઉડી મીઠી આશા, હૃદયને છે રીબાવાનું.
અહો ! જે ભાસતું પાસે, નક્કી મૃગતૃષ્ણિકા તે છે;
જતાં પાસે દૂરે ન્હાસે ! અરેરે ! છે રીબાવાનું.

ગુ. ગ.

હા, રીબાવાનું અને હવે મરવાનું. કહી તે અબળા દુઃખના દદેથી એકાએક બેશુદ્ધ થઇ પડી. તેના પડવાના અવાજથી ભીલ લોકો તથા તેમની દેવી થઇ રહેલી રમણી ચમકી, અને તે તુર્તજ ઉભેલા ભીલ લોકોને ત્યાંજ રહેવાનું કહી એકને સાથે લઈ બેશુદ્ધ બાળાની પાસે દોડી ગઇ.

વાંચકો ! ભીલ મંડળમાં રહેલી રમણીને હવે આપણે ભીલ દેવીના નામથીજ ઓળખીશું.

બેશુદ્ધ પડેલી બાળા સોળ સત્તર વર્ષના આશરાની સ્વરૂપવતી સુંદરી હતી, તેનું મુખ ગૌર ને કાન્તિવાન ભાસતું હતું. ભીલદેવી

તેની નજીક જઇ તે બેશુદ્ધ બાળાનું માથું ખોળામાં લેઈ તેને સાવધ કરવાના ઇરાદે પહેરેલા વસ્ત્રના છેડાથી પવન નાખવા લાગી. એટલામાં તો એક ભીલ જંગલમાં દોડયો ને થોડીવારમાં કંઈક વનસ્પતીનાં પાંદડાં લઈ આવ્યો. પાંદડાંને મસળી તેના રસનાં બેજ ટીંપા તે બેશુદ્ધ બાળાની આંખ્યમાં નીચોવતાં તે તરતજ સાવધ થઇ. સાવધ થતાં તેણે પોતાની પાસે કોઇને બેઠેલું જોતાંજ ભયથી એક કારમી ચીસ પાડી.

તેને ભયથી વ્યાકુળ બનેલી જોઇ ભીલદેવી કહેવા લાગી:—બ્હેન! બ્હીશ નહિ હાં.

"હું કયાં છું?"

"અમારા આશ્રમમાં."

"તમે કોણ છો?"

"તને શાન્તિ આપનાર, તારૂં કલ્યાણ ઈચ્છનાર."

"આ અનાથની ઉપર આપનો અનહદ્દ ઉપકાર થયો." કહી તે ભીલદેવીના ચરણમાં પડી. તેને સ્વહસ્તે ઉભી કરતાં ભીલદેવીએ પૂછયું, બ્હેન! તારૂં નામ?

"મારૂં નામ કૌમુદિની."

"એમ! વારૂં કૌમુદિની! તારી હકીકત મને જણાવીશ?"

"હા, મારો ઉદ્ધાર કરનાર દેવીને મારૂં વૃત્તાંત નહિ જણાવું તો હું કોને જણાવીશ? દેવી! હું એક અનાથિની છું. સુરગામના વૃદ્ધ ઠાકોર મારા પિતા થાય. મને બાલ્યકાળમાંજ માતાપિતાએ લગ્નથી જોડી દીધી હતી. પાંચ વર્ષની ઉમ્મરથીજ હું સાસરે વસવા લાગી.

મારી આઠ વર્ષની ઉમ્મર થતાં મારાં માત પિતા દેવલોક પામ્યાં. હું માબાપ વિનાની થઇ. મારે ભાઇ નહિ હોવાથી અમારાં ગામ પિત્રાઇઓ પચાવી પડ્યા. મારાં સાસુ સસરા મારી પર ઘણોજ સ્નેહ રાખતાં હતાં. સસરાનું નામ વિજયરાજ હતું, અને મારા સ્વામિનું નામ જ્ઞાનચંદ્ર હતું. મારી દશ વર્ષની ઉમ્મરે મારા સસરા મારા સ્વામિને લઇ યાત્રાએ નીકળ્યા. દૈવવશાત્ માર્ગમાં લુંટારાઓએ તેમને લુંટી મારી નાખ્યા. મારા સ્વામિની તે વખતે તેર વર્ષની વય હતી, તેમનું શું થયું તેની કાંઇ પણ ખબર પડી નહિ. માઠા સમાચાર અમને મળતાં અમે ઘણુંજ કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં. મારાં સાસુએ તો અન્ન પાણીનો પણ ત્યાગ કરી દીધો. આથી તે પણ આખર આ અભાગિનીને નિરાધાર દશામાં મૂકી મરણને શરણ થયાં. હું ઘણી ગભરાઇ ગઇ. બ્હેન ! ત્યાર પછી મારી ઉપર દુઃખનાં ઝાડ ઉગવામાં કંઇ પણ બાકી રહી નથી. મારાં દુઃખ અત્યારે કહેવા બેસું તો પાર આવે તેમ નથી. એવી રીતે દુઃખમાં ને દુઃખમાં મ્હેં ઘણો સમય વીતાડ્યો. બાદ આજથી થોડા દિવસ પર મને સમાચાર મળ્યા છે કેઃ-મારો સ્વામિ હાલ જીવતો છે અને તે બહારવટીયાના સરદાર કૃષ્ણલાલનો સેનાપતિ થઇને રહ્યો છે, આ......"

"શું ! કૃષ્ણલાલ બહારવટીયો ?" વચમાં ભીલદેવીએ ઉશ્કેરાઇને પ્રશ્ન કર્યો.

"હા, દેવી ! તે કૃષ્ણલાલ બહારવટીયો ક્રૂર ખૂનીને ભયંકર કૃત્યોનો કરનાર છે. મારા સ્વામિના સમાચાર મળતાંજ હું તરત ઘર-માંથી બહાર નીકળી પડી. દેવી ! ત્રણ મહિનાથી હું ગામેગામ ફરતી

આ જંગલમાં આવી ચઢી છું, અને તે દુષ્ટ બહારવટીયાના સ્થાનને ખોળું છું. પણ હજી સુધી મને તેના ઠેકાણાનો પત્તો મળ્યો નથી. દેવી ! આ અનાથિની હવે તમારા શરણમાં છે." કહી કૌમુદિનીએ ભીલદેવીના ખોળામાં માથું નાખી દીધું. ભીલદેવી તેને વાંસે હાથ ફેરવી કહેવા લાગી.

"કૌમુદિની ! નિર્ભય રહે. હું તે કૃષ્ણલાલને અને તેના રહેઠાણોને સારી રીતે જાણું છું. જો તારો સ્વામિ તે પાપાત્માનો મદદગાર હશે, તો ગમે તે પ્રકારે હું તેને નીતિને પંથે ચલાવી તારે સ્વાધિન કરીશ."

"જય, જય, મહાદેવીનો જય." ભીલ મંડળ ગર્જી ઉઠયું.

બાદ ભીલદેવી કૌમુદિનીને લઇ ભીલ મંડળ સાથે તેમના મુકામમાં આવી. મુકામે આવી કૌમુદિનીને વિશ્રાન્તિ લેવાનું સૂચવી ભીલદેવી ચાર ભીલને લઇ જંગલમાં ક્યાંક ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સરોજ સપડાયો.

શુન્યકાર સઘળા સદનમાં,
× × × ભણકાર થાયે ભય ભર્યા,
સ્મશાન વ્હાલું, સુંદરી વણ–
× × × ભવન વસવું ના ગમે.
વિરહાનળેથી તપિત તનડા–
× × × ની અગન બુઝાવવા.
પ્રેમ પાપના આસ્વાદ વણ,
× × × સુખ ચેન સઘળાં ના ગમે.

કાસરવાળા.

ઉપર પ્રમાણે બોલતો સરોજકુમાર ફરતો ફરતો ભદ્રકાળીના સ્થાનકે આવી ઉભો રહ્યો. શુદ્ધ હૃદયથી માતાને નમન કરી સરોજ કરૂણ કંઠે બોલવા લાગ્યો, “માતા ભદ્રકાળી! તમે દયાળુ કહેવાઓ છો. તમને આરાધનાર ભક્તનાં સઘળાં સંકટો તમે દૂર કરો છો. માટે કૃપા કરી આ તમારા બાળકને કહો કે–તમારા દર્શનની લાલસાથી આવેલી સરલા નામે એક આશાભરી ભામિનીનું શું થયું? બોલો! દેવી! જણાવો કે તે મારી સ્નેહમૂર્તિનું શું થયું?”

સરોજ ઘણીવાર સુધી દેવીની મૂર્તિના સામે જોઇ રહ્યો પણ તેને કોણ જવાબ દે ? આથી છેવટે કંટાળી સરોજ પાછો વળ્યો તો તેની નજર દેવીના કુંડ ઉપર પડી. કુંડ નજીક લોહીના છાંટા પડેલા હતા. સરોજ કંપ્યો, સરલાના બળિદાનની શંકા થઈ, તે બૂમ પાડી ઉઠયો કે " અરે ! શું મારી સરલાનું બળિદાન તો નહિ આપવામાં આવ્યું હોય ? ના, ના, દેવી એવી નિર્દય ન હોય કે તે એક કુમારિકાનું બળિદાન ગ્રહણ કરે. ત્યારે મારી સરલાનું શું થયું હશે ? " આમ મનમાં બોલતો સરોજ દેવીના ચોગાનમાં નીચે બેઠો. માથું નીચું રાખી સરોજ થોડીવાર સુધી શાન્ત ચિત્તે બેસી રહ્યો. એવામાં એકાએક પવનનો વંટોળીયો ચઢયો, તેમાં એક કાગળની કાપલી ઉડતી ઉડતી ત્યાં આવી. અચાનક સરોજની નજર એ કાગળના કટકા પર પડી. તે તત્કાળ તેને ઉપાડી લઇ જોવા લાગ્યો. અંદર સરલાના અક્ષરે જણાયા, આથી સરોજ વાંચવા લાગ્યો. તેમાં ઝીણા અક્ષરે લખેલું હતું કે, " વ્હાલા ! તમે મારી શોધમાં ભદ્રકાળીએ આવશો એમ ધારી લખું છું કે માતાજીના દર્શને જતાં અમે લુંટારાઓનાં ભોગ થયાં છીએ. લુંટારાઓ બીજા કોઇ નહિ પણ કૃષ્ણલાલનાજ માણસો હતા. અમારા માણસોને ઘાયલ કરી દુષ્ટ કૃષ્ણલાલ મને ઉપાડી ગયો છે. વ્હાલા ! તમારી સરલા સંકટમાં સપડાઈ છે, તેને વિશ્વંભરનાથ સિવાય હવે કોઇનો આધાર નથી. વ્હાલા ! શોક કરશો નહિ, ગઇ ગુજરી ભૂલી જજો.

લી.

તમારા ચરણકમળની સેવા ઇચ્છનારી

સરલા.

ચિઠ્ઠી વાંચતાંજ સરોજ એક નાના બાળકની માફક રડી પડયો, ચિઠ્ઠીમાં લખેલા શબ્દો ઉતાવળથી લખેલા હતા, તેથી સરોજે ફરીથી તેને ગોઠવીને વાંચ્યા. કૃષ્ણલાલ પર અપાર ક્રોધ ચઢયો, ક્રોધના આવેશથી તે એકદમ ઉભો થઇ બૂમ પાડી ઉઠ્યો, "કૃષ્ણલાલ! એ કાળા કર્મના કરનાર, કાળાનાગ! તું આવો દુષ્ટ હોઇશ એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. સિંહના શીકારને લઇ જનાર શૃગાલ હવે આ વનરાજથી સાવધ રહેજે. આજથી આ સરોજ તારા મરણની ખોળમાંજ હમેશાં ફરશે અને તારો તેમજ તારા મંડળનો અલ્પ સમયમાંજ નાશ કરશે. નિર્દોષ જનોના લોહીના તરસ્યા કૃષ્ણલાલ! હવે સમજજે કે તારો વિનાશકાળ પાસે આવ્યો છે." આમ બોલતાં બોલતાં સરોજનું મુખ લાલચોળ થઈ ગયું. તેનો હાથ વારંવાર કમ્મરે ખોસેલી કટાર તરફ વળવા લાગ્યો, આખરે જેમ તેમ ક્રોધને શાન્ત કરી સરોજ કાગળની ચિઠ્ઠીને ગજવામાં મૂકી પુનઃ મન સાથે બોલવા લાગ્યો, "હા, સરલા! દુષ્ટના પંજામાં સપડાએલી ગાય જેવી બાળા! તું તે દુષ્ટ કસાઇનો ભોગ થઇ પડી. સરલા, વ્હાલી સરલા, કહે કે હું તારો ઉદ્ધાર હવે કેવી રીતે કરી શકું? અરેરે! પિતાજીની પાસેથી નીકળ્યાને આજે ત્રીજો દિવસ થયો છે. પિતાજી પણ મારા માટે ઝુરતા હશે. બાપુ! વ્હાલા બાપુ, આ તમારા અપરાધી બાળકને ક્ષમા કરજો. હું તમારી સેવા કરવાને બદલે તમને દુઃખકારક નીવડયો છું. હા, પવિત્ર સરલાના વિયોગે હું ભાન ભૂલ્યો છું ને તેને માટે અપાર સંકટો સહન કરતો આ વિકટ વગડામાં ભટકું છું. સરલા! પ્રિય સરલા! તારા વિના હવે મને મુદ્દલે ચેન પડનાર નથી. મૃગાક્ષી સરલા! તારૂં દયામણું મુખ મારી નજરે તરી આવે છે. આ

આંખ્યો અત્યારે તને અહિં ઉભેલી જુવે છે. આ સરોજનું શરીર તને સ્પર્શ કરવાને તલસે છે, પણ ભાનમાં આવતાં તારૂં મુખ મારાથી અદ્રશ્ય થતું હોય એમ જણાય છે. સરલા, સરલા ! તારા વિના મારી શું દશા છે તે તો જો !" કહી સરોજ એક ગાઢ નિઃશ્વાસ નાખી ઉંચે જોઈ બોલવા લાગ્યો,

" વગર તું હાર હૈયાના, બધો સંસાર ખારો છે,
મગર દિલદાર ત્હારી તો મઝાનો બ્હાર ન્યારો છે.
અમારા દર્દની લ્હેજત, શું જાણે કોઇ બે દર્દી ?
ઘવાયો જે પુરો તેને, દરદનો પ્યાર ન્યારો છે.
ગમે નહિ ખાન પાનો કંઇ, ગમે કાંઇ ગાન તાનો નહિ,
મિઠી શી વેદના ભારે, અજબ વહેવાર તારો છે.

× × × ×

વગર હું કાંઈ ભાવે નહિ, મને તું એમ કહેતીતી,
વિયોગે ત્હેં જીવાયે નહિ, મને તું એમ કહેતીતી;
તજું નહિ જીવ જાતાં હું, રૂડી વેલી શી રહું વળગી,
ગઇ કયાં પ્રેમની પ્યાલી, મને જે એમ કહેતીતી.

દેશાશરી.

સરલા ! મોહિની સરલા ! તું કયાં ગઈ ! સરોજ વિચારમાં પડયો. થોડીવારે વિચારનો નિર્ણય કરી બોલી ઉઠયો, " બસ હવે આ દેહ સરલાની શોધમાં આવી પડતાં અનહદ્દ સંકટો સહન કરશે. ભુખે, તરસે રીબાશે, દુસ્મનોના દગાથી કદાચ સપડાશે, તો પણ આ સરોજ ના હિંમત થઇ કદાપિ પાછો નહિ ફરશે. હું દુષ્ટ દુસ્મનોની

શોધમાં ફરીશ, જંગલ, પ્હાડો ખોળીશ, અને આખરે તેમને પકડી તેમના ત્રાસથી નિર્દોષ જનોનું રક્ષણ કરીશ. યશ આપવો હવે શ્રી હરીના હાથમાં છે હું ભાગ્યને આધિન થઈ પુરૂષાર્થ કરીશ. પછી તો જેવી ઈશ્વરેચ્છા. ચાલ જીવ! મધ્યાન્હકાળ થયો છે, આ દેવીના મંદિરમાં નિદ્રા લઈ થોડો ગાળું, ને નમતો પહોર થતાં પંથે પળું." આમ નિર્ણય કરી સરોજ દેવીના મંદિરમાં પેઠો, ને દેવીની સન્મુખ લાંબો થઈ સૂતો ત્રણ ત્રણ દિવસની રખડથી સરોજ થોડીવારમાંજ નિદ્રાને શરણ થઈ ગયો

ખરા મધ્યાન્હ થયા હતા. પવનનું તો નામજ નહોતું. પશુ પક્ષીઓ પણ બ્હાર ફરતાં જણાતાં નહોતાં. જમીન પણ સખ્ત ગરમ થઇ ગઇ હતી. માંકડાનાં માથાં ફાડી નાખે એવો હસ્ત ચીત્રાનો તડકો પડતો હતો. આવા સમયે દસ કદાવર પુરૂષો હાથમાં ખુલ્લી તલવારો સાથે દેવીના મંદિર તરફ આવતા હતા. પરસેવાથી ટપકતા, તેઓ તેમની વિક્રાળ નજર ચારે તરફ ફેરવતા, અને ઝડપથી પગ ઉપાડતા દેવીના મંદિર નજીક આવતા હતા.

ચાલી આવતા માણસો મૌનતાથી ચાલતા હતા. છેવટે મંદિર નજીક આવતાં તેમાનો એક બીજાની સામે જોઈ કહેવા લાગ્યો, "અલ્યા અમરા! મને લાગે છે કે તે આટલામાંજ હોવો જોઇએ.'

"હા. કારણ કે જ્ઞાનચંદ્ર બરાબર બાતમી મેળવી લાવ્યા છે કે તે ભદ્રકાળીના મંદિર તરફજ આવ્યો છે." અમરાએ કહ્યું.

"ઠીક છે, જુઓ કે તે રંક બકરૂં આટલામાં તો છુપાઇ રહ્યું નથી ને?"

સઘળા દેવીના મંદિરની બહાર આવેલા ભાગમાં તપાસ કરવા

લાગ્યા. તપાસને અંતે એક માણસ દેવીના મંદિરમાં પેઠો અને ત્યાં સરોજને સૂતેલો જોતાંજ બૂમ પાડી ઉઠયો, "અરે ! આપણે જેને શોધીએ છીએ તે તો અહિંયાંજ છે !"

"ક્યાં છે ?" સઘળા ત્યાં દોડી આવી પૂછવા લાગ્યા.

"જુઓ, જુઓ, તે આ સૂતો."

"તેને પકડો, બાંધો અને સાથે લઇ ચાલો.' એક માણસે બૂમ મારી કહ્યું.

તેના બોલવાના મોટા અવાજથી સરોજની નિદ્રા ઉડી ગઇ. તે તત્કાળ ઉઠી બેઠો થયો અને પોતાની આસપાસ માણસોને જોઇ ચમક્યો. એટલામાં પુનઃ અવાજ થયો. તેને પકડો, જલ્દી કરો.

સઘળા સરોજને પકડવા દોડયા. સરોજ ગભરાયો પણ હિંમત નહિ હારતાં કમ્મરમાંથી કટાર ખેંચી બોલી ઉઠયો, "ખબરદાર, એક પગલું પણ આગળ વધતાં વિચાર કરજો. તેમ છતાં જો તમારો વિચાર મને પકડવાનોજ હોય, તો પ્રથમ મને જણાવો કે તમો કોણ છો ? અને મને પકડવાનું શું કારણ છે ?"

"અરે બુદ્ધિહીન્ છોકરા ! અમારે તને પકડવામાં એક મોટું કારણ સમાયેલું છે, માટે છાનોમાનો અમારે સ્વાધિન થઇ જા."

"વીર પુરૂષ ત્રણ ચારનો ભોગ લીધા વિના કદી પણ સ્વાધિન થતો નથી. હરામખોરો ! યાદ રાખજો કે મને પકડવા આવતાં તમેજ યમરાજના પાસમાં પકડાઇ ન જાઓ."

"છોકરા ! આ વીરને તું ઓળખે છે ? કે જે યમરાજને પણ શિક્ષા કરવાને સમર્થ છે." એક માણસે આગળ આવીને કહ્યું.

" વીરનરો પોતાના મુખથી પોતાની બહાદુરી બોલી બતાવતા નથી; તેમની બહાદુરી તો સમરાંગણમાંજ જણાય છે. બોલીને બળ જણાવનારા ભામટા ! મને જવાબ આપ કે તું કોણ છે ? અને આ તોફાનનું શું કારણ છે ? " સરોજે પૂછ્યું.

" છોકરા ! શું તું હજી આ કૃષ્ણલાલથી અજાણ્યો છે કે ?" કૃષ્ણલાલે મુખ પરથી મુખવટો દૂર કરી પૂછ્યું.

" ઓહ ! કોણ પાપી કૃષ્ણલાલ ?" સરોજ ચમકી બોલી ઉઠયો.

" હા, તારી સરલાને લઇ જનાર તારો શત્રુ આ કૃષ્ણલાલ."

" હેં ! શું નિર્દોષ સરલા તારા સ્વાધિનમાં છે ? "

" હા, નકામા બડબડાટથી કંઈ વળનાર નથી, સરલા હવે આ કૃષ્ણલાલની ગ્રહદેવી છે. "

" ચૂપ કર ! સરલા તારા જેવા પિશાચની ગૃહદેવી થવા કરતાં આત્મત્યાગ કરીને સ્વર્ગે જવા ઘણીજ ખુશી થશે. "

" છોકરા ! હું તારી સાથે વધારે વાતચીત કરી વખત ગુમાવવા નથી ઇચ્છતો. માટે હું કહું છું તે સાંભળ. જો તારે તારી જીંદગી બચાવવી હોય તો મુંગે મ્હોઢે અમારે સ્વાધિન થા. "

" એમ ! વારૂ સ્વાધિન થયા પછી તું મને શું કરવા ધારે છે?"

" જીંદગીભર તને મારો ગુલામ બનાવીશ, પછી તારા પિતાનો અંત આણી સરલા સાથે લગ્ન કરી રત્નનગરનું રાજ્ય કરીશ. "

" એમ ! વારૂ કૃષ્ણલાલ, તું જાણે છે કે હું આ કોને કહુંછું ?"

" હા, સરોજકુમારને "

" નહિ, તારા કરાળ કાળને. પાપાત્મા ! આવ, આ નાનો

સરોજ તમારી ભેટ લેવાને અને તમારી મ્હેમાની કરવાને હાથમાં કટાર લઇને ઉભો છે. મ્હેમાનગીરીનો સ્વાદ ચાખવો હોયતો એક એક આવો અને વિચાર હોય તો સામટા આવો. આ સરોજ તમારાથી લેશ માત્ર પણ ડરતો નથી."

"એમ તો થા તૈયાર. મારા સરદારો ! આ બોલકણા છોકરાને બાંધો, જકડો." કહી કૃષ્ણલાલ સરોજની તરફ ધસ્યો. સઘળા માણસો પણ સરોજની તરફ દોડયા. સરોજ ઘેરાઇ ગયો. વિકટ પ્રસંગમાં સપડાઇ ગયો. છતાં સરોજ બીલકુલ ગભરાયો નહિ. તેનો ચ્હેરો ક્રોધથી લાલચોળ થઇ ગયો. હાથમાંની કટારને ચારે તરફ ચાલાકીથી ફેરવી શત્રુઓને દૂર રાખવા લાગ્યો. આ સમયે જો તેની પાસે તલવાર હોત તો કયારનાએ તેણે દુશ્મનોને મારી રસ્તો કરી દીધો હોત. પણ ફક્ત કટારની સાથે રાત્રિના પોશાકમાંજ સરોજ બહાર નીકળી પડયો હતો.

શત્રુઓ પણ તેને પકડવાનો નિશ્ચય કરીને આવેલા હોવાથી સરોજ પર તૂટયા. સરોજ હાથમાં કટાર લઇ ચારે તરફ ફરવા લાગ્યો. જોતજોતામાં તો તેણે બેએક શત્રુઓના હૃદયમાં કટાર ભોંકી પૂરા કર્યાં. પોતાના બે માણસોનું મરણ જોઇ બાકી રહેલા કારમી કીકીયારી કરી પુનઃ તેની પર તૂટી પડયા. હિંમતવાન સરોજ જો કે એકલો હતો તેમજ આ સમયે શત્રુઓથી ઘેરાઇ ગયેલો હતો તો પણ હિંમત નહિ હારતાં શત્રુઓને શરીરથી દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. તેની કટાર ફેરવવાની ચાલાકીથી શત્રુઓ પણ મ્હોમાં આંગળીઓ ઘાલી પાછા હઠવા લાગ્યા. આખરે કૃષ્ણલાલ ભયંકર બૂમ મારી

પાછા હઠતા માણસોને અટકાવી સરોજને પકડી લેવા દોડયો. પાછા હઠતા માણસોએ પણ પોતાના સરદારનું અનુકરણ કર્યું. આખરે સરોજ થાકયો. આઠ બળવાન સશસ્ત્ર માણસોની વચમાં એક હથીયાર વિનાનો યુવાન કયાં સૂધી ટકી શકે ? તેણે શત્રુરૂઓને હઠાવવા ઘણોજ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેનો યત્ન નિષ્ફળ ગયો. આખરે તે પકડાઈ ગયો, તેના હાથમાંથી કટાર લઇ લેવામાં આવી, અને પછી તેને એક મજબુત દોરડાથી હાથે પગે બાંધી દીધો.

બંધીવાન સરોજને લઇ સઘળા ત્યાંથી ચાલવા લાગ્યા અને જોતજોતામાં તેઓ એક ભાગેલા કિલ્લા આગળ આવી પહોંચ્યાં. કૃષ્ણલાલે આગળ વધી ભાગેલા કિલ્લાનાં દ્વાર ઉઘાડયાં. સઘળા અંદર દાખલ થઇ ગયા. પુનઃ પાછાં બારણાં બંધ થઇ ગયાં.

વાંચકો, ચાલો હવે આપણે રાજા ચંદ્રશેખરના તંબુમાં પેઠેલા પેલા બ્રાહ્મણને તપાસીએ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

" કરૂણાશંકરનું કપટ. "

જે સમયે પેલા બ્રાહ્મણે રાજા ચંદ્રશેખરના તંબુમાં પ્રવેશ કર્યો તે વખતે ઘોર અંધારૂં થઈ ગયું હતું. જંગલના પહાડી સ્થાનમાં મોટા ટેકરાઓ અને ઝાડોનાં જુથો કાળાં ભૂત સમાન ભાસતાં હતાં. તેમાં વળી પવનના સપાટાથી ખડખડાટ કરતાં પાંડાં અને ભયંકર હિંસક પ્રાણીઓની ચીસો સાથે દોડાદોડીથી શરીર કંપી ઉઠતું હતું. એ વખતે પેલો બ્રાહ્મણ કે જે કરૂણાશંકર હતો તે રાજાના તંબુમાં પેઠો હતો.

વાંચકો ! કરૂણાશંકર કૃષ્ણલાલનો એક સાચો સલાહકાર મિત્ર છે. તે મિથ્યાભિમાની અને બડાઇખોર છે તે સારી રીતે જાણો છો. રાજા ચંદ્રશેખર સરલાના હરણ પછી માતા ભદ્રકાળીએ સરોજની શાન્તિને અર્થે આવ્યો હતો. તેની કૃષ્ણલાલને અગાઉથી બાતમી મળી હતી. ક્રૂર કૃષ્ણલાલ એક સાહસીક માણસ હતો. તેમ આવી તક નકામી જવા દે એવો ન હતો. તેમજ તેની સાથે કરૂણાશંકર સિવાય બીજા બળવાન સરદારો પણ હતા. તેના બહાદુર સરદાર જ્ઞાનચંદ્રનું તો નામ સાંભળતાંજ ભલભલા પણ ડરી જતા હતા. તુર્ત કૃષ્ણલાલે કરૂણાશંકરને બોલાવી હવે શું કરવું એમ પૂછ્યું. કરૂણાશંકરે તે

દિવસે પુષ્કળ મદિરાપાન કર્યું હતું, પણ ભાન ઠેકાણે હતું. તેણે થોડી-વાર વિચાર કરી કહ્યું, મારા વ્હાલા સરદાર! મારા ધારવા પ્રમાણે તો આ એક અમૂલ્ય સમય આપણને મળી ગયો છે. જો આજનો દિવસ આપણે સાહસ કરી ખેલ ખેલીશું તો જે કામ આપણે લાંબા સમયે કરી શકીએ તે કામ ફક્ત આજેજ પુરૂં થાય અને પછી નિશ્ચિંત થઇ સરલા સાથે આનંદ કરાય.

કૃષ્ણલાલઃ–બોલ ત્યારે ત્હેં શું ધાર્યું છે? હું તારા કહેવા પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું.

કરૂણાશંકરઃ–સરદાર! સાંભળો, હું કરૂં રાજા ચંદ્રશેખરનો શિકાર અને તમે પકડો સરોજકુમાર. જાણે કે આજે ગૂમ થયો છે સરોજકુમાર અને તેથી સમજો તમારો બેડો પાર.

કૃષ્ણલાલઃ–તે કેવી રીતે?

કરૂણાશંકરઃ–અરે જાઓ રે મારા મહેરબાન! હજી પણ ન સમજ્યા? સાંભળો! જાણે કે હું રાજા ચંદ્રશેખરને પકડું અને તમે સરોજકુમારને પકડો.

"કેવી રીતે અને કયાં જઇને? વગેરે સ્પષ્ટ સમજાવ નહિ તો મારે તારી વાત સાંભળવી નથી." કૃષ્ણલાલ ચીઢાઇને બોલી ઉઠયો.

"અરે લ્યો મારા સરકાર! સાંભળો ત્યારે. જાણે કે તમો જાઓ ભદ્રકાળી તરફ કારણ કે જ્ઞાનચંદ્રના જણાવ્યા મુજબ સરોજ આજ સવારમાં પાસેની ટેકરી ઉપર થઇ ભદ્રકાળીના મંદિર તરફ જતો હતો. તે માતાનાં દર્શન કરી દહેરામાંજ બપોરા ગાળશે. માટે તમે બે ચાર માણસો લઇ ત્યાં જાઓ ને એને ઉંઘતોજ પકડી અહિં

લઇ આવો. જોયું મારા મહેરબાન ! કેવું છે આ સહેલું કામ ? એમાં ન જોઇએ બહાદુરીનું નામ, સરકાર અક્કલ તો આનુંજ નામ ? સમજ્યા મારા મહેરબાન ?" આમ કહી તાનમાં ચઢેલો કરૂણાશંકર હસવા લાગ્યો.

"હાં, પછી ?" કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

"અરે શું પછી ? પછી તે સરોજડાના દેખતાંજ ગુલાબી ગાલ વાળી, નાકે નથની વાળી, ચાલના ચટકાળા વાળી, રસીલી છબીલી સુંદરી સરલાને પરણો એટલે બસ મને શાન્તિ."

"એતો જાણે સમજ્યા, પણ તું રાજા ચંદ્રશેખરને શી રીતે સપડાવીશ ? આવી રીતે ત્યાં બોલીશ તો તુરત પકડાઈ જઇશ ને વિના મ્હોતે માર્યો જઈશ." કૃષ્ણલાલે કહ્યું.

"એમ કે ! મારા મહેરબાન તમારા કરતાં મારે ભારે કામ છે હોં તે વિચારજો. તમારે પકડવું છે એક નાનું છોકરૂં, અને મારે પેસવું છે સિંહની ગુફામાં. તે કાંઇ અક્કલ વિના બનશે કે ? સાંભળો, તમે જશો અત્યારે આમ, તો હું જઇશ સાંજે મારે કામ, એટલામાં તમે તમારૂં કામ પુરૂં કર્યું હશે. રાજા શોકમાં ગરકાવ થયો હશે, ત્યારે આ બંદા બ્રાહ્મણ થઈ ત્યાં જશે. કારણ કે બ્રાહ્મણને માટે દરબાર બંધ રાખનાર અને બ્રાહ્મણને નહિ મળનાર એવો એ અભિમાની નથી. કૃષ્ણલાલ ! હું તેને મળી મારી અજબ જાળમાં ફસાવી લાવ્યો જાણજો, માટે તમે જાઓ આમ ને હું જાઉં આમ. લ્યો, જે માતાજી." કહી કરૂણાશંકર નીસાના જોરમાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ત્યાર બાદ કૃષ્ણલાલે તેનું કામ કેવી રીતે કર્યું તે આપણે જાણી ગયા.

હવે કરૂણાશંકરનું કપટ જોવાનું બાકી છે.

કરૂણાશંકરે તંબુમાં પ્રવેશતાંજ રાજાને બે હાથ ઉંચા કરી આશીર્વાદ દીધો. રાજાએ સ્હેજ શંકાશીલ થઇ પાસે પડેલા આસન પર બેસવાનું સૂચવ્યું. એટલામાં બીજા સરદારો વગેરે ત્યાં આવી ગોળ કુંડાળુ વળી રાજાની સન્મુખ બેઠા.

થોડીવાર શાન્ત રહી મહારાજાએ પૂછ્યું, " મહારાજ ! આ કાળી રાત્રે કઇ તરફથી આવો છો ? "

" હરદ્વાર તરફથી. " કરૂણાશંકરે કહ્યું.

" તમારૂં નિવાસ સ્થાન ? "

" રાજન્ ! મારૂં નિવાસ સ્થાન રમ્યનગરમાં છે. "

" એમ ! હું ધારૂં છું કે અહિં તમે માતા ભદ્રકાળીનાં દર્શને આવ્યા હશો ? "

" હા રાજન, આપનું ધારવું સત્ય છે, હું ચાર પાંચ દિવસથી અત્રે માતાજીનાં દર્શનની ઇચ્છાથી આવેલો છું. "

" તમારૂં નામ ? "

" જયશંકર જ્યોતિષોપાધ્યાય ભટ્ટાચાર્યજી. " તેણે જુઠું કહ્યું.

" ત્યારે તો જ્યોતિષનું જ્ઞાન ઘણું સારૂં હશે ? "

" હાજી, હું જન્માક્ષર, ગ્રહ, ઉપગ્રહ, વળગાડ, જન્મોત્રી વગેરેની વિદ્યા સારી રીતે જાણું છું. તેમજ મોટા મોટા રાજા રજવાડાઓની પણ જન્મોત્રીઓ હુંજ કરૂં છું. "

" મહારાજ ! આપ જ્યોતિષવિદ્યા જાણો છો તો કૃપા કરી મારો એક પ્રશ્ન મૂકશો કે ? "

"અરે ! એ શું બોલ્યા રાજન ! મને લાગે છે કે તમે અત્યારે એક મહાન ચિંતાથી વ્યાકુળ છો ?"

"હા, એમજ છે."

થોડી વાર શાન્ત રહી, તેમજ ધ્યાનસ્થ થવાનો ઢોંગ કરી કરૂણાશંકરે કહ્યું, "રાજન ! તમારૂં વ્યાકુળ રહેવાનું કારણ હું સમજી ગયો છું પણ ફીકર કરશો નહિ, તમારો પુત્ર તમને મળશે."

"હેં ! શું મારો પુત્ર મને મળશે ? ભટ્ટાચાર્યજી મહારાજ ! મને ખાત્રી થાય છે કે તમે એક મહાન પંડીત છો. કૃપા કરીને કહો કે મારો પુત્ર હાલ કયાં છે ?" રાજાએ આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું.

"રાજન ! અમે બ્રાહ્મણો સર્વ જાણી શકાયે એવા જ્ઞાનીયો છીએ. જપ, તપ, હોમ વગેરે અમારાં હમેશનાં કાર્યો છે. રાજા ચંદ્રશેખર ! જુઓ, હું હમણાંજ તમારો પુત્ર કયાં છે એ ગણીત વિદ્યાના પ્રતાપે કહું છું." આમ કહી કરૂણાશંકરે એક પત્થર મંગાવી તેની ઉપર કોલસાથી ગોળ કુંડાળું કાઢયું, ને તેના ખાનામાં કોઈમાં એ તો કોઈમાં પાંચ એમ અનુક્રમે વીસ સુધીના આંક લખ્યા—૮ બાદ થોડી વાર મુખથી મેષ, વરખ, મીથુન વગેરે બડબડી બોલ્યો, "રાજન ! ગભરાશો નહિ, શોક કરશો નહિ, તમારો પુત્ર નામે સરોજકુમાર આટલામાંજ છે."

"હેં ! શું તે આટલામાંજ છે ?" રાજાએ આનંદ પામી પૂછ્યું.

"હા, અને તે વળી ભદ્રકાળીના મંદિરમાં."

"શું કહો છો ? મહારાજ ! હું હાલને હાલ ત્યાં જઈ મારા

પુત્રને તેડી લાવું છું, ત્યાં સુધી આપ અત્રે આરામ લ્યો." રાજા જવાને ઉભો થયો, તેને જતો અટકાવી કરૂણાશંકરે કહ્યું, "રાજા! સાહસ કર્મથી વિપરીત થાય છે. શાન્ત થાઓ ને હું કહું તે સાંભળો."

"કહો મહારાજ! શી આજ્ઞા છે?" રાજાએ પૂછ્યું.

"રાજા! ગ્રહના કારણે આપણે બન્ને એકલાજ ભદ્રકાળીએ જઇએ તો સરોજને મળી શકીયે. તમારા એકલાના જવાથી કંઇ પણ વળનાર નથી."

"હું આપની જોડે આવવાને તૈયાર છું." રાજાએ કહ્યું.

"નહિ, રાજા ચંદ્રશેખર! તારે એકલાએ તેની સાથે જવાની જરૂર નથી. સાવધ! એ બ્રાહ્મણનો વિશ્વાસ રાખીશ નહિ." બ્હારથી કોઇ બોલી ઉઠયું.

રાજા, સરદારો વગેરે સ્તબ્ધ બની ગયા. કરૂણાશંકરના તો મોતીયાંજ મરી ગયાં. રાજા, સરદારો વગેરે કરૂણાશંકરને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા. બાદ તરત રાજાએ પહેરાવાળાને હાંક મારી કહ્યું– "ગુલાબ! જોતો, આ હમણાં કોણ બોલ્યું?"

"જેવી આજ્ઞા." કહી પહેરાવાળો બહાર આસપાસ જોઇ આવી કહેવા લાગ્યો–"પ્રભુ! બહાર તો કોઇ જણાતું નથી."

"જ્યારે બહાર કોઈ નથી ત્યારે એ બોલનાર કોણ છે?" રાજાએ પૂછ્યું.

"ગમે તે હશે, મને તો લાગે છે કે કોઇક હરામખોર આટલામાં છુપાઇ રહ્યો હશે. રાજા! બોલો હવે તમે મારી સાથે દેવીના મંદિરે આવો છો કે કેમ?" હજી તો કરૂણાશંકર પૂરૂં

બોલી રહ્યો નથી એટલામાં ફરીથી પાછો અવાજ સંભળાયો. "નહિ, રાજા ચંદ્રશેખર તારા જેવા કુટિલની સાથે કદાપિ નહિ આવે. રાજા ચંદ્રશેખર ! તું ખાસ કરીને યાદ રાખજે કે, તું જો આ કરૂણાશંકરની સાથે જઇશ, તો જરૂર પસ્તાઇશ." પુનઃ પાછી શાન્તિ છવાઇ ગઇ. પહેરાવાળો બહાર દોડયો અને થોડા સમયમાં પાછો આવી કહેવા લાગ્યો:—"રાજન ! બહાર કોઇ એક માણસ ઘણી ઝડપથી નાશી જતો મારી નજરે પડયો." તરત રાજા સરદારો સાથે ઉભો થયો ને સઘળાની સાથે બહાર આવી આસપાસ જોવા લાગ્યો પણ ગાઢ અંધ-કારમાં રાજાને કંઈ પણ જણાયું નહિ.

તંબુમાંથી સઘળા બહાર આવ્યા, પણ જોષી મહારાજ હજી તંબુમાંથી બહાર આવ્યા નથી. આથી રાજાએ પહેરાવાળાને તેમને બહાર બોલાવી લાવવાનું કહ્યું. પહેરાવાળો અંદર જઇ જુએ છે તો ત્યાં કરૂણાશંકર જણાયો નહિ. પહેરાવાળો આશ્ચર્ય પામી તંબુમાં ચારે તરફ જોવા લાગ્યો; તો તેની અત્યંત અજાયબીની અંદર માલૂમ પડયું કે કરૂણાશંકર ભટ્ટાચાર્ય તંબુની પાછળનું કપડું ચીરી પસાર થઇ ગયો છે.

પહેરાવાળાએ તરત રાજાને સમાચાર જણાવ્યા. રાજાના વ્હેમમાં વૃદ્ધિ થઇ. જંગલમાં આસપાસ માણસો દોડાવ્યાં. પણ કરૂણા-શંકરનો પત્તો લાગ્યો નહિ. બાદ રાજાએ તંબુમાં આવી સરદારો વગેરેને જવાની આજ્ઞા કરી, અને પોતે પણ થોડીવારમાં ઇષ્ટ સ્મરણ કરતો નિદ્રાધિન થઇ ગયો.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

"ઉન્માદિની કિશોરી."

કાળી ભમ્મર જેવી જણાતી રાત્રિને આકાશમાં છવાયેલા વરસાદે વધારે ભયંકર બનાવી છે. પળે પળે વિજળીઓના ચમકારા ને કાટકા થઇ રહ્યા છે. આવા સમયે કૃષ્ણલાલનું મંડળ જે ખંડેરમાં નિવાસ કરે છે, તે ખંડેરના એક ગુપ્ત ભાગના ચોગાનમાં બે નાની કોટડીઓ, એક બીજાથી સ્હેજ દૂર આવેલી છે. કોટડીઓની આસપાસ ઘણાં ઝાડો ઉગેલાં છે. દૂરથી જોનારને ફક્ત ત્યાં તો ઘનઘોર ઝાડીજ નજરે પડે. આ બે કોટડીઓમાંની એક કોટડીમાં સરોજને પૂરેલો છે. રાત્રિ ઘણી ગઇ છે છતાં સરોજને ઉંઘ આવતી નથી. તે તેની કોટડીમાં એક ફાટેલી ગોદડી પર આમ તેમ આળોટે છે, ઘડીકમાં દૂર પહેરો ભરતા પહેરેગીરને રાત કેટલી ગઇ છે, એમ પૂછે છે. સરોજના હાથે પગે પાતળી લોઢાની સાંકળો બાંધેલી છે. તેથી તે બરાબર હરી ફરી શકતો નથી. પથારીમાં આળોટતો સરોજ ઉભો થયો ને ધીમે પગલે ચાલતો ઓરડીનાં કમાડ ઉઘાડી એક વૃક્ષ નીચે પડેલા પત્થર પર બેઠો. પહેરેગીર સિપાઈ દૂર ફરતો હતો. સરોજ જે સ્થળે બેઠો હતો ત્યાં એક મોટું ચોગાન

આવેલું હતું અને તે ચોગાનની આસપાસ મજબુત પત્થરનો ચારે તરફ ફરતો કોટ આવેલો હતો. ચારે તરફ આવેલા કોટને બારણાં હોય એમ જણાતું નહોતું. આ ખંડેરમાં આવેલા બારણા વિનાના કોટ વિષે લોકોમાં અનેક પ્રકારની દંતકથાઓ ચાલતી હતી. ગમે તેમ હો, પણ આ ભેદી ખંડેરમાં કંઇક તો ચમત્કાર હોવો જોઇએ.

ઝાડ નીચેના પત્થર પર સરોજકુમાર ઘણી વાર સુધી બેસી રહ્યો. તે જો કે ઉપરથી શાન્ત જણાતો હતો, પણ અંદર તો તેના હૃદયમાં દુઃખથી તીવ્ર વેદના ઉત્પન્ન થતી હતી. તે વારંવાર ગાઢ નિઃશ્વાસ નાખતો હતો. કોટડીમાં પૂરાવાથી તેનું તેજસ્વી મુખ નિસ્તેજ જણાતું હતું. તે ઘણીવાર સુધી શાન્ત ચિત્તે બેસી રહી, આખરે કપાળ પર હાથ પછાડી બોલ્યોઃ–" હર, હર, આ કેવું ભયંકર સંકટ ! મ્હેં દુષ્ટ કૃષ્ણલાલનું શું બગાડયું હશે ! મારી સરલાએ પણ તેનું શું બગાડયું હશે ? કે જેથી તે દુષ્ટ અમને આવી રીતે સતાવતો હશે. સરલા ! હૃદયના જીવન રૂપ સરલા ! તું કયાં હોઇશ ? ભયંકર ભુજંગ સમાન પાપી કૃષ્ણલાલના કાવાદાવાની ભોગ થઇ તું નિર્દોષ પંખીણી કયાં રિબાતી હોઇશ ? ઓ વિશ્વના વિશ્વંભરા ! અમારી ઉપર આટલી વયમાં આવું અનહદ સંકટ નાખવાનું શું કારણ છે ? પ્રભો ! અમે હજી સંસારના વમળમાં સપડાયાં નથી, દયાને દિલમાંથી ત્યાગી નથી તેમજ અનીતિનો આશ્રય પણ લીધો નથી, છતાં આ શું ? "

" કર્મની કઠિનતા " કોઇક બોલી ઉઠયું.

" હેં ! આ કોણ બોલ્યું ? " કહી સરોજે ચારે તરફ જોયું. પણ કોઇ જણાયું નહિ. મનની ભ્રમણા ધારી સરોજ શાન્ત થઈ

વિચારે ચઢયો. રાત્રિના અગીઆર વાગ્યાનો સમય થયો, વરસાદ તૂટી પડયો. પવન જોશથી ફુંકાવા લાગ્યો. શાન્ત જંગલ વરસાદની ઉપરા-ઉપરી પડતી ઝડીઓથી ગાજી ઉઠયું. બાદ થોડી વારે ધીમે ધીમે વરસાદ વરસતો બંધ થયો. પવન પણ ધીમો પડયો. સરોજે આકાશ તરફ જોયું. આકાશમાં છવાયેલું જળ નીચે પડવાથી પૃથ્વી જળમય થઈ ને આકાશ સ્વચ્છ થયું. જે આકાશ થોડા સમય પર મેઘના છવાવાથી કાળું ભાસતું હતું, તે નભ મંડળ તારાઓના ચળકાટથી ચળકવા લાગ્યું. સરોજે મનમાં ઈશ્વરી લીલાને વંદન કર્યું અને તેની સાથેજ તેનું દુઃખી મન બોલી ઉઠયું કેઃ-“ અરે શું આ જીંદગી મારે દુઃખમાંજ ગુજારવી પડશે ? ” આમ મનમાં બોલી જાણે જવા-બની રાહ ન જોતો હોય એમ સરોજ દીન દયામણે મુખે જોઇ રહ્યો. પણ એટલામાં તેને જવાબ મળવાના બદલે સંગીત સંભળાયું. ગાના-રનો કંઠ ઘણો કોમળ અને મીઠો હોય એમ જણાવા લાગ્યું. ગાનારનું ગાન કાળી રાત્રે પવનની સાથે મળી અપૂર્વ આનંદ આપવા લાગ્યું. સરોજ ચમકયો, ને ધ્યાનથી ગાન સાંભળવા લાગ્યો. ગાનાર તેના ગાનની કડીઓને ઉલટાવી ઉલટાવી ગાતું હતું, અને તે ગાન ગાનાર સરોજને જાણે પાસે ન આવતું હોય એમ ભાસવા લાગ્યું. તે ગાનાર જાણે સરોજને દુઃખમાં દિલાસો ન દેતું હોય એમ તેના ગાનના ભાવાર્થ ઉપરથી સમજાતું હતું.

“ કોઈનું કર્યું કાંઇ થાય નહિ, છે કર્મ સહુ કરનાર,
કર્મ સહુ કરનાર ન કોઇથી, કર્મ કદી ફરનાર; કોઇનું.
કર્મ કાગળે પૂર્વ જનમના, દીધા જમે થાનાર,

દીધા તેવા લેવા પાછા, એજ કર્મ વ્યવહાર. કોઇનું.
જમે કરાવ્યા હશે કાંકરા, મણી નથી મળનાર;
જમે મણી તો વિશ્વ ધણીથી, ટાળ્યા નથી ટળનાર." કોઇનું.

નવલકુસુમ.

ગાનની છેલ્લી કડી પૂરી થતાં સાંકળથી બંધાએલી એક સ્ત્રી સરોજની નજરે પડી. સરોજ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને તારાઓના પ્રકાશમાં તે આવનાર અબળાનું મુખ જોવા લાગ્યો. સાંકળથી બંધાએલી બાળા આશરે સોળેક વર્ષના વયની હતી. તેના માથાના વાળ છૂટા હતા. તેના હાથ પગ સાંકળથી જકડાએલા હતા. જો કે એ બાળા દુઃખી હોય એમ જણાતું હતું પણ તેના મુખ પર એક અપૂર્વ પ્રકારનું તેજ ચળકતું હતું. ગાન પુરૂં કરી તે સરોજની પાસે આવી તેના સામે જોઈ હસવા લાગી. સરોજ તેના હાસ્યથી ક્ષણભર સ્તબ્ધ બન્યો અને મનમાં તેને ભૂત અગર ડાકિની સમજવા લાગ્યો. જ્યારે ઘણી વાર થઇ છતાં તે બાળા કાંઇ પણ બોલી નહિ ત્યારે સરોજે પૂછયું!

"બાઇ! મને લાગે છે કે તું આ કુન્જ વનમાં વાસ કરનારી દેવી અગર પિશાચિની હોવી જોઇએ? પણ અહિં તારૂં કંઈ વળનાર નથી. તેમજ દુઃખીને દુઃખ દેવાથી તારૂં કંઇ પણ શ્રેય થનાર નથી."

"ભાઈ! હું કોઇ દેવી કે પિશાચિની નથી પણ તારા સમાનજ દુષ્ટનો ભોગ થયેલી, વૈરની આગથી બળેલી એક દુઃખી કુમારિકા છું."

"શું તું પણ મારી પેઠે દુષ્ટ કૃષ્ણલાલના દગાની ભોગ થયેલી છે?"

"હા, હા, તેજ કૃષ્ણલાલના જીવનની હું ભૂખી છું. સરોજ કુમાર! શાન્ત થા, મારાથી ડરીશ નહિ. ત્હેં જે પિશાચનું હમણાં નામ દીધું તેના નામથીજ હું ઉન્માદિની બની જાઉં છું. સરોજ! આ હતભાગ્ય અબળા જો કે અત્યારે આ લોઢાની જંજીરથી જકડાયેલી છે, છતાં ક્રૂર કુટિલ કૃષ્ણલાલથી લેશ માત્ર પણ ડરતી નથી."

"બાઇ શાન્ત થાઓ. તમે જાણો છો કે હું આ શબ્દો ક્યાં બોલું છું?" સરોજે ભય પામી પૂછ્યું.

"હા, જાણું છું, હું અત્યારે પાપીના કારાગારમાં, અરે નહિ પણ નરકાગારમાં છું." તે બાળાએ ઉશ્કેરાઇ કહ્યું.

"બાઇ! આવી રીતે બોલી તમે તમારા દુ:ખમાં નાહકનો વધારો કરશો, માટે શાન્ત થાઓ."

"સરોજ! વૈરની તૃપ્તિ કર્યા સિવાય મને શાન્તિ થનાર નથી. દુ:ખના ડુંગરો તૂટવામાં હવે કાંઇ પણ બાકી નથી. સરોજકુમાર! જુઓ આ મારા હાથમાં કટાર છે. આજ કટારથી તે પાપાત્મા કૃષ્ણલાલે એક નિર્દોષ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું ઘાતકી રીતે ખૂન કરી ભયંકર પાપકર્મ કર્યું હતું. હા, તે વખતનો રક્તનો પ્રવાહ યાદ આવતાં આ કોમળ હૃદય ફાટી જાય છે. તે વૃદ્ધનો મરણ પ્રસંગ સ્મરણ કરતાંજ પૃથ્વી અંધકારમય ભાસે છે. બસ આજ કટાર મારો પૂરાવો છે, અને આજ કલુષિત કટાર પાપી કૃષ્ણલાલનો કાળ છે." કહી અત્યંત આવેશથી તે બાળા વધારે ઉન્માદિની સમાન દેખાવા લાગી. તેની આંખ્યો ચળકવા લાગી. તેનું આખું અંગ ધ્રુજવા લાગ્યું.

સરોજકુમારનું હૃદય પણ કંપવા લાગ્યું, અને હમણાં કૃષ્ણલાલ

આવશે તો શું થશે એમ તેના મનમાં થવા લાગ્યું. આખરે મનમાં હિંમત રાખી સરોજકુમાર તે બાળાને કહેવા લાગ્યો, "બ્હેન! તમે મને ઓળખતાં હો એમ જણાય છે. પણ મારી વિનંતિ છે કે તમે શાન્ત થાઓ. તમારે કરવાનું કાર્ય હાલ મનમાંજ રાખવાનું છે, પણ નકામા શબ્દોચ્ચારથી તો ફક્ત મરણનેજ મળવાનું છે. માટે શાન્ત થાઓ, અને આ સામેના પત્થર પર બેસી જણાવો કે તમારૂં શું નામ છે?"

"કુમાર! મારૂં નામ કિશોરી છે." તેણે પત્થર પર બેસતાં કહ્યું.

"તમારો પૂર્વ પરિચય જણાવશો?"

"હા, જણાવીશ. પણ, પણ......આ...સામેથી કોઇ છૂપાતું આવે છે, સાવધ." કહેતાંજ તે બાળા ઉભી થઈ ગઇ. સરોજ પણ ભયભીત બની ઉભો થઇ ફાટી આંખે જોવા લાગ્યો.

વાંચકો! કિશોરીનું બોલવું ખરૂં હતું. થોડીવારમાંજ એક શ્યામ આકૃતિ ત્યાં આવીને ઉભી રહી. સરોજ તેને ઓળખી ન શકયો, પણ કિશોરી તેની સામે જોતાંજ બોલી ઉઠી, "કોણ માનવના રૂપમાં આવેલા પિશાચ?"

"અને તું કોણ કિશોરી?"

"હા, પાપાત્મા કૃષ્ણલાલના લોહીની તરશી આ કિશોરી." હવેજ સરોજને સમજાયું કે તે આવનાર કૃષ્ણલાલજ છે.

કિશોરીનો જવાબ સાંભળી કૃષ્ણલાલ હસીને બોલ્યો, "નાદાન છોકરી! તારી ઉદ્ધતાઇથીજ તારી ઉપર ઘણું દુઃખ પડયું છે, છતાં તું મારૂં કહેવું માનતી નથી તેથી હું ઘણોજ આશ્ચર્ય પામું છું. કિશોરી! શું તું મારૂં કહેવું નહિ માને?"

" માનીશ, હું જરૂર તારૂં કહેવું માનીશ." પુનઃ કિશોરી બોલી ઉઠી.

" ક્યારે માનીશ ? " કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

" જ્યારે તારૂં શબ આ જમીન પર પડશે, અને તેમાંથી નીકળતી રક્તની ધારા આ આંખ્યો જોશે, ત્યારેજ આ કિશોરી તારૂં કહેવું માનશે." કિશોરીએ ગર્જના કરી કહ્યું.

" હઠિલી છોકરી ! તારી સત્તા નથી કે તું મને મારી શકે. તું હાલ લોઢાની સાંકળથી બંધાયેલી છે તેનો વિચાર કર. "

" હાથ પગમાં સાંકળ પડી છે, શિરપર દુઃખનો દાવાનળ સળગે છે અને શરીરમાં વૈરની આગ ભડકે બળે છે. કૃષ્ણલાલ ! ઝેરીસાંપ ! નિર્દોષના પ્રાણ હરનાર પિશાચ ! જા, જા, અહિંથી દૂર થા કે મરીને યમ સદનમાં ચાલ્યો જા. "

" ચૂપ કર નાદાન ! હું નથી બોલતો તેમ તું વધારે બોલતી જાય છે ? જોજે કે હવે તારા શું હાલ થાય છે ? "

" ઘોર પાપી ! મારા હાલ હવાલ થવામાં હવે શું બાકી છે ! ચાહે તો આ શરીરની ચામડી ચીરી નાખ, ચાહે તો આ હાથ પગને કાપી નાખ; પણ યાદ રાખજે કે મારા ઉકળતા લોહીનો એક છાંટો પણ તને સંહારવા અને પિતૃ વૈરની પૂર્ણાહુતી કરવાને સબળ થશે."

" એમ ! જોઉં છું કે તારૂં કહેવું સત્ય થાય છે કે નહિ. " કહી કૃષ્ણલાલે મ્યાનથી તલવાર ખેંચી કે તરત સરોજ ગર્જી ઉઠ્યોઃ— " કુટિલ ! અબળાની પર તલવારનો ઘા કરી તારી તલવારને અપવિત્ર કરતો નહી. " કહી સરોજ બળાત્કારે બન્નેની વચમાં આવી

ઉભો રહ્યો. સરોજને જોતાં કૃષ્ણલાલને વિશેષ ક્રોધ ચઢયો, ને બોલી ઉઠયો, " છોકરા ! દૂર જા, હું સમજી ગયો છું કે તું પણ આ કિશોરીના કાવાદાવામાં સપડાયો છે. ચાલ, આઘો ખસી જા, નહિ તો તારે પણ અત્યારેજ સ્વર્ગની મુસાફરી શરૂ કરવી પડશે."

" કૃષ્ણલાલ ! હું મારા દેખતાં તને કદાપિ પણ આવું ઘોર ઘાતકી કામ નહિ કરવા દઉં. ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે કે અબળાનું રક્ષણ કરવું તે ધર્મનું સિદ્ધાંત હું સારી પેઠે સમજું છું અને તેથીજ તને એક ભયંકર પાપ કર્મ કરવામાં વિઘ્ન કર્તા થઇ પડું છું."

" અરે ધર્મની પૂંછડી ! આઘો ખસે છે કે નહિ ? " કહી કૃષ્ણલાલે સરોજને જોરથી ધક્કો માર્યો. લોહ બંધનમાં બંધાએલો સરોજ પાપીના ધક્કાથી જમીન પર પડયો. નીચે પડેલા પત્થર પર માથું અથડાવાથી તેના માથામાંથી લોહી નીકળવા લાગ્યું. થોડીવારે સરોજ બેશુદ્ધ બની ગયો. કૃષ્ણલાલે તેની દરકાર નહિ કરતાં કિશોરીને કહ્યું, " હવે તારા આયુષ્યની પૂર્ણાહુતી થાય છે."

" નહિ, હજી વાર છે. તારા મરણ પછીજ મારા મરણનું નિર્માણ થયેલું છે." કિશોરીએ અટ્ટહાસ્ય કરી કહ્યું.

" એમ તો લે." કહી કૃષ્ણલાલ કિશોરીની પર ધસ્યો ને જેવો તેને ઘા કરવા જાય છે કે તરત પાછળથી તેનો હાથ કોઇએ પકડી લીધો. કૃષ્ણલાલે પાછળ જોયું તો તેનો સરદાર જ્ઞાનચંદ્ર જણાયો. તરત જ્ઞાનચંદ્ર તેનો હાથ મૂકી સામે આવી કહેવા લાગ્યો, " મારા બહાદુર સરદાર ! તમારે આવી રીતે એક સ્ત્રીને મારી નાખવામાં શ્રમ ઉઠાવવાની જરૂર નથી. તમારૂં કાર્ય પૂરૂં કરવાને આ સેવક

તૈયાર છે.”

“જ્ઞાનચંદ્ર! આ હઠિલી છોકરીએ આજે મારૂં ઘણુંજ અપમાન કર્યું છે.”

“તો તેનું ફળ તેને આપવાને આ સેવક તૈયાર છે. બોલો શું આજ્ઞા છે?”

“આજ્ઞામાં પ્રથમ જણાવો કે સરલાને કેમ છે?”

“સરલાની તબિયત આજે ઠીક છે, હાલમાં તેને કાંઈ પણ નહિ કહેતાં શાન્તિથી રહેવા દયો. આખરે તે બાળા માનશે ને તમને આનંદ ઉપજાવશે.”

“ઠીક છે. હું તમારા કહેવા પ્રમાણેજ વર્તીશ, પણ આ કિશોરીને તો તેના પાપનાં ફળ ઘણાં સારાં ચખાડીશ.”

“તે પહેલાં આ કટારથી તારી છાતી ચીરી નાખીશ.” કિશોરી ગર્જી ઉઠી.

“ચૂપ થા.” જ્ઞાનચંદ્રે તેને બોલતી અટકાવી કહ્યું.

“બસ, જ્ઞાનચંદ્ર! હવે આ હઠિલીને લઈ જાઓ અને ગુપ્ત દ્વારની બહાર નીકળી તેનાં દરેક અંગને છૂટાં પાડી જંગલમાં ફેંકી દયો.” કૃષ્ણલાલે આજ્ઞા આપી.

“આપની આજ્ઞા મુજબ આ સેવક વર્તશે. આજે તો હું આને કોટડીમાં પૂરૂં છું અને તેને ત્રણ દિવસ સુધી ભૂખ તરસથી રીબાવીશ, ત્યાર બાદ ચોથે દિવસે તેને લઈ જઈશ ને તેના જીવનનો અંત આણીશ.” જ્ઞાનચંદ્રે કહ્યું.

બાદ બન્ને જણાએ થોડીવાર સુધી કંઇક ધીમેથી વાતચીત કરી. પછી જ્ઞાનચંદ્રે કિશોરીને ત્યાંથી લઈ જઈ તેની કોટડીમાં પૂરી દીધી. એશુદ્ધ સરોજને પણ કૃષ્ણલાલે ઉઠાવી તેની કોટડીમાં પૂરી દીધો. તે પછી વધારે વાર ત્યાં નહિ રોકાતાં કૃષ્ણલાલ જ્ઞાનચંદ્રને લઇ પહેરેગીરને બંદોબસ્ત રાખવાની સૂચના આપી ત્યાંથી ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

"શિવ મહોત્સવ."

આજે ચતુર્દશીની રાત્રિ છે. આકાશ સ્વચ્છ છે. કૃષ્ણલાલના ખંડેરથી દક્ષિણ દિશામાં ચાર પાંચ ગાઉના અંતર ઉપર એક વિકટ જંગલ આવેલું છે. તે નંદનવનના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં એક શિવાલય આવેલું છે. શિવાલય જીર્ણ છે. અત્યારે તેમાં એક દીપક મંદમંદ બળ્યા કરે છે. શિવની સામે આ સમયે એક સુસ્વરૂપા સુંદરી, મહામાયા સમાન શોભતી ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બેઠેલી છે. તેનાથી સ્હેજ દૂર માતાજી પાર્વતિની પાસે એક નવલ બાળા ઘીથી પૂરેલાં કોડીયાંમાં દીવાઓ પ્રકટે છે. શિવાલયની બહાર અસંખ્ય ભીલ લોકો ઉભા છે, અને તેમના મુખમાંથી નીકળતા હર હરના ધ્વનીથી જંગલ ગાજી રહ્યું છે.

વાંચકો ! આ બે રમણીઓ બીજી કોઇ નહિ પણ એક તો આપણી પરિચીત ભીલદેવી છે, અને બીજી કૌમુદિની છે. ભીલદેવીએ ભીલ લોકોને સુધાર્યાં છે. તેઓની પાસે માંસ, મદિરાની સખ્ત પ્રતિજ્ઞાઓ કરાવી છે. ભીલદેવીના રહેવાથી ભીલ લોકો સુખી થયા છે. તેઓ દેવીની આજ્ઞાનુસાર નિર્દોષોનું હમેશાં રક્ષણ કરે છે, અને બ્હારવટીયા કૃષ્ણલાલના નાશને માટે તેની આજ્ઞા મુજબ પ્રયાસો કરે છે. કૌમુદિની ભીલબાળાઓને ઉપદેશ આપી તેમને નીતિવાન બનાવે છે. થોડા દિવસના સહવાસથી અજ્ઞાન ભીલ મંડળ જ્ઞાનવાન બની ગયું છે. તેઓ સઘળા આજે આ નંદનવનમાં શિવ મહોત્સવ ઉજવવાને એકઠા થયા છે. ભીલદેવી પ્રભુનું પૂજન કરી ધ્યાનમાં ધ્યાનસ્થ થયાં છે. કૌમુદિની આરતીનો સમય થવાથી અન્ય દીપકો સળગાવી રહી છે. થોડી વારમાં ભીલદેવીએ નેત્રો ઉઘાડયાં; ને આરતીને માટે કૌમુદિનીના સામે જોયું. કૌમુદિનીએ આરતી પ્રકટાવી આપી. બ્હાર ભીલ લોકોએ નગારાનો નાદ કરવા માંડ્યો. કૌમુદિની અને અન્ય ભીલ બાળાઓ ઘંટાના નાદ કરતી ભીલદેવીની આરતી શ્રવણ કરવા લાગી.

શંકરના ધ્યાનમાં તન્મય થયેલી ભીલદેવી આરતી સાથે પ્રભુની સ્તુતિ ગાવા લાગી.

જય ગંગાધર, હર, જય ગિરીજાધીશ, શિવ જય ગૌરી નાથ,
ત્વંમાં પાલય નિત્યં, ત્વંમાં પાલય શંભો, કૃપયા જગદીશ.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.
કૈલાસે ગિરિ શિખરે, કલ્પદ્રુમ વિપિને, શિવ કલ્પદ્રુમ...(૨)
ગુંજતિ મધુકર પુંજે, (૨) કુંજ વને ગહને.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.

કોકિલ કુંજતિ ખેલતી, હંસાવલિ લલિતા, શિવ હંસાવલિ...(૨)
રચયતિ કલા કલાપં (૨) નૃત્યતિ મુદ સહિતા.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.

તસ્મિન્ લલિત સુદેશે, શાલા મણિ રચિતા, શિવ શાલામણિ...(૨)
તન્મધ્યે હર નિકટે (૨) ગૌરીમુદ સહિતા.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.

વિબુધ વધુર્બહુ નૃત્યતિ, હૃદયે મુદ સહિતા, શિવ હૃદયે...(૨)
કિન્નર ગાનં કુરૂતે (૨) સપ્ત સ્વર સહિતા.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.

ધિનકત થેઇ થેઇ ધિનકત, મૃદંગ વાદયતે, શિવ મૃદંગ...(૨)
કુણુ કુણ લલિતા વેણું (૨) મધુરં નાદયતે.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.

રૂંડૈ રચયતિ માલં, પન્નગમુપવિતં, શિવ પન્નગ...(૨)
વામ વિભાગે ગિરિજા, વામ વિભાગે ગૌરી, રૂપમભિ લલિતં.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.

સકળ શરીરે મનશીલ, કૃત ભસ્મા ભરણું, શિવ કૃત...(૨)
ડમરૂ ત્રિશુલ પિનાકં (૨) કર ધૃત નૃ કપાલમ્.
ઓમ્ હર હર હર મહાદેવ.

આરતી પૂર્ણ થઈ. હર હર, મહાદેવનો આભને ફાડી નાખે એવો જયઘોષ થયો. સર્વેએ આરતીનું અભિવંદન લીધું. ભીલદેવી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. ભીલમંડળ હાથ જોડી પ્રભુની પ્રાર્થના સાથે શુદ્ધ હૃદયથી પ્રભુને પ્રણામ કરવા લાગ્યું.

વંદે દેવ ઉમાપતિ સુર ગુરૂં, વંદે જગત્કારણમ્,
વંદે પન્નગ ભૂષણું મૃગધરં, વંદે પશુનાં પતિમ્;
વંદે સૂર્ય શશાંક વન્હિ નયનં, વંદે મુકુંદ પ્રિયમ્,
વંદે ભક્તજન શ્રિયંચ વરદં, વંદે શિવં શંકરમ્.

પુનઃ હર, હર, મહાદેવનો જય ધ્વનિ થયો. પૂજાની સમાપ્તિ થઇ. શિવાલયમાંથી બહાર નીકળતાંજ ભીલલોકોએ માતાજીની જય ગર્જનાથી ભીલદેવીને વધાવી લીધાં.

સઘળે શાન્તિ પથરાઇ ગઇ. ભીલદેવી હજી તો કાંઇક કહેવાને મુખ ઉંચુ કરે છે એટલામાં તેમને કોઇકના આવવાનો ભાસ થયો. ભીલદેવીએ આવનાર તરફ દૃષ્ટિ કરી, તો એક ભીલને તેમણે દોડી આવતો જોયો. દોડી આવતો ભીલ નજીક આવી પહોંચ્યો અને દેવીના ચરણમાં માથું મૂકી નીચે પડયો. તેના માથે હાથ મૂકી ભીલદેવીએ પૂછ્યું, "ક્ષેત્રપાળ ! શું સમાચાર છે ?"

"માતાજી ! આજે હું બરાબર તપાસ કરીને આવ્યો છું અને હરામખોરોની જગ્યા પણ જોઇ આવ્યો છું."

"એમ ! ત્યારે તો તું ઘણોજ હોંશીયાર." દેવીએ તેને ઉભો કરતાં કહ્યું.

"મા, આજે મધ્યરાત્રે ત્યાં દેવીની મોટી પૂજા થનાર છે, અને તેથી સઘળું મંડળ ભેગું મળનાર છે. મા ! આપણે ત્યાં જઇશું ?"

"હા, આપણે ત્યાં જઇશુ અને કદાચ જો કોઈ નિર્દોષનું અનિષ્ટ થતું હશે તો બચાવીશું." આમ કહી ભીલદેવીએ સઘળા ભીલને આશીર્વાદ દઈ જવાની આજ્ઞા આપી, અને પોતે કૌમુદિની

તથા બીજા દશેક ભીલ લોકોને સાથે રાખી પેલા ભીલે કહેલા સ્થળ તરફ પ્રયાણ કર્યું. મધ્યરાત્રિ થતાં ભીલદેવી તેના મંડળ સાથે પેલા ભીલે બતાવેલા સ્થાન સમિપ આવી પહોંચી, અને હવે શું થાય છે એ ધ્યાનપૂર્વક જોવા લાગી.

મધ્યનિશા ઝગઝગી રહી હતી. કૃષ્ણલાલના ખંડેરથી થોડેક દૂર એક બીજું ખંડેર આવેલું હતું, અને ત્યાં આગળ ભાંગી તૂટી હાલતની એક ભવાની દેવીની મૂર્તિ આવેલી હતી. ત્યાં દેવીના ચોગાનમાં આ વખતે પચાસ માણસો બેઠેલા હતા. સઘળા ગોળ કુંડાળું વળીને શાન્તતાથી કોઈકના આવવાની આતુરતાથી રાહ જોઇ રહ્યા હતા. દેવીના કુંડમાંથી અગ્નિની ભયંકર જ્વાળાઓ નીકળતી હતી. એવામાં કોઈક માણસ આવતો જણાયો. તેને ત્યાં આવેલો જોઈ એક જણે પૂછ્યું, " જ્ઞાનચંદ્રજી ! કૃષ્ણલાલ ક્યારે આવશે ? " જ્ઞાનચંદ્ર જવાબ આપે તે પહેલાં તો પ્રચંડ કૃષ્ણલાલ ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. કૃષ્ણલાલ આ સમયે ઉગ્ર કોપમાં હોય એમ જણાતું હતું. તેની આંખ્યો લાલચોળ થઇ હતી. પગ ધ્રુજતા હતા. તેની આવી ભયંકર મુખમુદ્રા નિહાળી ત્યાં બેઠેલું મંડળ કંપવા લાગ્યું. કોઈ તેને એક પણ શબ્દ પૂછવાની હિંમત કરી શક્યા નહિ. આખરે કરૂણાશંકરે ઉભા થઇ ધ્રુજતાં પૂછ્યું, " કૃષ્ણલાલ ! ક્રોધને સમાવો અને આ ગાદી ઉપર વિરાજો. "

કૃષ્ણલાલ તેને માટે પાથરેલી ગાદી ઉપર બેઠો. બાદ કરૂણાશંકરના સામે જોઈ બોલ્યો—" ભટ્ટાચાર્યજી ! આજે મારી સ્થિતિનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. આજ સુધી હું નહોતો જાણતો કે મારે

માથે આવું ભયંકર સંકટ આવી પડશે. આપણામાં કોઇ ફુટેલું હોય એમ જણાય છે. આજે હું સઘળી બાબતોનો ફેંસલો કરવા માગું છું."

કૃષ્ણલાલનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરી જ્ઞાનચંદ્ર સ્હેજ ક્રોધથી બોલ્યો–સરદાર સાહેબ! હું પણ આપને ટેકો આપું છું, અને તે વિશ્વાસઘાતીને બોળી કાઢી આ ભડભડાટ સળગતા અગ્નિ કુંડમાં હોમવા ઇચ્છું છું. સરદાર! બોલો, આપને એવા વિશ્વાસ-ઘાતીની સ્હેજ પણ ખબર મળી છે કે નહિ?

કૃષ્ણલાલ–વ્હાલા સરદાર! જે સમયે આપણા કરૂણાશંકર મહા-રાજ રાજા ચંદ્રશેખરને સપડાવી લાવવા ગયા હતા, તે સમયે કોઇક દુષ્ટે આવી બ્હારથી અવાજ કરી રાજાને સાવધ કરી દીધો. કરૂણા-શંકર જીવ બચાવી નાશી આવ્યા. બીજું, હું કાલે આપણા ખંડેરની બહાર ફરતો હતો એવામાં કોઇક છૂપાઇને જાણે મારી તરફ ન જોતો હોય એમ મને જણાયું. હું તેને પકડવા દોડયો પણ તે કયાં જતો રહ્યો તે હું જાણી શકયો નહિ. બોલો મારા સરદારો! આવું કર-નાર આપણા મંડળ સિવાયનો કોઈ બીજો હોઇ શકે કે?

કરૂણાશંકર–નહિ રે, એ તો આપણા મંડળનોજ કોઇક કર્મ-ચંડાળ હોવો જોઇએ. પણ અત્યારે હું આ બેઠેલા સઘળાના મુખનું અવલોકન કરૂં છું પણ મને તો દુષ્ટ થયો હોય એવો કોઇએ જણાતો નથી.

કૃષ્ણલાલ–ભટ્ટાચાર્યજી! હમણાંજ જે હશે તે આપોઆપ જણાઈ આવશે, હવે આપણે બળિદાનની તૈયારી કરી કાલે કરવા ધારેલા

કામનો નિર્ણય કરીયે, અને...હજી કૃષ્ણલાલ આગળ બોલે છે, એટલામાં તો ત્યાં કોઇક આવતું નજરે પડયું. સઘળા ચમકીને આવનારને જોવા લાગ્યા. તો તેમની નજરે એક સ્વરૂપા સુંદરી પડી. તે અન્ય કોઈ નહિ પણ ભીલદેવી હતી.

તેણે સફેત પોષાક પહેરેલો હતો. માથાના વાળ છુટા હતા. કપાળમાં કંકુની પીયળ કરેલી હતી. ગળામાં કરેણાના લાલ પુષ્પોની માળા ધારણ કરેલી હતી. તેણે જમણા હાથમાં લાંબુ અને ચળકતું ત્રીશુળ પકડેલું હતું. આવી ભવાની સમાન દેખાતી ભીલદેવી બેઠેલા મંડળની વચ્ચોવચ્ચ આવી નિર્ભયતાથી ઉભી રહી અને થોડીવાર સુધી દરેકના ચ્હેરા સામે નિહાળી તેણે બોલવું શરૂ કર્યું:—અરે ! તમે લોકો કોણ છો ? અને આવી રીતે આ મધ્યરાત્રે ભેગા મળવાનું શું કારણ છે ? મને લાગે છે કે તમે કોઇક ભયંકર માણસો છો. બોલો જવાબ દ્યો કે આજે કયા નિરપરાધીનું લોહી વહેરાવવા ઇચ્છો છો ? આજે આ કુંડમાં ભયાનક અગ્નિ શામાટે સળગાવવામાં આવ્યો છે ?

ભીલદેવી આટલું બોલી શાન્ત રહી. તેના એકાએક આગમનથી તેમજ તેની બોલવાની રીતથી સઘળા દબાઇ ગયા. કૃષ્ણલાલ તો તેને જોતાંજ અવાચક જેવો બની ગયો. ભીલદેવીને જવાબ દેવાની સઘળાઓની હિંમત હરાઇ ગઇ.

કોઇ પણ એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શકયા નહિ. કોઈ બોલતું નથી ધારી પુનઃ ભીલદેવીએ કહ્યું:—"અધમ મનુષ્યો ! કેમ કાંઇ જવાબ આપતા નથી ? મને લાગે છે કે તમે ઘણાજ દુષ્ટ છો અને તેથીજ

તમારાં પાપ પ્રકટ કરતાં બીહો છો. ઓ નરાધમો ! આવો સુંદર મનુષ્યાવતાર ધારણ કરી પરમાર્થ કરવાને બદલે શામાટે નિરપરાધીયોને સંકટમાં સપડાવી તમારા મનુષ્યપણાને કાળું કલંક લગાડો છો? હજુ સમજો, સમય છે; પાછળથી યમરાજની ભયંકર શિક્ષાઓ સહન કરતાં રૂદન કરવું પડશે. ક્રૂર ખૂનીયો ! આજે હું તમને બરાબર ઓળખી ગઈ છું. તમારાથી હવે એક પણ પાપકર્મ કરી શકાશે નહિ. કૃષ્ણલાલ અને સઘળા સરદારો ! મારો આ અમૂલ્ય ઉપદેશ સાંભળો, અને તે પ્રમાણે વર્તો. તમે દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરી નીતિમય જીવન ગુજારો કે જેથી આખરે સુખી થશો. નહિ તો સમજજો કે હવે તમારા દિવસો ભરાઇ ચૂકયા છે." આટલું કહી ભીલદેવી સઘળા શું ઉત્તર આપે છે તે જોવાને શાન્તિથી ઉભી રહી. ભીલદેવી ઘણીવાર સુધી શાન્તતાથી ઉભી રહી છતાં કોઈ જવાબ આપવાની હિંમત કરી શકયા નહિ. આથી કંટાળી ભીલદેવી બોલીઃ–કૃષ્ણલાલ અને સરદારો ! હવે હું જાઉં છું. હું તમારા જવાબની ઇચ્છા રાખતી નથી. પણ જતાં જતાં ચેતાવતી જાઉં છું કેઃ–હજી પણ ચેતીને દુષ્ટતાને ત્યાગજો, નહિતો યમપાસમાં સપડાવા તૈયાર થજો. કહી તે ત્વરીત્ ગતીએ ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. સઘળા એકજ દૃષ્ટિથી તેની પાછળ જોઈ રહ્યા. તેના ગયા પછી કલાકેક સુધી તો કોઇ બોલ્યું નહિ. આખરે કૃષ્ણલાલ એક લાંબો નિઃશ્વાસ નાખી બોલ્યોઃ–હા, સરદારો ! આપણા હવે દિવસો ભરાઇ ચૂકયા છે, અને તેથીજ દેવી આપણી ઉપર કોપ્યાં છે.

"શું એ આવનાર દેવી પોતેજ હશે?" જ્ઞાનચંદ્રે પૂછ્યું.

"હા, સાક્ષાત કાળીદેવીએજ દર્શન દીધું, નહિતો આવી

ભયંકર રાત્રે અહિં આવવાની કોણ હિમ્મત કરી શકે ?" કૃષ્ણલાલે કપાળે હાથ દઇ જણાવ્યું.

"મને તો લાગે છે કે એ દેવી ન હોય પણ અહિં રહેતી કોઇક વંતરી હશે." ખોડુભાએ જણાવ્યું.

"શી ખબર પડે ? વારૂ ભટ્ટાચાર્યજી ! તમે શું ધારો છો ?" જ્ઞાનચંદ્રે પૂછ્યું.

"મારા ગણીત શાસ્ત્ર પ્રમાણે જોતાં તો એ દેવી નજ હોવી જોઇયે, પણ કોઇક જોગણી તો અવસ્ય હોયજ." કરૂણાશંકરે કહ્યું.

"ત્યારે હવે તેનો કાંઇ ઉપાય ?" કૃષ્ણલાલે પૂછ્યું.

"અરે ! તમે આટલા બધા શાને ગભરાવ છો ? કદાપિ દેવી જાતે હોય તોપણ આ કરૂણાશંકર તેને વશ કરવાને સમર્થ છે." કરૂણાશંકરે કહ્યું.

"અને તેથીજ તમે તે જોગમાયાની મૂર્ત્તિને જોઇ ઠંડાગાર થઇ ગયા હતા નહિ વારૂ ?" જ્ઞાનચંદ્રે પૂછ્યું.

"નહિ રે જી ! હું તો ફક્ત તમારી પરિક્ષાજ જોતો હતો. જુવોને મારા મંત્રના પ્રતાપેજ તે વધારે વાર નહિ રોકાતાં જલ્દીથી ચાલી ગઇ." કરૂણાશંકરે ગપ ઠોકી.

"અને કદાચિત્ વધારેવાર રહી હોત તો હું જાણું છું કે તમારી જીભજ નીકળી પડત." જ્ઞાનચંદ્રે કહ્યું.

"નહિ રે જી ! જો એવો સમય આવત તો આ કરૂણાશંકર તેને એક પળવારમાંજ મંત્રના પ્રતાપથી ચકલી બનાવી તેની ડોક મરડી નાખત. જ્ઞાનચંદ્ર ! આ જ્યોતિષોપાધ્યાય કરૂણાશંકર ભટ્ટાચા-

ર્યજીને તમે જેવા તેવા જાણુશો નહિ હાં કે !" કરૂણાશંકર વિશેષ ગર્જી ઉઠયો.

"કરૂણાશંકર ! હવે શું કરવું ?" કૃષ્ણલાલે પૂછયું.

"કરવાનું એજ કે હવે દેવીની પૂજાનો પાર લાવો અને કાલે રાત્રે રતનનગર જઇ રાયમલ્લને સપડાવી લાવો. રાયમલ આપણા સપાટામાં સપડાશે તો તરત તે તેની સરલાને તમારી સાથે પરણાવશે. સરલા પણ તેના પિતાની આજ્ઞા પાળશે ને તમને પ્રેમથી ચ્હાશે." કરૂણાશંકરે જવાબ આપ્યો.

ત્યારબાદ તરત દેવીની પૂજા કરી સઘળા પગે લાગ્યા અને એક પછી એક સઘળા ત્યાંથી નીકળી પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

"રાયમલ્લ ફસાયો"

સાંજ પડી હતી. પશુ પક્ષીઓ આખા દિવસના શ્રમથી નિવૃત્ત થઇ પોતપોતાના સ્થાન તરફ જતાં હતાં. ગાયોનાં ટોળાં ચારો ચરી તેમના માલીકોના ઘર તરફ જતાં હતાં. ગોવાળીયાઓ પણ ગાયોનાં ટોળાંની પાછળ ખભા ઉપર લાંબી લાકડીઓ મૂકી ગાયોને ડચકારતા ચાલ્યા જતા હતા.

રત્નનગરના સ્હેલાણીઓ નગરની બ્હાર આમ તેમ ફરી ખુલ્લી હવાનો આનંદ ભોગવતા હતા. ગરીબ લોકોના ઝુંપડામાં રસોઈ થતી હતી. ઝુંપડાની બહાર ગરીબ લોકોનાં બાળકો રમતાં હતાં. મહેનત મજુરી કરી થાકેલાઓ હાથ પગ જોડી રસોઇની આતુરતાથી ગહ જોઇ બેસી રહ્યા હતા. કેટલાક મુસાફરો રાત્રિ ગાળવાના ઈરાદાથી ધર્મશાળાની ખોળ કરતા ઝડપથી ચાલ્યા જતા હતા. એવામાં કોઇક આઠ પરદેશી મુસાફરો સાયંકાળના સમયે રત્નનગરમાં આવ્યા. તે આઠે મુસાફરો ચાલતા ચાલતા નગરનું બારીકાઇથી અવલોકન કરતા હતા. એવી રીતે જોતા તે આઠે જણા એક પડેલી ધર્મશાળામાં આવી પહોંચ્યા. તેમાંના એક જણે સામાનની ગાંસડી છોડી ત્યાં શેતરંજી બીછાવી દીધી. પાથરેલી શેતરંજી પર એક દમામદાર દેખાવનો, વાંકડી મૂછોના આંકડાથી ફાંકડો દેખાતો એક મુસાફર બેઠો. બાકીના તેની આસપાસ બેસી વાતોનાં ગપ્પાં મારવા લાગ્યા.

વાંચકો ! તમે આ આઠે મુસાફરોને ઓળખ્યા હશે ? છતાં જો ન ઓળખી શકયા હો તો ઓળખજો કે જે શેતરંજી પર બેઠો છે, તે કૃષ્ણલાલ છે અને તેની પાસે બેઠેલાઓમાં એક તો સરદાર જ્ઞાનચંદ્ર છે, બીજો કરૂણાશંકર ભટ્ટાચાર્ય અને ત્રીજો સ્વાર્થાંધ નામે એક સરદાર છે ને બીજા તેના નોકરો છે. તેઓ સઘળા આજે રાયમલને સપડાવવા આવ્યા છે ને તેથી મધ્યરાત્રિના સમયની આતુરતાથી રાહ જોઇ રહ્યા છે. રાત્રિ કયારનીએ પડી ચુકી છે. કૃષ્ણપક્ષની કાળી રાત્રિ કૃષ્ણલાલને ઘણી અનુકુળ થઇ પડી છે. રાત્રિ વિતતાં ગરબડ શાન્ત થવા લાગી. માણસોના અવાજને બદલે હવે તમારાં કસારી વગેરે

નિશાચર પશુ પક્ષીઓના ઝીણા નાદ સંભળાવા લાગ્યા. મધ્યરાત્રિને હવે થોડી વાર છે એમ ધારી સઘળા તૈયાર થવા લાગ્યા. ઝપાટાબંધ કામ પૂરૂં થાય અને તેમાં હિંમતનો વધારો થાય એમ સમજી કરૂણાશંકરે દરેકને બબ્બે ગલાસ મદિરાના પાઇ દીધા. બાદ સમય થતાં આઠે જણા સાથે લાવેલા સામાનનો ગાંસડો ઉઠાવી તેને એક માણસના માથે મૂકી ચાલતા થયા. રસ્તામાં મળતા પહેરેગીરો તેમને ટોકતા, પણ તેમના સંતોષકારક જવાબથી તેમને જવા દેતા. એવી રીતે ચાલતા ચાલતા તેઓ પ્રધાન રાયમલના મકાન આગળ આવી પહોંચ્યા. આ સમયે મકાનનાં સઘળાં દ્વાર બંધ હતાં. મકાનના ઓટલા ઉપર એક વૃદ્ધ મુસલમાન સિપાહી ઝોકાં ખાતો બેઠો હતો. સઘળા મંડળને થોડેક દૂર ઉભા રાખી જ્ઞાનચંદ્ર મકાન પાસે જઇ તપાસ કરવા લાગ્યો, તો તેને ત્યાં કંઇ પણ માલુમ પડયું નહિ. જ્ઞાનચંદ્ર કા'ન માંડી સાંભળવા લાગ્યો તો તેને અંદર ઉંઘતા માણસોનાં નાક બોલવાનો અવાજ સંભળાયો. મકાનનાં માણસો અત્યારે ભરનિદ્રામાં છે સમજીને જ્ઞાનચંદ્ર પાછો આવ્યો. ને સર્વને લઇ મકાનની પાછલી બાજુએ ગયો. મકાનની પાછળ એક મોટું વડનું ઝાડ આવેલું હતું, તેની નીચે સર્વને બેસારી જ્ઞાનચંદ્ર મકાનમાં દાખલ થવાનો માર્ગ શોધવા લાગ્યો. તેણે મકાનની ચારે તરફ ફરી ઝીણી નજરે તપાસ કરી પણ તેને કયાંઇએ જવાનો માર્ગ જણાયો નહિ. ગમે એમ થાઓ, પણ ધારેલું કામ તો કરવું. આવા વિચારવાળો જ્ઞાનચંદ્ર એક સ્થળે ઉભો રહી મકાનને બારીકાઇથી જોવા લાગ્યો. વૃક્ષ નીચે બેઠેલાઓમાંથી કરૂણાશંકરે સમય ગાળવા ગાંજો બનાવ્યો, ને તેને ચલમમાં ગોઠવી

ચકમકથી દેવતા પાડવા લાગ્યો. અગ્નિ પ્રકટ થતાં કરૂણાશંકરે એક મોચું લાકડું સળગાવી ચલમમાં મુકયું અને ગાંજાના દમ લગાવવા લાગ્યો. ગાંજાની ચલમ બેઠેલા મંડળમાં ફરવા લાગી. કરૂણાશંકરના દમથી ચલમમાં વારે ઘડીયે ભડકા થવા લાગ્યા. એ ભડકાના પ્રકાશમાં જ્ઞાનચંદ્રની નજરે છેક ઉંચે એક બારી ઉઘાડી રહી ગએલી માલૂમ પડી. બસ કામ પાર. કહી જ્ઞાનચંદ્ર બેઠેલા મંડળમાં આવ્યો. કરૂણાશંકરે તેની આગળ ચલમ ધરી, જુજ રહેલો ગાંજો જ્ઞાનચંદ્રના દમથી બળીને ખાક થઇ ગયો, કે તરત ચલમને કરૂણાશંકરને સોંપી જ્ઞાનચંદ્ર બોલ્યો:–

ચાલો હવે વખત ગુમાવો નહિ. હમણાં સવાર થઇ જશે તો કર્યું કારવ્યું બધું ધુળ મળી જશે. કહી જ્ઞાનચંદ્રે ગાંસડી છોડીને તેમાંથી બે મોટાં લાંબાં દોરડાં બહાર કાઢયાં. તેમાંના એક દોરડાને તે સાથે રાખેલી પાટલા ઘોના પૂંછડે બાંધ્યું. બાદ જ્ઞાનચંદ્રે આસપાસ જોઇ પાટલા ઘોને જોરથી ઉંચે દિવાલ પર ફેંકી. દિવાલને અથડાતાંજ ફેંકેલી ઘો ઉપરની બારીની નીચે દિવાલની સાથે સજ્જડ ચોંટી ગઈ. ત્યારબાદ સઘળાને સાવધ રહેવાનું કહી જ્ઞાનચંદ્ર દોરડાની મદદથી ઉપર ચઢવા લાગ્યો. સપાટાબંધ ચઢતો તે થોડીવારમાં ઉપર ચઢી બારી વાટે શયનભુવનમાં દાખલ થયો, કે થોડીવારમાં સ્વાર્થાન્ધ સરદાર પણ બીજું દોરડું લઇ ઉપર ચઢી તેની પાસે આવ્યો. મહેલમાં સઘળું શાન્ત હતું. પ્રધાન રાયમલ એક કોચમાં ગાઢ નિદ્રાને આધિન થયેલો હતો. નોકર ચાકરો પણ તેમની પથારીયોમાં પડ્યા પડ્યા ઉંઘતા હતા. પ્રધાનના પલંગની પાસે એક નાના ટેબલ પર ઝીણી

બત્તી પ્રકાશી રહી હતી. આજ આપણો શીકાર. કહી જ્ઞાનચંદ્રે ગજવામાંથી બેશુદ્ધિની દવા કાઢી રાયમલને સુંઘાડી. રાયમલનો જીવ બ્રહ્માંડમાં ભ્રમણ કરવા લાગ્યો. તુરતજ જ્ઞાનચંદ્રે રાયમલને હાથે પગે દોરડાથી જકડીને બાંધ્યો. એટલીવારમાં સ્વાર્થાન્ધ મકાનમાં ફરી આવ્યો ને કેટલાક મોતી જવાહિરના દાગીના લઇ આવ્યો. જ્ઞાનચંદ્રે સ્વાર્થાંધને નીચે ઉતરવાની સૂચના કરી, કે તરત તે નીચે ઉતરવા લાગ્યો. બાદ જ્ઞાનચંદ્ર પણ બેશુદ્ધ પ્રધાનને ઉઠાવી નીચે ઉતરી આવ્યો. સઘળાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કૃષ્ણલાલ તો આનંદના આવેશથી નાચવા ને કુદવા લાગ્યો. ત્યારબાદ રાયમલ પ્રધાનને ઉઠાવી સઘળા દુષ્ટો એક અજાણ્યા રસ્તે થઇને નગરની બ્હાર નીકળી આવ્યા. આ સમયે પાછલી રાત્રિ થઈ હતી. નગરના મહોલ્લાઓમાંથી ઘંટીના ઘોર સંભળાતા હતા. એવે વખતે આ ક્રૂર બ્હારવટીયાઓ રાયમલને ઉપાડી ભયાનક જંગલમાં આવી પહોંચ્યા અને ત્યાં આગળ એક વૃક્ષની નીચે તેને સુવારી સઘળા થાક ઉતારવા બેઠા. પાછલી રાત્રિના શીતળ પવનથી રાયમલને ધીમે ધીમે ભાન આવવા લાગ્યું, પણ દવાના ઘેનથી તે ઉઠી શક્યો નહિ. જ્યારે જ્ઞાનચંદ્રે જોયું કે રાયમલને હવે શુદ્ધિમાં લાવવો જોઇએ, ત્યારે તુરત તેણે બીજી દવા સુંઘાડી તેને સાવધ કરી દીધો. થોડી વારમાં તો રાયમલ પૂર્ણ સાવધ થઇ બેઠો થયો, અને આશ્ચર્ય પામી જોવા લાગ્યો તો પોતે એક વિકટ અરણ્યમાં દોરડાથી બંધાઇને કોઇક માણસોના ટોળાની વચ્ચે પડેલો છે. આવું જોઈ રાયમલ ગભરાયો, અને મનમાં હિંમત રાખી બેઠો થઈ બોલ્યો:—ભાઇયો ! તમે કોણ છો ? અને મને આવી રીતે શા માટે અહિં લાવવામાં આવ્યો છે ?

"અમે કોણ છીએ એની તને હમણાંજ ખબર પડશે. જો તું મમારૂં કહેવું માનીશ તો ઘણોજ સુખી થઇશ અને નહિ માને તો ણાજ દુઃખથી તારો દેહ ત્યાગીશ." કરૂણાશંકરે કહ્યું.

"તમારૂં મર્મયુક્ત બોલવું સાંભળી મને અજાયબી ઉત્પન્ન થાય છે. તમે મને જણાવો તો ખરા કે તમે કોણ છો અને મને અત્યારે કએ ઠેકાણે લાવ્યા છો ?"

"અરે મૂર્ખના શિરોમણિ ! ના કહીએ છીએ છતાં પૂછે છે તો સાંભળ. તું અત્યારે કાળના મુખથી ઘેરાઈ યમસદનના રસ્તામાં છે. સમજ્યો ?" જ્ઞાનચંદ્રે કહ્યું.

"શું તમે મારૂં મ્હોત કરવા ઇચ્છો છો ? શામાટે ? મ્હેં તમારૂં શું બગાડયું છે ?" પ્રધાને પૂછ્યું.

"રાયમલ ! ત્હેં મારૂં સર્વસ્વ બગાડયું છે. મારૂં જીવન ધુળધાણી કર્યું છે અને સાથે મારૂં ભયંકર અપમાન કર્યું છે." કૃષ્ણલાલે કહ્યું.

"મ્હેં કોનું અપમાન કર્યું છે ?" રાયમલે રોષથી પૂછ્યું.

"આ કૃષ્ણલાલનું."

"હેં ! શું તું કૃષ્ણલાલ ?"

"હા, સરકાર ! કેમ હવે ઓળખાણ પડીને ?"

"હા, હવે તને બરાબર ઓળખ્યો. પવિત્ર પુરૂષના કુળમાં અવતરેલા નરપિશાચ કૃષ્ણલાલ ! તારાં દુષ્કૃત્યો અપાર છે. તું એક ભયંકર ભુજંગ છે. બોલ હવે તું મને શું કરવા માગે છે ?" પ્રધાને ક્રોધથી પૂછ્યું.

"રાયમલ શાન્ત થા. જો તારે જીવવાની ઇચ્છા હોય તો મારૂં એક વચન માન્ય કર ?" કૃષ્ણલાલે કહ્યું.

"જણાવ કે તું મારી પાસે શું લેવા માગે છે?"

"રાયમલ! તને ખબર તો હશે કે હું એક વખતે જાતેજ તારે ઘેર તારી સરલાનું માગું કરવાને આવ્યો હતો?"

રાયમલઃ—હા, હું તે સારી રીતે જાણું છું.

કૃષ્ણલાલઃ—ત્હેં મારૂં તે સમયે અપમાન કર્યું હતું, પણ તે કરેલું અપમાન હવે હું ભૂલી જાઉં છું અને તેના બદલામાં તારી પાસે એક વચન માગું છું.

રાયમલઃ-વચન માનવા જેવું હશે, તો તે આપવામાં કાંઇ હરકત નથી.

કૃષ્ણલાલઃ—રાયમલ! હું તારી સરલાને જીગરથી ચાહું છું, હું તેની પૂજા કરવા ઈચ્છું છું અને તેથીજ સરલાને મારી સાથે પરણાવવાની તને વિનંતિ કરૂં છું.

રાયમલઃ—સમજ્યો, તારા કહેવાનો ભાવાર્થ હું બરાબર સમજ્યો. કૃષ્ણલાલ! મારી સરલા કેટલાક વખતથી ગુમ થયેલી છે, એટલે તારી માગણી હાલ વૃથા છે.

કૃષ્ણલાલઃ—રાયમલ! સરલા હાલ હયાત છે.

રાયમલઃ—શું મારી સરલા હજી હયાત છે? કૃષ્ણલાલ! કૃષ્ણલાલ! જણાવ કે તે મારૂં રાંકનું રત્ન કયાં છે?

કૃષ્ણલાલઃ—મા'રી પાસે છે. ફક્ત તેને સુખી થવામાં તમારી તરફનીજ વારેવાર છે. રાયમલ! કહો હવે કે તમે મારૂં કહેવું માની સરલાને મારી સાથે પરણાવશો કે નહિ?

રાયમલ વિચારમાં પડયો અને થોડીવારે કંઈક વિચાર કરી બોલ્યોઃ—"કૃષ્ણલાલ સરલાના વિચારનો ત્યાગ કર. તે તારે લાયક

નથી.”

કૃષ્ણલાલઃ—હું તેને પૂજું છું, તેને પ્રાણથી પણ વધારે ચાહું છું; અને તેની સાથે પરણી તમને બન્નેને સુખી કરવા ઈચ્છું છું.

રાયમલઃ—હું તારા સુખની ઇચ્છા રાખતો નથી. સરલા જેવી પવિત્ર બાળાને તારા જેવા કસાઈની સાથે પરણાવી હું તેના સુખમાં વિષ રેડવા મ્હાતો નથી. કૃષ્ણલાલ! હું તને સારી રીતે ઓળખું છું. તું સરલાને ચાહે છે, તે દૈવી પ્રેમથી નહિ, પણ એક વિષય લાલસાથીજ તારી તે લાલસા પૂરી થતાંજ તું હતો એનો એજ રહેવાનો. મર્કટની કોટે મોતીની માળા શોભેજ નહિ.

કૃષ્ણલાલઃ—અરે! શું તું મને ધિક્કારે છે?

રાયમલઃ—હા, હા, હું તને હજારો વાર ધિક્કારૂં છું—ફિટકારૂં છું.

કૃષ્ણલાલઃ—જો એમ છે તો જોઈ લે કે હું તને કેવા ભયંકર દુઃખથી રીબાવું છું. રાયમલ! વિચાર કર, નકામો મ્હોતને માગી ન લે. જ્યારે લક્ષ્મિ ચાંલ્લો કરવા આવે છે ત્યારે મુખ ધોવા ન જા. રાયમલ! શાન્ત થા ને તારા વિચાર ફેરવી સુખી થા. કારણ કે અત્યારે તને મારનાર અને તારનાર મારા સિવાય કોઈ નથી.

રાયમલઃ—મિથ્યાભિમાની! નકામો ફુલાઇશ નહિ. હું તારાથી લગીર પણ ડરતો નથી. ઇશ્વર ઇચ્છા પ્રમાણે થનાર હશે તે થશે પણ આ રાયમલ પ્રાણ જતાંએ તારૂં વચન માનશે નહિ.

કૃષ્ણલાલઃ—નહિ માને તો ભયંકર મ્હોતે મરશે. હજી પણ કહું છું કે તારો વિચાર ફેરવ?

રાયમલઃ—નહિ, મુખની બ્હાર નીકળેલું વચન પાછું કદાપિ મુખમાં પેસતુંજ નથી. કૃષ્ણલાલ! તું ચાહે એટલું મને દુઃખ દે, ભુખથી રીબાવ, સતાવ, અને ચાહે તો આ શરીરને છુંદી નાખ, પણ મારી સરલાને કોટી ઉપાયે તારા કરમાં સોંપનાર નથી તે નથી જ.

કૃષ્ણલાલઃ—કદાપિ તારી સરલા મને આનંદથી પરણશે તો?

રાયમલઃ—ચંડાળ! હું સરલાના હૃદયને સારી રીતે ઓળખું છું. બ્રહ્માંડ સઘળું ઉથલપાથલ થઈ જાય પણ સરલા તને કદાપિ ચ્હાયજ નહિ. તારા જેવા કસાઇના કરનું રમકડું થવાને બદલે મારી સરલા ખુશીથી મરણને શરણ થશે. પાપી પિશાચ! તું પણ સમજજે કે હવે તારો કાળ પાસે આવ્યો છે. નિર્દોષ કુમારિકાઓને કષ્ટ દેનાર કૃષ્ણલાલ! હું તારા શિર પર ફરતું કાળચક્ર પ્રત્યક્ષ નિહાળું છું.

કૃષ્ણલાલઃ—અભાગી બુઢ્ઢા! હવે જોજે મારો સપાટો. હું તારા દેખતાંજ સરલાને ભ્રષ્ટ કરૂં છું કે નહિ.

" ઓહ! હા, ઓ જગત્ પિતા! તમે શું જોઈ રહ્યા છો? ઓ સૃષ્ટિમાં અદ્રશ્ય રહેલા દેવો! તમે આ શું સાંભળી રહ્યા છો! હા! એક પિતા તેની પુત્રિના સંબંધમાં આ શું સાંભળે છે? ઓ કાળિ રાત્રિ! તું એકદમ આવ ને મને તારા ભયંકર અંધકારમાં ગૂમ કરી દે. ઓ વસુંધરા! તું બે ભાગમાં ફાટી જઇ મને તારા ઉદરમાં સમાવી દે. હા, પ્રભો, પ્રભો! કહી રાયમલ નીચે બેસી ગયો. તેની આંખોમાંથી જળ પ્રવાહ નીકળવા લાગ્યો. પાપી કૃષ્ણલાલ ખડખડ હસવા લાગ્યો. આવું જોઇ તુરત જ્ઞાનચંદ્ર પાસે આવ્યો ને કૃષ્ણલાલને

કહેવા લાગ્યોઃ—મારા માનવંતા સરદાર ! અત્યારે રાયમલને સતાવવો છોડી દ્યો અને તેને થોડા દિવસ આપણા પંજામાં રહેવા દ્યો. હવે તે ક્યાં જવાનો છે ! જ્યારે ઘણું દુઃખ પડશે ત્યારે એની મેળે ઠેકાણે આવશે. માટે મારી તો સલાહ છે કે તેને તેની પુત્રિની કોટડીમાંજ કેદ કરી રાખવો. પિતા અને પુત્રિ એકઠાં થશે તો કંઇક આપણને લાભ થશે. છતાં જો નહિ માને તો આખરે તેમનું મરણ તો છેજ. કહી જ્ઞાનચંદ્ર શાન્ત રહ્યો. કૃષ્ણલાલે તરત ત્યાંથી આગળ ચાલવાની આજ્ઞા કરી. રાયમલ લથડતે પગે તેમની સાથે ચાલવા લાગ્યો. આખરે સઘળા તેઓના ગુપ્ત ખંડેરમાં આવ્યા. રાયમલને સરલાની કોટડીમાં પૂરવાની કૃષ્ણલાલે આજ્ઞા કરી. જ્ઞાનચંદ્ર ઉભો થયો અને રાયમલને સરલાની કોટડી તરફ લઇ ચાલ્યો. કોટડીની પાસે આવી રાયમલને તેમાં પૂરી જ્ઞાનચંદ્ર પાછો ગયો. રાયમલ દુઃખના દર્દથી ચીસ પાડી ઉઠ્યો. તેની ચીસના અવાજથી ઉંઘમાં પડેલી સરલા જાગૃત થઈ ને ફાટી આંખે રાયમલની સામે જોઇ પૂછવા લાગીઃ—તમે કોણ છો ?

“ સરલા ! મારી વ્હાલી સરલા ! હું પાપીનો ભોગ થયેલો તારો દુઃખી પિતા. ”

“ હેં ! કોણ મારા પિતા ! તમે આ સ્થળે ! ” કહી સરલા રાયમલની નજીક ગઇ.

“ હા, બેટા પાપીઓએ મને સપડાવ્યો છે. ” રાયમલે નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું.

“ અરે હાય, આ શુ દશા ! ” કહી સરલા પિતાનું દુઃખ જોઇ બેશુદ્ધ થઇ ગઈ.

"બેટા સાવધ ! આ વિધાતાના તમાસા છે." કહી રાયમલ પણ આંખે અંધારાં આવવાથી નીચે ઢળી પડયો. પિતા–પુત્રિ દેહનું ભાન ભૂલી જમીન પર લાંબાં થઇ ઘણી વાર સુધી અચેતન અવસ્થામાં પડયાં રહ્યાં.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

"મદદગાર."

સૂર્ય નારાયણ દેવ સખ્ત તડકાથી સૃષ્ટિને ગભરાવી રહ્યા હતા. ઉની લુ વાતી હતી, એવા સખ્ત તાપમાં બે પ્રવાસી પુરૂષો તાપથી બચવાને માથા પર વસ્ત્ર ઓઢી કૃષ્ણલાલના ખંડેરથી થોડેક દૂરના રસ્તે થઇને ચાલ્યા જતા હતા. તેમણે પહેરેલાં વસ્ત્રો પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયાં હતાં. મ્હોં સખ્ત ગરમીથી લાલચોળ જણાતાં હતાં. બન્ને પ્રવાસીયો ચોવીસ પચીસ વર્ષની વયના જણાતા હતા. તેઓ જાણે લાંબા પ્રવાસથી કંટાળેલા ન હોય એમ તેમના મુખ પર થતા કંટાળાના દેખાવથી અનુમાન થતું હતું. સમાનવયસ્ક પ્રવાસીયો બપોરા ગાળવાના ઈરાદે કોઈક શીતળ વૃક્ષની શોધમાં આસપાસ જોતા ચાલ્યા જતા હતા. એવી રીતે ચાલતા ચાલતા તેઓ એક મોટા વૃક્ષ નીચે આવી પહોંચ્યા. વૃક્ષની શીતળતાથી બન્ને આનંદ

પામ્યા. તે વૃક્ષની નીચે પાસે રાખેલું વસ્ત્ર પાથરી એક પ્રવાસી બેઠો ને બીજો ત્યાંથી થોડેક દૂર વહેતા ઝરા પાસે જઈ હાથ મ્હોં ધોઇ પાણીનો લોટો ભરી આવ્યો. વૃક્ષ નીચે બેઠેલા પ્રવાસીએ મુખ ધોઈ પાણી પી સ્વસ્થ થઇ કહ્યું:–પ્રિય સત્યવ્રત! મને લાગે છે કે આપણે આ અઘોર અરણ્યમાં આવી ચઢ્યા છીએ. જોને સવારથી ચાલીએ છીએ છતાં કોઇ ગામ ભેગા થઇએ છીએ ?

"હાજી! આપણે ખરેખર ભૂલાજ પડ્યા છીએ, હવે તો આ વૃક્ષ નીચે અત્યારે વિશ્રાન્તિ લઈ, નમતો પહોર થતાં માર્ગ ખોળીશું." સત્યવ્રતે જણાવ્યું.

હા, હવે એમજ કરો. કહી બન્ને પ્રવાસી વિશ્રાન્તિને અર્થે આડા થયા. બપોરના સમયે ઉની લુ વાતી હતી છતાં આ વૃક્ષ નીચે પવનની ઠંડી લ્હેરો આવતી હતી. અલ્પ સમયમાં સત્યવ્રત નામનો મુસાફર તો શ્રમના સબબે નિદ્રાધિન થઇ ગયો. પણ બીજા પ્રવાસીને નિદ્રા આવી નહિ. તે ઉઠી બેઠો થયો. આસપાસ નજર ફેરવી તેણે એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો. બાદ થોડો સમય શાન્ત રહી, તે મનમાં બોલ્યો:–હા, પ્રભો! અમારો ઉપર આ કેવાં સંકટો પડી રહ્યાં છે તેનો તો વિચાર કરો! અરે! વ્હાલી બ્હેન સુકન્યા! તું કયાં હોઇશ? જંગલમાંથી અચાનક ગૂમ થઈ ગએલી બ્હેન! તારા વિયોગથી આ હૃદય ચિરાઈ જાય છે. હાય! હજી સુધી પાપીની પિસ્તોલનો ઘા તો રૂઝાયો નથી. ગરીબડી બાળા! ખરેખર તું તો નિર્દોષજ છે. પાપીના પનારે પડી તેં સુખ ભોગવવાને બદલે દુઃખજ ભોગવ્યું છે. હા, કૃષ્ણલાલ! વિશુદ્ધ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા અંગારા કૃષ્ણલાલ! તું છતી

આંખે અંધ છે. જે પરમ પવિત્ર પ્રેમદા તને જીગરથી ચાહે છે. હા, તેનેજ તું સંશયવાળો થઇ ધિક્કારે છે. કૃષ્ણુલાલ! કૃષ્ણુલાલ! તારાથી થાય એટલું આ જગતમાં થોડા સમય સુધી કરી લે, પણ યાદ રાખજે કે આ દુષ્ટતાનાં ફળ આખરે વિપરીત છે. હા, કૃષ્ણુલાલ! જો કે તું મને ધિક્કારે છે, તું મને મારી નાખવા ઇચ્છે છે; પણ હું તને ચાહું છું. હું તને નીતિને રસ્તે લાવવા ઇચ્છું છું. તારા માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર છું કૃષ્ણુલાલ! હું એવો મિત્ર નથી કે જે સુખ સમયે અનેક પ્રકારના રંગ રાગમાં મિત્રની સાથે મોજ મઝા ભોગવી દ્રવ્યનો નાશ થતાં યા તો દુઃખ આવી પડતાં મિત્રનો ત્યાગ કરી જાય છે. કૃષ્ણુલાલ! તું એમ ધારતો હોઇશ કે મારી ગોળીથી કુન્જ અને સુકન્યા ઘવાઇને મરણ પામ્યાં હશે, પણ નહિ, પ્રભુ કૃપાથી અમે જીવતાં છીએ. અમે તારા કામમાં વિઘ્ન નાખીશું, અને ગમે તે પ્રકારે તારા પંજામાં સપડાયેલાંઓનો ઉદ્ધાર કરીશું. આમ મનમાં ગણુગણી તે શાન્ત રહ્યો પણ પુનઃ કંઇક યાદ આવતાં બોલ્યોઃ-હા, હજી સુધી કિશોરી અને હરીહરરાયનો પણ પત્તો મળ્યો નથી. અરેરે તેમનું શું થયું હશે? જેવી ઇશ્વરેચ્છા. હવે તો પ્રથમ તે દુષ્ટાત્મા કૃષ્ણુલાલના ગુપ્ત રહેઠાણુને ખોળી કાઢવાની જરૂર છે. કારણ કે રાત્રિએ ગૂમ થયેલી મારી સુકન્યા બ્હેનને કયાંક તે દુષ્ટના માણસો ઉપાડી ના ગયા હોય? લાવ હવે હું પણ લગીર આરામ લઉં. કહી કુન્જ આડો થયો.

વાંચકો! તમે આ બન્ને પ્રવાસીઓને ઓળખ્યા હશે. આ બન્નેમાં એક તો આપણો પ્રથમનો પરિચીત અને કૃષ્ણુલાલનો મિત્ર કુન્જવિહારી

અને તેની સાથે બીજો જે છે તે કૃષ્ણલાલનો સરદાર સત્યવત છે. જે સમયે કૃષ્ણલાલ કુન્જ અને સુકન્યાને ઘાયલ કરી નાશી ગયો, તે સમયે સત્યવ્રત પણ ઢોંગ કરીને પડી રહ્યો હતો. બાદ જ્યારે સાંજ પડી ને કૃષ્ણલાલ ન આવ્યો ત્યારે સત્યવ્રતે કુન્જ અને સુકન્યાના ઘા ઉપર પાટા બાંધી તેમજ માથે ઠંડુ પાણી છાંટી બન્નેને સાવધ કરી તેમને સઘળી વાત જણાવી. ત્યાર પછી ત્યાં વધારે વાર નહિ રહેતાં કુન્જ, સત્યવ્રત અને સુકન્યા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યાં. જંગલમાં ઘણા દિવસો સૂધી સુખ દુઃખ વેઠતાં, ફળ ફુલો ખાતાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં. બાદ એક દિવસે દૈવયોગે સતી સુકન્યા કુન્જ અને સત્યવ્રતથી અચાનક ગૂમ થઇ ગઈ. તે કેવી રીતે ગૂમ થઇ ગઇ અથવા તો તેને કોઈ ઉપાડી ગયું વગેરે ઘણી તપાસ કુન્જ અને સત્યવતે કરી પણ કંઇ જણાયું નહિ. આથી થાકી કંટાળી છેવટે બન્ને જણા તેને શોધના ઉપર કહેલા સ્થળે આવી વૃક્ષ નીચે આરામ લેવા લાગ્યા.

વૃક્ષ નીચે આરામ લેવા આડો થયેલો કુન્જવિહારી મુસાફરીના શ્રમથી થોડીજ વારમાં નિદ્રાધિન થઇ ગયો. આખરે નમતો પહોર થવા આવ્યો. પવનની સુખકારક લ્હેરો આવવા લાગી. પક્ષીઓ તેમના માળાઓમાંથી નીકળી બોલવા લાગ્યાં. આપણા પ્રવાસીઓ પણ ચારેક કલાકની સારી ઉંઘ લઇ જાગૃત થયા. બન્ને જણા પાસેના જરા આગળ જઇ મ્હોં ધોઇ આવ્યા. સત્યવ્રત આસપાસ ફરી આવી થોડાંક ફળ લઇ આવ્યો. મળી આવેલાં ફળ ખાઈ બન્ને જણા સ્વસ્થ થઇ આગળ જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. આસપાસ જોયું તો માર્ગનું ચિહ્ન સરખું પણ જણાયું નહિ. માણસનું તો નામજ ક્યાંથી હોય કે

તેને પૂછે ? માર્ગની ખોળમાં ધીમે ધીમે દિવસ પૂરો થવા આવ્યો, પણ આપણા મુસાફરોને આગળ જવાનો માર્ગ મળ્યો નહિ. હવે શું કરવું ? કોને પૂછવું ? વગેરે વિચારો થવા લાગ્યા. એવામાં અચાનક તેમને કોઇના આવવાનો પગરવ સંભળાયો. માણુસ આવ્યાની આશા ધારી બન્ને જણા આવનાર પ્રતિ લક્ષ આપી જોવા લાગ્યા. થોડા સમયમાં તો આવનારનાં દર્શન થયાં. કુન્જ અને સત્યવ્રત જુએ છે તો એક મુખવટો પહેરેલો બળવાન માણુસ એક બંધીવાન સ્ત્રીને લઇને ચાલ્યો આવતો જણાયો. બંધીવાન સ્ત્રી ચાલી ચાલીને થાકી ગઈ હોય એમ જણાતું હતું. કારણ કે તેની સાથે ચાલનાર માણુસ તેને કઠોર શબ્દોથી આગળ ચાલવાનું કહેતો હતો. આવો દેખાવ જોતાંજ બન્ને મુસાફરો આશ્ચર્ય પામ્યા અને તે આવનાર જુએ નહિ એમ એક વૃક્ષને ઓથે ઉભા રહી જોવા લાગ્યા. આખરે તે માણુસની સાથે ચાલતી અબળા ત્યાંજ બેસી ગઈ અને બોલી:—જ્ઞાનચંદ્ર ! તારે મને મારી નાખવી હોય તો અહિંજ મારી નાખ કારણ કે હવે મારાથી વધારે ચલાતું નથી.

ઉદ્ધત છોકરી ! જ્યારે તું આગળ ચાલી શકતી નથી ત્યારે તારા પ્રાણુનું વિસર્જન હું અહિંજ કરી નાખું છું. બોલ હવે તારે કંઈ કહેવું છે ?" જ્ઞાનચંદ્રે પૂછ્યું.

" હા, કહેવામાં એટલુંજ કે, મારા મરણુ પછી તું તારા સરદારને કહેજે કે:—ત્હેં જે વૃદ્ધ પુરૂષનો વધ કરી તેમના લોહીથી હાથ ખરડયા છે તેથી અને આ આશા ભરી કુમારિકાના પ્રાણુનાશથી પ્રભુ તારી ઉપર કોપાયમાન થયા છે. જ્ઞાનચંદ્ર ! વિશેષમાં જણાવજે કે આખરે તું પણુ આશાભર્યોજ મરણુને શરણુ થઇશ. "

" એ તો જાણે સમજ્યો, બોલ બીજું કાંઈ ? "

" બીજું કાંઈ નહિ. જ્ઞાનચંદ્ર ! ચાલ તૈયાર થા, અને તારી ચળકતી તલવારથી મારૂં માથું કાપી નાખ કારણ કે હવે હું મૃત્યુને જલ્દીથી મળવાને માગું છું."

" શું તું મૃત્યુથી નથી ડરતી ? સુંદરબાળા ! શું કરૂં ! મને તારી ઘણી દયા આવે છે પણ સરદારની આજ્ઞા આડે આવે છે. કુમારિકા ! હજી પણ કહું છું કે તું તારી અમૂલ્ય જીંદગી શામાટે કાળના મુખમાં હોમે છે ? વિચાર કર, કૃષ્ણલાલ તને કેટલો ચાહે છે ? "

પેલી તરફ છૂપાઈ ઉભેલો કુન્જ તો આ સંવાદ સાંભળી સ્તબ્ધજ બની ગયો, અને અંતે કંઈક વિચાર કરી સત્યવ્રતને કહેવા લાગ્યો–" સત્યવ્રત આ દુષ્ટ કૃષ્ણલાલનો આશ્રિત હોય એમ જણાય છે અને આ કોઈ નિર્દોષ બાળા તેમનો ભોગ થઈ અહિં મરવાને આવી છે. માટે તૈયાર થા. આપણે આજે એક બાળાનું કલ્યાણ કરવાનું છે. પાપી જો કે બળવાન જણાય છે, પણ તેની દરકાર નહિ કરતાં આપણે આપણી ફરજ બજાવવાની છે. "

" આજ્ઞા હોય તો હમણાંજ હું તે કર્મચંડાળને ભોંયભેગો કરી નાખું. " સત્યવ્રતે કહ્યું.

" ના, હજી વાર છે, શું થાય છે એ જોવાનું છે." કહી કુન્જ શાન્ત થઈ જોવા લાગ્યો.

પેલી તરફ જ્ઞાનચંદ્રે કહ્યું પણ તે બાળાએ જ્યારે કંઇજ જવાબ ન આપ્યો ત્યારે પુનઃ જ્ઞાનચંદ્રે પૂછ્યું, શું તારે હવે મરવાનીજ ઇચ્છા છે ?

" હા, મરીને પ્રભુના દરબારમાં ફરીયાદ કરવાની ઇચ્છા છે. જ્ઞાનચંદ્ર! મરણનો શોક હું નથી કરતી. જન્મ ધરીને અવશ્ય મરવાનું તો છેજ.

જે ઉગ્યું તે આથમે, ખીલ્યું તે કરમાય,
એહ નિયમ અવિનાશનો જે જાયું તે જાય.
ધ્રુજાવતા ધમ ધમ ધરા, પડતા જેના પાય,
એવા નર ઉપડી ગયા, જે જાયું તે જાય.
રાવણ સરખા રગડમલ, બળીયા બળી સમ રાય,
કાળે કુટયા પલકમાં, જે જાયું તે જાય.

કાવ્ય કૌસ્તુભ.

જ્યારે મરવાનું નક્કી છે, તો મારે શા માટે ડરવું? જ્ઞાનચંદ્ર! જો, જો, આમ ઉંચે જો, કે કુટિલ કૃષ્ણલાલના હાથે મરીને સ્વર્ગ-સદનમાં ગયેલા મારા વ્હાલા પિતા, મને પોકાર કરી રહ્યા છે. જો, જો, આ અપ્સરાઓ! કુસુમની માળાઓ સાથે વિમાનમાં બેસી મને આવવાની ઈસારતો કરે છે. અરે આમ તો જો! પેલા ભયંકર યમરાજના દૂતો મને આશ્વાસન આપી સમજાવે છે કેઃ—કુમારિકા! મરીને સ્વર્ગસદનમાં જા, તને દુઃખ દેનારને અમે સખ્ત શિક્ષા કરવા જઇએ છીએ. ચાલ જ્ઞાનચંદ્ર! હવે વાર કર નહિ." કહી ઉન્મત્ થયેલી બાળા ગુંટણે પડી. જ્ઞાનચંદ્ર તૈયાર થયો. કમ્મરે લટકતી તલવાર મ્યાનમાંથી બ્હાર ખેંચી કાઢી અને તેણે પુનઃ એકવાર આસ-પાસ જોઈ બૂમ મારી કહ્યું, કુમારિકા?! પણ કોણ બોલે. તે બાળા બ્રહ્માંડમાં રમણ કરવા લાગી. તેનો આત્મા પ્રભુના ધ્યાનમાં ધ્યાનસ્થ

"સત્યવ્રતે એકાએક ત્યાં દોડી આવી જ્ઞાનચંદ્રના હાથમાંથી તલ
પડાવી લીધી. જ્ઞાનચંદ્ર સ્તબ્ધ બન્યો: કે તરત કુન્જે પણ દોડી આ
પાછળથી તેને પકડી લીધો." પૃષ્ઠ. ૧

પ્રજાબંધુ પ્રી. વર્ક્સ, અમદાવાદ.

થઇ ગયો હતો. ફરીથી જ્ઞાનચંદ્રે બૂમ મારી, છતાં તેણે જવાબ આપ્યો નહિ. આથી તેણે તરત તલવાર ઉંચી કરી. પણ પ્રભુ રાખનાર તેને કોણ ચાખનાર !

સત્યવ્રતે એકાએક ત્યાં દોડી આવી જ્ઞાનચંદ્રના હાથમાંથી તલવાર પડાવી લીધી. જ્ઞાનચંદ્ર સ્તબ્ધ બન્યો, કે તરત કુન્જે પણ દોડી આવી પાછળથી તેને પકડી લીધો અને વિકટ સ્વરે કહ્યું, " માનવરૂપના પશુ ! શું તું આ નિર્દોષ કુમારિકાનો ઘાત કરવા અહિં આવ્યો છે ? પણ એમ સમજજે કે અમે જ્યાં સૂધી અહિં છીએ ત્યાં સૂધી તું આ બાળાનો એક વાળ પણ વાંકો કરી શકવાને સમર્થ નથી.

" તેમજ સમજી લેજે કે આ બાળાનો નાશ કરતાં તું પોતેજ ક્યાંક કાળનો ગ્રાસ ન થઇ જાય ? " સત્યવ્રતે કહ્યું.

જ્ઞાનચંદ્ર ગભરાઇ ગયો. તેના હાથમાંનું શસ્ત્ર બીજાના હાથમાં ગયેલું જોઇ ગભરાયેલા જ્ઞાનચંદ્રે પૂછ્યું, તમે કોણ છો ?

" દુષ્ટોના કાળ, અને નિર્દોષના રખવાળ. " કુન્જે કહ્યું.

"શું તમારો વિચાર મને મારી નાખવાનો છે ?" જ્ઞાનચંદ્રે પૂછ્યું.

" ના, અમે એવા ક્રૂર નથી કે અમૂલ્ય માણસના દેહનો અંત લાવીએ. પણ જો તું સામો થઇશ, તો જરૂર મરણને શરણ થઇશ. જા, અમે તને જીવતો જવા દઇએ છીએ, અને જતાં જતાં તને જણાવીએ છીએ કે, તારા કૃષ્ણલાલને કહેજે કે બે મુસાફર તારો ઘાટ ઘડવાની પ્રતિજ્ઞા કરી સમયની રાહ જુવે છે. જા, ચાલ્યો જા, અમે વધારે વાર તારૂં કાળું મુખ જોવાને ઇચ્છતા નથી. " જ્ઞાનચંદ્ર

શાન્ત રહ્યો. જો કે તે બળવાન હતો પણ આ વખતે તે કાંઇ પણ બોલી શક્યો નહિ. તે ધીમે પગલે નીચું મ્હોં કરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. બાદ કુન્જ અને સત્યવ્રત ધ્યાનસ્થ બાળાના બંધ છોડી નાખી તેને જાગૃત કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“ જંગલમાં મંગળ ”

રાત્રિ ક્યારની એ પડી ચૂકી હતી. હિંસક પ્રાણીઓ બુમાબુમ કરતાં આમથી તેમ દોડાદોડી કરી રહ્યાં હતાં. આકાશ સ્વચ્છ હતું. તારાઓ મોતીની માફક ઝગઝગી રહ્યા હતા.

તે બાળા હજી પાષાણ પ્રતિમા સમાન ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બેસી રહી હતી. કુન્જ અને સત્યવ્રતે અનેક ઉપાયો કર્યા પણ તે જાગૃત થઇ નહિ. આથી થાકી બન્ને જણા તેનાથી થોડેક દૂર જઈ બેઠા.

ત્યારબાદ લગભગ એક કલાકના સુમારે ધ્યાનસ્થ બાળા જાગૃત થઈ. તેણે આંખો ઉઘાડી આસપાસ જોયું. જ્ઞાનચંદ્ર ત્યાં જણાયો નહિ. તેણે આશ્ચર્ય પામી પોતાના શરીર સામે જોયું તો શરીર બંધનમુક્ત જણાયું. અરે આ શું! કહી તે આશ્ચર્ય પામી ઉભી થઇ ચોતરફ નજર ફેરવવા લાગી. પણ તે ભયંકર અંધકાર સિવાય બીજું

કાંઇ જોઈ શકી નહિ. જ્ઞાનચંદ્ર કયાં ગયો ? શું તેને મારી દયા આવી હશે ? અને તેથી તે મને મારી નાખ્યા વિના ચાલ્યો ગયો હશે ? આમ મનમાં વિચાર કરવા લાગી. ના, ના, જ્ઞાનચંદ્ર મને મારી નાખ્યા વિના જાય નહિ. પાપાત્મા કૃષ્ણલાલના પાપી સરદારના હૃદયમાં કદાપિ દયા ઉત્પન્ન થાયજ નહિ. તે પાપી આટલામાંજ છૂપાઇ રહી મારી દશા જોઈ હસતો હશે. લાવ ત્યારે હવે હું જાતેજ તેને બોલાવી મરણને શરણ થાઉં. આમ વિચારી તેણે ઉન્મત્તની માફક બુમો પાડવા માંડી. જ્ઞાનચંદ્ર ! આવ, શા માટે છુપાઇ રહી દુઃખીના દુઃખની મશ્કરી કરે છે ? ચાલ હવે હું મરવાને તૈયાર થઈ ગઈ છું. જ્ઞાનચંદ્ર ! કહે હવે મને મારી નાખવાને કેટલીવાર છે ?

તેના અવાજથી દૂર બેઠેલા કુન્જ અને સત્યવ્રત ત્યાં દોડી આવ્યા. ગાઢા અંધકારમાં એક બીજાનાં મુખ પણ બરાબર જોઇ શકાતાં નહોતાં. કુન્જે તેની નજીક આવી કહ્યું:—બાળા ! સ્વસ્થ થાઓ. તમે જેને બુમો મારી બોલાવો છો તે જ્ઞાનચંદ્ર અત્યારે અહિં નથી.

“ હેં ! શું જ્ઞાનચંદ્ર અહિં નથી ? ત્યારે તમે કોણ છો ? હાં સમજી. તમે જ્ઞાનચંદ્રના સેવકો હશો, અને તેની આજ્ઞાનો અમલ કરવાને અહિં આવ્યા હશો ? ” તે રમણીએ ગાંડાની માફક પૂછ્યું.

“ બ્હેન ! શાન્ત થા. અમે જ્ઞાનચંદ્રના સેવકો નથી, અને તેને ઓળખતા પણ નથી. અમે તો તમને તે પાપીના પંજામાંથી બચાવનાર મુસાફરો છીએ. ” સત્યવ્રતે જણાવ્યું.

“ હેં ! શું તમે મને બચાવનાર ? ! વાહ પ્રભુ ! તમારો કેટલો ઉપકાર ! ” કહી કિશોરી પ્રભુને પ્રણામ કરી બોલી:—દયાળુ દીલના મુસાફરો ! તમે આ દુઃખી અબળાનો બચાવ કરી મારી ઉપર મહાન્

ઉપકાર કર્યો છે. મારી પાસે ઉપકાર માનવા જેટલા શબ્દો પણ નથી કે જેથી હું તમારો ઉપકાર માનું. દુઃખીનું કલ્યાણ કરનારા મુસાફરો ! આ કુમારિકાની આશિષ છે કે સદા સર્વદા તમારો વિજય થાઓ. ”

તેનો આશીર્વાદ અંગીકાર કરતાં સત્યવ્રતે પૂછયું:–“ બ્હેન ! હવે તમે અમને જણાવશો કે તમારે કયાં જવું છે ? અમે આ માર્ગથી તદ્દન અજાણ્યા છીએ. પરંતુ તમે કહેશો ત્યાં અમે તમને મૂકવા આવીશું. તમારૂં સ્થાન અહિંથી ઘણું દૂર નહિ હોય ? ”

તેનો પ્રશ્ન સાંભળી તેણે નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું:–“ મારૂં નિવાસ સ્થાન નષ્ટ થયું છે. આ સંસારમાં મારૂં કોઈ નથી. હું નિરાધાર છું. માટે હવે તમે જાઓ. મને અહિં રહેવા દઇ મારા ભાવીને તાબે થવા દયો. નાહક હું તમને ખોટી કરૂં છું. જાઓ, પ્રભુ તમારૂં મંગળ કરો.”

કુન્જ દયાથી દબાઇ બોલી ઉઠયો:–“ બાળા ! આટલું બધું ઓછું મનમાં લાવો નહિ. સુખ દુઃખની ઘટમાળ સર્વને માથે ફર્યા કરે છે. જ્યારે તમારૂં કોઇ નથી, ત્યારે અમે તમને અહિં એકલાં રાખી કદાપિ જનાર નથી. અમે તમારૂં રક્ષણ કરીશું; અમે જઇશું ત્યાં તમને લઇ જઇશું. બાળા ! અમે દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવાની દિક્ષા લીધી છે, અને એજ કારણથી આ અઘોર જંગલમાં ભટકીએ છીએ. તમે મનમાં દુઃખી થશો નહિ. ”

“ અરેરે ! તમે મારા માટે કેટલું બધું કરી રહ્યા છો ? હું આ ઉપકારનો બદલો કયારે વાળી શકીશ. ” તે બાળાએ કહ્યું.

“ ઉપકારની જરૂર નથી. માણસ માત્રની જે ફરજ છે તે અમો બજાવીએ છીએ. એમાં અમે વિશેષ કાંઇ કરતા નથી. બ્હેન ! તમારૂં નામ શું છે ? ” સત્યવ્રતે પૂછયું.

" મારૂં નામ કિશોરી છે. " તેણે જવાબ આપ્યો.

તોપનો ગોળો ફાટતાં માણસ જેમ ચમકે તેમ કુન્જ ચમક્યો. તે આંખ્યોને ખેંચાય એટલી ખેંચી- તેને જોવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો; પણ અંધકારમાં તે તેના મુખનું અવલોકન કરી શક્યો નહિ. તે મન સાથેજ બોલી ઉઠયોઃ—શું આ બોલનાર બાળા મારી ગૂમ થયેલી કિશોરી તો નહિ હોય ? એનો અવાજ મારી કિશોરીના અવાજને મળતો આવે છે. હૃદય શાન્ત થા, જે કિશોરી તને રડાવી ચાલી ગઇ છે, તે કિશોરી પ્રભુ કૃપાએ મળી આવી હોય એમ જણાય છે. હમણાં જે હશે તે જણાઇ આવશે. આમ ગડભાંગ કરતો કુન્જ શાંત થઈ પૂછવા લાગ્યોઃ—" કિશોરી ! તમારૂં નામ સાંભળી મને તમારા પિતા સાથે તમારૂં નિવાસ સ્થાન જાણવાની ઇચ્છા થાય છે. જો કંઈ હરકત ન હોય તો ભેગાભેગું તે પણ જણાવવાની કૃપા કરો ? "

" એમ ન બોલો. તમારી કૃપાને પાત્ર તો હું છું, છતાં એવું કહી મને શા માટે શરમાવો છો ? વીરપુરૂષ ! હું સૌરીપુર નામના નગરમાં રહેનાર પંડિત હરીહરરાયની કન્યા છું...હા...પિતા..." કહી કિશોરી નીચે બેસી ગઈ.

" બસ આજ મારી પ્રિયતમા ! " કહી કુન્જ સત્યવ્રતને કહેવા લાગ્યોઃ—" સત્યવ્રત ! ચકમકથી અગ્નિ પ્રગટ કરી પ્રકાશ કરો. આજે મારી આશાનો ઉદય થયો છે. અંધકારમાં ડુબેલું હૃદય પ્રકાશમાં આવ્યું છે. "

સત્યવ્રત વિસ્મિત્ થઇ અગ્નિ પ્રકટ કરવા લાગ્યો. થોડીવારમાંજ તેણે સાથે રાખેલા ચકમકથી એક પોચું લાકડું સળગાવી પ્રકાશ કર્યો.

પ્રકાશમાં નીચું નિહાળી અશ્રુ સારતી કિશોરીના મુખનું અવ-

લોકન કરી કુન્જ આનંદના આવેશથી તેની પાસે ધસી જઇ તેનો હાથ પકડી બોલી ઉઠયો:—" મારી કિશોરી ! સાવધ થા અને મારી સામે જોઈ મને ઓળખ કે હું કોણ છું. "

કિશોરી બેબાકળી બની તેના સામે જોઈ રહી, અને અંતે તેને ઓળખી તે આનંદની ચીસ પાડી ઉઠી:—" ઓ મારા પ્રભુ ! તમે તો મારા કુન્જવિહારી ! દેવ ! આ ગૂમ થએલી દાસી પુનઃ આપના શરણમાં આવી છે. " કહી કિશોરી કુન્જના ગળે વળગી પડી.

બન્નેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. સત્યવ્રત પણ જંગલમાં મંગળ થયેલું જોઇ આનંદ પામી બન્નેને આશીર્વાદ આપવા લાગ્યો.

કુન્જ અને કિશોરી ઘણી વાર સુધી એક બીજાને વળગી રહ્યાં. કિશોરી તેને વળગી હરીહરરાયને સંભારી રડવા લાગી. તેનાં ઉષ્ણ અશ્રુએ કુન્જનું હૃદય પિંગળ્યું. તે તેનાં આંસુ લ્હોતો પૂછવા લાગ્યો, કિશોરી ! તારા રડવાથી હું અનુમાન કરૂં છું કે હરીહરરાયને માથે કંઇક સંકટ આવેલું હોવું જોઇએ. "

" પ્રભુ ! સંકટની સીમા નથી. મારા પિતા મને એકલી મૂકી ક્યારનાએ પરલોક પધારી ગયા છે. કુન્જ ! વ્હાલા કુન્જ ! મારા ગરીબ પિતા ભયંકર રીતે મરણને શરણ થયા છે. " કહી કિશોરી બેફાટ રડવા લાગી. "

તેને હૃદય સાથે દાબી શાન્તિ આપતો કુન્જ બોલ્યો:—"કિશોરી ! મારી મીઠડી ! આમ કલ્પાંત કરવાથી તું હવે કદાપિ પણ હરીહરરાયને જોઇ શકવાની નથી. માટે શાન્ત થા અને જણાવ કે તેમનું મ્હોત શાથી થયું ? "

" ક્રૂર કૃષ્ણલાલની કુટિલતાથી મારા પિતાનું તેને હાથેજ અકાળે

મરણ થયું. હા, પિતા...વ્હાલા પિતા..." કહી કિશોરી નિઃશ્વાસ નાખવા લાગી.

કુન્જ ચમકી બોલી ઉઠયોઃ—"શું પાપી કૃષ્ણલાલે વૃદ્ધ હરીહરરાયની હત્યા કરી!? હર, હર, આ શો ગજબ! કિશોરી! તે કાળા કર્મના કરનારનાં કાર્યસ્થાનની સર્વ હકીકત મને જણાવ. તે નર પશુ તમને કયાંથી અને કેવી રીતે લઈ જઈ પાપ કર્મ કરવામાં ફાવ્યો હતો?"

કિશોરી તેની હકીકત જણાવે તે પહેલાં સત્યવ્રત વચમાં કહેવા લાગ્યોઃ—"બ્હેન! તમે ભૂખ્યાં હશો, માટે પ્રથમ આ મારી પાસે વધેલાં ફળનું પ્રાસન કરો અને પછી સ્વસ્થ થઈ તમારી વાત શરૂ કરો. વાતમાં રાત પણ જલ્દીથી ખુટી જશે." કહી સત્યવ્રતે પાસે રાખેલાં ફળ કિશોરીને આપ્યાં. કિશોરી ફળ ખાઈ શાન્ત થઈ. એ અરસામાં સત્યવ્રતે ત્યાં પડેલાં પાંદડાં, કચરો વગેરે સાફ કરી જમીન ઉપર વસ્ત્ર પાથરી દીધું.

ત્રણે જણાં પાથરેલા વસ્ત્ર ઉપર બેઠાં. ત્યાર પછી કિશોરીએ કુન્જવિહારીના મકાનેથી નીકળી હોડીયામાં બેઠા પછી બનેલા બનાવની તમામ હકીકત કહી સંભળાવી. વાતને અંતે કૃષ્ણલાલે જે કટારથી પોતાના પિતાનું કમકમાટી ઉપજાવે એવી રીતે ખૂન કર્યું હતું, તે કટાર સોડીયામાંથી બહાર કાઢી કુન્જને દેખાડતાં કિશોરી કહેવા લાગીઃ—"જુઓ, આ પાપીની કટાર, કે જે કટારે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું લોહી પીધું છે."

કુન્જે કૃષ્ણલાલની કટાર ઓળખી; તેના જુલ્મની વાત સાંભળી તેનું મન ઉશ્કેરાઈ ગયું. કટાર કિશોરીને આપતાં તે આવેશયુક્ત

થઇ બોલી ઉઠયો:-

"ધિક્કાર છે પાપી કૃષ્ણુલાલ, કે તારા મિત્રની થનાર પત્ની ઉપર કુદષ્ટિ કરતાં તું પોતેજ કેમ મરી ગયો નહિ ? ક્ષત્રિય કુળનાં અંગારા આખરે બ્રહ્મહત્યા કરતાં પણ ન ડર્યો ? પાપના પુતળા હવે તો:-

પાપી પિશાચી કર્મ ત્હારૂં, સ્યામ મુખ જોવું નથી,
ધરા ધ્રુજી જો રહી, સમજ જીવવાનું નથી;
ચંદ્ર તારા સૂર્યને, વળી દેવ કંપી જો રહ્યા,
સમજ જે પાપી મન વિષે કે દિન તારા ખુટીયા.
આજથી આ કુન્જને મિત્ર તારો જાણ ના,
કિશોરી પર કુદ્દષ્ટિથી, શત્રુ તારો જાણ આ;
\+ + + + +
વ્યાપી જવાળા દેહમાં, સુણી પ્રિયાનું દુઃખ હા,
સ્હાય કરો વિશ્વંભરા, મારૂં શત્રુ ઠાર હા."

આમ બોલતો કુન્જ શૌર્યાવેશથી કંપવા લાગ્યો. તેના હાથ હથીઆર ખોળવાને ઉંચા નીચા થવા લાગ્યા.

સત્યવ્રત તેની સ્થિતિ જાણી તેની પાસે જઇ કહેવા લાગ્યો:- ભાઈ! અત્યારે ક્રોધ કરવો નકામો છે. સમય આવે જોઇ લેવાશે, માટે શાન્ત થાઓ.

"સત્યવ્રત! હું શાન્તજ છું." કહી કુન્જે કિશોરીને કહ્યું:-"કિશોરી ગઈ ગુજરી ભૂલી જા અને થોડા સમયમાં આ તારો કુન્જ કૃષ્ણુ-લાલના શા હાલ કરે છે તે જોજે. બાળા! તારી ઉપર ગુજારેલો

જુલમ સાંભળી હું કંપું છું. વૃદ્ધ હરીહરનું ખૂન જાણે આજેજ ન થયું હોય એમ હું જોઉં છું. કિશોરી! હાલમાં તે પાપીના શું સમાચાર છે?"

"પાપીના સમાચાર પાપમયજ હોય છે. હાલમાં તે નર પિશાચ રત્નનગરના પાટવી કુમાર સરોજને પકડી લાવ્યો છે, તેમજ પ્રધાન રાયમલની પવિત્ર પુત્રી સરલાનું હરણ કરી લાવ્યો છે. તે તેમની ઉપર અત્યંત જુલ્મ ગુજારે છે." કિશોરીએ નવીન સમાચાર જણાવ્યા.

"હા જુલમગારના જુલ્મની હદ આવી રહી. કિશોરી! આ સિવાય હવે કાંઇ કહેવાનું બાકી છે?" કુન્જે પૂછ્યું.

"હા, આજથી ચોથા દિવસે તે પાપી રાયમલપ્રધાનને પણ ફસાવી લાવ્યો છે, અને તેને કોટડીમાં પૂરી ત્રાસ આપતાં વારંવાર તેની પાસે સરલાની માગણી કરે છે." કિશોરીએ વધારે જણાવ્યું.

"રાયમલના પ્રાણનો નાશ થશે તો પણ તે તેની માગણી કબુલ કરનાર નથી. હું પ્રધાનના હૃદયને સારી રીતે ઓળખું છું." સત્યવ્રતે વચમાં જણાવ્યું.

"અરેરે! ત્યારે તો જરૂર તે ભલા પ્રધાનનું મારા પિતાની માફકજ ખૂન થશે." કિશોરીએ કહ્યું.

"પ્રભુ તેને બચાવશે, વારૂં તે સરોજના વિષે શું ધારે છે?" કુન્જે પૂછ્યું.

કિશોરી બોલી:—"જો સરલા રાજી ખુશીથી તેની સાથે પરણશે, તો તે પાપી સરોજને છોડી મૂકશે. સરલા નહિ માને તો તેનો અને સરોજનો સાથે અંત આવશે"

"હા વિભો! આ કેવો ભયંકર પ્રસંગ આવી પહોંચ્યો છે: અને આ દુષ્ટ કૃષ્ણલાલ પવિત્ર વંશમાં આવો ઘોર ઘાતકી પાતકી

ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયો છે ?" આમ બોલી કુન્જે દિર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

"કુન્જભાઇ ! હવે શું વિચાર છે ?" સત્યવ્રતે પૂછ્યું.

"વિચારમાં હવે એજ કે સવારના પહોરમાંજ આપણે અહિંથી નીકળી તે દુષ્ટાત્માની શોધમાં ફરવું. તેનાં છૂપાં રહેઠાણોનો પત્તો મળતાં આપણે પ્રથમ તો તેના પંજામાં ફસાયેલાં નિર્દોષ જનોનો યુક્તિથી ઉદ્ધાર કરવો." કુન્જે તેનો વિચાર જણાવ્યો.

"કિશોરીબ્હેન ! હું ધારૂં છું કે તમને તે પાપીના છૂપા રહેઠાણોની માહિતી હશે ?" સત્યવ્રતે પૂછ્યું.

"હા, હું તેનાં તમામ ગુપ્ત સ્થળોથી માહિતગાર છું. હું તમને ઘણી ઉપયોગી થઈ પડીશ. વ્હાલા કુન્જ ! આ કિશોરી હવે તમારીજ છે. તે તમારી સાથે આવશે, અને સમય મળતાં આ તેની કટારથીજ તેનો અંત આણી પિતૃ વૈરની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરશે." કિશોરીએ આવેશ યુક્ત થઇ જણાવ્યું.

"મારી કિશોરી ! દુઃખથી તું હિંમતવાન થઈ હોય એમ જણાય છે. પ્રભુ આપણો મદદગાર થશે, અને તેની કૃપાથીજ સર્વ કામ સિદ્ધ થશે. સત્યવ્રતભાઇ ! હવે રાત્રિ કેટલી બાકી હશે ?" કુન્જે પૂછ્યું.

સત્યવ્રતે આકાશ સામે જોઈ કહ્યું:—"ભાઇ ! હવે તો મોટું પરોઢ થશે."

"ત્યારે હવે આપણે અહિંથી ચાલીશું ?" કિશોરીએ પૂછ્યું.

"રસ્તાની માહિતી વિના આપણે આગળ ક્યાં જઇશું ?" કુન્જે પૂછ્યું.

"રસ્તાની મને ખબર છે, જુઓ. આ સીધો રસ્તો કૃષ્ણ-

લાલના ખંડેર તરફ જાય છે અને આ બીજો રસ્તો રત્નનગર તરફ જાય છે." કિશોરીએ કહ્યું.

"ત્યારે આપણે કૃષ્ણલાલના ખંડેરવાળા રસ્તે ચાલો." કહી કુન્જ ઉભો થયો.

મોટું પરોઢ થયું હતું. ઝાંખો ઝાંખો પ્રકાશ જગત્ પર પડી રહ્યો હતો. આંબાના વૃક્ષ પર કોયલ મધુર સ્વરે ટહુકાર કરી રહી હતી. આવા સુખકારક સમયે દયાળુ દિલનાં ત્રણ જણાં કૃષ્ણલાલના ખંડેરના માર્ગે પ્રયાણ કરવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

"ભીલદેવીનો ઉપદેશ."

પ્રાતઃકાળના સમયે નંદનવનના ચોગાનમાં ભીલ મંડળ એકત્ર થયું હતું. સર્વની વચમાં મૃગચર્મના આસન પર ભીલદેવી બિરાજી હતી. તેમની પાસે કૌમુદિની અને બીજી અન્ય ભીલ બાલિકાઓ બેઠેલી હતી. ભીલદેવીના સહવાસથી ભીલમંડળ સુધરી ગયું હતું. તેઓની જંગલી ભાષા પણ શુદ્ધ થઇ ગઇ હતી. અહા, સારી સંગતનો કેવો પ્રભાવ! સર્વત્ર શાન્તિ ફેલાઈ રહી હતી, આખરે ફેલાઇ રહેલી શાન્તિનો ભંગ કરી એક વૃદ્ધ ભીલ ઠાકોરે પૂછ્યું:—"મહાદેવી! આ કેવી જાતનો સમય આવ્યો છે કે તેની કાંઈ પણ ખબર પડતી નથી? બ્રાહ્મણોએ તેમનાં કર્મો ત્યાગ્યાં છે.

ક્ષત્રિયો બળહિન્ થઇ નમાલા બની ગયા છે. વૈશ્યો હલકા ધંધા કરી ગુજારો કરવા લાગ્યા છે. નાની ઉમ્મરની કન્યાયો ગર્ભ ધારણ કરે છે. અરે ! આવો કુડો કાળ કયાંથી આવ્યો હશે ? અરેરે ! તે ધર્મહિન્ થયેલાં મનુષ્યોનું શું થશે ?"

ભીલદેવીઃ-ઠાકોર ! તેમનું શું થશે તે આપણાથી કેવી રીતે જાણી શકાય ! સમયની બાજી પ્રભુના હાથમાં છે. કારણકે ધર્મહિન્ થયેલાં જનોને સુધારનાર પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઇ નથી. પ્રભુ સર્વ કાર્ય કરવાને શક્તિવાન છે. માટે આપણે તેનાજ ગુણ ગાવા જોઇએ. નિસ-દિન તેનુંજ ધ્યાન ધરવું જોઇએ. બ્હેન વાસન્તિ ! મ્હેં તને જે પ્રભુનું ભજન શીખવાડયું છે તે ગા જોઇએ. "જેવી આજ્ઞા માતાજી." કહી વાસન્તિ નામક ભીલ બાળા તેના કોમળ કંઠથી ગાવા લાગી.

પ્રભુ તારી ભક્તિ કઇ રીતે કરીએ,
કે માયા મોહથી સદાય ડરીએ. ... ... પ્રભુ.
રામ ન મળતા, દામ ન મળતા, અધવચમાં અમે મરીએ,
પાપ પ્રબંધો, અનેક બાંધીને, ભવસાગર કેમ તરીયે. પ્રભુ.
આ તન મન ધન સરવે અરપણ,
સ્મરણ તારૂં સંગરીએ. ... ... પ્રભુ.
દુઃખીની વ્હારે શૂરવીર બનીને, તારા માફક ખરીએ,
ગાયો ચારે ગોવાળ બન્યા, એવું ધ્યાન હૃદયમાં ધરીએ. પ્રભુ.
ગાન પૂરૂં કરી ભીલ બાળાએ ભીલ દેવીને પ્રણામ કર્યા.

તેને માથે હાથ મૂકી દેવીએ કહ્યું:—બેટા દિર્ઘાયુ થજે, અને તારાં ઉભય કુળને તારજે. અહા ! પ્રભુ ભજનનો મહિમા કેટલો છે !

ખરેખર ! માણુસ ખરા દિલથી જે ધારે તે કરવાને સમર્થ છે. હમેશાં સારાં કર્મથી સારાંજ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રભુ તેના ભક્તને સારાજ પંથે દોરે છે. જુઓ સાંભળો.

પ્રભુના સ્મરણથી દા'ડો વળશે,
એથી અવિદ્યા નહિ છળશે. ... પ્રભુ.
ટીપું થઇ સાગરને મળશે,
સત્ય બોલ જે પળશે. ... ... પ્રભુ.
પાપ પુણ્ય ઋતુએ ફળશે,
વાવે તેવું અનાજ લણુશે,
સંગત રંગત ભણુશે. ... ... પ્રભુ.

મારા ભાઇયો ! સત્ય ધર્મથી વિમુખ થશો નહિ. સ્વપ્નમાં પણ પાપ કર્મ કરશો નહિ. હમેશાં સારા સહવાસથી બુદ્ધિ સુધરે છે, અને દુષ્ટના સહવાસથી પાપની વૃદ્ધિ થાય છે.

ભીલઠાકોર--દેવી ! જ્યાં ત્યાં કળીયુગના પ્રભાવે અધર્મનો ઉદય થઇ ગયો છે. જ્યાં ત્યાં અભક્ષાભક્ષ ચાલી રહ્યું છે. વિશુદ્ધ કુળોમાં દારૂ માંશનું જોર વધી ગયું છે, તેમજ દયા, નીતિ, વિવેકનો નાશ થઇ ગયો છે. તેવામાં પ્રભુ ભક્તિ કેવી રીતે કરી શકાય ?

ભીલદેવ--અનુભવી ઠાકોર ! તમે ઘણોજ સારો પ્રશ્ન મને પૂછ્યો. જુઓ સાંભળો દુષ્ટ લોકોના અત્યાચારથી તેમને ચમત્કાર દેખાડવા પ્રભુએ દુષ્કાળ, ભયંકર રોગ વગેરે ફેલાવી દીધા છે. છતાં જો તેઓ સત્ય ધર્મે નહિ ચાલે તો પ્રભુ આ પૃથ્વી પર અવતાર લઇ, દુષ્ટ જનોને દંડશે ને તેમના ભક્તોને ઉદ્ધારશે.

ભીલ ઠાકોર—મહાદેવી ! એ પ્રભુ હવે કયારે અવતાર ધરશે? જુઓને આ અનાવૃષ્ટિથી તેમજ ભયંકર રોગોથી દુષ્ટોની સાથે ભક્તો પણ અત્યંત પિડાય છે.

ભીલદેવી—સમય સમયનું કામ કરે જાય છે. જે જે થાય છે તે સારૂંજ થાય છે, એમ માની મનમાં શોક કરશો નહિ. જ્યારે અધર્મની અત્યંત વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે અવશ્ય પરમાત્મા અવતાર ધારણ કરી તેમનો ચમત્કાર દેખાડે છે. ઠાકોર ! એ સમય હવે પાસેજ છે માટે પ્રભુનું ધ્યાન ધરવું એજ શ્રેષ્ઠ છે.

ભીલ ઠાકોર—માજી ! સંસારનાં કામ કરવાં ને પ્રભુ ભજવા એ બન્ને શી રીતે બની શકે ? પ્રભુ ભજવા બેસીયે છીએ ત્યારે છોકરાં ખાવાનું લાવો, ખાવાનું લાવો, એમ બોલતાં કનડે છે, અને ઘરનાં બૈરાં છેડો ઝાલી રહે છે. એ બધી ઉપાધીઓમાં પ્રભુને કેવી રીતે ભજવા ?

ભીલદેવી:—ઠાકોર ! પ્રભુનો નિયમજ એવા પ્રકારનો છે કે, પાપીને પાપની સજા અવશ્ય થાય છે. જે જનો નીતિ વિરૂદ્ધ વર્તી ન કરવાનાં કાર્યો કરે છે, તેને પ્રભુ ભયંકર રોગ મુકી આ જન્મમાંજ શિક્ષા કરે છે. દુઃખ પ્રસંગે પ્રભુ ભજવાને જે વધારે આતુર થાય છે, તેને પ્રભુ સર્વદા જયથી સહાય કરે છે.

ભીલ ઠાકોર:—ધન્ય છે. પણ દેવી ! ભક્તિ કરતાં અને નીતિને પંથે ચાલતાં વિઘ્નો આવી પડે છે તેને માટે શું સમજવું ?

ભીલદેવી:—ઠાકોર ! હજી પણ ન સમજ્યા ? નીતિને પંથે જતાં કદાચ વિઘ્ન નડે તો સમજવું કે પ્રભુએ કોઈક ગુપ્ત પાપની આ જન્મમાંજ સજા કરી છે. હમેશાં પ્રભુના એકજ નામમાં વિશ્વાસ

રાખી દરેક માણુસે તેને ઓળખવાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ. પ્રથમ મનને વશ કરવું. આપણું મનજ સારાં યા નરસાં કર્મ કરવાને ઉશ્કેરાય છે. પ્રથમ તો આપણી આંખ્યોને સંભાળવાની જરૂર છે. ખોટી દૃષ્ટિ થતાંજ તેને બંધ કરી દેવી જોઇએ કે કદાપી મોહ ઉત્પન્ન ન થાય. પ્રભુએ કાન આપ્યા છે તે કોઈની નિંદા અગર ખરાબ વાર્તાઓ શ્રવણ કરવાને નહિ, પણ કથા, દુઃખીની દાદ વગેરે સાંભળવાને આપ્યા છે. પ્રભુ સર્વના હૃદયમાં નિવાસ કરી રહ્યા છે.

સૌનો સરખો આત્મા, જેમાં વસે કિરતાર,
અભિમાન તોડે સર્વદા, તે મોટો સરદાર.
મહા કાળના એ કાળ છે, દીન બન્ધુ દાતાર,
નારદ સનકાદિક પણ, પામે ન જેનો પાર.

ઠાકોર ! **જેની પાસે લક્ષ્મિ, પુત્ર, સ્ત્રી છે, તેમને સુખી જાણવા એ ભૂલ ભરેલું છે, પણ તે સર્વની સાથે દયા, શ્રદ્ધા, ક્ષમા અને સેવાના જેનામાં ગુણ છે, તેનેજ મહા ભાગ્યવાન સમજવા.** બેટા કૌમુદિની પેલું ઉપદેશામૃત નામક ભજન સર્વને સંભળાવ જોઇએ. "જેવી આજ્ઞા." કહી કૌમુદિની કોમળ કંઠથી ગાવા લાગી.

તમારાં દાનનાં બીજો, અનુકૂળ ક્ષેત્રમાં વાવો,
દઇને દાન સુપાત્રે, લીઓ આ જન્મનો લ્હાવો.... તમારાં.
તમારી આંધળી શ્રદ્ધા, અનાચારો વધારે છે,
ખરાં દારિદ્ર કે દુઃખો જરાએ ના ઘટાડે છે.... તમારાં.
તમારાં દાનથી દારૂ, અફીણ ભાંગો ઘૂંટાએ છે,
અખાડામાં મળી ટોળાં ચરસ ગાંજો ફૂંકાએ છે.... તમારાં.

અરે ઓ હિંદના પુત્રો હવે કંઇ આંખ તો ખોલો,
તમારાં દાનનાં વારિ, કુમાર્ગે ના હવે ઢોળો.... તમારાં.
તમારાં દાનથી પાળો, અનાથો ને નિરાધારો,
રડે છે ટુકડા માટે, વહે છે આંસુની ધારો.... તમારાં.
રખડતા ને રઝળતા જે, તમારા દેશ બન્ધુઓ,
પ્રીતેથી છાતીએ ચાંપી, દુ:ખીનાં આંસુડાં લૂછો.... તમારાં.

દાન દેવું તે આવીજ રીતે. જ્યારે આ ઉપદેશ પ્રમાણે સર્વ જનો વર્તશે ત્યારેજ આ દુઃખી દેશનો કંઇક દહાડો વળશે." ભીલદેવી શાન્ત રહ્યાં. ભીલમંડળે જય જયકારનો ધ્વનિ કર્યો. સૂર્ય ભગવાન સોનેરી કિરણોથી પ્રકાશી રહ્યા હતા. સર્વ મંડળ દેવીના ઉપદેશને મનમાં મનન કરતું શાન્તિથી બેસી રહ્યું. આખરે તે શાન્તિનો ભંગ કરી ભીલદેવીએ પાસે બેઠેલી કૌમુદિનીને કહ્યું:—કૌમુદિની! આપણો જસરાજ હજી સૂધી આવ્યો નથી, તેથી શંકા થાય છે કે અવશ્ય રાજા ચંદ્રશેખર વિપત્તિના વાદળથી ઘેરાઇ ગયા હશે.'

"મા! શું રાજા ચંદ્રશેખર હજી રત્નનગર નથી ગયા?" કૌમુદિનીએ પૂછ્યું.

"રાજા ચંદ્રશેખર નગરમાં કેટલાએ દિવસથી ગયા છે, પણ મારા સાંભળવા પ્રમાણે કાલે એવી ખબર મળી હતી કે—કૃષ્ણલાલ તેનાં માણસો સાથે રત્નનગર જઇ રાજાની પર રાતને સમયે હુમલો કરનાર છે અને તેનો સરદાર જ્ઞાનચંદ્ર આપણને પકડવા આવનાર છે." ભીલદેવીએ જણાવ્યું.

"શું સરદાર જ્ઞાનચંદ્ર!" કૌમુદિની આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠી.

"હા, કૌમુદિની! એજ જ્ઞાનચંદ્ર તારો સ્વામિ છે. તે જ્ઞાનચંદ્ર

પાપીના સહવાસથી હાલ અજ્ઞાનચંદ્ર થયો છે, માટે તે નીતિને રસ્તે આવે નહિ ત્યાં સુધી તું શાન્ત રહેજે ને હું જે કરૂં તે જોયા કરજે."

"જેવી માતાની આજ્ઞા."

"કૌમુદિની! જ્યારે તને સઘળી વાતની ખબર પડશે ત્યારે તને સઘળું સત્ય સમજાશે. પણ...જો...જો...સામેથી કોઇ આવતું હોય એમ જણાય છે."

"મારા ધારવા પ્રમાણે તો તે આવનાર જસરાજ હોવો જોઈએ." કૌમુદિનીએ આવનાર તરફ જોઇ કહ્યું.

"નહિ, તે જસરાજ નથી. કૌમુદિની સાવધ." આમ કહેતાંજ ભીલદેવી ઉભી થઈ અને પાસે પડેલું ત્રીશુળ હાથમાં લઇ ભીલ મંડળને છૂપાઇ જવાની સંજ્ઞા કરી. જેમ પિશાચો જમીનમાં અદશ્ય થઇ જાય તેમ થોડીવારમાંજ ભીલમંડળ નંદનવનની ઝાડીમાં છૂપાઈ ગયું. સામેથી ચાલ્યો આવનાર નિર્ભયતાથી નીચું જોઈ ચાલ્યો આવતો હતો.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

"જ્ઞાનચંદ્ર અને ભીલદેવી."

જે સમયે જ્ઞાનચંદ્ર કિશોરીને મૂકી કૃષ્ણલાલ પાસે જવા નીકળ્યો, તે સમયે મધ્યરાત્રિ થઇ હતી. કૃષ્ણલાલ તેના માણસો સાથે રત્નનગર જઈ રાજા ચંદ્રશેખરને ફસાવવાની ગોઠવણ કરતો હતો. એટલામાંજ જ્ઞાનચંદ્ર ત્યાં આવ્યો. તેના સારા ભાગ્યે કૃષ્ણલાલે તેને કિશોરી સંબંધી કંઇ પણ પ્રશ્ન પૂછ્યો

નહિ. આથી મનમાં આનંદ પામી તે ત્યાં બેઠેલા મંડળમાં બેઠો. સર્વેએ ઠરાવ કર્યો કે આજથી ત્રીજા દિવસની રાત્રે રત્નનગર જવું, અને યાહોમ કરી રાજાની ઉપર ટૂટી પડવું, અને તેને મારવો કે જીવતો કેદ પકડી લેવો. આવો ઠરાવ થઇ રહ્યા પછી કૃષ્ણલાલે જ્ઞાનચંદ્રને તે દિવસે આવેલી દેવી વિષે તપાસ કરવાનું સૂચવ્યું. તે કામ કરવાને જ્ઞાનચંદ્ર સવાર થતાં સાથે પાંચ માણસો લઈ નીકળ્યો ને નંદનવનની સમિપમાંજ તેનાં માણસોને છૂપાવી કહ્યું કેઃ–સીટી વાગતાં દોડી આવજો. બાદ વિચારમાં નીચું જોઇ ચાલતો જ્ઞાનચંદ્ર નંદનવનમાં આવી પહોંચ્યો. તેને એવી રીતે ચાલી આવતો જોઇ ભીલદેવી ત્રીશૂળ ઉપાડી તેની સન્મુખ દોડી આવી પૂછવા લાગીઃ–" તું કોણ છે ? " તેના પ્રશ્નથી જ્ઞાનચંદ્રે ઉંચું જોયું. તે ભીલદેવીને ઓળખી ગયો અને આણેજ સર્વને ઠગ્યા છે જાણીને ક્રોધથી બોલી ઉઠયોઃ– " હું કોણ છું તે શું તું નથી જાણતી ? "

ભીલદેવી–ના, હું તને ઓળખતી નથી ?

જ્ઞાનચંદ્ર–દુષ્ટા ! હું તારો કાળ છું.

ભીલદેવી–ઓહ્ ! શું તું મારો કાળ ? નહિ, નહિ, તું કાળ નથી પણ મનુષ્ય છે. કારણ કે કાળ અહિં આવવાને તેમજ અમારૂં અનિષ્ટ કરવાને શક્તિવાન નથી. દુષ્ટ માણસ ! અમને કાળનો પણ ભય નથી. જે સદા સર્વદા સર્વનું કલ્યાણ કરવાને ઇચ્છે છે, તેને કાળથી ભય પામવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. પણ જે પાપી છે, જે નિરંતર અધર્મજ કર્યા કરે છે, જે પારકા ધનની ઈચ્છા રાખે છે; અને નિરંતર જેનાં દુષ્ટજ કામ છે, તેનેજ કાળનો ભય હોય છે, અને તેજ કાળના ત્રાસ થાય છે. દુષ્ટાત્માઓ કાળના ગુલામ છે ને તેઓ કાળનું

નામ સાંભળતાંજ ભયથી ધ્રુજે છે. જો તું મારો કાળ છે તો જવાબ દે કે તું અહિં કેમ આવ્યો છે?

જ્ઞાનચંદ્ર–શું તું નથી જાણતી કે જે કાળ છે તે નકામો આવતોજ નથી. ઠગારી અબળા! ત્હેં એક ભયંકર ગુન્હો કર્યો છે. ત્હેં દેવી સ્વરૂપથી અમને ઠગ્યા છે ને દેવીના નામને કલંક લગાડયું છે. તેથીજ આ કાળ આજે તારો ગ્રાસ કરવાને અહિં હાજર થયો છે.

ભીલદેવી–વ્યર્થ બકવાથી અહિં તારૂં કંઈ વળનાર નથી. જો તારે જીવવાની ઇચ્છા હોય તો હજી કહું છું કે તું અહિંથી ચાલ્યો જા. કારણ કે તારાં અપવિત્ર પગલાં આ પવિત્ર ભૂમિને અપવિત્ર કરી રહ્યાં છે. પાપાત્મા! જતાં પહેલાં જણાવ કે તારૂં શું નામ છે?

જ્ઞાનચંદ્ર–અરે મ્હોતને સ્વાધિન થનારી સુંદરી! સમજ કે કાળ તારી નજીક છે. મરતાં પહેલાં જાણી લે કે મારૂં નામ જ્ઞાનચંદ્ર છે.

ભીલદેવી–અરે શું તારૂં નામ જ્ઞાનચંદ્ર છે? અહા! જ્ઞાનચંદ્ર! અનીતિના પંથે ચઢી તારા નામને શા માટે કલંક લગાડે છે? જ્યારે જ્ઞાન સર્વ સૃષ્ટિમાં પૂજાય છે ત્યારે આ જ્ઞાનનો નામધારી જ્ઞાનચંદ્ર! હલકાં કર્મો કરી, નિર્દોષ જનોનાં રક્ત રેડી જગતમાં તિરસ્કારને પાત્ર થાય છે. હા, જે જ્ઞાનથી માણસો ઈશ્વરને ઓળખી શકે છે, હા, જે જ્ઞાનથી મનુષ્યો અચળ કીર્તિ સંપાદન કરે છે. હા, એજ જ્ઞાનને કાળો ડાઘ લગાડી જ્ઞાનચંદ્ર નામધારી માણસ, એક ખૂની, ચોર લુંટારાનો સરદાર થઇ તેના નામને કલંકીત કરી રહ્યો છે. જ્ઞાનચંદ્ર! જ્ઞાનચંદ્ર! હજી સમય છે. જો સમજવું હોય અને તારા નામનું સાર્થક કરવું હોય તો આજથી પ્રતિજ્ઞા કર કે કદાપિ નીચ કર્મો નહિ કરૂં. જ્ઞાન-

ચંદ્ર ! મારૂં કહેવું માન ને તારા નામનું કલ્યાણ કર. પ્રભુ તારી પર પ્રસન્ન થશે, અને જતે દિવસે તારાં યશોગાન ગવાશે.

જ્ઞાનચંદ્ર–બસ બહુ થયું. હું તારો ઉપદેશ સાંભળવા નથી આવ્યો. હું જે કરૂં છું તે સદા સર્વદા કરવાનોજ છું. મારા કામમાં કેવી મઝા રહેલી છે તે તું શું જાણે ! વનમાં વસતી ડાકણ ! આજ હું તને બરાબર ઓળખી ગયો છું. આજે હું તને જીવતી જવા દેનાર નથી. તું અમારા માર્ગમાં નડતો એક કંટક છે. તે કંટકને હું ભાગી નાખી અમારા લોકોને નિર્ભય કરીશ.

જ્ઞાનચંદ્રનાં વાક્યોથી ભીલદેવી કંપી ઉઠી. તેનું મુખ લાલચોળ બની ગયું. બદન શૌર્યાવેષથી ધ્રુજવા લાગ્યું. હોઠ કંપવા લાગ્યા. હાથમાંનું ત્રીશુળ ઉંચું નીચું થવા લાગ્યું. અંદર ધુંધવાતો ક્રોધ બ્હાર નીકળ્યો. ભીલદેવીએ ભયંકર ગર્જના કરી કહ્યું:–કર્મચંડાળ ! થા હવે તૈયાર, આજ હું તને યમસદનમાં રવાના કરનાર છું. કહેતી ભીલદેવી જ્ઞાનચંદ્રની તરફ ધસી.

જ્ઞાનચંદ્રે પણ તલવાર ઉંચી કરી એક સંજ્ઞાદર્શક સીટી વગાડી. તુર્તજ પાંચ શસ્ત્રધારીઓ કે જેને જ્ઞાનચંદ્રે અગાઉથી છૂપાવી રાખ્યા હતા તે ત્યાં દોડી આવ્યા અને તેઓ ભીલદેવી તથા કૌમુદિનીને ઘેરી જ્ઞાનચંદ્રની આજ્ઞા સાંભળવાને ઉભા રહ્યા.

દુષ્ટોની વચમાં ઉભેલી ભીલદેવી ભવાની સમાન જણાવા લાગી. છેવટે જ્ઞાનચંદ્રે દેવીનું માથું કાપવાને તલવાર ઉંચી કરી કે ભીલદેવીએ સંજ્ઞાસૂચક ભયાનક શબ્દ કર્યો. શબ્દની સાથેજ સણસણાટ કરતું એક તીર આવ્યું, ને જ્ઞાનચંદ્રના ઉંચા થયેલા હાથમાં વાગ્યું. તેની તલવાર નીચે તૂટી પડી. જોતજોતામાં બીજું આવ્યું અને તે તીર પાપીના હૃદ-

યમાં ભોંકાયું. " હા, પ્રાણ જાય છે." કહી જ્ઞાનચંદ્ર જખમી થઈ જમીનપર ટૂટી પડયો.

પોતાના સરદારને નીચે પડેલો જોતાંજ તેના માણસો ઉશ્કેરાયા ને કારમી કીકીયારી કરી ભીલદેવી તરફ ધસ્યા. તેમને ત્રીશુળથી અટકાવી ભીલદેવી બોલી:–ખબરદાર ! જો એક પણ પગલું આગળ ભરશો તો સમજજો કે આ તમારા સરદારની માફક તમે દરેક જણ અહિં પડશો. ભીલદેવીનું વાક્ય પૂરૂં થયું નથી એટલામાં તો છૂપાઇ રહેલા ભીલ લોકો હર, હર, મહાદેવની ગર્જના કરતા ત્યાં દોડી આવ્યા. તેઓને જોતાંજ જ્ઞાનચંદ્રના માણસો ભયભીત થઇ નાશી છૂટયા. ફક્ત એકલો જ્ઞાનચંદ્રજ જખમી થઇ ભીલદેવીના ચરણ આગળ પડયો રહ્યો. દેવીએ આવનાર ભીલલોકોમાંથી દસ જણાને ત્યાં રાખી બાકીનાને વિદાય કરી દીધા. તેઓના ગયા પછી ભીલદેવી જ્ઞાનચંદ્રની નજીક જઇ કહેવા લાગી:–જ્ઞાનચંદ્ર ! કેમ છે ? જોયું ? તારા અભિમાનનું તને કેવું ફળ મળ્યું ? જ્ઞાનચંદ્ર ! તારા માણસો તને આવી દુ:ખદાયક દશામાં તજી નાશી ગયા છે તેથી હવે તને તારા વફાદાર માણસોની ખાત્રી થઇ હશે ? જ્ઞાનચંદ્ર ! બોલ હવે જવાબ દે કે તારો શું વિચાર છે ? સત્ય ધર્મે પ્રયાણ કરવું છે કે મરીને યમપુરીમાં જવું છે ?

જ્ઞાનચંદ્ર:–ક્ષમા, મહાદેવી ક્ષમા. હું ભૂલ્યો. હું તમારો પ્રતાપ ન જાણી શક્યો. આહ ! મને ઘણુંજ દર્દ થાય છે, મારા પ્રાણ જાય છે. દેવી રક્ષા કરો.

ભીલદેવી:–જ્ઞાનચંદ્ર ! તને જે દર્દ થાય છે, તે તારા કર્મનું પ્રાયશ્ચિત છે. શું ખબર કે હજી તારા કર્મમાં કેવીએ વેદનાઓ ભોગ-

પવાની લખી હશે. આમ કહી ભીલદેવીએ તેના હૃદયમાં વાગેલું તીર ખેંચી કાઢયું. લોહીની ધારા વહેવા લાગી. જ્ઞાનચંદ્ર બેશુદ્ધ બની ગયો. તરત એક ભીલ જંગલમાં દોડયો ને થોડીવારમાંજ કંઇક વનસ્પતિ લઇ આવ્યો. તેને વાટી ભીલદેવીએ જ્ઞાનચંદ્રના ઘા પર બાંધી. ઘામાંથી વહેતું લોહી બંધ થઇ ગયું, દર્દ ઓછું થયું, ને તેથી બેશુદ્ધ બનેલું શરીર હાલવા લાગ્યું. બાદ જ્યારે જ્ઞાનચંદ્ર પૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે પુનઃ ભીલદેવીએ પૂછયું:–જ્ઞાનચંદ્ર ! હવે મને જણાવ કે આજે અહિં આવવામાં તારી શું મતલબ સમાયેલી હતી ? યાદ રાખજે કે જુઠું બોલ્યો તો મુઓજ સમજજે. કારણ કે હવે તારૂં જીવન અને મરણ મારા હાથમાં છે.

જ્ઞાનચંદ્રઃ–ક્ષમા, મહાદેવી ! ક્ષમા. આ નિષ્ઠુર પાપાત્માને ક્ષમા આપો. માતા ! આજે હું તમારીજ શોધમાં નીકળ્યો હતો, તમને પકડવા યા મારવાનોજ નિશ્ચય કર્યો હતો. કારણ કે તમે દેવી સ્વરૂપે આવી અમને ઠગી ગયાં હતાં. મારા સરદારની પણ તમને પકડવાની યા મારવાની સખ્ત આજ્ઞા થઇ હતી. દેવી ! હું આપને ન ઓળખી શકયો તેને માટે પસ્તાઉં છું, દુઃખથી રીબાઉં છું. આહ ! મને અપાર વેદના થાય છે, દર્દથી જીવ ગભરાય છે; મને બચાવો.

ભીલદેવીઃ–જ્ઞાનચંદ્ર ! તારા અપરાધની ક્ષમા મળવી મુશ્કેલ છે. તારા જેવા કર્મચંડાળોનું આ જગત્માં કંઇ પણ કામ નથી. તમે જેટલો સમય આ પૃથ્વી પર હયાતી ભોગવશો એટલો સમય પૃથ્વીના ભાર રૂપ છો. જ્ઞાનચંદ્ર હું જાઉં છું, ને પ્રભુ તને તારા અપરાધની શિક્ષા કરો એમ યાચું છું.

જ્ઞાનચંદ્ર–માતા, દુષ્ટ ઉદ્ધારક દેવી ! ઉભાં રહો, દાસની પર

દયા કરો; મારી પર વૃથા ક્રોધ ન કરો. હું હવે પૂર્ણ પસ્તાઉં છું. માતા ! દયાળુ માતા ! ઉભાં રહો. હું હવે કોઇ વખતે પણ દુષ્ટ કામ નહિ કરૂં. માતા ! દયા કરી મને આ ભયંકર પીડાથી બચાવો, હું જન્મભર આપનો ઋણી રહીશ.

ભીલદેવીઃ—જ્ઞાનચંદ્ર ! તારા કલ્પાંતથી કોણ જાણે કે અત્યારે મને તારી ઉપર દયા ઉત્પન્ન થાય છે. આજથી તું પ્રતિજ્ઞા લઇને કહે કે હવે કદાપિ પણ પાપકર્મ નહિ કરૂં. જો એવી પ્રતિજ્ઞા કરીશ, તોજ તું બચીશ. બોલ, જલ્દી જવાબ દે કે તારો શું વિચાર છે ? કારણ કે હું હવે અહિં વધારે વાર રોકાવા નથી ઇચ્છતી.

જ્ઞાનચંદ્રઃ—માતા ! કૃપાળુ માતા ! હું અત્યારથીજ ઇશ્વરના સોગન ખાઇને કહું છું કે હવે કદાપિ ભૂલેચુકે પણ પાપ કર્મમાં પ્રવર્ત નહિ થાઉં, અને જીંદગીભર તમારી આજ્ઞા પાળવાને બંધાઉંછું.

ભીલદેવીઃ—તું દુષ્ટ છે, દુષ્ટને પ્રતિજ્ઞા તોડતાં વાર લાગતી નથી. જ્ઞાનચંદ્ર ! હું તારી પ્રતિજ્ઞામાં વિશ્વાસ મૂકતાં શંકાશીલ થાઉં છું ?

જ્ઞાનચંદ્ર—માતા ! આ સૂર્ય પવન, પૃથ્વી સર્વ મારાં સાક્ષિ છે. માતા ! હજી સૂધી હું કોઇ દિવસ નકામું વચન બોલ્યોજ નથી. દેવી! હવે મારી પર કૃપા કરો ને આ ભયંકર દર્દની વેદનાથી મૂક્ત કરો.

“ પ્રભુ તારી વેદનાને શાન્ત કરો. ” કહી ભીલદેવીએ કંઇક પદાર્થ કાઢી જ્ઞાનચંદ્રના ઘાને લગાવ્યો. તરત તેના ઘામાં થતી વેદના શાન્ત થઇ. જો કે જ્ઞાનચંદ્રથી ઉઠી શકાયું નહિ છતાં તેણે નીચે પડે પડે બે હાથ જોડી ભીલદેવીને પ્રણામ કર્યા અને તેની સાથેજ તેની આંખે અંધારા આવ્યાં. જ્ઞાનચંદ્ર બેશુદ્ધ થઇ ગયો. એટલામાં ભીલદેવી પ્રથમ જેની રાહ જોતી હતી તે જસરાજ ત્યાં આવ્યો ને

કહેવા લાગ્યોઃ—મા ! આજે કૃષ્ણલાલ તેના સરદારો સાથે રત્નનગર ગયો છે, અને તે રાજા ચંદ્રશેખરનો પ્રાણ લેવા ધારે છે. આટલું કહી તેણે નીચે પડેલા જ્ઞાનચંદ્ર તરફ દષ્ટિ કરી. જ્ઞાનચંદ્રને જોતાંજ જસરાજ બે ડગલાં દૂર ખસી, ચમકીને બોલી ઉઠ્યોઃ—દેવી ! આ પાપી અહિં ક્યાંથી ? મા ! હું ધારૂં છું કે તમે હજી આનાથી અજાણ્યાં છો. માતા ! આનો વધ કરો, આને વધારે વાર જીવતો ન રાખો. કારણ કે હાથમાં આવેલો મહાપાપી પલાયન કરી જશે ને પુનઃ આપણને સંકટમાં સપડાવશે. આટલું કહી પુનઃ જસરાજે કહ્યું, ભગવતી ! મને આજ્ઞા આપો કે જેથી હું આ પાપીનું માથું તેના ધડથી જુદું કરી નાખું.' કહી જસરાજે તલવાર ઉંચી કરી દેવીના સામે જોયું. તેના હૃદયનો ભાવ સમજી ભીલદેવીએ કહ્યુંઃ—જસરાજ! શાન્ત થા. તેને શા માટે આપણે મારી નાખવો જોઇએ?

" મા ! તમે આને ઓળખો છો ? આતો પેલા કરિપણ કામના કરનાર કૃષ્ણલાલનો મોટો સરદાર છે; આનું નામ જ્ઞાનચંદ્ર છે. મહાદેવી ! આ પિશાચ તુલ્ય પાપી ઘણોજ ભયંકર છે, અને તેથી તેનો નાશજ કરવો ઉચીત છે." જસરાજે કહ્યું.

"જસરાજ! આપણે કેમ વર્તવું તે હું સારી રીતે સમજું છું. હું દુષ્મન પર દયા કરવાને ઈચ્છું છું. પ્રભુ તેને સદ્દબુદ્ધિ આપો અને તેનું અજ્ઞાનને દૂર કરો. જસરાજ ! જે જ્ઞાનચંદ્રને તું દુષ્ટ માને છે, તે પ્રભુ કૃપાથી હવે બુદ્ધિવાન થયો છે, અને તેણે કૃષ્ણલાલનો ત્યાગ કર્યો છે. આ જ્ઞાનચંદ્ર ઘવાયેલો છે, તેથી તું તેને આપણા કુન્જવનમાં લઈ જા, ને તેના ઘા પર દવા લગાવ, હું કાલે ત્યાં આવીશ.

" જેવી આજ્ઞા." કહી જસરાજ બેશુદ્ધ જ્ઞાનચંદ્રને ખભા ઉપર

ઉપાડી ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી ભીલદેવીએ અત્યાર સુધી શાન્ત ઉભી રહેલી કૌમુદિનીને કહ્યું:–બેટા ! જોયો પ્રભુનો ચમત્કાર ! અને તેના પ્રતાપથી તારા સ્વામિમાં કેટલો થયો ફેરફાર !"

"માતા ! આ બાળકીની પર આપનો મહાન્ ઉપકાર થયો, અને આજથીજ મારો જન્મ સફળ થયો. મા ! હવે શું વિચાર છે ?" કૌમુદિનીએ પૂછ્યું.

"કૌમુદિની ! મારો વિચાર રત્નનગર જવાનો છે, અને ત્યાં જઇ રાજા ચંદ્રશેખરને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે," આમ કહી ભીલ-દેવીએ પાસે રાખેલો શંખ વગાડ્યો. શંખનાદથી બીજા દશેક ભીલ ત્યાં દોડી આવ્યા. તેમને કંઇક ખાનગી સૂચના આપી ભીલદેવી કૌમુદિની સાથે તેઓને લઇ એજ સમયે રત્નનગરના રસ્તે પ્રયાણ કરવા લાગી. મજબુત બાંધાના ને ભયંકર ચ્હેરાના ભીલલોકોની વચમાં ભવાની સમાન ભાસતી દેવી અને કૌમુદિની જોતજોતામાં ગાઢી ઝાડીમાં અદ્રશ્ય થઇ ગયાં.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

"કૃષ્ણલાલનું કાવત્રું."

રત્નનગર તરફ જવા નીકળેલી ભીલદેવી સમીસાંજ થતાં નગરમાં આવી પહોંચી. સર્વ મંડળને લઈ તે ઠેઠ રાજમહેલ આગળ આવી. કૌમુદિની અને ભીલ લોકોને બહાર ઉભા રાખી પોતે રાજમહે-લમાં તપાસ કરવા ગઇ. અંદર તપાસ કરતાં માલમ પડયું કે રાજા ત્યાં નથી પણ કેટલાક દિવસથી નગર બહાર

પાંચ માઈલ પર આવેલા એક એકાન્ત વાસના મહેલમાં રહેવા ગયા છે. સરોજના ગૂમ થવાથી રાજાનું મન શાન્ત નહોતું. તેમાં વળી જંગલમાં કરૂણાશંકરના કપટનું કારસ્થાન નિહાળી રાજા દિગ્મુઢ જેવો બની ગયો હતો; અને ત્યારબાદ ડેરાતંબુ ઉઠાવી નગરમાં આવ્યો હતો. નગરમાં આવી સરોજની શોધમાં ઘણા માણસો રવાને કર્યા હતાં, પણ ઘણા દિવસ થયા સમાચાર મળ્યા નહિ. એવામાં પાપીયોના પ્રપંચથી રાયમલ્લ પ્રધાનનું હરણ થયું. પ્રધાનના સમાચારથી રાજાને અત્યંત દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. હમેશાં મહારાજાનું મન વ્યાકુળ રહેવા લાગ્યું. દુષ્મનોને પકડવા અત્યંત પ્રયત્નો કર્યા, પણ સઘળું વ્યર્થ ગયું. દિન પર દિન નવી વિપત્તિયો આવતી હોય એમ જણાવા લાગ્યું. આથી કંટાળી મહારાજા નગરમાં નહિ રહેતાં એકાન્ત વાસના મહેલમાં ફક્ત આઠ સેવકો સાથે રહેવા લાગ્યા. મહારાજા જે સ્થળે રહેતા હતા, તે મહેલ નિર્જન સ્થાનમાં આવેલો હતો. આસપાસ ગાઢી ઝાડીની ઘનઘોર ઘટાઓ આવેલી હતી. ખરા ઉન્હાળાની સખ્ત ગરમીમાં ત્યાં ઠંડી પવનની લ્હેરો આવતી હતી.

ભીલદેવીને મહારાજાની ખબર મળતાં તરત બહાર આવી, અને પોતાના મંડળ સાથે મહારાજાના મહેલ તરફ જવા લાગી. એવી રીતે ચાલતી ભીલદેવી રાત્રિના દશેક વાગ્યાના સુમારે મહારાજાના મહેલ સમિપ આવી પહોંચી. પુનઃ તે પ્રથમની માફક પોતાનાં માણસોને બહાર રાખી અંદર તપાસ કરવા ગઈ. મહેલની આસપાસ કોટ બાંધેલો હતો, ને તેને એકજ દરવાજો હતો. રાત્રિના સમયે દરવાજો બંધ કરવામાં આવ્યો હતો, પણ આજે પહેરેગીરની ગફલતથી દરવાજાની નાની બારી ઉઘાડી રહી ગઇ હતી. ભીલદેવીએ બારીવાટે

અંદર દાખલ થઈ જોયું તો કોઇ જાગતું જણાયું નહિ. પહેરેગીર સિપાહીયો પણ નિદ્રાને ખોળે પડેલા હતા. મહેલનાં સઘળાં દ્વાર બંધ હતાં, સઘળે ઘોર અંધકાર વ્યાપેલો હતો ભીલદેવીએ ઉંચે જોયું તો મહેલની છેક ઉંચેની બારીમાં જાંખો પ્રકાશ જણાયો. સઘળે શાન્તિ હતી. ભીલદેવીએ ચારે તરફ ફરી જોયું પણ દુષ્મનો આવ્યાનું એકે ચિહ્ન જણાયું નહિ. શત્રુઓ આવ્યા નથી, આજે નકામી મહેનત પડી એમ મનમાં ગણગણી દેવી બહાર નીકળી. બાદ દરવાજાની નજીકમાં આવેલા એક વિશાળ પત્થરના ચોતરાવાળા ઘુમ્મટમાં સર્વ જણાં રાત ગાળવાના ઇરાદે અંદર જઈ સૂતાં. વીસ બાવીસ માઇલની મુસાફરીથી ભીલલોકો અને કૌમુદિની થોડીવારમાં નિદ્રાવશ થઇ ગયાં, પણ ભીલદેવીની પર નિદ્રાદેવીએ કૃપા કરી નહિ. તેને ઉંઘ કેમ આવે ? કારણ કે દેવી સર્વના કલ્યાણના પ્રયત્નોમાં છે. દુષ્ટોના મૂળને શી રીતે ઉખેડી નાખવું એવી ચિન્તા ભીલદેવીના મનમાં થયા કરતી હતી. જેને ચિંતા નથી, જેને માથે શત્રુ નથી; તે નિરાંતે ઉંઘી શકે છે. પણ જેને માથે શત્રુઓ છે, જે દેવાથી ઘેરાયેલો છે, અને અનેક જાતની ઉપાધીયો જેને વળગી રહેલી છે, તેને ઉંઘ કેવી રીતે આવે ? તે પ્રમાણે ભીલદેવી આમથી તેમ પાસાં ઘસે છે, પણ ઉંઘ આવતી નથી.

રાત્રિ સમસમાકાર કરતી ચાલી જતી હતી. મધ્યનિશા થઇ હતી. શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સઘળે વ્યાપ્ત થયું હતું. ક્વચિત્, ક્વચિત્ શ્વાનના રૂદન ધ્વનિ શાન્તિનો ભંગ કરતા હતા. આ સમયે રાજા ચંદ્રશેખરના મહેલની પછીતે એક અજબ પ્રકારની લીલા થઈ રહી હતી. પંદરેક શસ્ત્રધારી પુરૂષો ત્યાં ઉભા રહી કોઇના આવવાની

આતુરતાથી રાહ જોઇ રહ્યા હતા. સઘળાએ કાળાં વસ્ત્રથી તેમનાં શરીર છૂપાવ્યાં હતાં. થોડીવારમાં ત્યાં એક કદાવર માણસ ચાલી આવ્યો. તેણે ત્યાં આવી એક ઝીણી સીસોટી વગાડી. તરત પાસેની ઝાડીમાંથી બીજા પાંચ કદાવર માણસો ત્યાં નીકળી આવ્યા. બાદ તે પુરૂષ ધીમેથી બોલ્યોઃ–બસ, હવે જલ્દી કરો, આપણને વખત નથી.

" જેવો હુકમ. " કહી સઘળા માણસો મહેલની છેક ઉંચે આવેલી એક ઉઘાડી બારીની સામે આવેલા એક ઉંચા ઝાડ પર વારાફરતી ચઢવા લાગ્યા. થોડીવારમાં તો તે સઘળા માણસો ઝાડ પર ચઢી બારીમાં કુદી પડ્યા. જે ઝાડ ઉપર થઇને તેઓ અંદર જવામાં ફતેહ પામ્યા હતા તે ઉંચું ઝાડ મહેલની છેક દિવાલની નજીકમાંજ આવેલું હતું. તેથી તે લોકો થોડી મહેનતે અંદર જવામાં ફતેહમંદ થયા.

પેલી તરફ જાગૃત અવસ્થામાં પડી રહેલી ભીલદેવીને કાને સીસોટીનો અવાજ સંભળાયો. આટલી રાતે આ અવાજ ક્યાંથી ! એમ મનમાં બોલી તે બેઠી થઈ, અને પાસે સૂતેલા સઘળા ભીલ લોકોને જાગૃત કર્યા, બાદ કૌમુદિનીને જગાડી ભીલદેવી સર્વને લઇ દરવાજાની બારીમાં થઇ અંદર આવી. અંદરની જમીન તેને ભારે લાગવા માંડી. મહેલની અંદરના ભાગમાં ધીમાં પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં. નક્કી શત્રુઓ અંદર દાખલ થયા છે ધારીને દેવીએ ચોર, ચોર, એમ મોટેથી બુમો મારવા માંડી. નિદ્રાવશ થયેલા પહેરેદારો ચમકીને જાગી ઉઠ્યા, અને મહેલની આગળ માણસો જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. તરત ભીલદેવીએ તેમની પાસે જઈ સર્વ વાતથી જાણીતા કરી દીધા. સિપાહીઓ સાવધ થઈ ગયા, ને મહેલનાં બારણાં ઉઘાડી નાખી અંદર દોડી ગયા. બહારના શોર બકોરથી રાજા ચંદ્રશેખર

પણ ઝબકીને જાગી ઉઠયો, અને એકદમ પાસે પડેલી તલવારને ખુલ્લી કરી બહાર નીકળ્યો. એવામાંજ અંદર દાખલ થયેલા શત્રુઓ તેની સન્મુખ આવી ઉભા રહ્યા. સઘળાના હાથમાં ખુલ્લી તલવારો હતી. તેઓ રાજાની આસપાસ ફરી વળ્યા.

વાંચકો! આ માણસો બીજા કોઈ નહિ, પણ કૃષ્ણલાલનાં માણસો હતા. કૃષ્ણલાલ તેના માણસો સાથે રાજાને પકડવા આવ્યો હતો.

રાજા ચંદ્રશેખર પોતાની આસપાસ ફરી વળેલા માણસોને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો:–હરામખોરો! આજે તમારૂં આવી બન્યું છે, તમારો કાળ હવે નજીકમાંજ છે. કહી રાજાએ તલવાર ઉંચી કરી કે તરતજ પાછળથી કૃષ્ણલાલે રાજાનો તલવારવાળો હાથ પકડી કહ્યું:–રાજા! તારો પ્રયત્ન નકામો છે, માટે જો જીવવું હોય તો તલવાર સોંપી સ્વાધિન થા.

"ક્ષત્રિય પુત્રની તલવાર લેવાની ઇચ્છા રાખનાર મૂર્ખ! મને સ્વાધિન કરતાં તું કયાંક યમરાજને સ્વાધિન ન થઈ જાય? ચાલ જવાબ દે કે આવું નિશાચરનું કામ કરનાર તું કોણ છે?" રાજાએ પૂછયું.

"રાજા ચંદ્રશેખર! હું કોણ છું તે હાલ તું જાણી શકીશ નહિ. જ્યારે તું મારા સ્થાનમાં કેદ થઇને પૂરાઈશ ત્યારેજ તું મને ઓળખીશ. ચાલ હવે તૈયાર થા. ખુશીથી સ્વાધિન થવું ન હોય તો આ બળવાનના બળની પરિક્ષા કરી બંધીવાન થા." કહી કૃષ્ણલાલ રાજાને પકડવા ધસ્યો, પણ એટલામાંજ એક નિશાનબાજ ભીલનું તીર આવ્યું ને તે કૃષ્ણલાલના કાંડામાં આબાદ વાગ્યું. અરે! આ વળી શુ? એમ બોલતાંજ હાથમાંની તલવાર નીચે નાખી દઇ કૃષ્ણ-

લાલ આસપાસ જોવા લાગ્યો. જોતજોતામાં તો તીરનો વર્ષાદ વરસવા લાગ્યો. આટલાં બધાં તીર ફેંકનાર કોણ હશે ! એમ મનમાં બડબડતા શત્રુઓ ચારે તરફ જોવા લાગ્યા. ભીલ લોકો એવી જગાએ ઉભા રહ્યા હતા કે તેઓ શત્રુઓને જોઈ શકે, પણ શત્રુઓ તેઓને જોઈ શકે નહિ. શત્રુઓ ઘણા ગુસ્સે થઇ ગયા. કૃષ્ણલાલ તો રાજાનું ખૂન કરવાને કમ્મરેથી કટાર ખેંચી દોડયો. હજી તો તે રાજાની પાસે જઈ પહોંચ્યો નથી એટલામાં તો એક મજબુત ભીલે ત્યાં ધસી આવી તેને ઉપાડી ત્યાંથી દૂર ફેંકી દીધો.

ભીલની સાથે દેવી અને કૌમુદિની પણ ત્યાં આવી ઉભાં રહ્યાં. આ સાથે રાજાના પહેરાવાળાઓ પણ ત્યાં આવી હાજર થઇ ગયા. શું જોઈ રહ્યા છો મારા વીરાઓ ! કહી ભીલદેવીએ બુમ મારી. સઘળા આવેશથી શત્રુઓ ઉપર ટૂટી પડ્યા. ભીલદેવીની આજ્ઞાથી ભીલલોકો કોઈના પ્રાણ લીધા સિવાય સખ્ત માર મારવા લાગ્યા. શત્રુઓની તલવારો તેમના હાથમાંજ રહી. પહેરાવાળાઓની લાકડીયોથી ભીલ લોકો શત્રુઓને ખુબ માર મારવા લાગ્યા. મરી ગયારે બાપ. કહી જેને જેમ ફાવ્યું એમ નાસવા લાગ્યા. કૃષ્ણલાલ તો ક્યારનોએ નાશી ગયો હતો. રાજા અવાચક બની એક ચિત્તે આ વિલક્ષણ પ્રકાર જોઈ રહ્યો હતો. હવે એક પણ શત્રુ રહ્યો નથી ધારીને દેવીએ સઘળાને શાન્ત રહેવાની સૂચના કરી. પહેરેગીરો દીવા સળગાવી લાવ્યા. દીવાના પ્રકાશમાં કાળા ભૂત જેવા માણસોની વચમાં બે સ્વરૂપવાન સુંદરીઓને જોઇ રાજા ચંદ્રશેખરના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે નમ્રતાથી પૂછ્યું:—હું ધારૂં છું કે તમે આ સમયે મારૂં રક્ષણ કરવાના વિચારથી અહીં આવેલાં છો. તમે આજે મારો

પ્રાણ બચાવ્યો છે, માણસથી ન થાય એવું કામ તમે આજે કર્યું છે. જો તમે દેવી સ્વરૂપ હો તો મારા પ્રણામ છે, અને મનુષ્ય હો તો તમારો પરિચય આપવા કૃપા કરો? આટલું બોલી રાજા શાન્ત રહ્યો.

તેનું કહેવું સાંભળી ભીલદેવીએ કહ્યું:-રાજા! અમે દેવ નથી, પણ માણસોજ છીએ. અમારો પરિચય હાલ આપી શકવાને અમે લાચાર છીએ. આજે તમારા મૃત્યુનું કાવત્રું રચાયું હતું, અને તેની અમને અગાઉથી ખબર પડેલી હોવાથી અહિં આવી પ્રભુકૃપાએ તમારૂં રક્ષણ કર્યું છે. રાજા! હવે વધારે વાર અમે અહિં રહેવાને ખુશી નથી, માટે જતાં પહેલાં જણાવું છું કે, આ પળથીજ તમારે ખૂબ સાવધ રહેવાની જરૂર છે.

"આપની સૂચનાનો હું સ્વિકાર કરૂં છું, અને જણાવવા કૃપા કરો તો આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર કોણ હતા એ જાણવાને ઇચ્છું છું?" રાજાએ પૂછ્યું.

"કૃષ્ણલાલ." ટુંકો ઉત્તર આપી ભીલદેવીએ તેના મંડળને ચાલવાની ઇસારત કરી. રાજા કંઇ પૂછે તે પહેલાં દેવી તો તેના માણસો સાથે બહાર નીકળી અરણ્ય તરફ ચાલી ગઈ.

તેના ગયા પછી રાજા ચંદ્રશેખર મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો કરતો શયનભુવનમાં ગયો. રાજાને આખી રાત ઉંઘ આવી નહિ. આજે આ શું બન્યું? શું થઇ ગયું! આવનાર એ બાળાઓ કોણ! કૃષ્ણલાલનું કેવું પ્રાબલ્ય! વગેરે વિચારો રાજા કરવા લાગ્યો. અંતે પ્રાતઃકાળ થયો. રાજા નિત્યકર્મથી પરવારી રત્નનગરના મહેલ તરફ જવા ઉપડી ગયો.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

" કરૂણાશંકરના વિચાર. "

કૃષ્ણલાલના ખંડેર તરફ જવા નીકળેલી ત્રિપુટી સાંજના સમયે ખંડેર સમિપે આવી પહોંચી. ખંડેર નજરે પડતાં કિશોરીએ કહ્યું:—કુન્જવિહારી! આ સામે જણાય છે એજ પાપીનું નિવાસસ્થાન. આપણે હવે આગળ વધવું સલામતી ભરેલું નથી. કારણકે અત્યારે કૃષ્ણલાલ તેના મંડળની સાથે ત્યાં ફરતો હશે.

" હા, કિશોરી બ્હેનની સૂચના વ્યાજબી છે. આપણે અત્યારે અહિંજ રોકાવું સારૂં છે. આપણે આપણું કામ ધીરજથી ને પૂર્ણ નિપુણતાથી કરવાનું છે. " સત્યવ્રતે કિશોરીની વાતને ટેકો આપ્યો.

" ત્યારે ચાલો આપણે અહિંથી આ સામે જણાતા વૃક્ષ નીચે જઇ એક ઝુંપડી બાંધીયે. આપણને હવે તેજ જગા અનુકૂળ આવશે. કારણ કે આ સામે જણાતા વૃક્ષનો ભાગ ખંડેરની બીજી બાજુએ છે, તેથી જો આપણે ત્યાં રહીશું તો કોઇના જોવામાં આવીશું નહિ." કુન્જે જણાવ્યું. બાદ ત્રણે જણાં વૃક્ષ સમિપ આવ્યાં. સત્યવ્રતે ચકમકના પત્થરથી દેવતા સળગાવી પ્રકાશ કર્યો. કિશોરીએ વૃક્ષ નીચેની જમીન સાફ કરી નાખી, એટલીવારમાં કુન્જ આડો અવળો ફરી આવી લાકડાના મોટા કટકા વિણી લાવ્યો. મધ્યરાત્રિ થતાં પહેલાં તો બન્ને જણાએ પાંદડાં વગેરે ઢાંકી એક કામ ચલાઉ ઝુંપડી તૈયાર

કરી દીધી. ઝુંપડીના આગળ સત્યવ્રતે એક મોટું લાકડું સળગાવી દીધું. કામ પૂરૂં કરી ત્રણે જણાં અગાઉથી સાથે વિણી લીધેલાં ફળ ખાવા બેઠાં. ફળ ખાઇ સત્યવ્રત ઉભો થયો ને પાસે વહેતા ઝરામાંથી સાથે રાખેલા પાત્રમાં પાણી ભરી લાવ્યો. કુન્જ અને કિશોરી જળ-પાન કરી સ્વસ્થ થઇ વાર્તાવિનોદ કરતાં બની ગયેલી વાતો કરવા લાગ્યાં. વાતોમાંને વાતોમાં કુન્જ ઝોકાં ખાવા લાગ્યો. તેને ઝોકાં ખાતો જોઇ કિશોરીએ કહ્યું:–કુન્જવિહારી ! નિદ્રા આવતી હોય તો મારા ખોળામાં માથું મૂકી આરામ લ્યો. ”

તેનું કહેવું સાંભળી કુન્જ સાવધ થઈ બોલ્યો:–“ કિશોરી ! આ કુન્જ ધર્મને સારી રીતે જાણે છે. કુમારિકાના શરીરના સ્પર્શથીજ મહા પાપ લાગે છે. હું નીચેજ સૂઇ જાઉં છું. ” કહી કુન્જ જમીન પર સૂવા જાય છે કે કિશોરીએ અટકાવી કહ્યું:–કુન્જવિહારી ! મારી પ્રાર્થના સ્વિકારો ને આ ખોળામાં આરામ લ્યો. શું તમે મને વ્હાલા નથી ? ”

“ કિશોરી ! આમ શું બોલે છે ? આ હૃદય તને અત્યંત પ્રેમથી ચાહે છે. ”

કિશોરી–જ્યારે મને ચાહો છો ત્યારે મારૂં કહેવું કેમ માનતા નથી ?

કુન્જ:–હજી તમે કુમારિકા છો તેથી !

કિશોરી–ત્યારે તમે પહેલાં કયમ કહ્યું હતું કે તને મ્હેં સ્વિ-કારી છે ?

કુન્જ–સ્વિકારનો અર્થ તું કેવો ધારે છે ?

કિશોરી—હૃદયની ઐક્યતા, મનનું મળી જવું, દૈવી પ્રેમનું બન્નેના મનમાં ઉત્પન્ન થવું. કુન્જવિહારી! તમને હું સર્વસ્વ અર્પણ કરી ચૂકી છું. તમે મારા દેવ છો. આ હૃદયના જીવન છો. બોલો! વ્હાલા કહો! કે હવે તું મારીજ છે." કહી કિશોરી કુન્જના ચરણમાં પડી.

તેને સ્વહસ્તે ઉઠાડતાં કુન્જે કહ્યું:–કિશોરી! આમ શું કરે છે? તું હજી કુમારિકા છે તેથીજ હું આવું કહું છું. જો તારા મનમાં એમ થતું હોય કે હું તને નથી ચ્હાતો તો હું આજ પળે પ્રભુને હાજર ગણીને કહું છું કે, તું હવે મારી છે. આ કુન્જની ગૃહલક્ષ્મિ તુંજ છે.

"ચ્હાલા! ત્યારે હવે આ ખોળામાં માથું મૂકી વિરામ લ્યો." કિશોરીએ કહ્યું.

"આ તારી કેવી હઠ! વિદ્વાનોએ કહ્યું છે કે સ્ત્રી હઠ અજબ હોય છે, એ હવે સત્ય થાય છે. લે, હવે તને શાન્તિ થઇ?" કહી કુન્જ કિશોરીના ખોળામાં માથું મૂકી સૂઇ ગયો. કિશોરી તેનો કોમળ કર તેના માથા પર ફેરવવા લાગી. આ બન્નેની વાતો દરમ્યાન સત્યવ્રત ત્યાંથી દૂર ફરતો હતો, એવામાં તેને કાને ઝાડીમાંથી કોઇના આવવાનો ખડખડાટ સંભળાયો. સત્યવ્રતે આંખ્યો ખેંચી જોયું તો તેણે એક માણસને ત્યાં આવતો જોયો. આટલી રાતે આ કોણ આવતો હશે? એમ મનમાં બોલી સત્યવ્રત શાન્તિથી ઉભો રહી તેને જોવા લાગ્યો. આવનાર માણસ આડું અવળું જોયા સિવાય ચાલ્યો આવતો હતો; એવી રીતે ચાલી આવતો માણસ સત્યવતની પાસે થઇને થોડેક દૂર આગળ જઈ એક ટેકરા આગળ નીચે બેસી બોલ્યો:—

હાશ, આજે ઘણા દિવસે અહિં આવવાનો વખત મળ્યો. હવે જો તે મૂકેલું એમનું એમ હોય, તો શાન્તિ વળે. કહી તે માણસે ગજવા-માંથી દિવાસળીની પેટી કાઢી પાસે રાખેલી મીણબત્તી સળગાવી. મીણબત્તીને નીચે ગોઠવી તે માણસ ઉભો થયો અને ત્યાં પડેલો એક મોટો પત્થર આઘો ખસેડી કમ્મરે રાખેલો છરો કાઢી માટી ખોદવા લાગ્યો.

સત્યવ્રત આશ્ચર્ય પામ્યો ને કુન્જની પાસે દોડી આવી તેને જગાડી કહેવા લાગ્યોઃ—ભાઇ! ઉઠો, જાગૃત થાઓ, કંઈક ચમત્કાર દેખાડું.

"શાનો ચમત્કાર?" કહી કુન્જ આળસ મરડી બેઠો થયો. સત્યવ્રત દૂર બેઠેલા માણસ તરફ આંગળી બતાવી કહેવા લાગ્યોઃ—ભાઈ! પેલા પ્રકાશમાં કોઇક માણસ બેઠો છે અને તે અત્યારે ત્યાં બેઠો બેઠો ખાડો ખોદે છે.

"ચાલો ત્યારે આપણે જોઇએ કે તે શું કરે છે." આમ બોલી કુન્જ ઉભો થયો. ત્રણે જણાં તેનાથી સ્હેજ દૂર એક ઝાડને ઓથે ઉભાં રહી જોવા લાગ્યાં, કિશોરી તેને ધારી ધારીને જોવા લાગી, અને અંતે તેણે તેને ઓળખી કુન્જના કાનમાં કહ્યું:—હું આ માણ-સને ઓળખું છું?

"હેં! શું તું તેને ઓળખે છે?"

"હા."

"તે કોણ છે?"

"કરૂણાશંકર."

" શું પેલો મિથ્યાભિમાની લોભીયો કરૂણાશંકર ભટ્ટાચાર્ય કે?" સત્યવ્રતે પૂછ્યું.

" હા, હવે શાન્તિથી જોયા કરો કે તે શું કરે છે." કહી કુન્જ તેનાં તરફ જોઈ રહ્યો.

છરાવતી જમીન ખોદતા કરૂણાશંકરે થોડીવારમાં ત્યાં આગળ એક હાથ ઉંડો ખાડો ખોદી નાખ્યો. પછી તે પોચી થએલી જમીનમાંથી માટી બહાર કાઢી કમ્મરપુર જેટલો ખાડો કરી નાખ્યો; અને તેમાંથી એક તાંબાનો નાનો ઘડો બહાર ખેંચી કાઢ્યો. ઘડાને જોતાંજ તેને અપાર આનંદ થયો. આ ઘડામાં તેણે સોનામ્હોરો ભરેલી હતી.

કરૂણાશંકર મહાન્ લોભી હતો. પૈસા પ્રાપ્ત કરવાને તે ન કરવાનાં કર્મો કરતો. ગરીબોને રડાવી, કોઇને ધાપ મારી તેમજ કૃષ્ણલાલને સમજાવી ફોસલાવી તેણે અત્યાર સુધીમાં પાંચસો સોનામ્હોરો એકઠી કરી હતી. દસ સોનામ્હોરો એકઠી થતાં તે અહીં આવી દાટી જતો, અને દર ત્રીજા દિવસે આવી તપાસી જતો. શરીર પર ગમે તેટલું દુઃખ પડે પણ મેળવેલા પૈસામાંથી એક પણ પૈ નહિ વાપરવાનો તેનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. એવો કૃપણ કરૂણાશંકર ઘડામાંથી મ્હોરો કાઢી ગણવા લાગ્યો. ગણતાં ગણતાં તેના મ્હોં ઉપર આનંદની ઉર્મિયો આવી જતી હતી. નિયમ મુજબ મ્હોરોને ગણી તેમાં દશ બીજી ઉમેરી ઘડામાં નાખી કરૂણાશંકરે ઘડાને પાછો તે ખાડામાં મૂકી દીધો. ઘડાને ખાડામાં બરાબર ગોઠવી ઉપર માટી નાખી, તેને પગથી દબાવી જમીન સરખી કરી દૂર ખસેડેલા પત્થરને ખાડા ઉપર પ્રથમની માફક

ગોઠવી દીધો. કામથી પરવારી કરૂણાશંકર આસપાસ જોઇ આત્મગત્ બોલ્યો:—મારી બેટી! આ રાત કેવી અંધારી ઘોર છે. આવી રાતે કોઈ પણ બહાર નીકળે નહિ, જ્યારે સૌ જણાં ઉંઘે ત્યારે આ કરૂણાશંકર જાગે. પૈસાવાળાને બીક કોની? પૈસાનો તો પ્રતાપજ ઓર છે. પૈસાવાળા મર્દ અને તેના વિનાના પત્થર હવે તો કૃષ્ણલાલ કંઈ કરે ને બીજી પાંચસો મ્હોરો મળે, તો હું એક હજાર સોનામ્હોરોનો માલીક બની જાઉં! બસ પછી કૃષ્ણલાલને છેલ્લા સલામ કરી કોઇ નગરમાં જવું ને કોઈ બ્રાહ્મણકન્યા મળે તો તેને પરણવું. બ્રાહ્મણકન્યા ન મળે તો કોઇ વિધવાને પણ પરણી ઘર માંડવું, પાસે પૈસા છે પછી શું હરકત છે? શું મારે કોઇની પરવાહ છે? આમ તરંગો કરતો કરૂણાશંકર ખડખડાટ હસવા લાગ્યો. તેનું બોલવું સાંભળી છૂપાઈ ઉભેલા કુન્જને સ્હેજ હસવું આવ્યું. તે મન સાથે બોલ્યો:—અહા, આ કૃપણ કરૂણાશંકર અત્યારે કેવો હવાઇ વિમાનમાં ચઢ્યો છે? તેને ખબર નથી કે લક્ષ્મિ ચંચળ છે, તેને જતાં વાર લાગતી નથી. ખરેખર! લક્ષ્મિ લલચાવનારી છે. લક્ષ્મિવાન માણસો ગરીબોને હલકા ગણે છે. દ્રવ્યના પરિબળે ન કરવાનાં કૃત્યો કરે છે, તેથી આખરે લક્ષ્મિ તેમનાં દુષ્ટ કર્મોથી ચાલી જાય છે. હા, પછી તે દ્રવ્યહીન્ થયેલા પસ્તાય છે. તેમ આ કરૂણાશંકર અત્યારે ખીલ્યો છે, પણ તે મૂર્ખને ખબર નથી કે લક્ષ્મિ કોઇની થઇ નથી અને થવાની પણ નથી. તેમાં તેણે તો તદ્દન હરામનુંજ ધન મેળવેલું છે, એટલે એ હરામનું ધન તેની પાસે વધારે વાર રહેવાનું નથી. આમ મનમાં ગણગણતો કુન્જ શાન્ત થયો. પેલી તરફ કરૂણાશંકર પણ હવે ત્યાંથી જવાને તૈયાર થયો; જતાં પહેલાં વળી તેણે ખાડાને તપાસ્યો અને

આસપાસ જોવા લાગ્યો. કરૂણાશંકરની દૃષ્ટિ એકાએક કુન્જની ઝુંપડી આગળ સળગતાં લાકડાંના પ્રકાશ તરફ ગઈ. તે ચમક્યો ને મનમાં બોલી ઉઠયોઃ—અરે ! આ પણે તાપણું શાનું દેખાતું હશે ? શું કોઇ સાહેબજાદા (ચોર) તો નહિ બેઠા હોય ? લાવ તપાસ કરૂં, ને જો મારા ધાર્યા મુજબ નીકળે તો વાતોમાં ગુલતાન કરી પૂછી લઉં કે તેઓ ક્યારના અહિં બેઠા છે, કારણ કે રખેને તેમણે મને ખાડો ખોદતાં જોયો હોય ? આમ વિચારી કરૂણાશંકર ઝુંપડીની તરફ જવા લાગ્યો. તેને એ તરફ જતો જોઇ કુન્જ પણ કિશોરી અને સત્યવ્રત સાથે કરૂણાશંકરની અગાઉ ઝુંપડી આગળ આવી બેઠો. કરૂણાશંકર તેને ઓળખે નહિ, તેથી કુન્જે કિશોરીને ઝુંપડીમાં જવાનું કહી, તેણે અને સત્યવ્રતે અગાઉથી સાથે રાખેલા કાળા કામળાથી શરીરને ઢાંકી દીધું. કિશોરી ઝુંપડીમાં ચાલી ગઇ. થોડીવારમાં કરૂણાશંકર ત્યાં આવ્યો, અને બેઠેલા બન્ને જણાને ટીકી ટીકીને જોઈ બોલ્યોઃ—તમે કોણ છો ? અને આ કાળી ભાગીરાતે બેઠા બેઠા કોનું સત્યાનાશ કાઢવાનો વિચાર કરો છો !

" અમે ગમે તે છીએ પણ તું કોણ છે એતો જણાવ ? " સત્યવ્રતે પૂછ્યું.

" હું કરૂણાશંકર ભટ્ટાચાર્ય. બહાદુર સરદાર કૃષ્ણલાલનો જમણો હાથ. કેમ હવે તો ઓળખ્યોને ? ચાલો હવે તમે તમારો ખુલાસો કરો ? "

કુન્જઃ—અમે પરદેશી ફકીરો છીએ; ફરતા ફરતા અહિં આવી ચઢયા છીએ અને કાલ સવારમાં અહિંથી જવાના છીએ.

કરૂણા—એમ ! વારૂ અહિંયા ક્યારનો મુકામ થયો છે ?

કુન્જ—સમી સાંજનો.

કરૂણા—ત્યારે હું અહિં થોડીવાર ઉપર આવ્યો હતો ત્યારે તમે ક્યાં ગયા હતા ?

સત્ય—વગડામાં ફળ વિણવા.

"હાશ, હવે મને શાન્તિ વળી. રાંડનાઓની જાણમાં નથી આવ્યું તે ઠીક થઇ ગયું. જો જાણમાં આવ્યું હોત તો મારા બેટાઓ લઇ ગયા વિના ના રહેત. આમ મનમાં ગણગણીને બોલ્યો:—ગાંજો બાંજો રાખો છો કે ?

કુંજ—ગાંજો અમે હમણાંજ પીધો છે, હવે તો અમારી પાસે નથી.

સત્યવ્રત—ભાઇ ! મને પણ બીજીવાર દમ લગાવવાની મરજી છે, પણ થઇ રહ્યો છે તેથી લાચાર છું. પાસે ગામ નથી કે લઇ આવું.

કરૂણા—અરે આ રહ્યો મારી પાસે. હું પણ દમ લગાઉં છું. લ્યો બનાવો. કહી કરૂણાશંકરે સત્યવ્રતના હાથમાં પડીકી મૂકી.

સત્યવ્રતે ગાંજો બનાવી કરૂણાશંકરના હાથમાં આપ્યો. ભટ્ટાચાર્યજીએ ગજવામાંથી ચલમ કાઢી ગાંજો ગોઠવ્યો. ચલમ પર દેવતા મૂકી કરૂણાશંકર દમ પર દમ લગાવવા મંડયો. સત્યવ્રતે તેને દેખાડવા નામનીજ ફુંક મારી. બાદ કુન્જને આપતાં તેણે હમણાંજ પીધો છે તેથી નહિ પીઉં કહી ના પાડી. જોતજોતામાં ભડકા ઉપર ભડકા કરી કરૂણાશંકરે ચલમમાંના ગાંજાને સાફ કરી નાખ્યો. ગાંજામાં ગુલતાન થયેલો કરૂણાશંકર ધીમે ધીમે ખીલવા લાગ્યો અને અગમ નીગમનાં ગપ્પાં ઠોકવા મંડયો, તેને વાતના રસ પર ચઢવા દઇ કુન્જે ચાલાકીથી તેને સરોજ, સરલા, રાયમલ વગેરેની બાતમી પૂછી. ગાંજામાં

ગુલતાન બનેલા કરૂણાશંકરે સઘળી સત્ય વાર્તા જણાવી. તેમને ક્યાં રાખ્યાં છે, ને હવે શું કરનાર છે વગેરે કૃષ્ણલાલની બીજી ગુપ્ત વાતો પણ તેણે જણાવી દીધી. બાદ ઘણો સમય થતાં હવે કંઇ જાણવાનું બાકી નથી ધારી કુન્જે તેને સમજાવી વિદાય કરી દીધો. તેના ગયા પછી કિશોરી બ્હાર નીકળી તેની મૂર્ખાઇ પર હસવા લાગી. તેને ગયે કલાકેક વિત્યા બાદ કુન્જ ઉભો થયો ને સત્યવ્રતને કહેવા લાગ્યો:— સત્યવ્રત! ચાલો તે લોભીયાનું ધન આપણે કાઢી લાવીએ, કારણકે હરામનું હરામેજ જવું જોઇએ. આપણે તેનું ધન ગરીબોમાં વ્હેંચી દઇશું. "જેવી મરજી." કહી સત્યવ્રત ઉભો થયો, અને કુન્જને ત્યાંજ બેસાડી કરૂણાશંકરના ખાડા તરફ ગયો. પુનઃ તેણે ખાડો ખોદી ઘડો કાઢી મ્હોરો કાઢી લીધી અને ખાલી ઘડામાં ઠીકરાં ભરી પુનઃ અંદર ગોઠવ્યો. તે પછી સત્યવ્રતે ગજવામાંથી એક નાનો કાગળનો કટકો કાઢી પત્થર પર ગોઠવી આંગળીમાંથી સ્હેજ લોહી કાઢી એક સળી વતી લખ્યું કે:—**લોભી લોભ નહિ જો કરે, તો ધુતારા ભૂખે મરે.** એટલું લખી કાગળને ઘડામાં મૂકી ખાડા પર માટી નાંખી દીધી. ખાડો પૂરી બરાબર પત્થર ગોઠવી સત્યવ્રત કુન્જની પાસે આવ્યો. બાદ મ્હોરોને રૂમાલથી બાંધી કુન્જ જમીન પર આડો થયો. કિશોરી પણ રાત્રિ જવાથી નિદ્રાવશ થઇ ગઈ. સત્યવ્રત જાગતો બેસી રહી બન્નેનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

" રાયમલનો શોક અને પાપીનો કોપ. "

રાયમલને કેદ થએ ઘણા દિવસ થઈ ગયા હતા. કૃષ્ણલાલની કુટીલતાથી દુઃખી થતો પ્રધાન વ્યાકુળ બની દિવસો ગુજારતો હતો. તેનું શરીર સૂકાઈ ગયું હતું. મુખનું તેજ ઉડી ગયું હતું. તે નિર્દોષ સરલાના મુખ સામે જોઇ વારંવાર અશ્રુપાત કરતો હતો.

આજે મધ્યાહ્નકાળ થયો હતો, રાયમલ તેની કોટડીની અંદર ગમગીન ચ્હેરે બેઠો હતો, તેના ખોળામાં માથું મૂકી સરલા સૂતેલી હતી. આ સમયે તે નિદ્રામાં હતી. રાયમલ એક ચિત્તે તેના મુખ સામે જોઇ ઉંડા નિઃશ્વાસ મૂકતો હતો. તે હૃદયને શાન્ત રાખવા ઘણો યત્ન કરવા લાગ્યો, પણ હૃદય શાન્ત થયું નહિ. આખરે મનનો ઉભરો સમાવી નહિ શકવાથી તે બોલી ઉઠયો:–ઓ પ્રભુ ! અમારી આ શી દશા ! દયાળુ ! જો તમને મારી દયા ન આવતી હોય તો આ ગરીબડી બાળાના સામે જુઓ, અને તેની પર દયા કરો. આ મારી કોમળ બાળા પાપીના ત્રાસથી અત્યંત પીડાય છે. તેણે તમારો કંઇ પણ અપરાધ કર્યો નથી, છતાં તેને શા માટે દુઃખના દાવાનળમાં સળગાવો છો ? સરલા ! વ્હાલી સરલા ! આ તારો હતભાગ્ય પિતા તારૂં રક્ષણ નથી કરી શકતો. હા, હું શું કરૂં ? કહી રાયમલ

નિઃશ્વાસ નાખવા લાગ્યો. તેની આંખ્યોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. નિદ્રાવશ સરલાના મુખ પર ગરમ આંસુનાં બીંદુ પડ્યાં. સરલા જાગી ઉઠી, અને પિતાના સામે જોઇ બોલીઃ-બાપુ ! આ શું કરો છો ? શા માટે શોક કરી આત્માને રીબાવો છો ? પિતા, વ્હાલા પિતા ! શાન્ત થાઓ. આવી રીતે શોક કરવાથી આપણું દુઃખ દૂર થનાર નથી. કર્મે લખેલું ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી. તેનાં વચન સાંભળી આંખ્યો લ્હોતો રાયમલ બોલ્યોઃ-બાપુ, બેટા, હું શું કરૂં ? કયાં જાઉં ? દિકરા ! મને કંઇ સમજ પડતી નથી. હા, સરલા ! હવે શું થશે ?

સરલા-પ્રભુએ ધાર્યું હશે તે થશે. બાપુ ! મારી એક વાત કબુલ કરશો.

રાયમલઃ-પુત્રી ! પિતાનો ધર્મ છે કે તેના સંતાનોનું રક્ષણ કરવું. હું તારૂં રક્ષણ કરવાને બદલે તને દુઃખી કરવા આ સંસારમાં આવ્યો છું. સરલા ! કહે તારી શી ઇચ્છા છે ?

સરલાઃ-મને કૃષ્ણલાલની સાથે પરણાવી તમે દુઃખ મૂક્ત થાઓ. કારણ કે કૃષ્ણલાલ મને પરણવા ચાહે છે અને તેથીજ તમે માનો નહિ ત્યાં સુધી તે દુઃખ દેવાને ઇચ્છે છે.

રાયમલઃ-ઓ વિભુ ! હું આ શું સાંભળું છું ? સરલા ! આજે તું મને આવાં વચનો કેમ સંભળાવે છે ? સરલા ! હું તારો પિતા છું. મારી પુત્રીના કલ્યાણમાં હું સુખી છું. દુષ્ટ કૃષ્ણલાલની સાથે તને પરણાવી હું સુખ ભોગવવા નથી ઇચ્છતો. ગાય જેવી દિકરીને કસાઇને સોંપવા નથી ચાહતો.

સરલાઃ-પિતા ! મારૂં કહેવું માનો. મારૂં ગમે એ થાય તેની ચિન્તા ન કરો.

રાયમલઃ-મારી પુત્રીની ચિંતા હું ન કરૂં તો કોણ કરે ? સરલા! તું તો આ રાંકનું રત્ન છે. હું પ્રાણાંતે પણ તે પાપીની સાથે તને પરણાવનાર નથી.

સરલાઃ-જો એમ નહિ કરો તો હવે મરણ સિવાય આપણો બીજો રસ્તો નથી.

રાયમલઃ-હું મરવાને તૈયાર છું.

સરલાઃ-પછી આ તમારી સરલાનું શું થશે ?

રાયમલઃ-મારી સરલાનું ઇશ્વર કલ્યાણ કરશે. હવે હું તને ઇશ્વરને સોંપું છું. પ્રભો ! નિર્દોષ બાળાની રક્ષા કરજો. અરેરે ! હું નરો પિતા થઇ તને સુખી કરી શકયો નથી. હા, મારૂં મન મુંઝાય છે. શું કરૂં ! હું બંધને બંધાયો છું, શોકના તાપથી બળેલો છું. આમ બોલતો રાયમલ ઉભો થઈ ધીમે પગલે આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. સરલા પિતાની સ્થિતિ જોઇ આંખ્યોમાંથી આંસુ વરસાવવા લાગી. તેમનાથી દૂર એક પહેરેગીર સિપાહી આમ તેમ આંટા મારતો હતો એવામાં તે દૂર પહેરો ભરતો સિપાહી કંઇક યાદ આવતાં ગાવા લાગ્યો.

ગઝલ.

ગુજારે જે શિરે ત્હારે, જગતનો નાથ તે સ્હેજે,
ગણ્યું જે પ્યારૂં પ્યારાએ, અતી પ્યારૂં ગણી લેજે;
દુનિયાંની જુઠી વાણી, વિષે જો દુઃખ વાસે છે,
જરાએ અંતરે આનંદ, ના ઓછો થવા દેજે.

પહેરેગીર સિપાહી ગાનની કડીયોને ઉલટાવી ઉલટાવી ગાવા

લાગ્યો. રાયમલ અને સરલા શાન્ત થઇ સાંભળવા લાગ્યાં. ગાનનો ભાવાર્થ સમજી રાયમલ મન સાથે બોલ્યો.

"ખરેખર ! આ ગાનનો ઉપદેશ મારા માટેજ છે. આ ગાન જાણે મારા બળતા હૃદયને શાન્ત કરવાને .આ સિપાહી ન ગાતો હોય એમ મને સમજાય છે." પુનઃ પહેરેગીરે આગળ ચલાવ્યું.

"જગત્‌ના કાચના યંત્રે, ખરી વસ્તુ નહિ ભાસે,
ન સારા કે નઠારાની, જરાએ સંગતે રહે છે;
રહે જે શાન્તિ સંતોષે, સદાએ:નિર્મળે ચિત્તે,
દિલે જે દુઃખ કે આનંદ, કોઇને નહિ કહેજે."

"નહિ કહું, હૃદયનું દુઃખ હવે કોઇને પણ નહિ કહું. પ્રભુએ ધાર્યું હશે તે થશે. મરણ પણ થવાનું હશે તો થશે." આટલું વચમાં બોલી પુનઃ રાયમલ સાંભળવા લાગ્યો.

"અરે પ્રારબ્ધ તો ઘેલું, રહે તે દૂર માગે તો,
ન માગે દોડતું આવે, ન વિશ્વાસે કદી રહેજે;
રહી નિર્મોહી શાંતિથી, રહે એ સુખ મોટું છે,
જગત્ બાજીગરીના તું, બધા છલ બલ જવા દેજે."

સાહિત્યરત્ન.

સિપાહી શાન્ત થઈ પહેરો ભરવા લાગ્યો. રાયમલ ગાનની અસરથી ધૈર્યવાન બની બોલી ઉઠયો:—બસ હવે થવાનું હોય તે થાઓ. આ રાયમલ અનહદ સંકટો સહન કરવાને તૈયાર છે. કૃષ્ણલાલ ! હુ તારી માગણી કબુલ કરનાર નથી. તું ચાહે એટલું મને દુઃખ દે, અને ચાહે તો આ પ્રાણ લે, પણ આ રાયમલ હવે તેના નિશ્ચયથી

કદી ડગનાર નથી તે નથીજ. સરલા ! બેટા આમ આવ, અને હું કહું તે સાંભળ. કહી તેણે સરલાને પાસે ખેંચી કહ્યું:–બેટા ! તું વીર પુત્રી છે. ક્ષત્રિય બાળાઓ કદાપિ દુ:ખથી ડરતી નથી. એ પ્રમાણે તું દુ:ખથી ડરીશ નહિ, હમણાં પાપી આવશે અને આપણો વિચાર પૂછશે. હું આજે તેને સ્પષ્ટ જણાવી દેનાર છું. પછી ભલે તે ચાહે તે કરે. સરલા ! કદાપિ મારૂં મૃત્યુ થાય તો તું ડરીશ નહિ; અને દુ:ખથી ગભરાઇ પાપીને શરણ થઇશ નહિ. સરલા ! વધારે કહી શકતો નથી, તું મારી ગુણવાન પુત્રી છે. છતાં એક વખત પિતાના ફરજ સમજીને કહું છું કે:–વિપત્તિનું વાદળ ટૂટી પડે, અને તારી ઉપર ઘાતકીપણું ગુજરે, તો પણ આપણો ધર્મ યાદ કરી ધર્મભ્રષ્ટ થઈશ નહિ. ધર્મભ્રષ્ટ થવાનો સમય આવે તો સુખેથી શ્વાસ રૂંધી તારા પ્રાણને ત્યાગજે. કહી રાયમલ શાન્ત રહ્યો. પિતાના ઉપદેશને મનમાં સમજી સરલા તેની કોટે વળગી કહેવા લાગી:–પિતા ! તમારા મૃત્યુ પછી આ સરલા એક પળ પણ આ સંસારમાં જીવતી રહેનાર નથી. બાપુ ! મારી ફીકર કરશો નહિ, હું પ્રાણ જતાં પણ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થનાર નથી. આમ વાત ચાલે છે એવામાંજ કૃષ્ણલાલ ત્યાં આવતો જણાયો. તેને જોતાંજ સરલા બોલી ઉઠી:–બાપુ સાવધ ! પાપી આવી પહોંચ્યો છે. કહી સરલા ધ્રુજવા લાગી. રાયમલ તેના માથે હાથ ફેરવતો ભાગ્યના ખેલ જોવા તૈયાર થઈ ઉભો.

કૃષ્ણલાલને ત્યાં આવેલો જોઈ પહેરો ભરતા સિપાહીએ નીચા નમી તેને નમન કર્યું. અભિમાનીએ તેના સામે જોયા સિવાય ત્યાં પડેલા એક પત્થર પર સ્થાન લીધું. થોડી વાર બેસી તેણે પહેરા

ભરતા સિપાહીને રાયમલને લાવવાનું કહ્યું. સિપાઈ રાયમલને લઇ આવ્યો. તેને જોઇ કૃષ્ણુલાલે પૂછ્યું:–કાં રાયમલજી ! શુ વિચાર કરો છો ? વિચારમાંને વિચારમાં ક્યાં સૂધી ખરાબ થઈ લોહીનું પાણી કરશો ?

રાયમલ:–કૃષ્ણુલાલ ! વિચારનો પાર નથી. વિચાર વિના મનુષ્ય જન્મ નથી. પ્રભુની ઇચ્છા હશે ત્યાં સૂધી આ રાયમલ ખુશીથી દુઃખ સહન કરશે, પણુ તારી નીચ માગણીનો કદાપિ સ્વિકાર નહિ કરે.

કૃષ્ણુલાલ:–રાયમલ ! હજી પણુ કહું છું કે તમારે તમારો વિચાર ફેરવવો પડશે અને સરલાને મારી સાથે પરણાવવી પડશે. રાયમલ ! શું હું તમારી જ્ઞાતીનો નથી ? શું હું સરલાને લાયક નથી ?

રાયમલ:–ના, તું સરલાને લાયક નથીજ. ક્યાં હંસણી ને ક્યાં કાગડો ? ક્યાં એક ગરીબ બાળા, ને ક્યાં એક પિશાચ ? કૃષ્ણુલાલ ! મારી સરલા સદ્દગુણનો ભંડાર છે તો તું એ દુર્ગુણોનો સાગર છે. તે સતી છે તું પતીત છે, તે દેવી છે તું દૈત્ય છે, તેનામાં દેવનો વાસ છે તારામાં દૈત્યનો નિવાસ છે.

કૃષ્ણુલાલ:–રાયમલ ! તમારી જીભ હદ ઉપરાંત આગળ વધે છે. યાદ રાખજો કે મને સતાવવાનું ફળ વિપરીત છે.

રાયમલ:–ત્યારે શું નિર્દોષ જનોને દુઃખી કરવાં એ તારી રીત છે ?

કૃષ્ણુલાલ:–હું તમને દુઃખી કરવા નથી ચાહતો. હું તમને સુખી કરવાને ઇચ્છું છું અને તેથીજ સરલાની માગણી કરૂં છું. રાયમલ ! મારૂં કહેવું માનો, અને સરલાને પરણાવી સુખેથી દિવસો નિર્ગમન કરો.

રાયમલઃ—કૃષ્ણુલાલ ! આ રાયમલને તું હજી બરાબર ઓળખતો હોય એમ જણાતું નથી. શું હું તારૂં કહેવું માની મારી પુત્રીને એક પિશાચને સોંપી હું સુખ ભોગવું ? શું હું તેનું સત્યાનાશ કાઢી આનંદમાં ફરૂં ? નહિ, નહિ. કૃષ્ણુલાલ ! પુત્રીને દુઃખી કરી હું સુખ ભોગવવા ઇચ્છતો નથી.

કૃષ્ણુલાલઃ—રાયમલ ? તમે ભૂલો છો, સરલા મારા સહવાસથી સુખી થશે.

રાયમલઃ—સૂર્ય કદી પશ્ચિમે ઉગશે ? નહિજ. તેમ મારી સરલા તારા જેવા પાપીની પત્ની થઇ કોઇ કાળે સુખી થશેજ નહિ. દુષ્ટ જનોનો પ્રેમ કૃત્રિમ હોય છે. સ્વાર્થ પૂરો થતાંજ તેમનો પ્રેમ પૂરો થાય છે, એ હું સારી રીતે સમજું છું.

કૃષ્ણુલાલઃ—રાયમલ ! આટલું આટલું કહેવા છતાં તારા વિચાર ફરતા નથી તેથી મને સમજાય છે કે તારૂં ભાગ્યચક્ર ફર્યું છે. તારો કાળ પોકાર કરી રહ્યો છે અને તેથીજ તને આવી અવળી મતિ ઉત્પન્ન થઇ રહી છે.

રાયમલઃ—મને મરણુની લેશ માત્ર પરવાહ નથી. કૃષ્ણુલાલ ! હું કાળને ભેટવા તૈયાર છું. તું કહે છે કે ભાગ્ય ફર્યું છે, પણુ મારૂં નહિ પણુ તારૂં ફર્યું છે. કારણુ કે ભાગ્યના ભૂલાવાથીજ તને આવી અધમ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ છે. કૃષ્ણુલાલ ! તારાં પાપ કર્મોની સીમા નથી, તારા ત્રાસથી હજારો ગરીબો રડે છે. જો આમ ઉંચે જો, આ સૂર્ય ભગવાન તારી ઉપર ક્રોધાયમાન થઈ લાલચોળ બની તપી રહ્યા છે.

ગરીબ ગરદન મારતાં, તને ઉપજે નહિ ત્રાસ;
સત્ય માની લે અંતરે, થાશે તારો નાશ.
કર્યાં ક્રૂર કર્મ ત્હેં અદકાં, છતાં હજી સમજે નહિ;
જો, જો, નરાધમ આંખ ખોલી, ધરા આ ધ્રુજી રહી.

કૃષ્ણુલાલઃ—ચૂપ કર. હું તારાં વચન સહન કરી શકતો નથી. રાયમલ ! ત્હેં આજે મને ભયંકર ક્રોધથી સળગાવ્યો છે. તારૂં મ્હોત ત્હેં હાથે કરી માગી લીધું છે.

વદી અવળાં વેણુથી, મરણુ મુખમાં તું જાય છે;
અભિમાની સમજજે મન વિશે, કે કાળ તારો થાય છે.

રાયમલઃ—બળના ગર્વથી છકેલા છોકટા ! તારાં વચન મારી વિસાતમાં નથી. ક્ષત્રિય પુત્રનું પરાક્રમ જોવું હોય તો છૂટો કરી સામે થઇ જા.

કરતાં છૂટો વીરને, કટકા ક્રોડ કરૂં તારા;
પાપી પછાડું પલકમાં, હાથ જુએ તું મ્હારા.

કૃષ્ણુલાલઃ—મરણુ પાસે આવ્યું હોય છે ત્યારે માણુસ નકામો બડબડાટ કરે છે. રાયમલ ! એકવાર તને કહું છું કે વિચાર કરજે ને માનવું ન હોય તો કાલે સાંજે મરવાને તૈયાર થજે. કહી કૃષ્ણુ-લાલે ગુસ્સાથી કંપતાં ત્યાંથી ઉભા થઇ સિપાહીને રાયમલને તેની કોટડીમાં પૂરી આવવાને કહ્યું. સિપાહી તેને કોટડીમાં મૂકી આવ્યો. તે પછી વિચારમાં ઉભેલો કૃષ્ણુલાલ મનમાં બોલવા લાગ્યોઃ—બસ હવે રાયમલનો કાલે અંત આવશે. તેના પિતાના મરણુથી હું જાણું છુ કે સરલા સમજશે; ને મને ખુશીથી પરણુશે. જો તે ખુશીથી પરણુશે

તો સરોજ મારા ક્રોધનો ભોગ થતો બચશે, નહિ તો બન્નેનો આખરે અંત આવશે. આમ બોલી કૃષ્ણલાલ કંઇક વિચાર કરવા લાગ્યો, ને વિચારને અંતે બોલ્યો; આજે પાંચ પાંચ દિવસો વિત્યા છતાં જ્ઞાનચંદ્રના સમાચાર નથી મળ્યા. મારા બહાદુર સરદારના એકાએક ગૂમ થવાથી મને કાંઈ સમજ પડતી નથી, હવે હું તેને કયાં ખોળું ? શું પેલી દેવી સ્વરૂપે આવેલી બલાએ તો તેને સપડાવ્યો નહિ હોય ? કારણ કે જ્ઞાનચંદ્ર તેનીજ શોધમાં ગયો છે. શું ખબર પડે ? ઠીક છે, આજે હું મારા માણસોને જ્ઞાનચંદ્રની શોધમાં મોકલીશ. લાવ–હવે હું સરોજની કોટડી તરફ જાઉં ને તેને પણ લગીર અજમાવી જોઉં. કહી કૃષ્ણલાલ સરોજની કોટડી તરફ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

" ચમત્કારિક ખંડેર. "

જે સમયે કૃષ્ણલાલ અને રાયમલનો સંવાદ ચાલતો હતો, તે સમયે કુન્જ, કિશોરી અને સત્યવ્રત સરોજકુમારને છોડાવવાના વિચારથી કિલ્લા તરફ આવતાં હતાં. આજે તેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે ગમે તેમ થાય પણ સરોજનો ઉદ્ધાર કરવો. ત્રણે જણાં કિલ્લાની આગળના ખંડેર સમિપ આવી પહોંચ્યાં. આપણે પ્રથમ વાંચી ગયા છીએ કે ખંડેરની અંદર એક વિશાળ ચોગાન

આવેલું હતું ને તે ચોગાનની આસપાસ વગર દરવાજાનો મજબુત કિલ્લો ચણેલો હતો. તેની અંદર પુષ્કળ ઝાડી આવેલી હતી ને તે ઝાડીમાં એક એકથી દૂર એવી ચારેક કોટડીઓ આવેલી હતી. ગય-મલ અને સરલા, જે કોટડીમાં હતાં તેમનાથી દૂર એક બીચ ઝાડીમાં સરોજની કોટડી આવેલી હતી. પારકાના દુઃખે દુઃખી થતાં ત્રણ જણાં ખરા મધ્યાન્હકાળે ભાગેલા ખંડેરની નજીક આવી પહોંચ્યાં. ખંડેરના માર્ગથી જાણીતી કિશોરી ખંડેર આવતાં કંઇક ઓરજ દેખાવા લાગી. જે કિશોરી અત્યાર સુધી શાન્ત અને ગંભીર જણાતી હતી, તે કિશોરી હવે ભયાનક ભાસવા લાગી. આગળ કિશોરી અને પાછળ કુન્જ તથા સત્યવ્રત ચાલવા લાગ્યાં. ભાગેલા ખંડેરના પત્થરા વટાવતાં ત્રણે જણાં ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યાં. એવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં તેઓ એક કુવા આગળ આવી અટક્યાં. કુવામાં પગથીયાં હતાં. કિશોરી કુન્જને કુવામાં ઉતરવાનું સૂચવી પ્રથમ પોતે ઉતરવા લાગી. આશરે પચાશેક પગથીયાં ઉતરી ત્રણે જણાં કુવાની છેક નીચે ગયાં. અંદર પાણી નહોતું. કુવો વિશાળ હતો. કેટલેક ઠેકાણે ઉંડા ગાબડાં પડેલાં હતાં. નીચે ઉતરી કિશોરીએ અગાઉથી સાથે લઇ લીધેલો છરો કાઢ્યો, ને તે છરાથી કુવાની એક બાજુની ભીંતના ગાબડામાં ખોતરવા લાગી. થોડી વાર ખોતરતાં તેણે એ ગાબડામાંથી એક નાનું પાટીયું ખેંચી કાઢ્યું. પાટીયું બહાર નીકળતાં અંદર માર્ગ થયો. તે માર્ગમાં એક ઝીણી ખીલી બેસાડેલી હતી. કિશોરીએ તરત તે ખીલીને જોરથી દબાવી કે લાગલોજ એક મોટો અવાજ થયો. કુન્જ અને સત્યવ્રત અવાજથી ધ્રુજી ઉઠયા, અને કુવાની ઉપરનો ભાગ ટૂટી પડયો કે શું ? એમ સમજી ઉંચે જોવા લાગ્યા. બન્નેએ અત્યંત અજાયબીની અંદર

જોયું તો જણાયું કે કુવામાં એક સીધી નેળ થઈ ગઇ છે. કિશોરીએ તે સાંકડી નેળમાં બન્નેની સાથે ચાલવા માંડયું. આખરે કલાકેક સુધી નેળમાં ચાલ્યા પછી ત્રણે જણાં એક ખુલ્લા મેદાનમાં આવી પહોંચ્યાં. આ મેદાનમાં અનેક જાતનાં વૃક્ષો ઉગેલાં હતાં. રંગબેરંગી પુષ્પો ખીલી રહ્યાં હતાં. જાતજાતનાં ફળો ઝાડ ઉપર ઝુલી રહ્યાં હતાં. પાણીનાં સ્વચ્છ ઝરણાં કલ કલ અવાજ કરતાં વહેતાં હતાં. આવા આનંદકારક મેદાનમાં ત્રણે જણાં આવી ઉભાં રહ્યાં. ભુખ લાગી હતી. સત્યવ્રત ફળ તોડી લાવ્યો, ત્રણે જણાંએ ફળ ખાઇ પાણી પી લીધું. અહિં સુધી આવતાં તેમને થાક લાગ્યો હતો. દ્વાર વિનાનો કિલ્લો ત્યાં આવેલો હતો. થોડીવાર સ્વસ્થ થઈ કુન્જે પૂછયું:–કિશોરી! હજી આપણે કેટલેક દૂર જવાનું છે?

"હવે આપણે વધારે દૂર જવાનું નથી, પણ આ સામે જણાતા કિલ્લાની અંદર જવાનું છે."

"શું સરોજકુમારને ત્યાં રાખવામાં આવ્યો છે?" કુન્જે પૂછયું.

"હા, હવે આપણી વાતને અટકાવો, અને અંદર જવાને તૈયાર થાઓ." કહી કિશોરી ઉભી થઇ. કુન્જ અને સત્યવ્રત મનમાં આશ્ચર્ય પામી તેની પાછળ જવા લાગ્યા. કુન્જે કિલ્લાની સમિપ આવી જોયું તો તેને અંદર જવાનું દ્વાર જણાયું નહિ, અંદર શી રીતે જવાશે એમ તેના મનમાં વિચાર થયો. એટલામાં તો કિશોરીએ આગળ વધી કોટની એક અમુક જગામાં જોરથી લાત મારી. પગના પ્રહારથી તેની નીચેની જમીન હાલવા લાગી. ધરતીકંપ થયો કે શું સમજીને સત્યવ્રત આઘો ખસી જોવા લાગ્યો. જોતજોતામાં તો તે હાલતી જમીનમાં એક હાથ ઉંડો ખાડો પડયો. ખાડામાં એક ઝીણી દોરીનો

છેડો પડેલો હતો. કિશોરીએ તે દોરીના છેડાને પકડી ખેંચ્યો, કે તરત વળી પાછો એક અવાજ થયો; અને તેની સાથે કોટની ઉપર ગોઠવેલો એક બનાવટી મોર ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગ્યો. આમાં વિશેષ ખુબી તો એ હતી કે, આટલા મોટા ભયંકર અવાજ થતા હતા, પણ તે અવાજ ત્યાંના ત્યાંજ સમાતા હતા. કોટની અંદર રહેતા માણસો અવાજ સાંભળી શકતા નહિ. કિશોરી ગોળ ફરતા મોરના તરફ ઘણી વાર સુધી જોઇ રહી. છેવટે ઘણી વારે તે મોરના મુખમાંથી એક ઝીણી ખીલી નીકળી પડી. મોર ફરતો બંધ થયો. કિશોરીએ તે ખીલીને કોટના એક ઝીણા છીદ્રમાં ઘાલી, અને તેને જોરથી દબાવતાંજ કડડડ અવાજ કરતાં પત્થરનાં ગુપ્ત દ્વાર ખુલ્લાં થઈ ગયાં. કુન્જ અને સત્યવ્રત આવો દેખાવ જોઇ સ્તબ્ધ બની ગયા. તેઓ કિશોરીની મનમાં પ્રશંસા કરતા તેની પાછળ જવા લાગ્યા. કિશોરી બન્નેને લઈ ગાઢી ઝાડીવાળા મેદાનમાં આવેલી સરોજની કોટડીની પાછલી બાજુએ આવી ઉભી. આ સરોજની કોટડી. કહી કિશોરી કુન્જના સામે જોઇ રહી.

કુન્જ તો હજી મનમાં કિશોરીનાં વખાણ કરતો હતો. તે મનમાં બોલતો હતો કે—કિશોરી ધન્ય છે તને, તું એક બહાદુર બાળા છે. તારા વિના અમે આવા ભયંકર ભાગમાં શી રીતે આવવા શક્તિવાન થાત. કિશોરી ! કિશોરી ! આજે અમારી ઉપર તારો અત્યંત ઉપકાર થયો છે, ઉપકારના બદલામાં તારા પ્રત્યેનો પ્રેમ હૃદયમાં બમણો વધ્યો છે. આમ બોલતો કુન્જ સરોજની પાસે જવાને તૈયાર થયો, પણ એટલામાં તેમને કોઇકના આવવાનો ભાસ થયો. કિશોરી બન્ને જણાંને ત્યાંજ ઉભા રહેવાની ઇસારત કરી થોડેક આગળ જઇ

જોવા લાગી, તો તેણે કૃષ્ણલાલને ત્યાં આવતો જોયો. હવે આવી બન્યું. કહી કિશોરી ગભરાયેલા ચહેરે કુન્જની પાસે આવી ધીમેથી બોલી ઉઠી—કુન્જવિહારી ! હવે બચવું મુશ્કેલ છે. પાપી આ તરફ આવતો હોય એમ જણાય છે. હવે શું કરીશું ? "કિશોરી ગભરા નહિ, થનાર હશે તે થશે." કુન્જે શાન્તિ આપી. "ભાઇ ! આપણે આ ઝાડપર ચઢી જઇશું ? કારણ કે આ ઝાડ ઘટાવાળું છે. ઉપર ચઢી જવાથી આપણને કોઇ જોઇ શકશે નહિ." સત્યવ્રતે સલાહ આપી.

"હા, તમારૂં કહેવું ખરૂં છે. ચાલો આપણે ઉપર ચઢી જઇએ અને પછી પાપીના ગયા પછી આપણા કામનો આરંભ કરીએ." કહી પ્રથમ કિશોરીને ઉપર ચઢાવી બન્ને જણા ઝાડ ઉપર ચઢી ગયા. વૃક્ષ ઘનઘોર ઘટાવાળું હતું. ત્રણે જણાં તે ઝાડપર છૂપાઇ કૃષ્ણલાલ હવે શું કરે છે, તે ધ્યાનપૂર્વક જોઇ રહ્યાં.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

"વીરની ધૈર્યતા અને કૃષ્ણલાલની કુટિલતા."

પગના પ્રહારથી પૃથ્વીને કંપાવતો કૃષ્ણલાલ સરોજની કોટડી પાસે આવ્યો. કોટડીનું તાળું ખોલી જોતાં તેને જણાયું કે સરોજ ઉંઘે છે, તેને ઉંઘતો જોઇ કૃષ્ણલાલે બૂમ મારી—સરોજ ! ઉઠ જાગૃત થા.

સરોજ ઝબકી ઉઠયો, અને આંખ્યો ચોળતો કૃષ્ણલાલની સામે જોઈ રહ્યો. તેને પોતાની તરફ જોઇ રહેલો જોઇ

કૃષ્ણુલાલે હસીને પૂછ્યું–કેમ ? કેદખાનાની કોટડીમાં ઉંઘ સારી આવે છેને ?

" જેના હૃદયમાં હમેશાં શાન્તિનો નિવાસ છે, તે ગમે તે સ્થળે પણ સુખેથી નિંદ્રા લઇ શકે છે." સરોજે જવાબ આપ્યો.

" જ્યારે તું શાન્તિવાળો છે, ત્યારે તો આ કેદખાનામાં પણ તને આનંદ પડતો હશે ? " ફરીથી કૃષ્ણુલાલે પૂછ્યું.

" હા, જેનો પિતા ધર્મ છે, શાન્તિ અને ધૈર્યતા બ્હેનો છે, તેને કેદખાનું એક મોટા મહેલ સમાન છે. "

"સરોજ ! તારાં વચનો ફક્ત મનને શાન્તિ કરવાના વાસ્તેજ છે."

" નહિ, કૃષ્ણુલાલ ! હું સત્ય બોલું છું. તુંજ જો કે ચિંતાનો ત્યાગ કરવાથી અને દુઃખમાં શાન્તિ ધરવાથી મારા મહેલ કરતાં પણ મારૂં શરીર અહિં કેવું સારૂં થયું છે અને તારૂં શરીર ચિંતાએ કરીને કેવું સૂકાઈ ગયું છે ? "

' ગમે તેમ કહે, પણ તારા કરતાં હું વધારે બળવાન અને સુખી છું. "

" તે અત્યારે કહી શકાય નહિ. કૃષ્ણુલાલ ! બળનો મુકાબલો કરવો હોય તો મને બંધન મુક્ત કરી મારી સાથે યુદ્ધનો ખેલ ખેલી જો, "

" સમય આવે મુકાબલો કરી જોઇશું. સરોજ ! કહે હવે કે તારી ઇચ્છા અહિંથી છુટવાની છે ? "

" બંધનમાં પડેલું પક્ષી હમેશાં પાંજરામાંથી છુટવાનીજ ઇચ્છા

રાખે છે, કૃષ્ણલાલ ! જો તારામાં દયા ઉત્પન્ન થઈ હોય તો મને અને સરલાને મુક્ત કર.'

" સરલાનો વિચાર પછી થશે, તું તારૂં તો સંભાળ ? "

" નહિ, પ્રથમ સરલા અને પછી હું. તેના સિવાય હું છુટવાને નથી મ્હાતો. "

" સરોજ ! સરલાને હું ચાહું છું. "

" તેથીજ હું તને ધિક્કારૂં છું ? "

" શા માટે ? સરલા હજી કુમારિકા છે, તું તેના પ્રેમને મનમાંથી કાઢી નાખ અને સરલાને મારી સાથે પરણવાની શીખામણ આપ. "

" ચૂપ ! શું તને પરણવા માટે હું સરલાને સમજાવું ? શું સરલાના જીવનને તારી સાથે જોડી તેની જીંદગી બગાડી હું સુખ ભોગવું ! ના, ના, બ્રહ્માંડ મારી પર ટૂટી પડે તોય શું ? "

" સરોજ ! સમજ, જો એમ કરીશ તો સુખી થઇશ, નહિતો કમ્હોતે માર્યો જઈશ. "

" મ્હોતની મને દરકાર નથી. કિરતારના સિવાય સરોજના એક વાળને પણ ઇજા કરવાને કોઇ સમર્થ નથી. કૃષ્ણલાલ ! મરણનો ભય શા માટે બતાવે છે ? કાળ તો વીરપુત્રોનો વફાદાર દોસ્ત છે એ તું જાણે છે ?'

" હા, જાણું છું, અને તેથીજ કહું છું કે એ દોસ્તની તારે જરૂર નથી. "

" કૃષ્ણલાલ ! તું ભૂલે છે. મરણ મિત્રની દરેકને જરૂર છે. તે

મિત્ર દયાળુ છે. માણસ તેને ધિક્કારે છે છતાં તે ધિક્કારની દરકાર કર્યા વિના આખરે સ્હાય થાય છે, અને તેના મિત્રને અક્ષય ધામમાં લઈ જાય છે."

"સરોજ! તારી મૂર્ખાઇ પર મને હસવું આવે છે!"

"મને પણ તારાં નીચ કર્મો જોઇ તારે માટે રડવું આવે છે."

"કારણ?"

"કારણ એજ કે તારાં નીચાં કર્મોથી આખરે તારી ઘણીજ ખરાબ દશા થવાની. તારી જીંદગી ભયંકર રીતે નષ્ટ થવાની. કૃષ્ણ-લાલ! તું અત્યારે જે બળનો ગર્વ રાખે છે, તે તારો ગર્વ કાળના ચક્કરમાં ફસાતાં જતો રહેશે, અને તારા અત્યાચારથી યમરાજનો ભયંકર ક્રોધ તારી પર ઉતરશે. હા, કૃષ્ણલાલ! તે સમયે તું ખરેખર પસ્તાઇશ અને દુઃખ સહન નહિ કરી શકવાથી ચોધાર આંસુએ રડીશ."

"ઠીક છે, તે વખતે જોઇ લેવાશે. બોલ હવે જવાબ દે કે અહિં રહી મરવું છે કે મારૂં કહેવું માની છુટવું છે?"

"તારૂં કહેવું માનવા કરતાં હું અહિં રહી મરવાનું ઘણુંજ પસંદ કરૂં છું."

"સરોજ! હું જ્યાં સુધી તારી સાથે નરમાશથી બોલું છું ત્યાં સુધી હું તને દયાળુ જણાતો હોઇશ. પણ ઓ નાદાન છોકરા! હજી ત્હેં મારો ભયંકર ક્રોધ નિહાળ્યો નથી; મારૂં કહેવું માન્ય કર નહી તો મારા ક્રોધથી તું બચવાનો નથી."

"મ્હેં તને પ્રથમજ જણાવ્યું કે હું જીવવા નથી ઇચ્છતો છતાં વારેવાર શા માટે પૂછે છે?"

"એમ તો થજે હવે તૈયાર, અને સમજજે કે કોઇ નથી તને બચાવનાર."

"કૃપાળુ કિરતાર મારૂં રક્ષણ કરવાને તૈયાર છે."

"સરોજ! જે સરલાને તું ચાહે છે, એજ સરલાનો હું તારી સમક્ષ ઘાત કરવા ધારૂં છું. તે તું જોજે ને જોતો જોતો તું પણ મરજે."

"દુષ્ટાત્મા! સરલાનો વધ હું આનંદથી જોઇશ. પાપીના પાપાવાસમાંથી છૂટી જતી અબળા હવે ચિરકાળના સુખમાં જશે એમ સમજીને હું ખુશી થઇશ."

"તે અત્યારે કહેવાય છે. જોઉં છું કે તેના મરણનું કલ્પાંત તારાથી શી રીતે જોવાય છે?"

"જોવાય છે કે નહિ એ મારે સમજવાનું છે, પણ યાદ રાખજે કે તારે તો સદાય રોવાનું છે. દુનિયામાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રેત! જા, જા, તારાથી થાય એ કરી લે. તારા નરકાગારમાં પડેલાં અમે તારો અત્યાચાર સહન કરવાને તૈયાર છીએ. નરાધમ! એક દિવસ એવો પણ આવશે કે તારૂં અકાળે મરણ થશે, એ સમયે તને ભયંકર વેદના થશે. યમરાજના દૂતો તને સદા કાળને માટે નર્કકુંડમાં ઘસડી જશે. જા, નરપિશાચ! હવે અહિંથી ચાલ્યો જા. તારી અપવિત્ર છાયાથી હું અપવિત્ર થાઉં છું." કહી સરોજે એક તિરસ્કારની દ્રષ્ટિ ફેંકી મુખ ફેરવી લીધું.

કૃષ્ણલાલ કોટડી બંધ કરી ત્યાંથી ચાલતો થયો, અને કોટડીની બીજી બાજુની ઝાડીમાં વિચાર કરતો ફરવા લાગ્યો. સરોજ પાપીના ગયા પછી કોટડીમાં માથું નીચું રાખી હૃદયનો ભાર ઓછો કરવા

લાગ્યો. સરલાને માટે પ્રભુને વિનવતો સરોજ ઘણી વાર સુધી બેસી રહ્યો.

કૃષ્ણલાલ દૂર ગયો હશે ધારીને ઝાડ પર છુપાઈ બેઠેલાં કુન્જ-કિશોરી અને સત્યવ્રત નીચે ઉતર્યા. કુન્જ મનમાં સરોજની દઢતાના વખાણ કરતો તેની કોટડી તરફ જવા તૈયાર થયો, કે તરત કિશોરીએ કહ્યું:–કુન્જવિહારી ! ઉભા રહો, હું કહું એમ કરો. જાણે કે આ સત્યવ્રત ભાઈ આપણે ખુલ્લા કરેલા દ્વાર પાસે ઉભા રહે અને હું પેલી ઝાડીમાં જઇ પાપીનો માર્ગ રોકું છું. એટલામાં તમે જેમ બને એમ જલ્દીથી સરોજને છૂટા કરી દયો. તેમને મૂક્ત કરી એક સંજ્ઞાદર્શક ધીમો અવાજ કરજો કે જેથી હું ત્યાંથી અહિં આવીશ. બાદ આપણે આવેલા રસ્તે થઇને નિર્વિઘ્ને બહાર નીકળી જઈશું.

કિશોરીની સૂચનાનુસાર સત્યવ્રત ખુલ્લા દરવાજાની પાસે એક સ્થળે છૂપાઇ ઉભો. કિશોરી ઝાડી તરફ ચાલી ગઇ. કુન્જ ઝડપથી પગ ઉપાડતો સરોજની કોટડી તરફ ચાલ્યો. કોટડીએ વાસેલું તાળું કુન્જે યુક્તિથી ઉઘાડી નાંખ્યું. સરોજ નીચી નજરે બેઠો હતો. તેણે કુન્જને જોયો નહિ. એટલામાં કુન્જે ધીમેથી કહ્યું:–સરોજકુમાર !

" કોણ ! ? સરોજે ચમકી ઉભા થઇ પૂછયું.

" ભાઇ ! ઉઠો ઉભા થાઓ. સમય નથી, આપણે જલ્દીથી નાસવું જોઇએ. કહી કુન્જે સરોજનું બંધન છોડી નાખ્યું. મરતા માણસમાં પ્રાણ આવે એ પ્રમાણે સરોજ બંધનમૂક્ત થતાં ઉભો થયો, ને દયાર્દ્ર મુખે પૂછવા લાગ્યો:-ભાઇ ! તમે કોણ છો ? હું તમને ઓળખી શકતો નથી."

" તે બહાર નીકળી તમે જાણશો. અત્યારે કહેવા જેટલો સમય નથી, ચાલો ત્વરા કરો."

" ભાઇ ! થોડીકવાર સબુર કરો. અહિં પાસેની કોટડીમાંજ એક નિર્દોષ બાળા પૂરાયેલી છે તેનો ઉદ્ધાર કરીએ. "

" ચાલો, જલ્દી ત્યાં ચાલો અને તે કોટડી બતાવો. " કહી કુન્જ સરોજને લઈ સરલાની કોટડી તરફ ચાલવા લાગ્યો.

પેલી તરફ કિશોરી ઝાડીમાં ફરતી હતી તેજ સ્થળે પાપી કૃષ્ણુલાલ બેઠો હતો. ઘનઘોર ઘાડી ઝાડીના અંધકારમાં કિશોરી તેને જોઇ શકી નહિ. કૃષ્ણુલાલે તેને જોઇ. તે ચમકયો અને એકદમ ઉભો થઈ વાઘ જેમ બકરાની પર તરાપ મારે તેમ કૃષ્ણુલાલે છલંગ મારી કિશોરીને પકડી. કિશોરી ભયભિત થઇ ગઈ. તેના મુખમાંથી કારમી ચીસ નીકળી ગઇ.

સરલાને છોડાવવા જતા સરોજ અને કુન્જના કાને કિશોરીની ચીસ સંભળાઈ. કુન્જ આગળ નહિ વધતાં ત્યાંજ અટકયો ને નક્કી કિશોરીની ઉપર આફતનું વાદળ તૂટયું છે એમ સમજી કુન્જ લાંબી નજરે જોવા લાગ્યો, તો કૃષ્ણુલાલને કિશોરીનો હાથ પકડી ઉભેલો જોયો. હા, રામ, ગરીબ બાળા પાછી સપડાઈ ગઈ ! પ્રભુ તેનું રક્ષણ કરજો. તેનું રક્ષણ કરવા જાઉં છું, તો સરોજ સાથે હું પણ સંકટમાં સપડાઉં છું. પ્રભુ ! કિશોરીને બચાવજે. કહી કુન્જ સરોજને કહેવા લાગ્યો:—ભાઇ ! હવે આપણાથી સરલાને મૂક્ત કરી શકાશે નહિ.

" કારણુ ? "

" તમે આ કારમી ચીસ સાંભળી ? "

" હા, તે ચીસ કોણે નાખી હશે ? "

" કુમાર ! તે એક દયાળુ દિલની બાળા છે. તેનીજ કૃપાથી

અમે અહીં આવી તમને છોડાવવાના પ્રયત્નમાં ફાવ્યા છીએ. હા, તે બાળા પાપીના પંજામાં ફરીથી સપડાઈ ગઇ છે. "

" તેનું નામ ? "

" કિશોરી. "

" અરે ! તેને તો હું ઓળખું છું ! ભાઈ ! આપણી પાસે કંઈ હથીયાર પણ નથી કે જેથી તેનું રક્ષણ કરીએ. "

" તેનું રક્ષણ ભગવાન કરશે. આપણે હવે ચાલો અહીંથી બહાર નીકળી જઇએ. વધારે વાર થશે તો આપણી ઉપર પણ સંકટ આવશે. આપણે નિર્વિઘ્ને બહાર નીકળી જઇશું તો ફરીથી સરલા અને કિશોરીને છોડાવવાની યુક્તિ કરીશું. માટે ચાલો. કહી કુન્જ સરોજને લઇ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. થોડીવારમાં બન્ને જણા ખુલ્લા દ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં સત્યવ્રત ઉભો હતો. કિશોરી ફસાઇ ગઇ છે, કહી કુન્જે તેને ચાલવાની ઇસારત કરી. ત્રણે જણા ઘણીજ ત્વરાથી દોડવા લાગ્યા અને આવ્યા હતા તે રસ્તે થઇને નિર્વિઘ્ને બહાર નીકળી ગયા.

પેલી તરફ કૃષ્ણલાલ કિશોરીને જોતાંજ ક્રોધથી કંપવા લાગ્યો. તેણે ભયંકર બુમ મારી બીજા માણસોને બોલાવી કહ્યું:—મારા વફાદારો ! જાઓ, તપાસ કરો, આજે અહિં ભયંકર કાવત્રુ રચાયું છે. જાઓ, જુઓ કે અહિં કેટલા દુશ્મનો ભરાયા છે. સિપાહીઓ ચાલ્યા. ગયા. તે પછી કૃષ્ણલાલે ભયાનક બુમ મારી પૂછ્યું:—પાપીણી ! શું હજી તું જીવતી છે ? બોલ ! મારો સરદાર જ્ઞાનચંદ્ર ક્યાં છે ?

" જ્ઞાનચંદ્ર પ્રભુના ધામમાં તેના કર્મોનો જવાબ આપવા ગયો

હશે." કિશોરીએ નિર્ભયતાથી કહ્યું.

"કિશોરી! હું તને આવી નહોતો ધારતો. ખરેખર તું અબળાના રૂપમાં એક ઝેરી નાગણ છે."

"અને તું પણ એક માણસના રૂપમાં અવતરેલો પિશાચ છે."

"તું ઝનુની છે."

"તું ભયંકર ખૂની છે."

"ચાલ જવાબ દે કે તું અહિં ક્યાંથી આવી છે?"

"પ્રભુના દરબારમાંથી આવી છું. તારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત આપવા આવી છું."

"શું તું મારૂં ખૂન કરવા આવી છે?"

"હા."

"અભાગણી! મારૂં ખૂન કરતાં પહેલાં તું આજે લોહીમાં રંગાવા તૈયાર થા અને......હજી કૃષ્ણલાલ પૂરૂં બોલી રહ્યો નથી, એટલામાં તો તપાસ અર્થે ગયેલા સિપાહીઓ ત્યાં દોડી આવ્યા અને ભયભીત થઇ કહેવા લાગ્યાઃ—નામદાર! ભયંકર પ્રપંચ રચાયો છે. કિલ્લાનું ગુપ્ત દ્વાર ઉઘાડું છે.

"પછી, બોલો જલદી બોલો."

"તેમાં થઇ સરોજને લઈ કોઇ નાશી ગયું હોય એમ જણાય છે."

"શું સરોજ નાશી ગયો."

"હા, તેની કોટડીનાં બારણાં ઉઘાડાં છે, અને નાશી જનારાઓનાં પગલાં બહાર પડેલાં છે."

"ઓહ્ ! થઈ ચૂક્યું, કિનારે આણેલું વ્હાણુ ડુબી ગયું. અરે! તમારામાંથી એક જણુ અહિં આવો અને ભયાનક પ્રપંચ કરનારી આ અભાગણીને પૂરતા બંદોબસ્તથી હાલ કોટડીમાં પૂરી દ્યો. તમે સાવધ રહેજો; કે તે છટકી જાય નહિ. કહી કૃષ્ણુલાલ બાકીના સિપાહીઓને લઈ ખંડેર તરફ ચાલ્યો.

સિપાહીએ કિશોરીને દોરડાથી બાંધી કોટડીમાં પૂરી દીધી. તપાસ કરવા ગએલા કૃષ્ણુલાલને આખરે નિરાશ વદને પાછા આવવું પડયું. કિલ્લો ખુલ્લો જણાયો કારણ કે મોરના મુખમાંથી નીકળેલી ખીલી હજી કિશોરીની પાસેજ હતી. ઘણીજ ધમપછાડ કરી કૃષ્ણુલાલ થોડાક સિપાહીઓને લઇ એક બીજા ટુંકા રસ્તે થઇને સરોજની શોધમાં નીકળી પડયો.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

"કિશોરીની કપટજાળ."

સૃષ્ટિ કર્તાનો નિયમ છે કે જ્યારે માણુસ દુઃખથી અત્યંત અકળાય છે, ત્યારે પ્રભુ તેને ગયબી મદદ કરે છે. એ પ્રમાણે બ્રહ્મકન્યા કિશોરીને દુઃખ પડવામાં કંઈ બાકી રહ્યું નથી. પાપીના પંજામાં તે ફરીથી સપડાઇ કોટડીમાં પૂરાઇ છે. કૃષ્ણુલાલના ગયા પછી કિશોરી ઘણીવાર સુધી વિચારમાં બેસી રહી.

આખરે કંઈક વિચાર ગોઠવી તેણે હાથે બાંધેલું દોરડું દાંતથી છોડવા માંડયું. કુદરત કર્તાની કૃપાથી ગભરાટના સમયે દોરડું પોચું બંધાયું હતું, તેથી તેને છોડતાં મહેનત પડી નહિ. દોરડું છૂટી ગયું. હાથનું બંધન નીચે પડયું. તે ઉભી થઈ, ને ધુંટણીએ પડી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગી. પ્રાર્થનાને અંતે પ્રભુની સ્હાય માગી, મનમાં હિમ્મત રાખી, કોટડીનું બારણું ઉઘાડી તે બહાર નીકળી. કોટડીની પાસે એક સિપાહી પહેરો ભરતો હતો, તેની નજર આ સમયે બીજી બાજુએ હતી. કિશોરી ધીમે પગલે તેની પીઠ પાછળ આવી બોલી:–મહોબત-સંગ ? મહોબતસંગ ચમકયો, અને કિશોરીની સામે જોઇ બોલી ઉઠયો:–કોણ કિશોરી ! કોટડીમાંથી છૂટી આવી ?

"હા, વારૂ હવે તમે મને પાછી કોટડીમાં પૂરી દેશો કે ?" કહી કિશોરીએ તેના સામે એવી રીતે જોયું કે તે સિપાહી સ્તબ્ધ બની ગયો, તે એક શબ્દ પણ બોલી શકયો નહિ. તરત કિશોરી તેની નજીક ગઈ, અને આંખનું કાટીલ કટાક્ષ ફેંકી તેના શરીરે નાજુક હાથનો સ્પર્શ કરી બોલી:–બોલોને મેહોબતસંગ ! કેમ બોલતા નથી ? જ્યારે હું તમારા લાભને માટે અહિં આવી છું ત્યારે તમે મુંગા મરી જાઓ એ ઠીક નહિ.

"શું તમે મારા લાભમાં રાજી છો ?" મહોબતે ઉંચે જોઈ પૂછ્યું.

"હા."

"તે લાભ શું છે ?

"તે કહેતાં પહેલાં મને જણાવો કે તમારો સરદાર કૃષ્ણુલાલ હાલ ક્યાં છે ?"

"તે હમણાજ નાશી ગયેલાઓની શોધમાંથી થાકી કંટાળીને પાછો આવ્યો છે. હાલ તે નિદ્રામાં છે. કલાક પછી તે અહિં આવવાનો છે અને આજે રાયમલનો નાશ કરવાનો છે."

"ત્યારે તમે મારી એક વાતને કબુલ કરશો ?"

"તમારા જેવી સુંદરીની વાત કયો અભાગીયો કબુલ નહિ કરે."

"જુઓ ત્યારે સાંભળો, જ્યારથી હું અહિં આવી છું ત્યારથી હું તમારૂં રૂપ જોઇ તમારી ઉપર મોહિત થઇ ગઇ છું."

"હેં ! શું તમે મારી ઉપર મોહિત થયાં છો ?" સિપાઈભાઈ આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠયા.

"હા, તમારા સમ; હું તમને કેટલાએ દિવસથી મનમાં યાદ કરતી ઝુરૂં છું. આજે લાગ મળતાં નીકળી આવી છું ને ઘણા દિવસની વાત આજેજ જણાવું છું. કહો મહોબતસંગ ! હવે તમે મને ચાહશો કે નહિ ?"

"અરે એ શું બોલ્યાં ? હું તો ક્યારનોએ તમારા વિષે વિચાર કરતો હતો, પણ કહેતાં શરમાતો હતો. અહા, આજે મારૂં ભાગ્ય ફરી ગયું. રૂપવંતી રસીલી કિશોરી મળવાથી મારૂં જીવવું હવે સોનાનું થયું." કહી મહોબતસંગ હસવા લાગ્યો.

"ત્યારે હવે શું વિચાર છે ?"

"મારી વ્હાલીનો વિચાર એજ મારો વિચાર. પણ મારી એક ઇચ્છા પૂરી કર ?"

"શું ઇચ્છા છે ?"

"તારા ગુલાબી ગાલનું ચુંબન કરવાની."

" અત્યારે ? "

" હા, કારણ કે હવે તારા ચુંબન વિના આ હોઠ સુકાય છે." કહી મહોબ્બત કિશોરીની નજીક જવા લાગ્યો. તેને હાથથી દૂર રાખતાં કિશોરીએ હસીને કહ્યું:—અરે જાઓરે મારા સરદાર ! આટલી વારમાં જ્યારે આવા ગાંડા જેવા બની જાઓ છો, ત્યારે આગળ ઉપર તો શું એ થશે !

" રસીલી ! જો ઉન્હાળાના સખ્ત તાપમાં નિર્મળ શીતળ સરોવર નજરે પડે, તો તરત ન્હાવાનું મન થાય છે; તેમ આજે મારી રસીલી છબીલી કિશોરીએ મારી પર દયા કરી છે, તો હું તેનો લાભ લેતાં કેમ વાર કરૂં ? "

" સરોવર તો થોડીવારને માટે છે, પણ હું તો સદાયને માટે છું. "

" વ્હાલી ! ખરેખર તું અક્કલવાળી છે, ને હું મૂર્ખ છું. લે હવે જ્યારે ચુંબનનું ના કહે છે, ત્યારે તારા શરીર સાથે મને ભેટવા દે. પ્યારી ! આજે તો મને એવો ઉમળકો આવ્યો છે કે તને મારી છાતી સાથે ખુબ દબાવું. લે, આવી જા હવે મારો જીવ તલપાપડ થઇ રહ્યો છે." કહી મહોબ્બતસંગ તેને ભેટવા દોડ્યો, કે તરત કિશોરીએ તેને રોકી તેના ગાલે આંગળીનો સ્પર્શ કરી કહ્યું:—મારા બહાદુર સરદાર ! આટલા બધા અધીરા શાને થાઓ છો ? શું આપણે જેવાં તેવાં છીએ કે જેથી આવી રીતે વર્તીએ ? માટે શાન્ત થઇ હવે હું કહું એમ કરો અને પછી ભાવથી ભેટો.

" કહો, પ્યારી શું કહો છો ? આજે તું કહેતો આ આભલાને

પણ હેઠે લાવું, અને તું કહેતો તને ઉંચકીને અહિંથી નાશી જાઉં ?"

"આપણે નાશી તો જવાનું છેજ, પણ જતાં પહેલાં આપણે આનંદ કરીને અહિંથી જઇએ તો સારૂં. કેમ ખરૂં ને ! "

"હા, સત્તરવાર તારૂં કહેવું ખરૂં."

"ચાલો ત્યારે હવે આપણે આનંદ ભોગવવાની તૈયારી કરીયે."

"બોલો, બોલો, મારી મીઠડી મેનાં બોલો કે આ સેવકને શું હુકમ છે ?"

"કહેવાનું એટલું કે, જ્યારે આપણે આનંદમાં રોકાયાં હોઇએ ત્યારે કદાપિ કોઈ દુશ્મન આવી ચઢે, તેને માટે આપણે ચેતીને બેઠાં હોઇએ તો સારૂં. માટે આ તમારી પાસે જે પાંચ બ્હારની પિસ્તોલ છે તે ભરીને મને આપો; અને તમારી કમ્મરની તલવાર તમારી પાસે રાખો."

"રસીલી ! તારી અગમચેતી ખરી છે. રખેને મારો બેટો કોઈ આવી ચઢે, અને આપણા આનંદમાં ભંગ પાડે. માટે તારા કહેવા પરમાણે કરવા દે." કહી તે મૂર્ખના શિરોમણિએ પિસ્તોલમાં કારતુસો ભરી કિશોરીને સ્વાધિન કરી. કિશોરીએ તે ભરેલી પિસ્તોલ તેની પાસે નીચે મૂકી. મહોબતસંગે પણ કમ્મરેથી તલવાર છોડી ખુલ્લી કરી કિશોરીની પાસે મૂકતાં પૂછયું, "કહો પ્યારી હવે ?"

"હવે પહેલાં કરો કસુંબા પાણી કે જેથી આંખમાં અમલ આવે તો ઓર રંગ જામે."

"હાજી, લે આ અફીણની દાબડી. તેમાંથી જોઇએ એટલો અમલ બનાવ." કહી મહોબતસંગે અફીણની ડબ્બી કિશોરીને આપી; અને ત્યાંથી ઉભો થઈ તેની કોટડીમાંથી બે પ્યાલીઓ લેવા ગયો.

તે અરસામાં કિશોરીએ પાસે ઉગેલા એક ઝેરી ઝાડનાં પાંદડાં લઈ આવી તેનો રસ અફીણના રસની સાથે મેળવી દીધો. કિશોરી ઘણા દિવસ ત્યાં રહેલી હોવાથી ત્યાં ઉગેલાં ઝાડના ગુણ દોષ જાણતી હતી. તેણે કસુંબો તૈયાર કર્યો. એટલામાં મહોબતસંગ બે નાની પ્યાલીઓ, ને થોડોક મેવો લઇ આવ્યો. આજે મહોબતસંગના આનંદનો પાર નહોતો. મદનનો નિસો તેની રગે રગમાં વ્યાપી રહ્યો હતો. કિશોરીએ કસુંબો તૈયાર કર્યો, અને પ્યાલીમાં ભરી મહોબતને આપતાં કહ્યું:–લ્યો, આ પી જાઓ."

"નહિ, હું મારે હાથે કદીનહિ પીઉં, તું તારા હાથે મને પા."

"લ્યો, હવે પી જાઓ." કહી કિશોરીએ તેને પોતાના હાથે ઝેરી કસુંબો પીવરાવી દીધો.

"લે હવે હું તને પાઉં." કહી મહોબતે બીજી પ્યાલી ઉઠાવી તેને પીવાને કહ્યું.

"મારે માટે હજી છે, માટે આ તમે પી જાઓ." કહી કિશોરીએ પરાણે તેને બીજી પ્યાલી પણ પીવરાવી દીધી. તે પછી કિશોરીએ તેને દેખાડવાને માટે પ્યાલીમાં પાણી ભરી પૂછ્યું:–હવે હું પીઉં કે?

"હા, દિલદાર! ખુશીથી પી જા." અમલના તાનમાં મહોબતે કહ્યું. "કિશોરી પાણી પી ગઇ. બાદ બન્ને જણાં મેવો ખાવા લાગ્યાં. ખાતાં ખાતાં મહોબતસંગ અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરવા લાગ્યો. થાય છે, શું ઉતાવળ છે. કહી કિશોરી સમય ગુમાવવા લાગી. ધીમે ધીમે કસુંબાની કેફમાં ઝેરી વનસ્પતિનું ઝેર મહોબતસંગને ચઢવા લાગ્યું. આખરે કેફથી અને મદનના જોરથી મહોબત ઉભો થયો, અને લથ-

ડાતી જીભે પ–પ—પીયારી, વ–વ—વહાલી, એમ બોલતો કિશોરીને ભેટવા દોડયો. કિશોરી ઉભી થઇ ગઇ. તેનો શાન્ત ચ્હેરો એકાએક બદલાઇ ગયો. તે વિક્રાળ વાઘણની માફક બની દોડી આવતા મહોબતની છાતીમાં જોરથી લાત મારી બોલી ઉઠી:-વિષયાંધ ! પ્યારી તારી મા, મારાથી દૂર રહે.

" હેં ! ર–ર–ર–સી–લી આમ કેમ ? " કહેતો ચક્કર આવવાથી મહોબત નીચે પડી ગયો. તેની જીભ તોતડાવા લાગી. કંઠે કાંટા પડવા લાગ્યા, આંખો થરડાવા લાગી: નાડીયો તૂટવા લાગી, છતાં પાપી મહોબતસંગ કિશોરીની સામે જોઇ બળાત્કારે બોલ્યો:—ક–ક–કિશોરી ! ત–ત–તેં મ–મ–ને દ–દગો દીધો........છ–છે પ્ર–પ્ર–ભુ ત...તા...રૂ......સ...સા...આ...રૂં....ન.........ન.........હિ... કે...ક...રે......

" બસ હવે ચૂપ થા. પ્રભુ મારૂં સારૂં કરે છે કે તારૂં તે તું તેના દરબારમાં જઇને જોજે. મહોબત ! પર સ્ત્રી પર કુદૃષ્ટિ કરનારની શું દશા થાય છે, તે આજના દૃષ્ટાંતથી સમજજે. તું હવે જીવવાનો નથી, કારણ કે મેં તને કસુંબામાં વિષ વૃક્ષનાં પાંદડાંના રસ પીવરાવ્યો છે. હમણાં તારો જીવ ચાલ્યો જશે. માટે મરતી વખતે પ્રભુનું નામ લેવું હોય તો લઇ લે. "

" હ...હ...હેં ! શ...શું...તેં...મ...મને...ઝ...ઝે...ર...ન ર...સ......પા...આ...આયો છે ?.........હા ..કિ...કિ...શ..." થઇ ચૂકયું. મહોબતસંગ વધારે બોલી શકયો નહિ. તેનું ગળું રૂંધાઈ ગયું. મ્હોઢે ફીણ આવ્યું. તેના શરીરમાં રહેલો આત્મા જોતજોતામાં નીકળી ગયો, જડવત્ દેહ જમીન પર પડી રહ્યો.

ત્યાર પછી કિશોરીએ તેના મૃત દેહને નજીકમાં આવેલા એક ખાડામાં ગબડાવી દીધો અને તેની તલવાર કમ્મરે બાંધી ભરેલી પિસ્તોલ હાથમાં પકડી કિશોરી માથે ઓઢેલી ઓઢણીને કમ્મરે વીંટી ત્યાંથી જવા લાગી. થોડેક દૂર જતાં તેના કાને કંઈક ગરબડ સંભળાઈ. આ શાની ગરબડ હશે ? કિશોરીનું મન બોલી ઉઠયું. કિશોરી થતા અવાજની તરફ જવા લાગી અને એક મોટા ઓરડાની નજીક આવી ઉભી રહી. તે મોટા ઓરડાનાં દ્વાર બંધ હતાં અને તેની અંદર ગરબડ થતી હતી. તે ઓરડાનાં બંધ બારણાંના એક કાણામાંથી કિશોરી અંદર જોવા લાગી. તેણે અંદર ભયંકર દેખાવ જોયો. તે દેખાવ એ હતો કે અંદરના ભાગમાં કૃષ્ણલાલ ઉભો હતો અને તેની સામે બે હત્યાકારીઓની વચમાં રાયમલ ઉભો રહ્યો હતો. સરલા રાયમલની કોટે વળગી રડતી હતી. તેનીજ એ ગરબડ હતી.

" હાય ! રાયમલનું આવી બન્યું. " કિશોરીનું મન પુનઃ બોલી ઉઠયું. તેણે દરવાજાને ઠેલી જોયો. દરવાજો ખાલી વાસેલો હતો, કિશોરી આકાશ સામે હાથ જોડી મન સાથે બોલી:—" પ્રભો ! પ્રભો ! મારી મદદે આવો. આજે અહિં ભયંકર પાપ કર્મની તૈયારી થઈ ચૂકી છે વિના કારણે મૃત્યુના મુખમાં જતાં નિર્દોષ જનોને બચાવવા હું ઇચ્છું છું, અને આપ દયાળુની મદદ માગું છું. " કહી કિશોરી હાથમાં પિસ્તોલ પકડી અંદર જોવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

હત્યાકાંડ.

જે સમયે આ હત્યાકાંડનો આરંભ થતો હતો, તે સમયે રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. પાપીનું પાપકર્મ નહિ જોઇ શકાવાથી ચંદ્રદેવ ઉગ્યા નહોતા. ભિષણ અંધકારે અવનિને ઢાંકી દીધી હતી. ઓરડામાં સઘળે શાન્તિ છવાયેલી હતી. ફક્ત ભીતોમાં ભરાયેલી કસારીઓનો તીણો અવાજ સંભળાતો હતો.

ક્રૂર કૃષ્ણલાલ આ સમયે ઘણોજ વિકાળ જણાતો હતો. તેની આંખોમાંથી અગ્નિના તનખા ઝરતા હોય એમ દેખાતું હતું. તેની સામે બે સિપાહીઓ રાયમલને પકડીને ઉભા હતા. સરલા પિતાને ગળે વળગી કરૂણ કલ્પાંત કરી રહી હતી. દૂર ભયંકર દેખાવના હત્યાકારીયો ખુલ્લી તલવારે ઉભા હતા. આખરે છવાયેલી શાન્તિનો ભંગ કરી પાપીએ મોટા અવાજથી પૂછ્યું:—રાયમલ ! શું વાર છે ?

“ હું તૈયાર છું, ફક્ત તારીજ વારે વાર છે. ” કહી રાયમલ સરલાને દૂર કરતાં કહેવા લાગ્યો:—બેટા ! હવે આઘી જા. આ તારા પિતાને અનંત ધામમાં જવા દે. સરલા ! રડીશ નહિ હોં બાપુ ! હિંમત રાખ, થનાર વસ્તુ થયાજ કરે છે; માટે શાન્ત થા. તારાં આંસુ જોઇ મરણ સમયે મને અત્યંત દુઃખ થાય છે. વીરની પુત્રીને આવી રીતે રડવું યોગ્ય નથી. સરલા વિચાર કર કે તું કોણ છે ?

" પિતાજી ! વ્હાલા પિતાજી ! તમે તમારી સરલાને મૂકીને ક્યાં જાઓ છો ? મને સાથે લેતા જાઓ. હું આ સંસારમાં જીવવાને ખુશી નથી." આમ કહેતી સરલા રડી પડી. તેને માથે હાથ ફેરવતો રાયમલ બોલ્યોઃ—દિકરા ! બાપુ ! છાની રહે. મારી માયા હવે મનમાંથી કાઢી નાખ.

પિતા પુત્રીની વાતચિત સાંભળી વિઘ્નસંતોષી કૃષ્ણલાલ બોલી ઉઠયોઃ—રાયમલ ! હવે વધારે વાતો કરવાનો આ સમય નથી. પુત્રીની દયા આવતી હોય તો હજી પણ કહું છું કે મારૂં માન, હું તારી પર દયા કરીશ.

" હું તારી દયાની દરકાર રાખતો નથી." રાયમલે કહ્યું.

" મરણ નજીક આવ્યું છે છતાં મિથ્યાભિમાન તારી રગેરગમાં વ્યાપી રહ્યું છે !"

" પાપી ! મિથ્યાભિમાની હું નથી પણ તું છે, કે મને આવી રીતે મરણને શરણ કરે છે."

"બસ ચૂપ થા; અને જણાવ કે હવે તારી કંઈ ઇચ્છા છે?"

" દુઃખીની મશ્કરી કરનાર મૂર્ખ ! વારે વારે શું પૂછે છે ? મને ફક્ત તારા મૃત્યુનીજ ઇચ્છા છે ?"

" ગર્વિષ્ટ ! સીધો જવાબ દે કે તારે કંઇ કહેવું છે ?"

" નરાધમ ! કહેવામાં એટલુંજ કે તું માણસ નથી પણ એક ભયંકર ભુજંગ છે."

" ચૂપ ! જ્યારે ભયંકર ભુજંગનો દંશ થશે ત્યારેજ તને તારા પરાક્રમનું ભાન થશે."

" પરાક્રમની મિથ્યા બડાઈ કરનાર ! હું તને વિનંતિ કરીને કહું છું કે આ વનરાજને ફક્ત થોડીકજવાર છૂટો મૂક, અને પછી જોઇ લે કે હું તને કચરી નાખું છું કે નહિ ! "

હા, હા, હા. કૃષ્ણલાલ હસીને કહેવા લાગ્યો, હું ધારૂં છું કે મરણ પહેલાં માણસને ઉન્માદ વાયુ થાય છે. એવુંજ તને થયું છે. જો એમ ન હોય તો તું ક્યારનોએ મૃત્યુને જોઇ રડી ઉઠે.

" મરણને દેખી રડનારા બિકણ ને બાયલા હોય છે. મરણ તે એક આનંદનું કારણ છે. મરણથી આ જુનો દેહ તજવાનો છે અને નવો દેહ ધારણ કરી નુતન દેશમાં જવાનું છે. તે નવો દેશ આનંદનું ધામ છે, સદા સર્વદા ત્યાં પ્રભુ ભક્તનુંજ કામ છે. "

" રાયમલ ! શું આ વખતે તને લગારે શોક થતો નથી ? "

" ના, હું શામાટે શોકને સ્થાન આપું ? ! શોકમાં માત્ર એટલુંજ કે તારા જેવા કર્મચંડાળને હાથે મારૂં મૃત્યુ થાય છે, અને નિર્દોષ સરલાને એકલી મૂકી આ હતભાગ્ય ચાલ્યો જાય છે. બસ એટલોજ શોક આ હૃદયમાં થાય છે. હા, સરલા ! સરલા..." કહી રાયમલે નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

" રાયમલ ! મરણ સમયે સઘળી માયા મમતાને ત્યાગી દે. સરલાનું નામ કરતાં પ્રભુનું નામ લે. મૃત્યુ વખતે શામાટે સરલા સરલા કર્યા કરે છે ? "

" નીચ ! સરલા આ હૃદયનો આત્મા છે. સરલા આ નેત્રનો તારો અને મારા ભાગ્યનો સિતારો છે. સરલા રામ છે, સરલા નિષ્કામ પ્રભુ સ્વરૂપ છે, બસ તેના ધ્યાનથીજ મારો મોક્ષ છે. "

" સરલા ! તારા પિતાને ઉન્માદ વાયુ થયો છે. તું તેના

સબંધમાં કાંઇ કહેવા ચાહે છે ?" કૃષ્ણુલાલે સરલાને પૂછ્યું.

" કૃષ્ણુલાલ ! અમારીપર દયા કર, અને જો દયા ન કરી શકે તો મારા પિતાની પહેલાં મને આ દુનિયામાંથી વિદાય કરી દે. કૃષ્ણુલાલ ! હું તારા પગે પડીને કહું છું કે અમારી પર દયા કર. તું શા માટે અમારો પ્રાણ લેવા ઇચ્છે છે ? અમે તારૂં શું બગાડયું છે ? કહી સરલા પાપીના પગે પડી.

રાયમલથી એ દેખાવ જોઇ શકાયો નહિ. તરત તે સિપાહીના હાથમાંથી હાથ છોડાવી સરલાની નજીક ગયો અને તેને ઉભી કરી કહેવા લાગ્યો—સરલા ! સરલા ! આ શું કરે છે ? પાપીની દયા માગતાં પ્રભુની દયા માગ. આ પાપી તારી દયાનો તિરસ્કાર કરશે, અને પ્રભુ તારી દયાનો સ્વિકાર કરી તને યોગ્ય બદલો આપશે.

" સરલા ! નિર્ભયતાથી કહે કે તારી શું ઇચ્છા છે ?" પુનઃ કૃષ્ણુલાલે પૂછ્યું.

" મારા પિતાની પર દયા કર."

" તું કબુલ કર કે તું મને પરણીશ, તો આ સમયેજ તારા પિતાને છૂટા કરી પૂર્ણ સુખી કરીશ."

" ચૂપ થા, નાદાન ! બોલતાં શરમાતો નથી શયતાન !" કહી રાયમલ વિકાળ નજરે કૃષ્ણુલાલના સામે જોઇ રહ્યો.

" અપમાન ! એક ઝેરીનાગનું અપમાન ?" કૃષ્ણુલાલ બુમ પાડી ઉઠયો.

" હા, હા, ઓ નાદાન ! હોય ગર્વ તો કર છૂટો કે જેથી ઉતારૂં અભિમાન !"

" છૂટો કરૂં છું, હમણાંજ હું તને છૂટો કરૂં છું. મારા બહાદુરો ! શું જોઇ રહ્યા છો ? તમારી તલવારો ઉંચી કરો અને જલ્દીથી આ શયતાનના બચ્ચાના ગળા પર ઘા કરો. તલવારનો ઘા ગરદનપર એવી તો સફાઇથી કરો કે જેથી વહે એની આંખ્યોમાંથી આંસુની ધારા."

" જેવો હુકમ." કહી દૂર ઉભેલા હત્યાકારીયોએ પાસે આવી તલવારો ઉંચી કરી. રાયમલ ઘુંટણે પડી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. સરલા ભયથી છળી હા રામ કહી જમીન પર બેશુદ્ધ થઇ ઢળી પડી. હત્યાકારીયોએ તલવારો ઉંચી કરી.

પેલી તરફ ઉભેલી કિશોરી ઉશ્કેરાઇ. તેનું લોહી ઉકળી આવ્યું. તે તરત કમાડને લાત મારી ખુલ્લાં કરી વિકરાળ વાઘણની માફક અંદર દોડી આવી; અને હાથમાંની પિસ્તોલનો ઘોડો દબાવ્યો. ભયંકર અવાજથયો. એક હત્યાકારી જખમી થઇ જમીન પર ટૂટી પડયો. તરત બીજા હાથથી તલવાર ઉપાડી બહાદૂર કિશોરીએ બીજા હત્યાકારીને પૂરો કરી બૂમ મારી કહ્યું:—પાપી ! નામર્દ !

રાયમલ ચમકી ઉઠયો, ઝનુની બની ગયો ! અને મુખથી ભયંકર ગર્જના કરી બોલી ઉઠયો:—શું મદદ ? હા, પ્રભુ ! કહી અત્યંત આવેશમાં આવી જઇ રાયમલે બેડી તોડી નાખી; અને મૃત્યુવશ થયેલા એક હત્યાકારીની તલવાર ઉપાડી લીધી. હજી તો કૃષ્ણલાલ આ શું થયું એનો વિચાર કરે છે, એટલામાંજ કિશોરીએ રાયમલને કહ્યું:—" રાયમલ ! મારી પાછળ આવો." કહી કિશોરી આગળ અને પાછળ રાયમલ ત્યાંથી ચાલવા લાગ્યાં. બન્ને જણાં ઝડપથી ખુલ્લા

કિલ્લા ભણી જવા લાગ્યાં. કૃષ્ણુલાલ તેમને જતાં જોઇ બૂમ પાડી ઉઠયોઃ–પકડો, પકડો, પંખીયો ઉડી જાય છે. કહી કૃષ્ણુલાલ તેમની પાછળ દોડવા લાગ્યો. તેની બૂમથી બીજા માણુસો દોડી આવ્યા અને ઝડપથી નાશી જનારાંઓની પાછળ દોડવા લાગ્યા.

કિશોરી પાછળ નજર કરતી દોડતી હતી, અને નજીક જે આવી પહોંચતો તેને પિસ્તોલની ગોળીથી ઠાર કરતી હતી. ગોળીના ઘાથી પાપીનાં બે માણુસો મરાયા. એટલીવારમાં તો કિશોરી અને રાયમલ કિલ્લાના ખુલ્લા દરવાજાની બહાર નીકળી ગયાં. કૃષ્ણુલાલ તેમની પાછળ દોડતાં સખ્ત ઠોકર વાગવાથી પડી ગયો, પણુ તરત ઉભો થઇ દોડવા લાગ્યો. તે નજીક આવી પહોંચે એટલામાં તો કિશોરીએ પેલા પાટીયાવાળી જગામાં જોરથી લાત મારી દરવાજો બંધ કરી દીધો. કૃષ્ણુલાલ પણુ અંદરની છૂપી ચાંપથી દરવાજો ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એટલામાં તો કિશોરીએ પાસે રાખેલી ખીલીથી દરવાજાને બરાબર બંધ કરી દીધો. પાપી બૂમેબૂમ પાડવા લાગ્યો. કિશોરી અને રાયમલ પ્રભુકૃપાથી નિર્વિઘ્ને ચમત્કારી કુવામાં થઇને બહાર નીકળી ગયાં.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

" કિશોરીનું ગૂમ થવું અને રાયમલનું રત્નનગર જવું."

કિશોરી ! કિશોરી ! મારી ઉપર તારો ઘણોજ ઉપકાર થયો છે. ત્હેં મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. ખરેખર ! તું પૂર્વ જન્મની શ્રાપીત દેવી છે. ત્હેં એક મોટામાં મોટું દયાનું કામ કરી તારા જીવનનું સાર્થક કર્યું છે. રાયમલે એક વૃક્ષ નીચે બેસતાં કહ્યું.

" એમાં મ્હેં કંઇ પણ કર્યું નથી. કર્ત્તા હર્તા તો નારાયણ છે." કિશોરીએ જવાબ આપ્યો.

મધ્યરાત્રિ થઇ હતી. જંગલમાં ઘોર અંધકાર વ્યાપેલો હતો. કિશોરી અને રાયમલ એક વૃક્ષ નીચે બેસી વાતો કરતાં હતાં. ઘણી વાર ગઇ ગુજરી વાતો કરી, એક બીજાની વાતોથી જાણીતાં થઈ કિશોરીએ પૂછયું:—હવે આપણે શું કરવું ?

" પુત્રી ! પ્રાતઃકાળ થશે એટલે આપણે રત્નનગર જઇશું અને ત્યાંથી સૈન્ય સાથે આવી પાપીનો નાશ કરી સરલાનો ઉદ્ધાર કરીશું. "

" મારો પણ એજ વિચાર છે. રાયમલજી ! હવે આ અનાથ બાળાના પિતા આપજ છો."

" મારી સરલા સમાન તું મારી બીજી પુત્રી છે. બેટા ! પ્રાણ હશે ત્યાં સુધી હું તારૂં રક્ષણ કરીશ. મનમાં ઓછું આણીશ નહિ હાં ?"

" બાપુ ! અહિંથી થોડેક દૂર એક પર્ણકુટી બાંધેલી છે, ત્યાં કુન્જવિહારી નામના દયાળુ પુરૂષ સત્યવ્રત નામના માણસ સાથે નિવાસ કરે છે, કે જેઓ સરોજને છોડાવવામાં ફાવ્યા છે."

" શું સરોજકુમાર મૂક્ત થઇ ગયા છે ? અને શું તેને છોડાવનાર કુન્જવિહારી છે ? "

" હા બાપુ ! "

" ઓ ઈશ્વરા !! તમારો અમારી ઉપર કેટલો બધો ઉપકાર થયો છે ! હા, આજે મારામાં નવું જીવન આવ્યું છે અને સરોજના સમાચારથી બળ બમણું વધ્યું છે." આમ બોલી રાયમલે થોડીવાર આંખ્યો બંધ કરી પ્રભુનું ધ્યાન ધર્યું,

" બાપુ ! આપણે ત્યાં જઇશું ? " પુનઃ કિશોરીએ પૂછ્યું.

" હા, ચાલો." કહી રાયમલ ઉભો થયો બન્ને જણાં થોડી વારમાં પર્ણકુટિ આગળ આવી પહોંચ્યાં. બન્નેનાં હૃદય સ્નેહિ જનોને મળવાને અધીરાં થઇ રહ્યાં હતાં. પણ પ્રભુની લીલા ન્યારીજ છે. પર્ણકુટિમાં જેતાં જણાયું કે ત્યાં કોઈ નથી. રાયમલે બે ચાર બૂમો મારી, પણ કોઇ બોલ્યું નહિ તેઓ અહિંથી ચાલ્યા ગયા હશે, અને મારા ધારવા મુજબ રત્નનગર ગયા હશે. આપણે સવારે ત્યાં જઇશું, ને જો તેઓ ત્યાં હશે તો મળાશું." કહી રાયમલ ત્યાંજ રાત્રિ ગુજારવાનો નિશ્ચય કરી નીચે બેઠો. તેને પાણીની તરસ બહુ લાગી હતી. જ્યાં સૂધી તરસ સહન કરી શકાઇ ત્યાં સુધી રાયમલ કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ આખરે તેણે પૂછ્યું–કિશોરી ! આટલામાં કંઈ પાણી–બાણીનો ઝરો હશે કે ? મને ઘણીજ તરસ લાગી છે. મારો કંઠ સૂકાઇ ગયો છે.

"બાપુ ! આટલામાં કોઇ ઝરો તો નથી, પણ અહિંથી એક ખેતરવા દૂર એક વાવ છે ત્યાં જઇએ તો પાણી મળે."

"ચાલો આપણે ત્યાં જઇએ, કારણ કે તરસ હવે સહન કરી શકાતી નથી." કહી રાયમલ ઉભો થયો. બન્ને જણાં કાળી રાતે વિકટ ઝાડીમાં થઇને ચાલવા લાગ્યાં. રસ્તામાં હિંસક પ્રાણીઓ તેમને જોઇ આમ તેમ દોડતાં હતાં. ભયંકર ભુજંગો ફુંફવાડા મારતા માણસના પગરવથી આડા અવળા નાશી જતા હતા. આગળ રાય-મલ ને પાછળ કિશોરી એવી રીતે ચાલતાં બન્ને જણાં વાવ તરફ જવા લાગ્યાં. ચાલતાં ચાલતાં બન્ને જણાં વિચારમાં મશગુલ હતાં, કોઇ કોઇની સાથે બોલતાં નહોતાં. એવી રીતે વિચારમાં આગળ જતાં બે માર્ગ આવ્યા. રાયમલ વિચારમાંને વિચારમાં પાછું વાળીને જોયા સિવાય ઝડપથી પગલાં ઉપાડતો આગળ ચાલતો હતો. કિશોરી કુન્જના વિચારમાં તેનાથી થોડીક પાછળ ચાલતી હતી. રાયમલ વાવના રસ્તે ચાલ્યો જતો હતો, પણ વિચારમાં ચાલતી કિશોરી દૈવ ઇચ્છાએ માર્ગ ભુલી અને અંધારાના કારણે બીજા રસ્તે ચઢી ગઇ. પોતે કયા રસ્તે ચાલે છે તેનું ભાન તેને નહોતું.

આગળ ચાલતો રાયમલ થોડીવારમાં વાવ આગળ આવી પહોંચ્યો. તરશના કષ્ટથી પીડાતો તે પાછું જોયા સિવાય વાવમાં ઉતર્યો, ને પાણી પી તરસ મટાડી બહાર આવી કિશોરીને જોવા લાગ્યો. તારાઓના ઝાંખા પ્રકાશમાં તેને કિશોરી જણાઇ નહિ. તેણે કિશોરી ! કિશોરી ! કહી બે ચાર ધાંટા પાડયા. પણ કિશોરી ક્યાંથી બોલે ? વૃદ્ધ રાયમલ ગભરાયો, અને આવેલે રસ્તે થોડેક દૂર પાછો

જઇ આવ્યો પણ કિશોરીનો મેળાપ થયો નહિ. અરેરે ! તે ક્યાં ગઇ હશે ?! શું ભૂલી પડી હશે ? આમ તર્ક વિતર્ક કરતો રાયમલ વાવ પાસે આવી બેસી રહ્યો. કિશોરીના વિચારમાં આખરે પ્રાતઃકાળ થયો. રાયમલે દૈવ ઈચ્છા બળવાન કહી હાથ મ્હોં ધોઇ વાવમાં સ્નાન કરી સૂર્ય ભગવાનને પ્રણામ કર્યા. બાદ ત્યાંથી તેણે રત્નનગર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

રત્નનગર ત્યાંથી દૂર નહિ હોવાથી રાયમલ દશેક વાગે નગરમાં આવી પહોંચ્યો. તેના હાલહવાલ થઇ ગયા હતા. શરીર ઉપર પૂરતાં વસ્ત્ર પણ રહ્યાં નહોતાં. એ સમયે મહારાજ ચંદ્રશેખર દરબારમાં બેસી સરદારો સાથે બનેલા બનાવનો શોક કરતા હતા. તેજ સમયે દ્વાર રક્ષકે આવી, પ્રધાનના આવ્યાના સમાચાર જણાવ્યા.

રાજા આનંદના આવેશથી આસનપરથી ઉઠયા, અને દ્વારમાંજ પ્રધાનને ભેટી પડયા. દુઃખથી દુર્બળ બનેલા પ્રધાનને સભામાં લાવી સ્વસ્થ કરી વસ્ત્ર બદલાવી શાન્ત કર્યો. રાજાને જોતાં પ્રધાન મોટેથી રડી પડયો. રાજાએ આશ્વાસન આપી તેનું મન શાન્ત કર્યું. ત્યાર પછી પ્રધાને રાજાને સર્વ વાત જણાવી, અને વાતને અંતે સરોજ અહિં આવ્યો છે કે નહિ એમ પૂછ્યું.

રાજાએ નાક હી. કૃષ્ણલાલનાં ભયંકર કાળાં કર્મ સાંભળી રાજાને અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો, અને તેથી તેમણે તે પાપીના નામ નિશાનનો નાશ કરવા, તેમજ સરલાને બચાવવા સૈન્યની તૈયારી કરવાનું સેનાપતિને સૂચવ્યું. સરદારોની સલાહ લઈ ત્રીજે દિવસે સૈન્ય સાથે જવાનું નિર્માણ થયું. બાદ સભા વિસર્જન કરવામાં આવી. રાજા પ્રધાનનો

હાથ પકડી મહેલમાં ચાલ્યા ગયા.

વાંચકો ! ચાલો આપણે ભૂલી પડેલી કિશોરીને જોઇએ કે તે ક્યાં ગઇ !

કુન્જના વિચારમાં તલ્લિન થયેલી બાળા ઘણું ચાલવાથી આખરે થાકી ગઈ. જો કે તેનો આત્મા એ સમયે કુન્જમય બની ગયો હતો પણ તેનું શરીર પડેલા દુઃખથી અને આજના પરિશ્રમથી અશ્રાન્ત બની ગયું હતું. તેના પગમાં અનેક કાંટા વાગ્યા હતા. રસ્તામાં ઉગેલાં કંટક વૃક્ષોથી તેનાં વસ્ત્રો ફાટયાં હતાં. પણ વ્હાલાના વિચારમાં તે બાળાને ભાન નહોતું. એવી રીતે ચાલતાં જ્યારે પ્રાતઃકાળ થયો, ને જગત્ પર પ્રકાશ છવાયો ત્યારે કિશોરીને ભાન આવ્યું. તે આસપાસ જોઇ બોલી ઉઠીઃ—અરે ! હું કયાં આવી ? રાયમલ ક્યાં ગયા !

હા, ભાગ્યદેવી ! તને પણ ધન્ય છે. તું મને એકલી રાખવાને રાજી હોય એમ જણાય છે. મનમાં ધાર્યું કે હવે સુખી થઈશું, પણ વિધાતાએ નિર્માણ કર્યું કે આને હજી રખડાવવી. હા, કુન્જ ! વ્હાલા કુન્જ ! તું ક્યાં હોઇશ ? વ્હાલા ! વનમાં ભૂલી ભમતી આ તારી ભામિનીની દયાજનક સ્થિતિ તો એકવાર નિહાળ ! કુન્જ ! મારા હૃદયના શાન્તિ કુન્જ ! તું કયાં છે ? હું તને શોધું છું ? બોલ, વ્હાલા બોલ ! તારા મીઠડા બોલો સાંભળવા હું આતૂર થઇ રહી છું, જંગલમાં ફરતી હું તને પોકારૂં છું. વ્હાલા ! આ અનાથનીના નાથ થયેલા કુન્જ ! આવ, આવ, અને દુષ્ટ વિધાતાના દુઃખી લેખથી મને બચાવ. આમ બોલતી કિશોરી ભાન ભૂલવા લાગી. ઉન્માદ વાયુએ

તેનામાં પ્રવેશ કર્યો હોય એમ જણાવા લાગ્યું. તે ખડખડ હસવા લાગી, વળી પાછી રડવા લાગી. અંતે બન્નેનો ત્યાગ કરી તે બોલી ઉઠી:—બસ, રીબાવ, સતાવ ! વિધાતા તારાથી થાય એટલું કરી લે, હું તારાથી બ્હીતી નથી. હું તારા દુઃખી સંસ્કારો સહન કરવાને તૈયાર છું; પણ યાદ રાખજે કે જંગલે જંગલ ફરીશ પહાડોનાં શિખરો ચઢીશ ને તારી આંખ્યોમાં ધુળ નાખી પ્રભુ કૃપાએ મારા વ્હાલાને મળીશ. આમ બોલતી કિશોરી ત્યાંથી દોડવા લાગી. ઘડીકમાં દોડતી, તો ઘડીકમાં ઉભી રહેતી બાળા ચાલતાં ચાલતાં વૃક્ષ પર ઉગેલાં ફળ ખાતી, તો થોડાંક ફેંકી દેતી આગળ ચાલી જતી હતી. છેવટે તે અઘોર જંગલમાં એક નદી કિનારે આવી ત્યાં પડેલા પત્થર પર સુતી. સૂતાં વારજ દુઃખી બાળા નિદ્રાને શરણ થઇ ગઇ.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

“ દંપતિ મિલન. ”

જે સતી બાળા નિરંતર તેના સ્વામીનુંજ ધ્યાન ધરે છે; અને તેની મન વચનને કર્મથી સેવા કરવા ઇચ્છે છે, તેમજ દુઃખમાં પણ તેને પૂજે છે. તેને પ્રભુ ભજવાની શી જરૂર છે ? સતીને પતિ એજ પ્રભુ છે. સ્ત્રીને સંસારમાંથી તારી અક્ષય ધામમાં લઈ જનારી પતીની સેવાજ છે.

× × × × ×

નંદનવનના આનંદકારક સ્થાનમાં અનેક પ્રકારનાં રંગબેરંગી પુષ્પોનાં વૃક્ષો ખીલી રહ્યાં હતાં. આવા રમણિય સ્થાનનું નામ ભીલદેવીએ શાન્તિકુન્જ પાડયું હતું. પ્રાતઃકાળ થઇ ગયો હતો. ભીલદેવી નિત્યકર્મથી મુક્ત થઇ આઠ ભીલસરદારો સાથે ત્યાં બેઠાં હતાં. ભીલદેવીના પ્રતાપથી જ્ઞાની બનેલો જ્ઞાનચંદ્ર પણ દેવીની સામે નમ્ર વદને બેઠેલો હતો. તેનો ઘા રૂઝાઈ ગયો હતો. તેના શરીરે હવે કોઇ જાતનો વ્યાધી રહ્યો નહોતો, પૂર્વ કર્મને યાદ કરી જ્ઞાનચંદ્ર હવે ઘણો પસ્તાઇ મનમાં દુઃખી થતો હતો. તેથી ભીલદેવીએ કોમળ નજરે જ્ઞાનચંદ્ર સામે જોઇ કહ્યું:—જ્ઞાનચંદ્ર ! તારા હૃદયમાં થતી પશ્ચાતાપની વ્યથાને હવે દૂર કર. ગત કર્મોને યાદ કરી મનને કષ્ટ આપવું નકામું છે. " **જે માણસ અંતઃકરણથી પાપનો પસ્તાવો કરી નીતિને રસ્તે ચઢે છે, તેને તેના પાપની ઇશ્વર અવશ્ય ક્ષમા આપે છે.** " જ્ઞાનચંદ્ર ! સઘળી વાત ભૂલી જા અને મને જણાવ કે તું તે દુષ્ટના મંડળમાં શી રીતે જોડાયો હતો ? તથા તું કોણ ! તારાં માતા પિતા કોણ ? વગેરે સર્વ સત્ય હકીકત મને જણાવ ?

" માતા ! હું એક મહાન પાપી છું. મારાં પાપની સીમા નથી, દેવી ! ઘણાં વર્ષ ઉપર મારા પિતા એમને લઇને યાત્રાએ નીકળ્યા હતા. મારી ઉમ્મર દશ વર્ષની હતી. તે સમયે જ એ દુષ્ટ કૃષ્ણલાલે મારા પિતાને લુંટી લઇ મારી નાખ્યા. તે મને સાથે લઇ ગયો ને આજ પર્યંત હું તેની પાસે રહી મોટો થયો. દેવી ! પિતાને મારી નાખનારને બદલો આપ્યા વિના હું તેને જ આશ્રયે રહી આ પાપી

પેટ ભરવા લાગ્યો. હાય ! હું પિત્રુ ઋણી રહ્યો. " કહી ગ્નાનચંદ્ર કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. દેવીએ તેને અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપી શાન્ત કર્યો. ત્યાર બાદ પ્રથમ કૌમુદિનીએ જણાવેલી તમામ વાત ગ્નાનચંદ્રે બીજ-દેવીને કહી સંભળાવી.

" ગ્નાનચંદ્ર ! વારૂ એતો જણાવ કે તારૂં લગ્ન થયું છે કે નહિ ? " પુનઃ દેવીએ પૂછ્યું.

" માતા ! મારૂં લગ્ન બાલ્યકાળમાં જ થયું હતું. પ્રભુ જાણે કે તે નિર્દોષ બાળાનું હાલ શું થયું હશે ? અરેરે ! તેની પર કેવીએ વિપત્તિયો પડી હશે ? હાય ! તે નિર્દોષ બાળા સંસારમાં આવતાં જ આ પાપીને પનારે પડી દુઃખી થઇ. હરી, હરી, મને આવી કુબુદ્ધિ ક્યાંથી સુઝી ? મા ! શું હવે એવો દિવસ નહિ આવે કે હું તે દુઃખી બાળાને ફરીથી જોઇ શકું ? હા, હું ફક્ત એકજવાર મારા નિવાસ-સ્થાનની તરફ ખબર કાઢવા ગયો હતો. પણ ત્યાં મારૂં કોઇ સંબંધી જણાયું નહિ. હા, વિધાતા ! મને શામાટે આ સંસારમાં જન્મ આપ્યો ? કદાપિ જન્મ આપ્યો તો શા માટે આવાં દુષ્કર્મો કરવાને પ્રેર્યો ? હા ! ભયંકર પાપ કર્મોમાં ઉપસ્થિત થતાં આ પ્રાણનો વિનાશ કેમ ન થયો કે જેથી હું જીવતો રહ્યો ? પ્રભો ! પ્રભો ! હવે હું શું કરૂં ? " કહી ગ્નાનચંદ્ર અત્યંત શોક કરવા લાગ્યો.

" ગ્નાનચંદ્ર ! નકામો શોક શામાટે કરે છે ? શાન્ત થા. " દેવીએ કહ્યું.

" માતા ! શાન્ત શી રીતે થાઉં ? આ ઘોર ઘાતકી, પાતકીને હાથે અનેક નિરપરાધી જનોના પ્રાણ ગયા છે. ગરીબોના કલ્પાંત

સાથે તેમના ધન ભંડાર લુંટાયા છે. પ્રભુ ! મને ક્ષમા કરો. માતા ! તમે આ નારકી જીવનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. તમારી કૃપાથી જ અજ્ઞાનનો અંધકાર દૂર થઇ આ જ્ઞાનચંદ્રમાં જ્ઞાનનો દિપક પ્રકટ થયો છે. માતા ! કહો, કહો, કે આ ઘોર ઘાતકીના પાપની પ્રભુ ક્ષમા આપશે કે નહિ ? "

" પ્રભુ તને તારાં પાપની ક્ષમા આપશે. જ્ઞાનચંદ્ર ! એ તો જણાવ કે તારી ધર્મપત્નીનું શું નામ હતું ? "

" માતા ! જે પવિત્ર બાળાના નામ માત્રથી જ પાવન થવાય, અને પ્રભાતમાં તેનાં મુખના દર્શન માત્રથી આનંદ થાય, એવું તેનું નિર્દોષ મુખ હતું. તે પવિત્ર પ્રેમદાનું નામ, કૌમુદિની હતું. "

આ સમયે જ શાન્તિ કુંજના એક એકાન્ત ભાગમાંથી કોઇના મધુર કંઠમાંથી નીકળતું ગાન સંભળાયું. ગાનના મીઠા સુરથી સર્વ શાન્ત થયાં, અને ત્યાંથી ઉભાં થઇ તે તરફ જઇ ગાનાર ન જાણે એમ ઉભાં રહી જોવા લાગ્યાં. તો ત્યાં આગળ કૌમુદિની મીઠા સુરથી ગાતી ગાનમાં ગુલતાન થઈ રહી હતી. તેની પાસે દશેક ભીલ બાળાઓ ઉભી હતી. વૃક્ષને થડે બાંધેલા દોર ઉપર કૌમુદિની બેઠી હતી. અને ભીલ બાળાઓ તેને હિંચકા નાખતી હતી. હિંચકાના વેગથી તેના લાંબા વાળ પવનમાં ઉડી રહ્યા હતા. જેમ જેમ હિંચકો વધારે ચાલતો ગયો તેમ તેમ કૌમુદિનીનો કંઠ ખીલતો ગયો. ભીલદેવી તો હોઠે આંગળી મૂકી સ્તબ્ધ થઇને જોઇ જ રહ્યાં. જ્ઞાનચંદ્ર જ્ઞાન હિન્ થઇ, ઉર્વશી મેનકાનું પણ ભાન ભૂલાવે એવી કૌમુદિનીનું મોહક રૂપ જોઇ કેવળ જડવત્ થઇ ઉભો રહ્યો. કૌમુદિનીના કોમળ

“ વૃક્ષને થડે બાંધેલા દોર ઉપર કુમુદિની બેઠી હતી અને બીજી બા-
ળાઓ તેને હિંચકા નાખતી હતી.”

પૃષ્ઠ. ૨૩૦.

પ્રજાબંધુ પ્રી. વર્ક્સ, અમદાવાદ.

ઠમાંથી નીકળતું મધુરૂં મંજુલ ગાન હવાની સાથે મળી શાન્તિ જમાં ગાજી રહ્યું હતું. ગાન ઉપદેશ યુક્ત હતું. ભીલ કન્યાઓ ીકળતા ગાનના ઉપદેશામૃતનું પાન કરતી હતી.

" અમારૂં સ્વર્ગનું બારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં,
અમોને મોક્ષ દેનારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં;
સુબુદ્ધિ સાથ વસનારૂં, કુબુદ્ધિ દૂર કરનારૂં,
પિયુનો પ્રેમ પાનારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં.
ભલે ભૂખે મરી જઇએ, કદી કંગાલ જો થઇએ,
દુઃખો દેખી ન ડરનારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં.

× × × × ×

પતિ જો હોય પત વાળો, કુટિલ યા અંધ હો કાણો,
તથાપિ ચિત્ત ચ્હાનારૂં પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં.
અભણ કે હોય અજ્ઞાની, શકે ન પ્રેમને જાણી,
છતાં શિરછત્ર છે મ્હારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં;
અમારો દેવ છે સ્વામિ, અમારી ભક્તિ ત્યાં જામી;
હૃદય ભરથાર રટનારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં.

* * * * *

ભર્યાં ભંડાર નાણાંથી, સુવસ્ત્રો કે ઘરેણાંથી;
કદીના ચિત્ત ચળનારૂં, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં;
દ્રુપદ તનયા અને તારા, સુકન્યાને સતી સીતા,
પતિવ્રત તેહ સમ પાળું, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યારૂં.

મણિકાન્ત.

ગાનનો સુર ચારે તરફ ફેલાઈ રહ્યો. હિંચકો ધીમો થયો. ઉમેલ! જ્ઞાનચંદ્રના હૃદયમાં વિદ્યુતસમ ચમકાટ થયો. ભીલદેવી મનથી તે શુશિલ બાળાને ધન્યવાદ દેવા લાગી, ને પોતાના ઉપદેશની અસર બરાબર થઇ એમ સમજી પ્રભુનો ઉપકાર માનવા લાગી.

પેલી તરફ ગાન પૂરૂં થયું. કૌમુદિની હિંચકા પરથી નીચે ઉતરી ભીલ બાળાઓને કહેવા લાગીઃ–બ્હેનો ! રમત ગમતમાં ઘણો સમય થઇ ગયો, માતાજીને પ્રભુની પૂજાનો સમય થવા આવ્યો; માટે ચાલો આપણે ઉપવનમાં જઇ તેમને માટે પુષ્પો લઇ આવીયે. કહી ભીલ કન્યાઓને લઇ તે ઉપવનમાં ચાલી ગઈ. તેને વૃક્ષોમાં અદ્રશ્ય થએલી જોઇ જ્ઞાનચંદ્રનું મન વ્યાકુળ થઇ ગયું. તેણે નમ્ર વદને દેવીને પૂછ્યુંઃ–માતા ! એ કિશોર કિશોરી કોણ છે ?

" જ્ઞાનચંદ્ર ! શાન્ત થા. જે બાળા તને વ્યાકુળ કરી ચાલી ગઈ તેજ તારા હૃદયનું ધન કૌમુદિની છે. "

" હેં ! શું તે મારી પ્રાણવલ્લભા કૌમુદિની છે ! ? " જ્ઞાનચંદ્રે આશ્ચર્યથી ચમકી પૂછ્યું.

" હા, તારૂં ગુમ થયેલું રત્ન, આજ કેટલાક દિવસોથી તારૂંજ ધ્યાન ધરે છે. તારી શોધમાં નીકળી તેણે અત્યંત સંકટ સહન કર્યું છે, અને વિકટ અરણ્યમાંથી અનાયાસે મને પ્રાપ્ત થયું છે. "

" ઓ મારી માતા ! આ બાળકની ઉપર તમારા કેટલા બધા ઉપકાર. હા, તે ઉપકારનો બદલો આ જન્મમાં તો વાળી શકાય તેમ નથી. માતા ! આ પાપી તમારો અપરાધી છે. " કહી જ્ઞાનચંદ્ર દેવીના પગમાં પડયો.

તને ઉભો કરતાં દેવીએ કહ્યું:-જ્ઞાનચંદ્ર ! ગઈ ગૂજરી ભૂલી જા અને તારા વિયોગથી ઝુરતી, નિશદિન તને યાદ કરતી તારી કૌમુદિનીને સુખી કરી તું પણ સુખી થા. જ્ઞાનચંદ્ર ! મારાં થોડાંક વચનો તું તારા હૃદય પટમાં કોતરી રાખજે કે:-જે પતિ અગ્નિ અને બ્રાહ્મણની સાક્ષિથી પરણેલી બાળાનો વિના કારણે ત્યાગ કરી તેને અત્યંત દુ:ખ દે છે, તેમ જ તેનું પાલન કરવાને બદલે તેને દુ:ખમાં દટાયેલી રાખી પોતે સુખ ભોગવે છે, તેનું ભગવાન કદાપિ ભલું કરતો નથી. જે પતિ તેની સ્ત્રીનું રક્ષણ કરી તેને સર્વ વાતે સુખી કરે છે, અને પરસ્પર આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરે છે, તેને ધન્ય છે. જ્ઞાનચંદ્ર ! જે પુરૂષ તેની પ્રેમદાને કોઇ પણ વાતે દુ:ખી કરતો નથી, તે આ લોકમાં સ્વર્ગસમ સુખ ભોગવી, મરણ પછી પણ પત્નીની સાથે પ્રભુના ધામમાં ચિરકાળનું સુખ ભોગવે છે. માટે આ અમૂલ્ય ઉપદેશ માનજે ને તારી કૌમુદિનીનું સદા સર્વદા કલ્યાણ કરજે."

"દેવી ! આપની આજ્ઞા શિરે ચઢાવું છું, ને તે આજ્ઞા પ્રભુ કૃપાથી જીંદગી સુધી ભૂલું નહિ એમ ઇચ્છું છું."

"પ્રભુ તમારૂં શુભ કરો." કહી ભીલ દેવીએ બૂમ મારી:-કૌમુદિની ! કૌમુદિની ! બેટા ક્યાં છે ?

"માતા ! ઉપવનમાં પુષ્પ વિણું છું. શી આજ્ઞા છે ?" કૌમુદિનીએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

વિણેલાં પુષ્પો લઇ જલ્દી અહિં આવ."

"આવી માતાજી !" કહી કૌમુદિની વિણેલાં પુષ્પો લઇ ત્યાં આવી, ને માથું નીચું નમાવી ઉભી રહી.

તેના સામે સ્નેહ યુક્ત નિહાળી ભીલ દેવીએ કહ્યું:—કૌમુદિની! આમને ઓળખે છે ?

"મા ! આપ સર્વ જાણો છો, છતાં આ બાળકીને આવો પ્રશ્ન પૂછી શા માટે શરમાવો છો ?"

"કૌમુદિની! આજે તારા સુખના સૌભાગ્ય સૂર્યનો ઉદય થયો છે; અને પ્રભુ કૃપાથી પાપ વિહીન્ થયેલા તારા સ્વામીના સમાગમમાં આવવાને તું ભાગ્યવાન થઇ છે."

"મા, એ તમારી કૃપાનુંજ ફળ છે."

"જા, બેટા. તારા સ્વામીને પ્રણામ કર, અને તેની આજ્ઞાનું સદા સર્વદા પાલન કર. કૌમુદિની ! તું સદગુણી છે, સર્વ શાસ્ત્ર જાણે છે, એટલે વિશેષ કહેતી નથી. પણ ટુંકમાં એટલું કહુંછું કે આજદિન સુધી શ્રવણ કરેલા મારા ઉપદેશને ભૂલીશ નહિ અને સંકટમાં પણ સ્વામી સેવાનો અનાદર કરીશ નહિ. પુત્રી લાવ તારો હાથ." કહી દેવીએ તેનો હાથ પકડી જ્ઞાનચંદ્રના હાથમાં આપતાં કહ્યું:— જ્ઞાનચંદ્ર! આ અમૂલ્ય રત્નનું પાલન કરજે, ને આની સાથે જ ભવસાગર તરી તારા જીવનનું સાર્થક કરજે. કહી દેવીએ કૌમુદિનીનો હાથ જ્ઞાનચંદ્રને આપ્યો. જ્ઞાનચંદ્ર માથું નમાવી ઉભો રહ્યો. ભીલ બાળાઓએ પુષ્પનો વરસાદ વરસાવ્યો. સઘળાએ જય જયકાર કર્યો. એટલામાં બે ભીલ ત્યાં દોડી આવ્યા ને દેવીને પ્રણામ કરી બોલ્યા:— મા ! આજે અમે આપને આનંદના સમાચાર જણાવવા આવ્યા છીએ.

"આનંદમાં આનંદ આવી મળે એ કુદરતનો નિયમ છે. વારૂ જણાવો કે શું છે ?"

" માતા ! સરોજ રાયમલ વગેરે છૂટી ગયા છે. "

" હેં ! તેમને કોણે છોડાવ્યા ? "

" સરોજને છોડાવનાર કુંજવિહારી નામનો કોઇ માણસ હતો. "

" શું કુંજવિહારી ! " ભીલદેવીએ આંખો બંધ કરી દીધી. બાદ થોડીવારે ઉઘાડી પુછ્યું–સરોજને છોડાવી કુંજવિહારી કયાં ગયો ?

" તેની અમને ખબર નથી ? "

" વારૂં, રાયમલને કોણે મુક્ત કરાવ્યા ? "

" પાપીના પંજામાં ફસાયેલી એક કિશોરી નામની બ્રહ્મ કન્યાએ રાયમલનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. "

" હં......વારૂં સરલાનું શું થયું ? "

" દેવી ! તે નિર્દોષ પંખીડું હજી પાપીના પંજામાંજ પૂરાયેલું છે ને સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તે હાલ મરણ શૈય્યા ઉપર છે. "

" સરલાના સમાચારથી મારૂં મન મુંઝાય છે અને તેને છોડાવવાની હવે ઘણી જરૂર છે. " કહી દેવીએ જ્ઞાનચંદ્ર સામે જોઇ કહ્યું:–જ્ઞાનચંદ્ર !

" માતા ! શું આજ્ઞા છે ? "

" ભાઇ ! સરલાને બચાવવાની જરૂર છે, તે નિર્દોષ બાળા મરણને કાંઠે છે તેમાં તમારી સલાહની જરૂર છે ? "

" મા ! સેવકને આજ્ઞા આપો. હું કૃષ્ણલાલને બંધીવાન બનાવી અહિં લઇ આવીશ, ને સરલા બ્હેનનો પણ ઉદ્ધાર કરતો આવીશ. "

" જ્ઞાનચંદ્ર ! સાહસ કરવાથી વિપરીત પરિણામ આવે છે. માટે ચાલો આપણે ગંગાએ સ્નાન કરી આવી પ્રભુની પૂજા કરી તેની

આજ્ઞા માગી છેલ્લા નિર્ણય ઉપર આવીયે. ”

“ જેવી આજ્ઞા ” કહી જ્ઞાનચંદ્ર દેવીના સામે જોઈ રહ્યો.

સઘળાં પ્રભુનો જય પોકાર કરી દેવીની સાથે સરિતા તરફ ગમન કરવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

“ કરૂણાશંકરનું કલ્પાંત. ”

હાથમાં આવેલા શત્રુઓના નાશી જવાથી કૃષ્ણલાલના ક્રોધની સીમા રહી નહી. તે તેના ભાગેલા ખંડેરમાં એક પત્થર ઉપર બેસી આજે વિચાર વમળમાં ચઢયો છે. વિચારમાં આવેશ યુક્ત થઇ પગના પ્રહાર જમીન પર કરે છે. ઘડીકમાં દાંત કચકચાવી હાથની મુક્કીઓ હવામાં વીંઝે છે. ક્રોધને વશ થયેલો કૃષ્ણલાલ પત્થર ઉપરથી ઉભો થઇ ફરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં એક વાર વિકટ હાસ્ય કરી બોલી ઉઠયોઃ—મારા સપાટામાંથી નાશી ગયેલા શત્રુઓ ! નાશો, નાશી જવાય ત્યાં સુધી નાશો, અને બને તો પાતાળમાં પેશી જાઓ, પણ યાદ રાખજો કે આ કૃષ્ણલાલ તમને ખોળી કાઢશે. પાતાળમાં પેસશો તો આ ભયંકર ભુજંગ ત્યાં આવી તમારા કેશ ઝાલી બહાર ખેંચી કાઢશે. દુનિયાનાં પામર જનો ! હવે જલ્દીથી તમે મૃત્યુના મુખમાં પડશો, ને આ ચળકતી તલવારથી રક્તમાં તરબોળ થશો. આમ બોલી થોડી વારને માટે પાછો શાન્ત થયો; પણ

પુનઃ કિશોરી યાદ આવતાં બોલ્યોઃ–હા, કિશોરી! મારા લોહીની તરસી કિશોરી! મ્હેં તને આજ સુધી જીવતી રાખી તેથીજ તું મારી શત્રુ થઇ ? હા, તારી કારમી ખૂની આંખ વારંવાર મારી નજરે તરી આવે છે, તારૂં ભયંકર ઝનુની સ્વરૂપ મને મારવાને દોડી આવે છે, હા, શું ખબર કે તે નાદાન છોકરીની બીક મને શાથી લાગે છે ? બસ ! હવે ગમે એમ થાઓ, આકાશ અવનિ એકાકાર થાઓ, આ કૃષ્ણલાલનો પ્રાણ ભલે અત્યારે જાઓ પણ મારાં ધારેલાં કામ પૂરાં થાઓ. હું આજથી કામ પૂરાં કરીશ, શત્રુઓને ખોળી ઠાર કરીશ, એમ કરતાં મરવું પડશે તો મરીશ. આમ બોલતા કૃષ્ણલાલે બુમ મારી ! અરે કોઇ છે ?

"હા, સરદાર ! શું હુકમ છે સરકાર ?" સિપાહીએ ત્યાં આવી પૂછ્યું.

"કરૂણાશંકરને બોલાવી લાવ."

"જેવો હુકમ." કહી સિપાહી ચાલતો થયો.

આ સમયે કરૂણાશંકર તૈયાર થઇ તેના ધનની તપાસને અર્થે જતો હતો. આજે ઘણા દિવસ થયાં તે તેના દાટેલા ધનની પાસે કામની અડચણોને લીધે જઈ શકયો નહોતો. તેથી તેનું મન અધીરૂં બની ગયું હતું. ને ત્યાં કયારે જાઉં, કયારે પહોંચું, એમ થઈ રહ્યું હતું. ભોગ જોગે આજે તેની ડાબી આંખ ફરકતી હતી. તેનું વામ અંગ હાલી તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન કરતું હતું. આજે સવારમાં ઉઠતાંજ કરૂણાશંકરને બીલાડીના મુખનાં દર્શન થયાં હતાં. બીલાડીને ગાળો દેતો તે મારવા દોડયો ને દોડતાં દોડતાં પડી ગયો ને

તેથી માથામાં સખત વાગ્યું હતું. આવા પ્રકારથી તેનું મન આજે વ્યાકુળ બનેલું હતું, એવામાંજ સિપાહી તેડવા આવ્યો. આ વિઘ્ન વળી ક્યાંથી આવ્યું ? કહી મન સાથે કૃષ્ણલાલને બે ચાર ગાળો દઇ તે કૃષ્ણલાલની પાસે આવ્યો, ને મને કેમ બોલાવ્યો ? કહી બેદરકારીથી ત્યાં ઉભો રહ્યો. તેના વર્તનથી કૃષ્ણલાલ આશ્ચર્ય પામી પૂછવા લાગ્યોઃ—ભટ્ટાહચાર્યજી ! આજે આમ કેમ છે ?

" આજે એમ જ છે ! આજ સવારમાં જ રાંડની બીલાડીના મુખનાં દર્શન થયાં છે, ને આજે કંઇક ઉત્પાત થાય એમ ભાસે છે."

" માયાનું સેવન કર્યું છે કે નહિ ? "

" આજે મારે કોઈનું સેવન કરવું નથી. સઘળાં મરી જાઓ, ટળી જાઓ. માન શુકુનથી મારૂં મન બળી જાય છે. લ્યો હવે હું જાઉંછું "

" ક્યાં જાઓ છો ? "

" હત તારી મોકાણ મંડાય. " કરૂણાશંકર મનમાં બોલી ઉઠ્યો.

" કાં આચાર્યજી ! શાન્ત રહ્યા ? "

" ત્યારે શું બુમે બૂમ પાડું ? બોલવાનું તો ક્યારનું એ બંધ કરી દીધું. ક્યાં જાઓ છો કહીને અપસુકનમાં વધારો કર્યો. "

" હશે જવા દો એ વાત, ને હવે જણાવો કે સરલાને કેમ છે ? "

" કૃષ્ણલાલ ! આડી અવળી વાતો કરી મને રોકો નહિ. આજે મારો જીવ ઉંચો થયો છે. સરલા હવે આ દુનિયાંની થોડાજ વખતની મહેમાન હોય એમ જણાય છે. માટે જો તમારે પરણવું હોય તો

ચાલો. હું ઝપાટાબંધ તમને પરણાવી દઉં. કારણ કે મારે હવે અહિંથી જવું છે. "

" ક્યાં જવું છે ? "

" મશાણમાં ! મેં એક વખત કહ્યું કે નકામું પૂછપૂછ ના કરો ?

" કેમ વારૂ ! હું તમારો સરદાર છું ? તે શું ન પુછું ? "

" ના ! હું હવે અહિં રહેવા નથી માગતો. કારણ કે તમારી તરફથી હવે મને કંઇ મળતું નથી. "

" હું તમને નહિ જવા દઉં તો શું કરશો ? "

" પરાણે જઈશ, માથું ફોડીને જઇશ. સમજ્યા ? "

" પણ અહીંથી જઇને ખાશો શું ? "

" શું હું તમારા જેવો છું કે જે આવ્યું તે ઉડાવી દઉં ? કૃષ્ણલાલ ! આ બંદાએ કયારનીએ પાંચસો મ્હોરો એકઠી કરી રાખી છે. " મનમાં રાખવા છતાં પેટનું મોંએ આવ્યું. કરૂણાશંકર પસ્તાયો, પણ આખરે મન વાળી શાન્ત રહ્યો.

" તે મ્હોરો ક્યાં રાખી છે ? "

" હું......તે પૂછીને લઈ લેવી હશે ? મારા મહેમાન આ કરૂણાશંકર કાચો નથી. પાંચસો સોના મ્હોરોનો માલીક છું, તમારાથી અક્કલવાન છુ, ને વરસ દહાડામાં કોઇને સમજાવી ફોસલાવી, લુંટી, ઝુંટી, એક હજાર સોના મ્હોરોનો માલીક થવાનો છું. લ્યો ઠાકોર ! રામ રામ. " કહી કરૂણાશંકર ત્યાંથી પસાર થઇ ગયો, ને જતાં જતાં પાછળ જોતો ગયો કે રખેને કૃષ્ણલાલ પાછળ તો નથી આવતો ને. તેની મૂર્ખાઇપર હસતો કૃષ્ણલાલ સરલાની તબિયતની ખબર કાઢવા

તેની કોટડી તરફ ચાલ્યો.

ધનની તપાસ કરવા જતા કરૂણાશંકરને ખંડેરની બહાર નીકળતાંજ એક મોટો સાપ આડો ઉતર્યો, તેથી એ વ્હેમી માણસ શંકા યુક્ત થઈ બરબડવા લાગ્યોઃ—હત્ તારૂં સત્યાનાશ જાય રાંડ બીલાડી! તું અહીં પણ નડી? આ અપશુકનનું પાંચમું લક્ષણ. એક તો સવારમાં તે કર્મ ચંડાળણીનું મ્હોં જોયું, બીજું તેની પાછળ પડતાં શરીરને વાગ્યું, ત્રીજુ આ ડાબી આંખનું ફરકવું, ચોથું પેલા વરણશંકર કરશનીયાનું ક્યાં જવું એમ પૂછવું અને આ પાંચમું આ કાળોતરાનાગનું આડું ઉતરવું. અરેરે! આજે કેમ થશે? આજનો દહાડો પણ મને ભારે લાગે છે. હે ભગવાન! જો મારૂં દાટેલું એમનું એમ હશે તો હું હજાર ઉપર પાંચસો સોના મ્હોરો મળતાં તમારો મહા રૂદ્ર કરીશ. હે ખોડીયાર મા! જો તું પણ તે દાટેલા ધનને ત્યાંજ રહેવા દેવામાં મદદ્ગાર થઇ હોઇશ તો સો મ્હોરો મળતાં તને અઠ્ઠાવીશ નાળીએરના તોરણથી નવાજીશ. આમ બોલતો કરૂણાશંકર ઝપાટાબંધ ચાલતો થોડી વારમાં તેના દાટેલા ધનની જગા આગળ આવી પહોંચ્યો. જેમ થાકેલો માણસ સ્થળ આવતાં બેસી પડે તેમ આપણા કરૂણાશંકર ત્યાં આવતાંજ હાશ, શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી બેસી ગયા; ને પ્રથમ પ્રમાણે ખાડો ખોદવા લાગ્યા. ઘણીજ ત્વરાથી તેણે ખાડો ખોદી અંદરથી ઘડુ ખેંચી કાઢયું. ઘડાને જોઈ તેનામાં જીવ આવ્યો; અને તેને ખખડાવી બોલી ઉઠયોઃ—હાશ, છે તો એમનું એમ. હવે શુકનની દરકાર નથી. ચાલ જીવ, આ મ્હોરોને લઈ હવે રસ્તે પડું. કહી ભટ્ટાચાર્યજીએ મહોરોને બાંધવા સાથે રાખેલું કપડું નીચે પાથર્યું ને મ્હોરો ઠાલવવાને ઘડાનું મ્હોં નીચું કર્યું.

પણ અરે આ શું ! ઘડામાંથી મ્હોરો નીકળવાના બદલે અંદરથી ઠીકરાંને પત્થરા નીકળ્યા. કરૂણાશંકરને માથે વજ્રપાત થયો. તે પોક મૂકીને રડી ઉઠયો:–ઓ મારા બાપ, મારી મને કોઇએ ધાપ. આમ બોલતો તે ખાડામાં, તો વળી નીકળેલા પત્થરામાં હાથ ફેરવવા લાગ્યો. આખરે તેને તેમાંથી પેલી કાગળની નાની ચિઠ્ઠી મળી આવી. આ શું ? કહી તે વાંચવા લાગ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે:– લોભી લોભ નહિ જે કરે ! ઓય મારા બાપ. એક ચરણ વાંચી ચમકી તેણે પુનઃ બીજું વાંચ્યું. તો ધુતારા ભૂખે મરે. હાયરે ! હવે આ કરૂણાશંકર શી રીતે જીવે ? કહી ચિઠ્ઠી નાખી દઈ તે ઉભો થઈ કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. માથું કુટતો વાળ તોડવા લાગ્યો. હાયરે ! બાપોરે ! મારૂં ધન ધુતાયુંરે, કર્યું કારવ્યું પાણીમાં ગયું રે, ઓ મારા બાપરે. કહી તેણે કારમી પોક મૂકી. મુખથી હા પૈસા, હા, મ્હોરો. ઓ બાપરે ! એમ તે બોલવા લાગ્યો. અલ્પ સમયમાં તો તે દિવાના જેવો બની ગયો. ખાડાની ધુળને માથે ચોપડવા લાગ્યો. ખાલી ઘડાને પણ છાતી સંગાથે ચાંપવા લાગ્યો. એવી રીતે થોડી વાર કરી દિવાનો કરૂણાશંકર હાય બાપ, ખાધી ધાપ, હાય નાણાં, તારાં થયાં ઠેકાણાં. ઓ પૈસા, હાય પૈસા કરતો ત્યાંથી મૂઠીઓ વાળી નાસવા લાગ્યો. દિવાનાપણામાં બુમેબૂમ પાડતા કરૂણાશંકરે આખો દિવસ એવી સ્થિતિમાં ગુજાર્યો. આખરે તેણે સાંજ પડતાં સરિતાને કિનારે આવી એક વૃક્ષની નીચે પડતું નાખ્યું, અને હાય પૈસા, ઓ બાપ, ખાધી ધાપની બૂમો પાડતો આખરે નિદ્રાધિન થઇ ગયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

દિવાની કે વિયોગિની !

" લગાડી મોહની પ્યારા ! કઠિન્ હૈયું કર્યું શાને !
અહો હો ! નાથ કપટીરે ! બલિહારી તમારી છે !
સ્મૃતિ છે એજ મુખડાની, ન દેખી હું દુઃખી છું રે,
ગ્રહી જો બાંય તો લજ્જા, તમારાની તમોને છે.
બકું છું હું તમે માનો, જિગરમાં ઘા મને ઉંડા,
ઉમળકા આ હૃદયના હા ! કહો કયાં ઠાલવું ફાડી ? "

કલાપી.

કયાં છો ! કયાં છો ? મારા હૃદયના વિસામા તમે કયાં છો ? વ્હાલા ! જંગલે જંગલ આથડી મારા ચરણો કાંટાથી વિંધાઇ અશક્ત થઇ ગયા છે. અખંડ ઉજાગરાઓથી આ આંખ્યો બળી રહી છે, છતાં પણ તારૂં રસીલું મુખડું નિહાળવાને આતુર બની રહી છે. આવ આવ, મારા પ્રાણ તું કયાં છે ? આ કિશોરી ભયંકર અરણ્યમાં ભૂલી પડી તને મળવાની ઇચ્છાથી ભટકે છે. આમ બોલતી કિશોરી વિકટ અરણ્યમાંથી પસાર થતી હતી. બપોરનો સમય હતો. આકાશમાં વાદળાંઓએ સૂર્ય ભગવાનને ઢાંકી દીધા હતા. વરસાદ પડશે એવું જણાતું હતું. ઉકળાટ ઘણો હતો. કિશોરીના સુકોમળ મુખપર પરસેવાનાં બીંદુઓ બાઝયાં હતાં. તે કુન્જ, કુન્જ નામનો ઉચ્ચાર કરતી દિવાના સમાન જણાતી આસપાસ જોતી ચાલી જતી હતી.

તેનું સુંદર શરીર ભુખ તથા દુઃખથી નિસ્તેજ અને અશક્ત બની ગયું હતું. તેના માથાના વાળ અવ્યવસ્થિત થઇ પવનમાં આમતેમ ઉડી રહ્યા હતા. પહેરેલું વસ્ત્ર પણ ઘણેક ઠેકાણેથી ફાટી ગયું હતું. ચાલતાં-ચાલતાં તેને વારંવાર ઠોકરો વાગતી હતી. પગમાંથી રૂધીર નીકળતું હતું. ઘડીકમાં પડતી, ઘડીકમાં ઉઠતી બ્હાવરાની માફક ચાલતી કિશોરી કુન્જમય બની કુન્જના પોકાર પાડતી ચાલી જતી હતી. અલ્પ સમયમાં પવન ફુંકાવા લાગ્યો. મોટા વાવાઝોડાની સાથે સખ્ત વરસાદ ટૂટી પડયો. ભયંકર કાટકા થવા લાગ્યા. જળપ્રલયનો ભાસ થવા લાગ્યો. કિશોરી ખડખટાડ હસતી એક મોટા વૃક્ષ નીચે આવી ઉભી રહી જોવા લાગી. કલાકેક વિત્યાબાદ વરસાદ વરસતો બંધ થઇ ગયો. જંગલ રળિયામણું જણાવા લાગ્યું. કોયલ, મોર વગેરે પંખીયો મધુરા ટહુકારથી આનંદ પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા. પાણીનાં ઝરણાં ખળખળ અવાજ કરતાં વહેવા લાગ્યાં. આવો ચમત્કાર નિહાળી કિશોરી વૃક્ષ નીચેથી નીકળી આગળ ચાલતાં મનમાં બોલવા લાગીઃ-અહા ! કેવો ચમત્કાર ! ઘડી ઉપર તાપ સકળ સૃષ્ટિને અકળાવી રહ્યો હતો, તો હવે થોડીવારમાં ઠંડો પવન સર્વને શાન્ત કરવા લાગ્યો છે.

અહા પ્રભો ! તમારી અકળિત કળાને જાણવા કોણ સમર્થ છે ? આમ બોલતી કિશોરી પ્રભુને પ્રણામ કરવા લાગી. તે ઘડીકમાં ભાનમાં આવતી તો ઘડીકમાં ભાન ભૂલતી હતી. પ્રભુને પ્રણામ કરી તેબાળા દયામણે મુખે જાણે પ્રભુને વિનવતી ન હોય એમ બોલવા લાગીઃ- સર્વ સૃષ્ટિના કલ્યાણ કર્તા પ્રભુ ! શું આપને આ બાળકીની દયા

નથી આવતી ? પ્રભુ ! તમે અનેક દુઃખી મનુષ્યોને દુઃખમાંથી મુક્ત કર્યા છે, તો આ તમારી કિશોરીએ શું પાપ કર્યા છે, કે તેને સદા સર્વદા દુઃખમાં જ રીઆવાનું છે ? પ્રભો ! મને સમજ પડતી નથી. હું દુઃખથી બ્હાવરી બની ગઇ છું; દયાળુ દાતા ! કૃપા કરી મને મારા કુન્જની પાસે પહોંચાડો. હું તેને જ ઇચ્છું છું. હવે તેજ મારો તારનાર છે અને એજ મારો ભર્તા છે. આ સૃષ્ટિમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર બસ મારો કુન્જ છે. પુનઃ કિશોરી કુન્જના વિચારે ચઢી. કુન્જ ! હૃદયમાં રમી રહેલા કુન્જ ! જો તો ખરો કે આ તારી કિશોરી તને મળવાને કેટલું સંકટ સહન કરી રહી છે ? મારી નાડીયો, મારી ઈંદ્રીયોસહ સર્વ શરીરમાં કુન્જ, કુન્જ બસ કુન્જનાજ ભણકાર વાગી રહ્યા છે. આ નેત્રો કુન્જને નિહાળી રહ્યાં છે. જીભ્હા તેનું નામ જપી રહી છે. આ કિશોરીનો હવે તેના વિના ઉદ્ધાર નથી. કુન્જ કિશોરીનો આત્મા છે. શરીરનું હૈવત છે. આંખ્યોનો તારો, રસનાનો રામ, દિલનો આરામ, કે જેને નિષ્કામ ભક્તિનું જ છે કામ; એજ મારો કુન્જ આ હૃદયનો આત્મારામ છે. હા, તેના વિના આ જગતમાં જીવવું હરામ છે. બોલો, બોલો; મારા આત્મારામ બોલો ! તમે કયાં નિવાસ કરો છો ? શું પાપી કૃષ્ણલાલને મારવા ગયા છો કે તમે પણ મારી માફક જંગલમાં ભટકો છો ? હા, કેમ જવાબ આપતા નથી ? કહી કિશોરી આર્જવતાથી જોઇ રહી પણ કોઇએ જવાબ નહિ દેવાથી પુનઃ બોલી ઉઠીઃ—અહા, અહિં કયાં છે મારો કુન્જ કે તે મને જવાબ દે ! ખરેખર હું ભાન ભૂલી જ્ઞાનહિન થઈ છું કે જેથી મારો વ્હાલો નહિ હોવા છતાં તેને બોલાવું છું. બસ

ચાલ જીવ ! હવે ગમે એમ થાઓ, દુઃખના દરીયાઓ છવાઓઃ પણ કિશોરીને તમારી તલમાત્ર દરકાર નથી. દરકારમાં દરકાર ફક્ત મારા કુન્જ પ્રાણુાધારનીજ છે. તેના વાસ્તેજ હવે આ દેહ ધારણુ કરી રાખ્યો છે." આમ બોલતી કિશોરી સાંજ પડતાં પહેલાં સરિતાને કિનારે આવી આસપાસ જોવા લાગી. સરિતાનું જળ કલ કલ અવાજથી ગમન કરી રહ્યું હતું. જળતરંગો નાચતાં કુદતાં ગમન કરતાં હતાં. એવામાં કિશોરીની નજરે ત્યાંથી થોડેક દૂર એક વૃક્ષ નીચે કોઈ સૂતું હોય એમ જણાયું. દિવાની કિશોરી તેને કુન્જ ધારી ત્યાં જવા ઝડપથી ચાલવા લાગી. વૃક્ષ નીચે સૂતેલો માણસ પગથી તે માથા સુધી ઓઢીને સૂતો હતો. કિશોરીએ તત્કાળ એનું ઓઢેલું વસ્ત્ર દૂર કર્યું. તેને જોતાં જ કિશોરી ચમકી ને એક વિકટ હાષ્ય કરી બોલી ઉઠીઃ– અરે ! કોણુ ! તું કરૂણુાશંકર ?

"અને તું કોણુ કિશોરી ?!" દિવાનો કરૂણુાશંકર સફાળો ઉઠી ઉભો થઇ બોલી ઉઠ્યો.

"હા, હું કિશોરી ! તારા પ્રાણુની તરસી ઝેરી નાગણી. બોલ પાપી તું ક્યાંથી આવ્યો ?"

"હું યમપુરીમાંથી આવ્યો. તને મળવા આવ્યો, અને ખરાબ સમાચાર લાવ્યો."

"શું ખરાબ સમાચાર લાવ્યો છે ? જો જુઠું બોલ્યો તો સમજજે કે તારો કાળજ આવ્યો છે."

"મારો કાળ નથી આવ્યો, હું જીવતો છું. કિશોરી ! હું પાયમાલ થઇ ગયો છું."

" તું શાથી પાયમાલ થયો છે ? શું કૃષ્ણલાલે બેહાલ કર્યો છે ? "

" હા કૃષ્ણ, કૃષ્ણ ! કિશોરી ! ઘણા દહાડાનું એકઠું કરેલું મારૂં ધન ધુતાઇ ગયું છે. દાટેલું કોઇ કાઢી ગયું છે. હા, હા, આ જાય, આ જાય, પકડો, પકડો. લુચ્ચા ! ક્યાં જાય છે ? " કહી દિવાનો કરૂણાશંકર મુઠીયો વાળી ત્યાંથી જવાને તૈયાર થયો. તેને હાથ પહોળા કરી અટકાવી કિશોરી બોલી ઉઠીઃ—ઉભો રહે.

" હેં ! શું હું મારા ચોરને પકડવા ના જાઉં ? "

" નહિ ! કારણ કે તને યોગ્ય શિક્ષા મળી ચૂકી છે. કરૂણાશંકર ! ત્હેં તે ધન કેવી રીતે એકઠું કર્યું હતું, તે આ કિશોરી બરાબર જાણે છે. હરામખોર ! હરામનું હરામે જાય, એ કુદરતનો સિદ્ધાંત કેમ વ્યર્થ થાય ? પાપી ! ત્હેં શુદ્ધ બ્રાહ્મણના કુળમાં અવતાર લઇ અનેક કુકર્મો કર્યાં છે. લક્ષ્મિનો ક્ષણભંગુર લાલચોને વશ થઇ ત્હેં અનેક ગરીબોની ગરદનપર છરીયો ફેરવી છે. તેમજ કુટિલ કૃષ્ણલાલની પાસેથી પૈસા પ્રાપ્ત કરવાને ત્હેં અનેક કુળવાન બાળાઓને બળાત્કારથી ભ્રષ્ટ કરાવી છે. ઓ નરાધમ ! ઓ વિશુદ્ધ બ્રાહ્મણ કુળના અંગારા ! હા ! તારાં કર્મ યાદ કરતાં મારી આંખે આવે છે અંધારાં. " કહી કિશોરી થોડીકવારને માટે ભાનમાં આવી શાન્ત થઈ ઉભી રહી. તેનું બોલવું સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી કરૂણાશંકર કહેવા લાગ્યોઃ—" કિશોરી ! જો હવે તું મારી એક વાત માનીશ તો હું હતો એવો પાછો પૈસાવાળો થઇ જઇશ. "

" શું છે ? "

" હું તને કૃષ્ણલાલ પાસે લઇ જાઉં અને બદલામાં તેની પાસેથી

પાંચસો સોના મ્હોર લઉં. બોલ શું વિચાર છે ?"

"શુ હજી તે ચંડાળની પાસે જવાની તારી ઇચ્છા છે ?"

"કેમ નહિ ? દરેક માણસને પૈસાવાળા થવાની ઇચ્છા હોયજ."

"તેથી શું તારા જેવાં નીચ કર્મ કરી પૈસાદાર થવું ?"

"એમાં શું ! પૈસા મેળવવાને ગમે એમ કરવું. કોઇને મારવો, રીબાવવો, ચોરી કરવી, ખૂના મરકી ચલાવવી, પણ લક્ષ્મિને લાવવી." કહી કરૂણાશંકર હસવા લાગ્યો.

"ધિક્કાર છે તને કે તારી માએ તને બ્રાહ્મણના કુળમાં જન્મ આપ્યો. એ પ્રભો ! તું આવા દુષ્ટોને પૃથ્વી પર શા માટે વધારે વાર જીવતા રહેવા દે છે ? આવા કૃપણ કસાઇઓ દુનિયાનું ભલું કરવાને બદલે પીડાકારી થઈ પડે છે. દ્રવ્ય મેળવવાની લાલસાથી અનેક કુકર્મો કરે છે. શું તેનો ન્યાય તમારા દરબારમાં નહિ હોય ?" હજી કિશોરી પૂરૂં બોલી રહી નથી એટલામાં વળી કરૂણાશંકર બોલ્યો:- કિશોરી ! બોલ હવે તારે આવવું છે કે નહિ ?"

"કયાં નર્કસ્થાનમાં ?" કિશોરીએ પૂછયું.

"હા, જલ્દી ચાલ. કારણ કે ગયેલા પૈસા મેળવવાને હું ઘણો જ અધિરો થઈ રહ્યો છું."

કિશોરીએ થોડીકવાર સુધી કંઈક વિચાર કરીને કહ્યું:-

"એમ ! તો ચાલ હવે વાર નથી, પણ આપણે જતાં પહેલાં આ ગંગામાં સ્નાન કરીએ તો ઠીક." કહી કિશોરી તેનો હાથ પકડી નદી કિનારે લઈ આવી. નદીમાં પાણી ઘણું ઉંડું હતું; ખેંચ જબરી હતી, છાતી સમાન પાણીમાં કરૂણાશંકરને ઉભો રાખી તેનો

એક હાથ પોતાના હાથમાં પકડી કિશોરી કહેવા લાગીઃ—"કરૂણાશંકર ! હવે હું બોલાવું એમ બોલ."

" બોલો. "

" કહે કેઃ—મ્હેં ઘણાં જ પાપકર્મ કર્મ છે. "

" મ્હેં ઘણાં જ પાપકર્મ કર્યાં છે. પછી ? "

" તેથી મને મોટામાં મોટી શિક્ષા થજો. "

" મને મોટી શિક્ષા થજો. પછી ? "

" અને એ જ તારાં કુકર્મોથી પાપી તું આ સરિતાનો ભોગ થજો. " કહી કિશોરીએ જોરથી તેને ધક્કો માર્યો.

" ઓ બાપરે. " કહી કરૂણાશંકર ઉંડા જળમાં ઉથલી પડયો. પડયો એવો જ નીચે ગયો. તેના મુખમાં જળ પ્રવેશ્યું. અલ્પ સમયમાં તરફડતું શરીર ઉપર આવી પ્રવાહમાં તણાઇ જવા લાગ્યું.

"પાપી ! તારી આવીજ દશા થવી જોઈએ." કિશોરી તિરસ્કાર યુક્ત વદને તણાઇ જતા કરૂણાશંકરના સામે જોઈ રહી. તેના શરીરને દૃષ્ટિ મર્યાદાની બહાર જતું રહેલું જોઈ કિશોરી હસવા લાગી અને પાપીને યોગ્ય ફળ મળ્યું એમ સમજી કિનારે ફરવા લાગી, એવી રીતે ફરતાં-ફરતાં અકસ્માત તેનો પગ લપસ્યો તે કારમી ચીસ નાખી સરિતામાં પડી ગઈ. દૂરથી આવો દેખાવ ફરવા નીકળેલી ભીલદેવીના જોવામાં આવ્યો. તત્કાળ તે કિનારે દોડી આવી ને પહેરેલાં વસ્ત્ર સાથે નદીમાં કુદી પડી. તરવામાં નિપુણ ભીલદેવી થોડીવારમાં જ બેશુદ્ધ કિશોરીને બહાર લઇ આવી. તેને કિનારે લાવી તેના પેટમાંથી પાણી કાઢી નાખ્યું. એવામાં ભીલદેવીને ખોળતા બે ભીલ

સરદારો ત્યાં આવ્યા. તેમની પાસે કિશોરીને ઉંચકાવી બીલદેવી પોતાના સ્થાન પ્રતિ ચાલી ગઇ.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

દુઃખી સરલા.

ગુપ્ત ખંડેરમાં આવેલી એક કોટડીમાં આ સમયે એક ઝાંખો દીપક મંદમંદ પ્રકાશે પ્રકાશી રહ્યો હતો. બહાર અંધકારે ભયંકર રૂપ ધારણ કર્યું હોય એમ જણાતું હતું. ઝાંખા બળતા દીવાની પાસે એક પથારીમાં સરલા સૂતેલી હતી. પિતા મરી ગયા ધારી અને કૃષ્ણલાલના ત્રાસથી એ ગરીબડી બાળા અત્યંત દુઃખી થતી સખત તાવથી પીડાતી હતી. તેનું સુકોમળ મુખ કરમાઇ ગયું હતું. તે વારે વારે નિઃશ્વાસ નાખ્યા કરતી હતી અને મુખથી હા પિતા, ઓ પ્રાણનાથ એમ બોલ્યા કરતી હતી. તેની પથારીની પાસે એક બીજી બાળા બેઠી હતી. તે સરલાના દુઃખથી અશ્રુવિસર્જન કરતી તેનો કોમળ કર સરલાના શરીર પર ફેરવી આશ્વાસન આપતી હતી. આવી રીતે થોડો સમય વીત્યા પછી સરલા આખરે એક ઉંડો નિઃશ્વાસ નાખી બોલીઃ—રમા ! હવે આ જીવન રાખવાથી કંઈ પણ સારૂં થનાર નથી. અરેરે ! જોને આપણા કેવા હાલ હવાલ થઇ ગયા છે. સર્વ આશાઓ નિરાશાના રૂપમાં બદલાઇ ગઈ છે. પિતા પરલોક

સિધાર્યા, મારા પ્રાણનાથ વનવાસી થયા, અને આ સરલાને દુઃખમાં મૂકીને ગયા. હરી, હરી, હવે તો આ દેહનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં જઇ પિતાને મળવાની ઇચ્છા થાય છે. પણ પાપીણી આશા પ્રિય પ્રાણુનાથના વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે; ને મારા મરણ પશ્ચાત તેમનું શું થશે એમ હૃદયમાં થયા કરે છે."

વ્હેન! શાન્ત થાઓ. આવી રીતે દુઃખી થવાથી તાવ વધશે, અને તેમાંથી કદાચ વિપરીત પરીણામ આવશે. કહી રમાએ શાન્તરહેવા સૂચવ્યું.

"રમા! હું સારૂં અને ખોટું સર્વ સહન કરવાને તૈયાર છું. મને મરણની લેશમાત્ર પણ ફીકર નથી. હવે તો મરણ એજ મારૂં શ્રેય કરતા છે. કારણ કે મ્હેં ચોકીદારના મુખથી સાંભળ્યું છે કે આજે કુટિલ કૃષ્ણલાલ અહિં આવનાર છે, ને તેનો છેલ્લો વિચાર જાહેર કરનાર છે. હા, પ્રભુ! આજે શું થશે? આજની કાળી રાત મને ભયંકર ભાસે છે. ઓ પાપી આવ્યો!" આ આવ્યો. કહી તાવથી પીડાતી સરલા પથારીમાં બેઠી થઇ પુનઃ બોલી ઉઠીઃ—"ઓ પ્રભુ! આ ભયંકર કષ્ટમાંથી બચાવો. આ નરકાગારમાંથી ઉદ્ધાર કરો. તમારા સિવાય અમારૂં હવે કોઇ નથી. પ્રભુ! તમે પાંચાળીની લજ્જા રાખી હતી. ધ્રુવકુમારની પર દયા કરી અચળ પદવી આપી હતી. ભયંકર મગરના મુખથી હાથીની કરૂણામય સ્તુતી સાંભળી તેને મૂકતી આપી હતી. એવા દયાના સાગર મારી પર દયા કરો જો આજે દયા નહિ કરો તો મારા ધર્મનું સત્યાનાશ વળી જશે. ધર્મના જવાથી આ બાળકી મરણને શરણ થશે. પ્રભુ! શું મારે મારા ધર્મનો ત્યાગ કરી આ

સંસારમાં જીવવું યોગ્ય છે ? શું મારૂં અમૂલ્ય શીયળ પાપીને સ્વાધિન કરી તેની પ્રિયતમા થઈ રહેવાથી મારૂં શ્રેય થશે ? નહિ, નહિ. પ્રભુ ! તમારે સહાય કરવી હોય તો કરો પણ આ બાળા તેના ધર્મથી પ્રાણાંતે પણ વિચલીત થનાર નથી. સૃષ્ટિનો કહેવાતો પ્રલય આજે થાય, આખું વિશ્વ ઘોર અંધકારમાં ડુબી જાય, તેમજ ભૂકંપ થઈ આ શરીર તેમાં ગળી જાય તથાપિ શીયળ ધર્મનો ત્યાગ નહી થાય તે નહીજ થાય." આમ બોલતી સરલા ભ્રમણા યુક્ત થઈ ઉભી થઇ ગઈ અને હાથની મૂઠ્ઠીઓ વાળી કૃષ્ણલાલને ઉદ્દેશી બોલવા લાગીઃ—" નરકના કીડા ! આવ, આવ. આ દુઃખી બાળા હવે તારાથી ડરતી નથી. હું પણ તને બતાવું કે સતીના શીયળ રત્નને લુંટવાથી શું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. રમા ! આજે અમારા બન્નેનો મુકાબલો થવાનો છે. આજે આ સરલા શીયળની રક્ષાને માટે કૃષ્ણલાલની સામે વિકાળ સ્વરૂપે ઉભી રહેશે. રમા ! જોયા કરજે કે શું થાય છે ? બ્હેન ! આટલું યાદ રાખજે કે આખરે મારો વિજય છે ને કૃષ્ણલાલનો વિનાશ છે. યમના દૂતો તેની સામે દાંત કકડાવી સમયની રાહ જોઇ રહ્યા છે. નર્ક કુંડના ઝેરી જાનવરો પાપીનું લોહી પીવાને બહાર ડોકાં કાઢી રહ્યાં છે." આવી રીતે સરલા બેભાનપણામાં ફાવે એમ બકવા લાગી. રમા ભયભિત થઇ તેને શાન્ત કરવાનો યત્ન કરવા લાગી. પણ શાંત નહિ થતાં પુનઃ સરલા તેને પૂછવા લાગીઃ—" રમા ! ઉઠ ઉભી થા અને પેલી સામે જણાતી કટાર લઇ તારૂં વૈર વાળવા પ્રવર્ત થા. ઉઠ, શા માટે હજી બેસી રહી છે ? શું તને તે પાપીની દયા આવે છે ? રમા તારી દયા અસ્થાને છે ? શું તે કર્મચંડાળે તને દુઃખી નથી કરી ?

શું તેણે તારા માતા પિતાને દુનિયાંની પાર નથી કર્યા ?—" કહી સરલા રમાની સામે જોઇ રહી. રમા ગળગળી થઇ બોલી:— "બ્હેન! શાન્ત થાઓ. પાપીએ મારૂં સર્વસ્વ નાશ કર્યું છે. મારૂં જીવન ધુળમાં મેળવ્યું છે. હું વૈર વાળવા તૈયાર છું. પણ અત્યારે આપણો સમય નથી. બ્હેન સાવધ! જુઓ, પણે અંધકારમાં પાપીના આવવાનાં પગલાં સંભળાય છે." કહી રમા શાન્ત રહી. સરલા પાપીના આવવાના માર્ગ પ્રતિ તિરસ્કાર ભરી દૃષ્ટિથી જોઇ રહી. અલ્પ સમયમાં કૃષ્ણલાલ ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો ને મંદહાસ્યથી સરલા સામે જોઈ બોલ્યો:—પ્રિય સરલા! શું વિચાર છે? મારૂં કહેવું માની મારી વૃત્તિયોનો યોગ્ય સત્કાર કરી હવે સુખી થાઓ.

તેના વાક્યથી સરલા ગંભીર પણ ક્રોધયુક્ત વદને બોલી:— કુટિલ કૃષ્ણલાલ! મ.રા પિતાનો નાશ કર્યો છતાં પણ ન ધરાયો? પાપી સમજ જે કે જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી આ સરલા તેના શીયળનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ છે. ચંડાળ! શીયળ એજ મારો પ્રાણ છે. શીયળ સતી સ્ત્રીનું ભુષણ છે. તેનું સર્વસ્વ એજ છે. જે સ્ત્રીયો પોતાના શીયળનું રક્ષણ નહિ કરતાં પાપીયોની લાલચોથી વશ થઇ વિષય વાસનામાં લપટાય છે; તે દુષ્ટાઓ અઘોર નર્કમાં નિવાસ કરી અનેક જન્મ સુધી દુ:ખ ભોગવ્યા કરે છે. કૃષ્ણલાલ! શીયળની શું કિમ્મત છે તે હું સારી રીતે સમજું છુ, અને તેથીજ તને જોતાં તારો ધિક્કાર કરૂં છું. તારૂં અહિં કંઇ વળનાર નથી. આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તારી આશા પૂર્ણ થનાર નથી. માટે આવ્યો હોય એ રસ્તે ચાલ્યો જા."

" અભાગણી બાળા ! જ્યારે તારો આવો નિશ્ચય છે, તો આ કૃષ્ણલાલનો પણ દૃઢ નિશ્ચય સમજજે કે આજે તે તારા સુંદર શરીરનો સ્પર્શ કરી તને ભ્રષ્ટ કર્યા વિના જનાર નથી. યાદ રાખજે કે આ ભયંકર ભૂતખાનામાંથી તારો ઉદ્ધાર કરનાર કોઈજ નથી. " કૃષ્ણલાલે ક્રોધથી કહ્યું.

" સતીના શીયળ મહિમાના પ્રતાપથી પાપી હજી તું અજાણ્યો હોઇશ ! મિથ્યા ગર્વથી ફુલાઇશ નહિ. દુષ્ટ ! સતીના સતીત્વનું રક્ષણ કરનાર અને દુઃખી બાળાનો ઉદ્ધાર કરનાર દયાળુ પ્રભુ અહિં હજરા હજુર છે. "

" ઠીક છે, જોઉં છું કે તારો પ્રભુ શું કરે છે ? ઉદ્ધત છોકરી ! યાદ રાખજે..." હજી કૃષ્ણલાલ આગળ બોલે છે એટલામાં એક માણુસ ત્યાં દોડી આવી કહેવા લાગ્યોઃ—સરદાર ! આપણા શત્રુનો મ્હેં પત્તો મેળવ્યો છે !

" કયા શત્રુનો ? "

" નાસી ગએલા સરોજનો. "

" હેં ! બોલ, જલ્દી બોલ કે તે કયાં છે ? "

" આપણા ખંડેરથી થોડેક દૂર એક ઝાડની નીચે તે અને કોઇક બીજો માણુસ વાતો કરતા બેઠા છે. આ સેવક તેમને નજરો નજર જોઇનેજ આવે છે. "

" એમ ! તો થાઓ તૈયાર અને બનાવો તેમને તાબેદાર." કહી કૃષ્ણલાલ સરલાને કહેવા લાગ્યોઃ—સરલા હું જાઉં છું, ને જતાં પહેલાં જણાઉં છું કે હજી સમજવું હોય તો સમજજે નહિ તો

મરવાને તૈયાર થજે. અભાગણી ! હું હમણાંજ પાછો આવું છું ને તારા પ્રિય સ્વામી સરોજનું શિર કાપી લાવું છું. કહી બુદ્ધિહીન્ કૃષ્ણલાલ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના શબ્દો સાંભળી સરલા કંપી ઉઠી. સરોજના સમાચારે ધ્રુજી ઉઠી. અશક્ત સરલા હા રામ, હવે શું થશે કહી જમીન ઉપર ટૂટી પડી. અત્યાર સુધી શાન્તિથી ઉભેલી રમા સરલાની પાસે બેસી સારવાર કરવા લાગી. સઘળે શાન્તિ પથરાઈ ગઇ. રાત્રિ સમસમાકાર ચાલી જતી હતી. પવનના સપાટાથી વૃક્ષોનાં પાંદડાં ખડખડાટ કરી ભયમાં વધારો કરી રહ્યાં હતાં.

રમાની સારવારથી સરલા ધીમે ધીમે સાવધ થતી હતી. એટલામાં રમાને કાને કંઇક ખડખડાટ થવાનો અવાજ સંભળાયો. તે ભયભીત થઈ થતા અવાજ તરફ જોઇ રહી. તેને જણાયું કે કોઇક માણસ કોટડીની પાસે ઉગેલા વૃક્ષ ઉપરથી નીચે ઉતરે છે. રમાનું અનુમાન સત્ય હતું. અલ્પ સમયમાં એક કાળાં વસ્ત્ર ધારી માણસ કોટડીની પાસેના ઉંચા ઝાડપરથી દોરડું પકડી નીચે ઉતર્યો, અને સરલાની કોટડી તરફ દોડયો. રમા ભયભીત થઇ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શકી નહિ. તે આવનારે કોટડીની પાસે આવી રમાને કહ્યું:—ડરશો નહિ. હું શત્રુ નથી પણ મિત્ર છું. તમારો ઉદ્ધાર કરવા આવ્યો છું, માટે ઉભાં થાઓ. હું પ્રથમ તમને બહાર લઇ જાઉં.

" હું તમારી સાથે આવવા તૈયાર છું, પણ આ સરલાના વિચારથી ધ્રુજું છું. " રમાએ રડતાં રડતાં કહ્યું.

" તેની ફીકર કરશો નહિ. હું તેને પણ બહાર લાવીશ, માટે તમે તૈયાર થાઓ. " રમા ઉભી થઇ ને ધ્રુજતે પગલે તે આવનારની

સાથે ચાલી. બન્ને જણાં વૃક્ષ નીચે આવ્યાં. તે આવનાર માણસે રમાને ઉંચકી લીધી, અને ત્યાં લટકતું દોરડું હલાવી કમ્મરે બાંધ્યું. તે આવનાર ઉપર ખેંચાવા લાગ્યો. ઝાડપર બીજા બે કાળાં વસ્ત્રધારી બેઠા હતા, ને તેઓ દોરડાને ખેંચતા હતા. રમાને લઈ ઉપર આવનારને દોરડું ખેંચનારે પૂછ્યું:—શું સરલાને લાવ્યા ?

" ના, સરલાને લેવા જાઉં છું, અને તે પહેલાં આ એક બીજી બાળાને તમારા સ્વાધિનમાં સોંપું છું." કહી તેણે રમાને ત્યાં મૂકી ઉપર બેઠેલા બે જણમાંથી એકને રમાને લઇ કિલ્લાની બહાર નીકળી જવાનું સૂચવ્યું. તરત એક જણ રમાને લઈ કિલ્લાની દિવાલપરથી નીચે ઉતરી પડયો ત્યાર પછી પ્રથમનો માણસ પાછો દોરડાની મદદથી નીચે ઉતરી સરલાની પાસે પહોંચ્યો. આટલી વારમાં સરલા પૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવી હતી. તે પેલા આવનારને ત્યાં આવેલો જોઇ તેને કૃષ્ણલાલ સમજી ક્રોધથી બોલી ઉઠી:—દૂર, પાપી, દૂર-શ્વાનને મારી કાઢતાં વારંવાર જેમ પાસે આવે છે, તેમ તને મારી પાસે આવતાં શરમ નથી આવતી ?

" સરલા ! ધીમેથી બોલ ! હું કૃષ્ણલાલ નથી." આવનારે ધીમેથી કહ્યું.

" ત્યારે તું કોણ છે ?"

" હું દુઃખીના દુઃખમાં ભાગ લેનાર, અને હાલ તમને અત્રેથી મૂક્ત કરી સાથે લઇ જનાર. માટે જેમ બને તેમ મારી સાથે જલ્દીથી ચાલો. "

" તમને ઓળખ્યા સિવાય હું અત્રેથી એક ડગલું પણ આગળ ભરનાર નથી. "

" બ્હેન ! બ્હીશો નહિ. હું તમારો ધર્મનો ભાઈ છું. " તેણે જણાવ્યું.

" તમે મને કયાં લઇ જશો ? "

" તમારા સરોજકુમાર પાસે. "

" હેં ! તમે આ શું કહો છો ? ભાઇ ! કહો કે તે મારો જીવનાત્મા કયાં છે ? "

" અહિં પાસેજ છે. તે તમારા વિના ઘણો દુઃખી થાયછે. "

" તમારૂં નામ ? "

" મારૂં નામ કુન્જવિહારી છે.

" કુન્જવિહારી કોણ? સરલાએ આશ્ચર્યનો ઉદ્દગાર કાઢયો. તેની તમને પછીથી ખબર પડશે હાલ તો તરત મારી સાથે ચાલો. વધારે વખત જવાથી વિઘ્ન આવશે, અને અમારી કરેલી યુક્તિઓ નિષ્ફળ જશે. "

" ભાઇ ! અહિં એક રમા નામની દુઃખી બાળા છે, તેને પણ છોડાવવાની જરૂર છે. "

" બ્હેન ! તેને તો હું પ્રથમ જ અહિંથી લઇ ગયો છું અને પછી તમને લેવા આવ્યો છું. "

" ભાઇ ! પ્રભુ તમારૂં ભલું કરો." કહી સરલા મંદમંદ પગલાં ઉપાડતી કુન્જની સાથે ચાલી. તેનાથી બરાબર ચાલી શકાતું નહોતું. વૃક્ષ પાસે આવતાંજ કુન્જે સરલાને ઉંચકી લીધી, ને પ્રથમની માફક ઉપર ચઢી ગયો. તેને ઉપર આવેલો જોતાં તેમની રાહ જોઇ બેઠેલો સરોજ બોલી ઉઠયો:—" આ કોણ મારી સરલા ! હા, તેની શું આ દશા ! ?"

"હા નાથ ! આ તમારી સરલા !" કહી સરલાએ સરોજને પ્રણામ કર્યા. બાદ ત્યાં વધારે વાર નહિ રોકાતાં સરલાને લઈ કુન્જ અને સરોજ કિલ્લાની બહાર નીકળી પડયા; ને રમાને લઈ ઉભેલા સત્યવ્રતને મળ્યા. સઘળાં પ્રભુનો ઉપકાર માની ત્યાંથી ચાલવા લાગ્યાં ને ભયંકર કાળી રાત્રિએ થોડીવારમાં પોતાના સ્થાને આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં આવી સઘળા સરલાના ઉપચાર કરવા લાગ્યા. સરલાએ સઘળી હકીકત જણાવી. પિતાના મૃત્યુ સમાચાર જણાવતાં તે બેફાટ રડવા લાગી. સઘળાએ આશ્વાસન આપી તેને શાંત કરી, અને કૃષ્ણ-લાલને તેના મંડળ સાથે નાશ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

વાંચકો ! હવે આપણે તપાસીએ કે કુન્જ અને સરોજ કેવી રીતે સરલાનો ઉદ્ધાર કરવામાં ફતેહમંદ થયા હતા.

સરોજને છોડાવી ગયા પછી, કુન્જ અને સત્યવ્રતે સરલાને છોડાવવાને ઘણા પ્રયત્ન કર્યા હતા; પણ ઘણા દિવસ સુધી તેઓ તેમના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડયા હતા. આથી કુન્જે કૃષ્ણલાલના ખંડેરથી દૂર એક નિર્જન સ્થાનમાં ઝુંપડી બાંધી અને સઘળા સાથે ત્યાં નિવાસ કર્યો. કરૂણાશંકરના દ્રવ્યથી તેણે આસપાસના ગા-મડામાં ફરી પચીસેક માણસો એકઠાં કર્યાં હતાં. તે માણસોને ગુપ્ત વેશથી કૃષ્ણલાલની હિલચાલ તપાસવાનું સૂચવ્યું હતું. આજે તેના બાતમીદાર સમાચાર લાવ્યા હતા કે કૃષ્ણલાલ સરલાને સતાવી સ-રોજને પકડવા નીકળ્યો છે. સરોજની જુઠી બાતમી આપી કૃષ્ણ-લાલને લઇ જનાર કુન્જનોજ માણસ હતો. પછી તરત કુન્જ સરોજ અને સત્યવ્રત સરલાને છોડાવવા ત્યાંથી નીકળ્યા, અને કિલ્લાની દિવાલપર

ચઢી સરલાની કોટડી પાસે ઉગેલા વૃક્ષ પરથી નીચે ઉતર્યા, અને આખરે સરલાનો ઉદ્ધાર કરી ચાલ્યા ગયા.

વાંચકો ! હવે આગળ ઉપર શું થાય છે, એ જોવાનું છે.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

“ કોપેલો કૃષ્ણલાલ. ”

પ્રભાતનો ઝાંખો પ્રકાશ સઘળે છવાયો હતો, દૂર કુકડાના કુકડેકુના અવાજ સંભળાતા હતા. આવે સમયે સરોજને પકડવા નીકળેલો કૃષ્ણલાલ સમાચાર લાવેલા માણસની સાથે ચાલતો હતો. તેની સાથે બીજા પંદરેક માણસો હતા. સરોજને પકડીશ, અને સરલાના દેખતાં તેનો નાશ કરીશ, આથી સરલા ભય પામી મારી સાથે પરણશે. આવા પ્રકારના હવાઈ તરંગોમાં ઝુલતો કૃષ્ણલાલ ચાલ્યો જતો હતો. દસ બાર માઈલની મુસાફરી થવા આવી, પણ હજી સરોજ જે સ્થળે છે તે સ્થાન કેમ આવતું નથી. કૃષ્ણલાલે ચીડાઇને આગળ ચાલનારને પૂછ્યું:—અલ્યા હજી કેટલે દૂર જવાનું છે ?

“ નામદાર ! હવે બહુ દૂર જવાનું નથી. ટુંકો ઉત્તર આપી પુનઃ તેણે ચાલવા માંડયું. એવી રીતે તે માણસે ઘણી વાર સુધી તેઓને આડા અવળા ફેરવ્યા, પછી એક ઠેકાણે ઘીચ ઝાડી આવતાં આગળ ચાલનાર માણસ એકાએક અદ્રશ્ય થઇ ગયો. સઘળા નીચું

જોઇ ચાલતા હતા તેથી તે માણસને જતો રહેલો જોઇ શકયા નહિ. આખરે સરિતા કિનારે આવતાં કૃષ્ણલાલે ઉંચે જોયું, તો તેને આગળ ચાલનાર માણસ જણાયો નહિ. તેણે આસપાસ જોયું. પાપી વ્હેમાયો, ને બૂમ પાડી બોલી ઉઠ્યો:—મારા સરદારો ! ઉભા રહો. આપણે ઠગાયા છીએ. જુવો, જલ્દી તપાસ કરો ! આપણને ઠગનાર ગુમ થઇ ગયો છે. મારા વફાદારો ! તે હજી આટલામાંજ હશે. તેને ખોળી કાઢી તેણે કરેલા અપરાધની સખ્ત સજા આપો. સઘળા આશ્ચર્ય પામી આસપાસ દોડયા, પણ તે માણસનો પત્તો લાગ્યો નહિ. તેની શોધમાં ગયેલા નિરાશવદને પાછા આવ્યા. કૃષ્ણલાલના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે વારંવાર પૃથ્વી પર પગના પ્રહાર કરવા લાગ્યો. એવામાં તેની નજરે દૂરથી એક માણસ ત્યાં ત્યાં દોડી આવતો જણાયો. પાપી આવનારની તરફ આતુરતાથી જોઇ રહ્યો. દોડી આવનાર થોડી વારમાં તેની નજીક આવી નીચો નમી કહેવા લાગ્યો:—નામદાર ! ઘણોજ જુલ્મ થઈ ગયો છે.

" શું થયું છે ? " કૃષ્ણલાલે ક્રોધથી પૂછ્યું.

" કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી. "

" બોલ, જલ્દી બોલ ? " કૃષ્ણલાલે તેનું ગળું પકડી પૂછ્યું.

" નામદાર ! પંજામાં ફસાગેલું પંખી ઉડી ગયું છે. "

" સ્પષ્ટ જણાવ કે કયું પંખી ઉડી ગયું છે ? "

" સરલા કોટડીમાંથી ગૂમ થઈ છે ? "

" ઓહ થઇ ચૂકયું. બાકી રહેલું પંખી પણ આખરે મુકત થઇ ગયું ! ઓ ! હવે શું થશે ? મને ભાસે છે કે મારૂં ભાવી

અવળું થયું છે. હા, હું ધ્રુજું છું. ભયંકર અંધકાર નિહાળું છું. આહ ! હવે મારા ક્રોધની સીમા નથી. જોઉંછું કે આ ક્રોધની ભયંકર જ્વાળામાં કોણ કોણ બળીને ભસ્મ થાય છે. કૃષ્ણુલાલ કંપવા લાગ્યો. તેનું શરીર શૌર્યથી ધ્રુજવા લાગ્યું. આંખ્યોમાંથી અગ્નિના તનખા ઝરવા લાગ્યા. તેના સરદારો ભયભીત થઈ ઉભા રહ્યા.

તેણે સરિતાના ગંભીર જળ સામે જોયું. એવામાં તેની નજરે કિનારે પડેલું કંઈક જણાયું. તે કિનારે જઇ પડેલી વસ્તુને વાંકો વળી જોવા લાગ્યો. તે કોઇ માણસનું મુડદું હતું. પાણીથી તે ફોગાઇ ગયું હતું. જળચર પ્રાણીયોના બચકાંથી તેનું શરીર ઓળખાય નહિ એવું થઈ ગયું હતું. કૃષ્ણુલાલે ઘણીવાર સુધી તે મુડદાને નિહાળ્યું. આખરે તેણે તે મુડદાને ઓળખી કારમી ચીસ પાડી. અરે આતો મારો કરૂણાશંકર ! હા, કરૂણાશંકર તારી આ દશા ! અરેરે ! તારી મને ઘણીજ ઓથ હતી. હાય તારા જવાથી આજ મારી હિમ્મત તૂટી ગઇ. અરેરે ! મારૂં ભાગ્ય પલટયું છે. મારા મદદગારો એક પછી એક ચાલ્યા જાય છે. હાય ! જ્ઞાનચંદ્ર ને કરૂણાશંકર મારી પાસે હોવાથી હું એમ સમજતો હતો કે હું મારાં ધારેલાં કામ પૂરાં કરીશ. હા, તે મારી સઘળી આશાઓ નષ્ટ થઇ. જ્ઞાનચંદ્રની ખબર નથી ને કરૂણાશંકરની આ દશા થઇ. હા, ભાઈ! ઓ કરૂણાશંકર ! તું કયાં ચાલ્યો ગયો ? અરેરે ! તારા વિના દુઃખમાં દિલાસો કોણ દેશે ? અરે શત્રુઓને સપડાવવાના જોષ કોણ જોશે ? આમ કલ્પાંત કરતો કૃષ્ણુલાલ રૂદન કરવા લાગ્યો. પાસે ઉભેલા સરદારો પણ આંખ્યોમાંથી અશ્રુ વરસાવતા ગળગળે સાદે તેને શાન્ત કરવા

લાગ્યા. આખરે બળાત્કારે મનને શાન્ત કરી કૃષ્ણુલાલ બોલી ઉઠયો:– કરૂણાશંકર ! પ્રભુ તારો સ્વર્ગમાં વાસ કરજો. ભાઈ ! તારા આવા ભયંકર મૃત્યુથી મને ઘણું લાગી આવે છે. મારા ભાઇ ! હું આજે તારી સમક્ષ સોગન ખાઇને કહુંછું કે તારી આવી દશા કરનારને પૃથ્વીના પડમાંથી ખોળી કાઢી ઠાર કરીશ, ને તેના લોહીથી તારૂં તર્પણુ કરીશ. આ તલવાર મારી સાક્ષી છે. તારૂં વૈર વાળ્યા સિવાય હું તેને મ્યાન કરનાર નથી. બંધુ કરૂણાશંકર ! વૈર વળતાં સુધી હું મિષ્ટ અન્ન જમનાર નથી, તેમજ મદિરા આદી પાન કરનાર નથી. કહી કૃષ્ણુલાલે ત્યાં ઉભેલા માણસોને ચિતા તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી. આસપાસથી લાકડાં વિણી લાવી મોટી ચીતા તૈયાર કરવામાં આવી. ચિતામાં કરૂણાશંકરના શબને સુવારી કૃષ્ણુલાલે અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. લાકડાં ભડભડાટ સળગવા લાગ્યાં. થોડીવારમાં કૃપણુ કરૂણાશંકરના દેહને અગ્નિ દેવતાએ બાળીને ભષ્મ કરી નાખ્યો. ચિતા ઓલવાઇ ગઇ. રાખોડીને સરિતામાં વહેવરાવી સઘળાએ સ્નાન કરી લીધું. કૃષ્ણુલાલે પોક મૂકી ઘણીવાર સુધી રૂદન કરી હૃદયને હલકું કર્યું. બાદ એક માણસને ખંડેર તરફ મોકલી બાકી રહેલા સરદારો અને સૈનિકોને બોલાવી કૃષ્ણુલાલે સર્વ સાથે ત્યાંથી નીકળી નાશી ગએલાઓની શોધમાં પ્રયાણુ કર્યું.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ભીલ દેવી અને કૃષ્ણલાલ.

આજ પ્રાતઃકાળમાં ભીલદેવીના નંદનવનના વિશાળ ચોગાનમાં હજારો ભીલ વીરો શસ્ત્રયુક્ત થઇ એકઠા થયા છે. જ્ઞાનચંદ્ર પણ શસ્ત્ર અસ્ત્ર ધારણ કરી ભીલદેવીની આજ્ઞા સાંભળવાને હાથ જોડી ઉભો છે. સર્વની સન્મુખ ભવાની સમાન ભાસતી ભીલદેવી ગંભીર મુખે ઉભી રહી છે. સર્વ મૌનતાથી ઉભા રહ્યા છે. એવામાં ભીલદેવીએ મૌનતાનો ભંગ કરી ભીલ વીરો સામે જોઈ કહ્યું:—મારા સરદારો ! આજે તમને જે કારણથી અહિં બોલાવવામાં આવ્યા છે, તે કારણ એ છે કે આજે આપણે એક મહાન્ કાર્ય કરવાનું છે. વીર પુત્રો ! આપણો ધર્મ સર્વનું કલ્યાણ કરવાનો છે. એ ધર્મને અનુસરી આપણે અઘોર કર્મના કરનાર કૃષ્ણલાલને આજે દંડ દેવાનો છે. આપણે આજ સુધી સમજતાં હતાં કે કૃષ્ણલાલ સમજશે ને નીતિનો રસ્તો અખત્યાર કરશે. એ ઉદ્દેશથી આપણે તેને કંઈ પણ નુકશાન કરતાં નહોતાં, પણ તે પાપાત્મા નીતિને રસ્તે ચઢવાને બદલે ઘણુંજ પાપકર્મોમાં પ્રવર્ત થયો છે; ને તેથી હવે તેનો વિનાશકાળ પાસે આવ્યો છે. ગઈ કાલે મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તે પાપી તેના નરકાગારમાં સપડાયેલી એક નિર્દોષ બાળા નામે સરલાની પર અત્યાચાર કરી તેનું જીવન નષ્ટ કરનાર છે. મારા

સરદારો ! આપણે આજે ગમે તે પ્રકારે તે બાળાનું રક્ષણ કરી, પાપીને તેના મંડળ સાથે જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાનો છે; અને એજ કારણથી સર્વને એકઠા કરી અત્રે બોલાવવામાં આવ્યા છે. બહાદુરો ! કૃષ્ણલાલ બળવાન છે. તેની પાસે માણસો પણ પુષ્કળ છે. એવા બળવાનની સામે આપણે બાથ ભીડવાની છે. માટે હવે જવાબ દ્યો કે સર્વને મારી વાત માન્ય છે કે નહિ ?

દેવીનું ભાષણ પુરૂં થતાંજ સર્વ મંડળ ગર્જી ઉઠયું:—અમને આપની આજ્ઞા માન્ય છે. અમે તે પાપીને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાને તૈયાર છીએ. માતા ! નિર્દોષનું રક્ષણ કરવાને એકેએક ભીલ વીર તેનું લોહી રેડવાને આતુર છે, અને હવે ફક્ત આપની આજ્ઞાનીજ વાર છે.

માતા ! હવે આજ્ઞા આપો. ઘણા દિવસથી ધુંધવાતા અગ્નિને બહાર કાડી હું પાપીને તેના મંડળ સાથે નાશ કરી પિતૃ તર્પણ કરીશ. જ્ઞાનચંદ્રે કહ્યું.

" વીરપુત્રો ! તમારાં વચનો સાંભળી મને અત્યાનંદ થાય છે. બહાદુરો ! આ જ્ઞાનચંદ્રને તમારો સરદાર સ્થાપી તમારી સાથે મોકલું છું. તે કહે તે પ્રમાણે વર્તવા હું તમને ભલામણ કરૂં છું. પણ તેની સાથે આટલું યાદ રાખજો કે, પાપી કૃષ્ણલાલ જ્ઞાનચંદ્રને જોતાંજ તેનો પ્રાણ લેવા તૈયાર થશે, માટે તમે તેની તરફ નજર રાખજો, ને ન કરે ને નારાયણ કદાચ જ્ઞાનચંદ્ર પાપીયોથી ઘેરાઇ જાય તો જીવનની દરકાર નહિ કરતાં તેનું રક્ષણ કરજો. જાઓ, મારા વ્હાલા વીરપુત્રો જાઓ ! પ્રભુ તમારૂં રક્ષણ કરશે ને તેજ

તમારો મદદગાર થઇ તમને વિજય અપાવશે.

ભીલદેવીનું અંતિમ્ વાક્ય શ્રવણ કરતાંજ ભીલમંડળે આવેશ-યુક્ત થઇ દેવીની જય ગર્જના પોકારી. બાદ એકેએક ભીલ સરદાર દેવીને નમન કરીને ચાલવા લાગ્યો. છેવટે જ્ઞાનચંદ્રે દેવીના ચરણમાં પ્રણામ કરી જતાં જતાં કહ્યું—માતા જાઉં છું; અને આ કૌમુદિનીને પુનઃ આપના શરણમાં સોંપું છું. કહી તેણે પાસે ઉભેલી કૌમુદિનીને કહ્યું:—પ્રિયે! જાઓ! માતાની સેવામાં ઉપસ્થિત થાઓ.

જ્ઞાનચંદ્ર કૌમુદિની મારી પુત્રી છે. તેની ચિંતા કરીશ નહિ. વીર! જા, ભીલ સરદારો તારી રાહ જોઈ રહ્યા છે. મંગળકાર્ય કરી પાછો વ્હેલો આવ. દેવીએ આશીશ દીધી. જ્ઞાનચંદ્ર નમન કરી ચાલતો થયો. જોતજોતામાં સર્વ દૃષ્ટિ મર્યાદામાંથી અદૃશ્ય થયા. જ્યાં સુધી તેઓની પર નજર પહોંચી ત્યાં સુધી દેવી જોઈ રહી. તેમને અદૃશ્ય થયેલા જોઇ ભીલદેવીએ કૌમુદિનીને કહ્યું:—કૌમુદિની! ચાલો હવે આપણે શંકરનું પૂજન કરીએ, અને દુષ્ટને દંડ દેવા ગયેલા આપણા સરદારોના વિજયને માટે પ્રાર્થના કરીયે. કહી કૌમુ-દિનીને લઈ દેવી શંકરના શિવાલયમાં પ્રવેશ્યાં, ને એકાગ્રતાથી પ્રભુનું પૂજન કરવા લાગ્યાં. કૌમુદિની દેવળની પાછળ આવેલી એક કોટડીમાં કે જ્યાં ગાંડી થયેલી કિશોરીને રાખવામાં આવી હતી ત્યાં તેની પાસે ગઈ.

વાંચકો! ચાલો આપણે ભીલમંડળને જોઇએ કે તેમણે શું કર્યું.

“જ્ઞાનચંદ્રની સાથે સર્વ મંડળ થોડીવારમાં કિલ્લાની સમિપ આવી પહોંચ્યું; અને ત્યાંના માર્ગથી જાણીતા જ્ઞાનચંદ્રે છુપી ચાપો

થી કિલ્લાના સઘળા ભાગ ખોલી નાખી દરેક નાકે થોડા થોડા માણુસો મૂકી બાકીનાની સાથે અંદર પ્રવેશ કર્યો. અંદર ઘણી તપાસ કરતાં કૃષ્ણુલાલનો પત્તો મળ્યો નહિ, તેમજ તેના સરદારો પણ માલમ પડયા નહિ. કિલ્લામાં ફક્ત ચાર પહેરેગીરોજ હતા. તેમને બંધીવાન બનાવી કૃષ્ણુલાલ કયાં છે ? વગેરે પૂછ્યું. પહેરેગીરોએ તેમના સરદાર વિષે જાણુતા હતા એટલું જણાવ્યું. તેઓનું કહેવું સંતોષકારક નહિ લાગવાથી જ્ઞાનચંદ્ર કિલ્લાના દરેક ભાગમાં ખુણે ખોચરે ફરી વળ્યો, પણ તેને કોઈ જણાયું નહિ. તેમજ સરલાના સમાચાર પણ મળ્યા નહિ. આથી થાકી કંટાળી તે બંધીવાન સિપાહીઓને લઇ પોતાના માણુસો સાથે દેવીની પાસે જવા પાછો ફર્યો.

પેલી તરફ દેવી શંકરની પૂજા સામાપ્ત કરી બહાર નીકળવાની તૈયારી કરે છે, એટલામાં તેમણે કોઈકને બોલતાં સાંભળ્યો. દેવી ચમકીને સાંભળવા લાગ્યાં. તે બોલનાર એક પ્રચંડકાય પુરૂષ હતો. તેની સાથે અસંખ્ય માણુસો હતા. તેણે સઘળા માણુસોને ત્યાં આવેલી ખીણોમાં છુપાઇ રહેવાની આજ્ઞા કરી શંકરના શિવાલય પાસે આવવા માંડયું. દેવી તેની ભયંકર મુખમુદ્રા નિહાળી સ્તબ્ધ બન્યાં. શરીરે કંપારીઓ આવવા લાગી ભૂમી ભયંકર ભાસવા લાગી. ખરેખર ! આજે કંઇક ભયંકર બનાવ બનશે. મારો અંતરાત્મા કંપે છે. દક્ષિણુ અંગ અપશુકુન જણાવે છે. આવનાર શુભ કામને માટે આવતો હોય એમ જણાતું નથી. પ્રભુ ! પ્રભુ ! તું કરે તે ખરૂં કહી દેવીએ કૌમુદિનીને બોલાવવા બુમ મારી. કૌમુદિની ! બેટા ! કૌમુદિની !

કૌમુદિની દૂર હોવાથી તેણે દેવીનો અવાજ સાંભળ્યો નહિ. પ્રચંડકાય પુરૂષ ધીમે ધીમે નજીક આવતો જણાયો. દેવી આતુરતાથી તેની સામે જોઈ રહ્યાં. આખરે છેક નજીક આવતાં એ આવનારને ઓળખી દેવી ઝીણી ચીસ પાડી ઉઠયાં. અરે ! હાય ! આતો પાપી "કૃષ્ણલાલ !" અરે ! મારી લાકડી પણ હાલ મારી પાસે નથી. શું કરૂં ? પાપીથી શી રીતે મારો બચાવ કરૂં ? દુષ્ટાત્મા ! દુષ્ટ કર્મ કરતાં આંચકો ખાશે નહિ. પ્રભુ ! હવે તુંજ મારો સહાયક છે. આ બાળા તારા શરણમાં છે. કહી દેવી શાન્ત થઈ ઉભી રહી. થોડીવારમાં કૃષ્ણલાલ તેની છેક નજીક આવી ઉભો, અને દેવીને થોડીવાર એકાગ્રતાથી નિહાળી તે બોલ્યોઃ—આ વનમાં વાસ કરી, અને દેવી સ્વરૂપે રહી લોકોને ઠગનારી અભાગણી ! આજ હું તને બરાબર ઓળખી ગયો છું, ને તેથી તને પુછું છું કે તે દિવસે અમને ભય ભીત બનાવી ઠગવાનું શું કારણ હતું ?

"કૃષ્ણલાલ ! હું તને પણ સારી રીતે ઓળખી ગઇ છું. તારૂં કામ નિર્દોષના પ્રાણ લેવાનું હતું તો મારૂં કામ તને ઠગી નીતિને રસ્તે લાવવાનું હતું. મ્હેં તને ઠગ્યો નથી, પણ એક ભયંકર પાપકર્મ કરતો બચાવ્યો છે, દેવીએ શાન્તિથી જણાવ્યું."

"અરે વાહરે તારી ચતુરાઈ ! હું પાપી છું તેમાં તારે શું ?"

"મારૂં સર્વસ્વ છે. દુષ્ટને સુધારવો એ મારી ફરજ છે."

"એમ ! પણ એટલું યાદ રાખજે કે તારી સામે ઉભેલો માણસ તને શિક્ષા કર્યા વીના જનાર નથી." મને સુધારવા ઇચ્છનારી ચુડેલ ! મારી સામે આવાં વચનો બોલતાં શરમાતી નથી ?"

"શા માટે શરમાઉં ? કૃષ્ણલાલ ! હું તારાથી લગીર પણ ભય પામતી નથી. હું હજી પણ તને કહું છું કે સઘળાં પાપકર્મોને ત્યાગી પ્રભુનું ભજન કર. આવો અમૂલ્ય મનુષ્ય અવતાર ફરીથી પ્રાપ્ત થનાર નથી."

"મારે મનુષ્ય જન્મની દરકાર નથી, હવે તું બોલતી બંધ થા, ને પુછું તેનો જવાબ આપ ?

"તું શું પૂછવા માગે છે ?"

"હું તને પુછું છું કે ઘણા દિવસથી ગૂમ થઇ ગયેલો મારો બહાદુર સરદાર જ્ઞાનચંદ્ર કયાં છે ?"

"તારો અજ્ઞાનચંદ્ર હાલ જ્ઞાનચંદ્ર થયો છે, ને તે આનંદથી પ્રભુના શરણમાં રહ્યો છે."

"શું મારો જ્ઞાનચંદ્ર મરણને શરણ થયો છે ?"

"મ્હેં તને પ્રથમ જણાવ્યું હવે વિશેષ કહી શકતી નથી."

"ઓ અભાગણી ! તારાં નીડર વચનોથી મને રોમે રોમ ક્રોધ વ્યાપે છે. આ કમ્મરે રહેલી તલવાર તારૂં માથુ જુદું કરવાને હાલે છે. દુષ્ટા ! સ્પષ્ટ જવાબ આપ કે જ્ઞાનચંદ્રનું શું થયું ?"

"જ્ઞાનચંદ્રનું જે થયું તે સારૂં થયું છે, અને ફક્ત હવે તારૂંજ બાકી રહ્યું છે."

"શું તું મને મારવા ઇચ્છે છે ?"

"હું તને મારવા સમર્થ નથી ! તને મારવો યા જીવાડવો પ્રભુના હાથમાં છે. તારો પાપનો ઘડો ભરાતાં અવશ્ય તું તેનાં ફળ ભોગવીશ."

"ચૂપ કર ! તું જાણે છે કે હુ આ બધું કોને સંભળાવું છું?"

"હા, ગરીબોની ગરદન પર તલવાર ફેરવનાર, અને પતિવ્રતા બાળાઓની બળાત્કારે લાજ લુંટનાર, એક નરાધમ રાક્ષસને હું સંભળાવું છું."

"ઓહ ! શું મારૂં અપમાન ! એક ઝેરી નાગનું હડહડતું અપમાન ! ઓ હઠીલી અબળા ! હવે તારૂં મરણ પાસે આવ્યું છે."

"મારા મરણની દરકાર તારે કરવાની જરૂર નથી. પણ સમજજે કે હવે તારે વધારે વાર જીવવાનું નથી. પાપી ! તારા ભયંકર પાપ કર્મોથી તારૂં મરણ થશે, ને મરણ સમયે તું ચોધાર અશ્રુએ રડશે." પાપી ! તારા અપરાધ અક્ષમ્ય છે. હાય ! ત્હેં કેટલાં નિરપરાધી જનોના પ્રાણ લીધા છે, અનેક કુમારિકાઓને દુઃખમાં રીબાવી છે."

કૃષ્ણલાલ ! શુદ્ધ કુળમાં અવતાર લઇ ત્હેં કેવાં કર્મ કર્યાં છે તેનો વિચાર કર ? અને તે કરેલાં કર્મોનો શું જવાબ આપીશ તેનો પશ્ચાતાપ કર કે જેથી હજી પણ તારા પાપની ભગવાન ક્ષમા આપે."

"બસ બહુ થયું. હું તારા ભગવાનને ઓળખતો નથી. હું તારૂં કહેવું માનતો નથી, અને આજે તને જીવતી રાખનાર નથી."

"તેથી તો હું તૈયાર થઇ તારી સમક્ષ હિમ્મતથી ઉભી છું. કસાઇ ! તારી તલવારને ઉપાડ ને સુખેથી આ ગળાપર તેને ચલાવ; પણ યાદ રાખજે કે આનો જવાબ આપતાં તને ભારે થઇ પડશે."

"ઠીક છે તે પછીથી જોઇ લેવાશે. ચાલ તૈયાર થા ને ગરદન નીચે ઝુકાવ. કહી કૃષ્ણલાલે કાળની જીભ સમાન કટાર કમ્મરમાંથી

બહાર ખેંચી કાઢી.

ભીલદેવી મરણ નક્કી છે ધારીને ધુંટણીએ પડી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગી. ઘણીવાર પ્રભુની પ્રાર્થના કરી દેવી ઉભી થઈ ને રોષ યુક્તવદને કહેવા લાગીઃ—ચાલ, ઓ ઘોર ઘાતકી ! ક્ષત્રિયવંશના પાતકી ! મારા પ્રાણનું સુખેથી બળિદાન લે.

તારે કંઇ બોલવું છે ? પુનઃ પાપીએ પૂછયું.

બોલવામાં એટલું કે હું મરણથી ડરતી નથી, પણ તારાં ભયંકર પાપકર્મોથી હું તારી થનાર દશા જોઈ કંપું છું, ને મરતાં પહેલાં પણ કહુંછું કે સઘળાં પાપકર્મને ત્યાગ. આમ કહી દેવી આકાશ સામે હાથ જોડીને બોલીઃ—દયાળુ પ્રભુ ! હું હવે તમારી પાસે આવુંછું. મારા અપરાધની ક્ષમા આપો. હા, મારા દયાળુ સરદારોને સુખી રાખો. હા, મરણ સમયે હું મારાં સ્નેહિજનોને મળી શકતી નથી. તેમાં મારો ગત જન્મનો કંઇક અપરાધ હોવો જોઇએ. પ્રભુ સર્વનું કલ્યાણ કરો. કહી દેવીએ ક્રોધથી પૂછયુંઃ—પાપી ! બોલ હવે શું ઇચ્છા છે ?

" તારા પ્રાણનીજ ઇચ્છા છે. "

" લે સુખેથી લે, હું તૈયાર છું. "

અને હું હવે તને સંહારૂં છું. કહી કૃષ્ણલાલે જોરથી કટારનો ઘા કર્યો. દેવીના પ્રષ્ટ ભાગપર કટારનો ઘા થયો. રક્તનો પ્રવાહ જોરથી વહેવા લાગ્યો.

હા, રામ. કૃષ્ણ કહી દેવી બે શુદ્ધ થઈ જમીનપર ઢળી પડી. પાપી કૃષ્ણલાલે અટ્ટાહાષ્ય કરી બીજો ઘા કરવાને કટાર ઉંચી કરી

કે તરત પાછળથી પકડો, પાપીને પકડો, ના અવાજ સંભળાયા. કૃષ્ણલાલ કંપ્યો ને પાછળ જોવા લાગ્યો તો અનેક માણસોને ત્યાં દોડી આવતા જોયા. તે નાશી જવાને ચારે તરફ જોવા લાગ્યો, પણ એટલામાં તો જ્ઞાનચંદ્રે તેના માણસો સાથે ત્યાં આવી તેને ઘેરી લીધો.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

ભયંકર યુદ્ધ.

હજી જ્ઞાનચંદ્રની દૃષ્ટિ બેશુદ્ધ દેવી ઉપર પડી નહોતી, એટલામાં તો એક ભીલની નજર ત્યાં પડતાં, તે કારમી ચીસ પાડી બોલી ઉઠયો:—અરે સરદાર ! આમ તો જુઓ ! આ આપણાં દેવી તો લોહી લવાણ થઇ પડયાં છે. હેં ! કહી જ્ઞાનચંદ્રે પાછળ દ્રષ્ટિ કરી તો રક્ત પ્રવાહની વચ્ચે પડેલી બેશુદ્ધ દેવીને નિહાળી. ઓ પ્રભુ ! આ શું ? કહી જ્ઞાનચંદ્ર દેવીની પાસે ગયો, ને પોક મૂકી રડવા લાગ્યો. તેણે દેવીને સાવધ કરવાને ઘણો યત્ન કર્યો, પણ તેનો યત્ન નિષ્ફળ ગયો. ઘામાંથી હજી રૂધીર નીકળતું હતું. જ્ઞાનચંદ્રે ઘાની પર પાટો બાંધી ચાર ભીલને દેવીને ત્યાંથી દૂર લઇ જવાનું સૂચવ્યું. ચારે જણા બેશુદ્ધ દેવીને ત્યાંથી દૂર લઇ જઇ એક પત્થર પર સૂવારી સારવાર કરવા લાગ્યા. પાપીનું પાપ કર્મ જોઇ જ્ઞાનચંદ્ર ઉશ્કેરાયો ને ભયંકર ત્રાડ મારી નીચું જોઇ ઉભેલા

કૃષ્ણલાલને કહેવા લાગ્યો—નિરપરાધીના પ્રાણ લેનાર ખૂની ! ચાલ સાવધ થા ! નીચું જોઇ શું ઉભો છે ? પાપના પુતળા ! દેવીના પ્રાણનો નાશ કરી તું મનમાં ખુશી થતો હોઇશ પણ હવે તું મારા હાથથી બચનાર નથી.

તેના વચનથી કૃષ્ણલાલે ઉંચે જોયું. તે ચમક્યો. ઘણા દિવસથી ગૂમ થઇ ગયેલા જ્ઞાનચંદ્રને ઓળખ્યો, અને તેથી તે બુમ પાડી ઉઠ્યો:—કોણ સરદાર જ્ઞાનચંદ્ર ! આવ, આવ, ઘણા દિવસે મળેલા મિત્ર મને ભેટ. કહી કૃષ્ણલાલ તેને ભેટવા દોડયો. તેને ધક્કો મારી દૂર કરી જ્ઞાનચંદ્રે કહ્યું:—દૂર, પાપી દૂર, એક પવિત્ર બાળાના પ્રાણનો નાશ કરી અપવિત્ર થયેલા ખૂની ! દૂર રહે. તારા અપવિત્ર શરીર સ્પર્શથી હું અપવિત્ર થાઉંછું.

"અરે જ્ઞાનચંદ્ર ! તું આ શું બોલે છે ?

"હું સત્ય બોલું છું. પાપી હું તને ધિક્કારૂં છું અને તારો નાશ કરવા ઇચ્છુંછું.

જ્ઞાનચંદ્ર ! હું ધારૂંછુ કે તું ભૂલે છે ! તું મને ઓળખે છે ?"

"હા, હું પાપી કૃષ્ણલાલને સારી રીતે ઓળખું છું, અને નિર્દોષ જનના પ્રાણહંતાને અહિં ઉભેલો પ્રત્યક્ષ જોઉંછું."

"જ્ઞાનચંદ્ર ! બોલતાં વિચાર કર, હું કોણ ?"

"એક કસાઈ ! દુષ્ટ કર્મોનો ભંડાર, અને ગરીબોને છુંદનાર ચંડાળ."

"નહિ, હું તારો સરદાર."

"શું તું મારો સરદાર ? નહિ, નહિ, આ જ્ઞાનચંદ્ર હવે નથી તારો તાબેદાર."

" તારી ભૂલ થાય છે, હુંજ છું તારો સરદાર, અને નાનપણથી તને પાળનાર."

" નહિ; પાળનાર નહિ, પણ મારનાર." ઓ નરાધમ ! શું ત્હેં મારા વૃદ્ધ પિતાના પ્રાણનો નાશ નથી કર્યો ? શું ત્હેં મને અનીતિને પંથે નથી દોર્યો ? કર્મચંડાળ ! આ જ્ઞાનચંદ્ર હવે જ્ઞાનવાન થયો છે ધર્મ અધર્મથી સારી રીતે માહિતગાર થયો છે, અને તેથીજ આ તારો પાળેલો વિષધર તનેજ દંશ દેવા તૈયાર થયો છે."

" શું તું તારા અન્નદાતાને મારવા ઇચ્છે છે ?"

" શું તું મારો અન્નદાતા ? મૂર્ખ ! બોલતાં શરમા ! મારા પિતાને લુંટી ત્હેં અનગળ માલ મેળવ્યો છે, ને તેનાથી ત્હેં મારૂં પાલન કર્યું છે, એમાં તેં શું મોટું કામ કર્યું છે ?"

જ્ઞાનચંદ્ર ! હજી સમજ ! હું તને સોનાના શિખર પર ચઢાવીશ.

" હું તારા સુખના શિખરને ધિક્કારૂં છું. ચંડાળ ! તું મને સુખ આપવાને ક્યાં શક્તિવાન છે ? તું અત્યારે મારા પંજામાં છે, તારા પ્રાણ હવે આ હાથમાંજ છે."

શું તું મને કેદ કરવા ઇચ્છા રાખે છે ? શું હું તારો કેદી ? જ્ઞાનચંદ્ર ! આ એક વખતના તારા સરદારને કેદી કહેતાં શરમાતો નથી ? હું કોણ તેનો વિચાર કર ?

" અરે કર્યો વિચાર ! તું મારો સરદાર નહિ પણ હવે મારો શીકાર."

" શું હું તારો શીકાર ?"

" હા, હા, હજાર વાર મારો શીકાર ! ખૂની ! હવે હું વધારે વાર તારૂં ટાયલું સાંભળવા નથી માગતો."

" ત્યારે તું શું માંગે છે ? "

" મ્હોત ! તારૂં મ્હોત ! જ્યાં સુધી પિતાનું વૈર વાળ્યું નથી, જ્યાં સુધી આ નિર્દોષ દેવીની સમાન તું લોહીમાં તરબોળ થઈ પડયો નથી; ત્યાં સુધી મ્હોત, બસ તારૂં મ્હોત." કહી જ્ઞાનચંદ્રે મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી કાઢી.

" ચૂપ કર ગુલામ ! મોંઢે રાખ લગામ. કહી કૃષ્ણલાલે પણ તલવાર ખેંચી "

" ચાલ હોંશીયાર ! કહી જ્ઞાનચંદ્રે ભયંકર ગર્જના કરી પોતાના સરદારોને કહ્યું:–શું જોઇ રહ્યા છો મારા બહાદુરો ! આ પાપીની ઉપર તૂટી પડો. તેના ઝીણા કટકા કરો, ને તેના લોહીથી તમારા હાથ રંગી દેવીનું વૈર વાળો. સરદારના શબ્દોથી બીજા લોકો ઉસ્કેરાયા, ને આવેશ યુક્ત થઇ કૃષ્ણલાલની પર ધસ્યા. તરત કૃષ્ણલાલે પણ ખભે ભરાવેલું રણશીંગું વગાડયું. તેના નાદથી ખીણોમાં છૂપાઈ રહેલા તેના અસંખ્ય સૈનિકો ત્યાં દોડી આવ્યા. ભયંકર કાપાકાપી થવા લાગી. તલવારોના ખડખડાટ સંભળાવા લાગ્યા. મારો કાપોના પોકાર થવા લાગ્યા. બીજા સરદારો, હર, હર, મહાદેવના પોકારો કરતા દુસ્મનોને કાપવા લાગ્યા. જ્ઞાનચંદ્ર, તેની લાંબી તલવારથી શત્રુઓને કાપતો, ને પોતાના માણસોને ઉસ્કેરતો ચારે તરફ ઘુમતો હતો. કૃષ્ણલાલના ક્રોધની સીમા નહોતી. તેની લાંબી તલવાર ચારે તરફ ફરી શત્રુઓના બે ભાગ કરતી હતી. તે વારંવાર પોતાના માણસોને હિમ્મત આપતો હતો. આવી રીતે લગભગ ત્રણ કલાક સુધી ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું. આખરે કૃષ્ણલાલના અસંખ્ય સૈનિકોના પ્રબળ મારાથી બીજા સૈન્ય પાછળ હઠવા લાગ્યું. તેમને પાછળ હઠતા

જોઇ જ્ઞાનચંદ્ર આગળ ધસી આવ્યો ને મોટે અવાજે બોલ્યો:—મારા સરદારો! પીઠ બતાવશો નહિ. પીઠ બતાવી કલંક લગાડવા કરતાં રણભૂમીમાં સૂઈ રહી અક્ષય કીર્તિ મેળવજો. ચાલો મારા વીરો! ચાલો! શત્રુઓના ભાર નથી કે આપણને હઠાવી શકે. શ્રી શંકર ભગવાન આપણા મદદગાર છે. મારા બહાદુરો! દુશ્મનોને મારો, શું જોઇ રહ્યા છો? કહી જ્ઞાનચંદ્ર દુશ્મન દળમાં ટૂટી પડ્યો. ભીલ સૈન્ય પણ સરદારનું અનુકરણ કરી ટૂટી પડ્યું. જ્ઞાનચંદ્રને નાના મોટા જખમો થયા હતા, ને તેમાંથી લોહી વહેતું હતું, છતાં તેની દરકાર નહિ કરતાં તે કૃષ્ણલાલનો નાશ કરવાનો પ્રસંગ ખોળતો હતો. બન્ને પક્ષમાં પુનઃ તુમુલ યુદ્ધ મચી રહ્યું. એવામાં દૂરથી ધુળના ગોટ ઉડતા જણાયા. અલ્પ સમયમાં તો રત્નનગરથી સૈન્ય લઈ નીકળેલો પ્રધાન રાયમલ રાજા ચંદ્રશેખર સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે કૃષ્ણલાલની કિલ્લામાં તપાસ કરી હતી. ત્યાં તેને કૃષ્ણલાલ કે સરલા કોઈના સમાચાર નહિ જણાયાથી તે નિરાશવદને તેની શોધમાં નીકળ્યો હતો. દૂરથી તેણે માણસોની બૂમરાણ સાંભળી હતી. તેણે સૈન્યને ઝડપથી ચાલવાની આજ્ઞા કરી. પાસે આવતાંજ તેને સઘળું જણાઈ આવ્યું. તરત તેણે પોતાના સૈન્યને કૃષ્ણલાલના સૈન્ય પર આક્રમણ કરવાની આજ્ઞા આપી. મહારાજ ચંદ્રશેખરના વિજયની જયગર્જના પોકારી વીર સૈનિકો ભૂખ્યા વરૂની માફક દુશ્મનના સૈન્ય પર ટૂટી પડ્યા. દુશ્મનોની સામે પ્રાણની દરકાર કર્યાં વિના લડતા ભીલ વીરોને આ અણધારી મદદ મળતાં પુનઃ બમણા જોરથી દુશ્મનોને કાપવા લાગ્યા. તલવારો વિજળીની માફક ચમકવા લાગી. લાંબા ભાલાઓ લોહીવર્ણાં થઇ ઉંચે નીચે ઉછળવા લાગ્યા. નાનકડી

બંદુકો, પિસ્તોલો વગેરેના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. સૈનિકોના પદ પ્રહારથી આકાશ ધુળથી ઢંકાઈ ગયું. સર્વત્ર મારો, કાપોના ધ્વનિ થવા લાગ્યા. ઘાયલ થયેલા સૈનિકો બૂમેબૂમ પાડવા લાગ્યા. લોહીની નદી ચાલવા લાગી. મદોન્મત વીર પુરૂષો મૃત દેહની ઉપર પગ મૂકી દુસ્મનોને સંહારવા લાગ્યા. ઉશ્કેરાયેલો કૃષ્ણલાલ, ચારે તરફ તલવાર ચલાવતો રાયમલની સમક્ષ આવી પહોંચ્યો. તેને જોતાંજ વૃદ્ધ રાયમલ ઉગ્ર ક્રોધથી બોલી ઉઠયો:—દુસ્મન ! તું ભલે આવ્યો ! ઉભો રહે ! હવે હું તને તારા કરેલા કર્મનું ફળ ચખાડું છું. કહી રાયમલે તેની પર તલવારનો પ્રહાર કર્યો. તેનો ઘા તલવાર પર ઝીલતાં કૃષ્ણલાલ બોલ્યો:—બુઢ્ઢા ! ઘા કરવાની તારામાં આવડત નથી. જો ઘા તો આમ થાય ! કહી તેણે તલવાર ઉંચી કરી. એટલામાં તો જ્ઞાનચંદ્રે પાછળથી ધસી આવી તેના ઉંચા થયેલા હાથને તલવારથી જુદો કરી નાખ્યો. ઘાની વેદનાને નહિ ગણકારતાં કૃષ્ણલાલે બીજા હાથથી તલવાર ઉઠાવી; અને રૌદ્ર ગર્જના કરી જ્ઞાનચંદ્ર પર ધસ્યો. કૃષ્ણલાલના સૈનિકો એક પછી એક રણમાં સૂવા લાગ્યા. સાંજ સુધીમાં તો તેના બધા સૈનિકો મરણને શરણ થઇ ગયા. લોહીથી રંગાયેલો કૃષ્ણલાલ, જીવન, મરણની દરકાર કર્યા વિના જ્ઞાનચંદ્રની સાથે પૂર્ણ પરાક્રમથી લડતો હતો. તેના પ્રબળ ધસારાથી જ્ઞાનચંદ્રને ઘણીવાર પાછા હઠવું પડતું હતું. છેવટે કોપયુક્ત થયેલા કૃષ્ણલાલે જ્ઞાનચંદ્રને મૂર્છિત કરી નાખ્યો, ને તેને નીચે પડેલો જોતાં પાપી તેનો પ્રાણ લેવાને ઉત્સુક થયો; કે તરત પાછળથી રાયમલે સૈનિકો સાથે ત્યાં દોડી આવી તેને પકડી લીધો. તેના હાથમાંથી તલવાર છીનાવી લીધી, તેને હાથે પગે દોરડાંથી મજબુત બાંધી દીધો. એટલી વારમાં

જ્ઞાનચંદ્ર સાવધ થયો. તેણે પાપીને બંધીવાન થયેલો જોઈ, હવે તેને વધારે વાર જીવતો રાખવામાં સાર નથી, કહી જ્ઞાનચંદ્રે તેનું માથું જુદું કરવાને તલવાર ઉંચી કરી તેને પૂછયું:—કુટિલ કૃષ્ણલાલ! આજે તારો અંત આવે છે. આ જ્ઞાનચંદ્ર આજે પિતાનું વૈર વાળે છે. તારો નાશ થતાં પહેલાં તને પૂછું છું કે તારી કંઇ ઇચ્છા બાકી છે?

તેના વાકયોથી કૃષ્ણલાલ કંપવા લાગ્યો, ને ભયંકર અવાજે બોલ્યો:—નિમકહરામ! તારાં વચનો મને અસહ્ય લાગે છે. હા, જેની ધાકથી દુશ્મનો કાંપતા હતા, એ કૃષ્ણલાલને આજે તેનો એક નોકર હલકા શબ્દો સંભળાવે છે. જ્ઞાનચંદ્ર ચાલ! તલવારનો ઘા કરી મને આ સંસારથી છૂટો કર. હું તને ધિક્કારૂં છું.

"પાપી! મરણ સમયે પ્રભુનું નામ તો લે?" જ્ઞાનચંદ્રે કહ્યું

"પ્રભુ કોણ? કૃષ્ણલાલનો પ્રભુ કોઈ નથી. મને તેની દરકાર નથી."

"એમ તો લે તારાં પાપનું ફળ. કહી જ્ઞાનચંદ્ર તેને મારવા તલવાર નીચી ઉતારી કે તરત પાછળથી અવાજ આવ્યો. સબુર! પાપીને હજી જીવવા દો. જ્ઞાનચંદ્રે પાછળ જોયું તો તેને જણાયું કે પચીસેક માણસોનું ટોળું તેની તરફ આવે છે, અને તેમાં આગળ ચાલનાર પાપીને મારવાનું બંધ રાખવા સૂચવે છે."

શું તેઓ દુશ્મનો હશે? આમ મનમાં બોલતો જ્ઞાનચંદ્ર આવનારની તરફ જોઇ રહ્યો. સૈનિકોની વચમાં બંધીવાન થઇને ઉભેલો કૃષ્ણલાલ પણ એ તરફ જોવા લાગ્યો. રાજા ચંદ્રશેખર અને રાયમલ

એક બીજાની સાથે કંઇક વાતો કરતા કોણ આવે છે એ આતુરતાથી જોઈ રહ્યા.

દૂરથી આવતા માણસો ઝડપથી પગ ઉપાડતા થોડીવારમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સૌની આગળ આવનાર બે યુવાન હતા, ને તેમની પાછળ બે સુંદર બાળાઓ હતી. ચારે જણાં મહારાજાના ચરણમાં પડયાં. મહારાજા તેમને જોતાંજ ગળગળા થઇ બોલી ઉઠયા:—અરે કોણ "સરોજ અને સરલા?"

"હેં ક્યાં છે મારી સરલા? કહી વૃદ્ધ રાયમલ આગળ દોડી આવ્યો.

આ રહી બાપુ! કહી સરલા પિતાને પગે પડી.

"સઘળાં મળ્યાં, આનંદ વર્તાયો, કુંજે મહારાજાને સર્વ બીનાથી જાણીતા કર્યા. મહારાજાએ તેને અચાનક શી રીતે આવવું થયું એમ પૂછ્યું. જવાબમાં કુંજે જણાવ્યું કે:—કિશોરી નામની એક બ્રહ્મકન્યાની શોધમાં અમે નીકળ્યાં હતાં, અને ફરતાં ફરતાં અત્રે આવી ચઢયાં. કહી કુન્જે કૃષ્ણલાલ તરફ જોઈ પૂછ્યું:—કાં કૃષ્ણલાલ! શું સમાચાર છે?

"સમાચાર સારા છે, આ સિંહ હાલ બંધનમાં છે."

"મને ઓળખે છે?"

"હા, તું મારો બેવફા થયેલો દોસ્ત છે" અને આજે સમજી ગયો છું કે મારી દશા થઇ છે તે તારીજ યુક્તિયોનાં ફળ છે.

"કૃષ્ણલાલ! મને તારી દયા આવે છે, ને તેથી હું તને જીવાડવા ઇચ્છું છું."

"બેવફા! હું તારી દયાનો તિરસ્કાર કરૂં છું. ને તમારા આપેલા જીવતદાનથી મરવાનું હજાર ગણું પસંદ કરૂં છું."

"કૃષ્ણલાલ! અભિમાનનો ત્યાગ કર! સલાહ સંપથી ચાલી હવે નીતિના માર્ગને ગ્રહણ કર!"

"કુન્જ! તું મને ઉપદેશ આપવા લાયક નથી."

"શું હું તારો મિત્ર નથી?"

"ના! મારો મિત્ર મારો નાશ કરાવેજ નહિ. દુશ્મનની ગરજ સારનારા મિત્ર! જો આ મારા વફાદાર દોસ્તો! કે જે તેના દોસ્તને માટે આ રણભૂમિમાં મૃત્યુવશ થઇ સુતા છે. આનું નામ દોસ્ત કહેવાય!"

"કૃષ્ણલાલ! મ્હેં જે કાંઈ કર્યું છે તે તને નીતિના રસ્તે લાવવાને માટેજ."

"નહિ. ત્હેં મારા મરણની જાળ બીછાવી છે. કુન્જ! હું નીતિનો કાળ છું અને તેનો સંહાર કરનાર વિકાળ વ્યાળ છું.

"કૃષ્ણલાલ! તારે જીવવું છે કે મરણને મળવું છે?"

"મૂર્ખના સરદાર!" મ્હેં પ્રથમજ જણાવ્યું કે, હું જીવવા કરતાં મરણને ઘણું ચાહું છું. મરણ મારો વફાદાર દોસ્ત છે."

"ઠીક છે." પણ તે પહેલાં મારા એક પ્રશ્નનો જવાબ આપ?"

"તારા એક પણ પ્રશ્નનો હું જવાબ આપનાર નથી."

તેનાં વચનોથી જ્ઞાનચંદ્રને ક્રોધ ચઢયો. તેણે બૂમ પાડી કુન્જને કહ્યું:—કુન્જવિહારી! પાપીની સાથે વધારે વાર્તાલાપ કરો નહિ. તે

અભિમાની તમારૂં કહેવું માનશે નહિ; માટે હવે તેને યમ પુરી તરફ રવાને કરવા દ્યો. કહી જ્ઞાનચંદ્રે પુનઃ તલવાર ઉઠાવી. કુન્જે તેનો હાથ પકડી લીધો. જ્ઞાનચંદ્રના વર્તનથી સરલા આશ્ચર્ય પામી. તે જ્ઞાનચંદ્રને એક નીચ માણસ સમજતી હતી પણ તેના આજના વર્તનથી ઘણી પ્રસન્ન થઇ. દુશ્મનોથી ઘેરાયેલો, અને મરણની છેક છેલ્લી ઘડી સુધી પહોંચી ચૂકલો કૃષ્ણલાલ નિડરતાથી દુશ્મનોની વચમાં ઉભો રહી જવાબ દેતો હતો. તેના મુખ પર હર્ષ કે શોકનું ચિહ્ન જણાતું નહોતું. તેનો એક હાથ કપાઈ ગયો હતો. તેમાંથી અત્યંત રક્તધારા વહેતી હતી છતાં તેની વેદનાની દરકાર કર્યા વિના કૃષ્ણલાલ હિંમતથી ઉભો રહ્યો હતો. પુનઃ કુન્જે તેને પૂછ્યું.

"ભાઇ! મિત્ર માન કે દુશ્મન માન! પણ મારા એક પ્રશ્નનો જવાબ આપ?

"હું તારી સાથે કદાપિ પણ મિથ્યાલાપ કરનાર નથી."

"હું તને વિનંતી કરીને કહું છું કે મારૂં કહેવું શ્રવણ કર!"

"શું છે?"

"તારાં કાળાં કૃત્યોની ભોગ થયેલી સતી સુકન્યા કયાં છે?"

"સુકન્યા! કોણ સુકન્યા!?" કૃષ્ણલાલે ચમકીને પૂછ્યું.

"તારા પાપીના પનારે પડી દુઃખી થયેલી તારી પત્ની સુકન્યા કયાં છે?"

સુકન્યાનું નામ શ્રવણ કરતાં કૃષ્ણલાલ ધ્રુજી ઉઠયો. તેણે આકાશ સામે દૃષ્ટિ કરી. તેના મુખપર શોકની છાયા છવાવા લાગી. તેની આંખ્યોમાંથી અસ્ખલિત અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

તેણે કપાળે કર પ્રહાર કરી કહ્યું:—હા, સુકન્યા, સુકન્યા!

બરોબર જવાબ નહિ મળવાથી પુનઃ કુન્જે પૂછ્યું:–કૃષ્ણલાલ! સુકન્યા ક્યાં છે?”

હજી તો કૃષ્ણલાલ જવાબ આપે તે પહેલાં તો દેવીની સારવાર કરનારમાંથી એક જણે બૂમ મારી:–ઓ જ્ઞાનચંદ્રભાઇ! અહિં આવો! દેવી થોડાં સાવધ થયાં છે, ને તે સર્વને પાસે બોલાવી કંઇક કહેવા ઇચ્છે છે.

તરત જ્ઞાનચંદ્ર ત્યાં દોડ્યો, ને દેવીનું માથું ખોળામાં લઇ તેમના મુખમાં જળસિંચન કરવા લાગ્યો.

રાજા ચંદ્રશેખરે સઘળા સૈનિકોને ત્યાંજ મુકામ નાખવાની આજ્ઞા કરી. કુન્જ, સરોજ, સરલા, રાયમલ્લ, રાજા ચંદ્રશેખર, ચાર સૈનિકોની વચમાં કૃષ્ણલાલને રાખી દેવીની પાસે આવ્યા; અને અશ્રુપૂર્ણ નયને દેવીનો અંતિમ કરૂણ દેખાવ જોઇ રહ્યા.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

પાપીનો પસ્તાવો અને સતીનો સદ્બોધ.

રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. ચંદ્રદેવ શ્વેત કિરણો પૃથ્વી પર પાથરી સૃષ્ટિની સૌન્દર્યતામાં વધારો કરી રહ્યા હતા. પણ આજે આ શશીનાં શીતળ કિરણોથી શોભતી રજની આનંદકારક લાગવાને બદલે ભયંકર અને શુન્યકારમયી ભાસતી હતી. કારણ કે આ સમયે આ સૃષ્ટિમાં એક પરોપકારી બાળાનો અંતિમ

સમય આવી પહોંચ્યો હતો. તેના પવિત્ર આત્માને લેવા દેવદૂતો આવ્યા હતા, અને પવિત્ર આત્માની દેહમાંથી નીકળવાની રાહ જોઇ રહ્યા હતા. પહોળી શીલાપર દેવીના શરીરને સૂવાર્યું હતું. તેનું માથું ખોળામાં લઇ બેઠેલો જ્ઞાનચંદ્ર ડુસકાં ભરી રડતો હતો પોતાની દેવીના દુ:ખદાયક સ્થિતિ નિહાળી બીજા લોકો દયામણે મુખે ઉભા ઉભા અશ્રુ વિસર્જન કરતા હતા. કુન્જ—સરલા—સત્યવ્રત—પ્રધાન રાજા વગેરે ચિંતાયુક્ત વદને દેવીના દેહ સામે જોઇ રહ્યા હતા. પાપી કૃષ્ણલાલ સિપાહીઓની વચમાં માથે હાથ ટેકવી કંઇક વિચારમાં બેઠો હતો. સમય સમયનું કામ કરવા લાગ્યો. ઘણીવારે દેવીએ આંખો ઉઘાડી, ને અસ્ફુટ શબ્દે કહ્યું:—પાણી પાઓ.

તરત જ્ઞાનચંદ્રે દેવીના મુખમાં જળ રેડયું. દેવીએ જ્ઞાનચંદ્રના સામે જોયું. દેહમાં અપાર દર્દ થતું હતું છતાં માતૃ વત્સલ હૃદય જ્ઞાનચંદ્રને જોઇ બોલ્યું:—જ્ઞાનચંદ્ર ! હું કયાં છું ?

“ માતા ! ” આપણા સ્થાનમાં. ”

“ પુત્ર ! તારૂં કલ્યાણ થાઓ ! હું હવે જાઉં છું કારણ કે મૃત્યુ મારી સમીપ આવી પહોંચ્યું છે. જ્ઞાનચંદ્ર ! કૃષ્ણલાલનું શું થયું ?

“ મા ! કૃષ્ણલાલ બંધીવાન થઇ અહિં બેઠેલો છે. હું તેને મારી નાખવાની તૈયારીમાં હતો, તેસમાંજ આ ઉભેલા કુન્જવિહારી નામના માણસે મને અટકાવ્યો હતો.

“ હા, શું કુન્જ ! આહ ! મને અપાર વેદના થાય છે ! જ્ઞાન-ચંદ્ર ! તે કુન્જવિહારીને મારી પાસે બોલાવો. ”

જ્ઞાનચંદ્રે કુન્જને ઇશારતથી પાસે આવવા સૂચવ્યું.

કુન્જ પાસે આવ્યો, ને નીચો નમી દેવીના મુખ સામે જોવા લાગ્યો. દેવીના મુખનું અવલોકન કરતાંજ કુન્જ ચમક્યો ને એકાએક રડી પડી બોલી ઉઠયોઃ—ઓ ! હાય ! વિધાતા ! આ કયા જન્મનું વેર વાળ્યું ! ઓ બ્હેન "**સુકન્યા**" તારૂં આ શું થયું ? કહી કુન્જ દેવીના દેહપર માથું નાખી રડવા લાગ્યો. તેના માથાપર હાથ ફેરવતી દેવી તેને શાન્ત કરતી કહેવા લાગીઃ—કુન્જ ! વીરા ! કલ્પાંત કર નહિ ! થનાર વસ્તુ મિથ્યા થતાં નથી.

ઓ મારી બ્હેન ! હાય ! તારાથી જુદાં પડી તારી શોધમાં ઘણું રખડયો ને છેવટે તને મળતાં આ દેખાવ નજરે પડયો.

"ભાઇ ! ઇશ્વર ઇચ્છાનુસાર સૌ થયા કરે છે. માટે શાન્ત થા."

સત્યવ્રત કયાં છે ? તેને બોલાવો ને મને પાણી પાઓ. જ્ઞાનચંદ્રે પુનઃ જળ પાયું. સત્યવ્રત પાસે આવ્યો, ને પોકેપોકે રડવા લાગ્યો. મહારાજા, પ્રધાન વગેરે પાસે આવ્યા. સર્વને ભીલદેવી કોણ હતી તેની ઓળખાણ પડી ગઈ. સર્વ સુકન્યાને શાંતિ આપવા લાગ્યા. સુકન્યાએ સર્વને આશીશ આપી. સરોજ અને સરલાના માથે પ્રેમપૂર્વક હાથ મૂકી શુભ શીખામણ દીધી. બન્ને બાળકો તેના પગ પાસે બેસી કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં. કુન્જ અને જ્ઞાનચંદ્રના શોકની તો અવધીજ નહોતી. જ્ઞાનચંદ્રને રડતો જોઇ પુનઃ દેવીએ કહ્યુંઃ—જ્ઞાનચંદ્ર ! શા માટે રડે છે ? હું પ્રભુના ધામમાં જાઉં છું, તે સમયે અશ્રુ પાડ નહિ. પુત્ર ! ત્હેં મારી આજ્ઞાઓ આજ પર્યંત પાળી છે. તને સદા સર્વદા પ્રભુ સુખી રાખો.

"જ્ઞાનચંદ્ર ! હવે કૃષ્ણલાલના મુખનાં મને દર્શન કરાવો. હવે જ જ્ઞાનચંદ્રને ખબર પડી કે કૃષ્ણલાલ દેવીનો સ્વામી છે. અહા !

જે બાળા મરણ સમયે તેના પતિના મુખનું દર્શન કરી મરે છે, તે સકળ પાપથી નિર્મુક્ત થઈ અંતે શ્રેષ્ઠ પદને પ્રાપ્ત કરે છે. સુકન્યાનું વાક્ય શ્રવણ કરી તરત કુન્જ નીચું વદન કરી બેઠેલા કૃષ્ણલાલ પાસે આવ્યો. હજી કૃષ્ણલાલ સુકન્યાથી અજાણ હતો, તેતો અત્યાર સુધી કંઇક વિચારોમાં નિમગ્ન થયો હતો. કુન્જે પાસે આવી તેને વિચારમાંથી જગાડી કહ્યું:—“ કૃષ્ણલાલ ! ”

“ હાં, શું છે ? વિચારમાંથી જાગી તેણે પૂછ્યું. ”

“ મારૂં એક વચન માન્ય કરીશ ? ”

“ હા, કરીશ. ભાઇ ! હવે મ્હેં સઘળા દુષ્ટ વિચારોનો ત્યાગ કર્યો છે, ને આ આત્માને પ્રભુના ચરણમાં ધ્યાનસ્થ કર્યો છે. બોલ તારે શું કહેવું છે ? ”

“ કહેવાનું એજ કે જે ભીલદેવીને તેં મૃત્યુના મુખમાં હોમી છે, તે તને બોલાવે છે, ને તારી ક્ષમા માગવા ઇચ્છે છે. ”

“ ચાલ હું આવું છું. તે સતી દેવીનો હું ગુન્હેગાર છું. તે નિર્દોષના પ્રાણનો સંહાર કરનાર પાપી હું છું. અહા ! કેવું શાન્ત હૃદય ! જે પાપીએ તેનો અક્ષમ્ય અપરાધ કરી તેના દેહને નષ્ટ કર્યો છે હા, તેજ પાપીની તે પવિત્ર બાળા ક્ષમા માગવા ઇચ્છે છે ! અહા ! કેવું પવિત્ર હૃદય ! કહી કૃષ્ણલાલ દેવીની સમક્ષ આવ્યો. તેને જોતાંજ દેવીએ પાસું ફેરવી તેના સામે જોઇ કહ્યું:—આમ પાસે આવો, ને મારા અપરાધની ક્ષમા આપો.

“ મહાદેવી ! ક્ષમાને લાયક તો હું છું છતાં આવું કહી આ મરણને મળવા આતુર થયેલા પાપી જીવને શા માટે વિશેષ પાપનો ભોક્તા બનાવો છો ? દેવી ! હું કુટિલ કૃષ્ણલાલ ભયંકર નીચ આ-

ચરણોનો આચરનાર છું. પવિત્ર દેવી ! આ દુષ્ટના હાથે તમારો નાશ થયો છે. હું પસ્તાઉં છું, ને તમારી ક્ષમા યાચું છું. મને ક્ષમા આપો. કહી કૃષ્ણલાલ હાથ જોડી તેને પ્રણામ કરવા નીચો નમ્યો, કે તરત તેને તેમ કરતો અટકાવી દેવીએ કહ્યું:—ક્ષમાની જરૂર નથી. તમને પશ્ચાત્તાપ કરતા જોઇ હું ખુશી થાઉં છું. હા, રામ, કૃષ્ણ, પાણી...દેવીએ પાણી માગ્યું. પુનઃ તેને પાણી પાવામાં આવ્યું. કૃષ્ણલાલની આંખોમાંથી અસ્ખલિત અશ્રુધારા વહેવા લાગી. દેવીએ તેને શાન્તિ આપી પૂછ્યું:—મને ઓળખો છો ?

"દેવી ! પ્રથમ આ અભાગી જીવ આપનાં પવિત્ર કામોને ઓળખી ન શક્યો, પણ અત્યારે આપ પવિત્રતાની મૂર્ત્તિ અને જગતનાં કલ્યાણકારી દેવીજ છો ?

"કૃષ્ણલાલ ! હું દેવી નથી, પણ તમારી પત્ની સુકન્યા છું." કૃષ્ણલાલની આગળ જાણે તોપનો ગોળો ન ફાટ્યો હોય અને તે ચમકે તે પ્રમાણે તેને ઓળખતાંજ કુટિલ કૃષ્ણલાલ બૂમ પાડી ઉઠ્યો ઓહ ! કોણ મારી સુકન્યા ! કોણ મારી ગ્રહદેવી ! આ પતિતનો ઉદ્ધાર કરનારી પવિત્ર પ્રેમદા સુકન્યા ! તારો હું મહાન્ અપરાધી છું. દેવી, દેવી ! મને બચાવ. મને ક્ષમા આપ. કહી કૃષ્ણલાલ કલ્પાંત કરતો જમીનપર આળોટવા લાગ્યો. અને બાકી રહેલા એક હાથથી માથું કુટવા લાગ્યો. કુન્જે તેને પકડી રાખ્યો. દેવીએ ઉઠવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જ્ઞાનચંદ્રે ધીમે રહી તેમને બેઠાં કર્યાં. બે ભીલ સરદારોએ પાછળ બેસી ટેકો આપ્યો, કૃષ્ણલાલનું કલ્પાંત નિહાળી સુકન્યાની આંખમાં પણ અશ્રુ આવ્યાં. તેણે ધીરે સાદે કહ્યું:—સ્વામિન્ ! પાસે આવો.

"પાપી ને સ્વામિન્ શબ્દ કહી પવિત્ર જીભને અપવિત્ર કરનારી પવિત્ર પ્રેમદા! આ કુટિલને હવે એવા નામથી બોલાવ નહિ. હું તારો સ્વામી નથી પણ એક ભયંકર કર્મોનો કરનાર પ્રેત છું. કૃષ્ણલાલે પાસે આવતાં કહ્યું."

"ગઇ ગુજરી ભૂલી જાઓ, ને મરણ સમયે જો આપ મારૂં શુભ ઇચ્છતા હો તો આ સઘળા જનોને મળી લ્યો, ને તેમની ક્ષમા યાચો."

"હા, હવે હું એમજ કરૂં છું. કહી કૃષ્ણલાલ પાસે ઉભેલા કુન્જને કહેવા લાગ્યોઃ—વ્હાલા બંધુ કુન્જ! આવ, આ તારા કર્મહિન્ કુટિલ કૃષ્ણલાલને ભેટ, અને મારા અપરાધની ક્ષમા આપ."

"બંધુ! હું તને ક્ષમા આપવાને લાયક નથી. પ્રભુ તને ક્ષમા આપો. કુન્જે તેને ભેટતાં કહ્યું.

તેને ભેટી કૃષ્ણલાલે સરોજ અને રાયમલ્લ તરફ દૃષ્ટિ કરી કહ્યું:—

પિતા તુલ્ય રાયમલજી! અને બધું સરોજકુમાર! આ પાપીએ તમને દુઃખ દેવામાં બાકી રાખી નથી. તે સઘળું હવે ભૂલી જાઓ, અને મરતાં પહેલાં આ પાપીના અપરાધની ક્ષમા આપો. કહી કૃષ્ણલાલ હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.

કૃષ્ણલાલ! અમે તને ખરા હૃદયથી ક્ષમા આપીએ છીએ. પ્રભુ તારી સદ્દબુદ્ધિ કરો. તેમની ક્ષમા મેળવી કૃષ્ણલાલે મહારાજાને પ્રણામ કર્યા, ને પછી સરલાની પાસે જઇ તેના ચરણમાં માથું મૂકી કહેવા લાગ્યોઃ—બ્હેન! તારો તો હું અક્ષમ્ય અપરાધી છું! હાય!

બ્હેનની ઉપર કુદૃષ્ટિ કરતાં આ આંખ્યો કેમ ફુટી ગઈ નહિ. વ્હાલી બ્હેન ! મારી પર દયા કર, ને આ તારા અભાગી બંધુને ક્ષમા કર.

" તેનો હાથ પકડી ઉભો કરતાં સરલાએ કહ્યું:—કૃષ્ણલાલ ! હું તને ભાઇ સમાનજ ચાહું છું, ને તારાં પાપકર્મોની ઈશ્વર ક્ષમા આપો એમ યાચું છું. ત્યાર બાદ સત્યવ્રત વગેરે તમામને પ્રણામ કરી કૃષ્ણલાલ સુકન્યાને કહેવા લાગ્યો:—

સતી સુકન્યા ! આ પાપીના હાથે અકાળે મરણના મુખમાં ફસાઇ પડેલી પવિત્ર પ્રેમદા ! હું તારો તો મહાન્ અપરાધી છું. હાય ! તારાં સુવાક્યો મેં શ્રવણ કર્યાં નહિ. નાહક ક્રોધને વશ થઇ તારી પર જુઠ્ઠાં આળ ચઢાવી તને દુઃખમાં હડસેલી મૂકી. હાય ! આ પાપીને પનારે પડી તું સુખ ભોગવવાને બદલે અત્યંત દુઃખી થઇ. સુકન્યા ! સુકન્યા ! મારૂં હૃદય બળીને ભસ્મ થાય છે. હા, હવે એક ઉપાય રહ્યો નથી. અરેરે ! હાથમાં આવેલું અમૃત ઢોળી દઇ મ્હેં વિષપાન કર્યું છે. ઘરમાં રહેલી ગંગામાં સ્નાન કરવાને બદલે હું મૂર્ખ વૈતરણીમાં નાહ્યો છુ. હાય ! આ કરેલાં કર્મથી હું ક્યારે છુટીશ. ઓ મારી સતી સુકન્યા ! હું ઘોર ઘાતકી પાતકી છું. હું ભયંકર યમના દૂતોને દોડી આવતા જોઉં છું. દેવી ! તેમની પાસે કાળ પાસ છે. તેઓ મારા ગળામાં પાશ નાખી મને લઇ જઇ ભયંકર અગ્નિકુંડમાં નાખવા ઈચ્છે છે. દેવી ! મને બચાવ. ભયંકર યમરાજથી આ દુષ્ટનું રક્ષણ કર. કહી કૃષ્ણલાલ બેબાકળો બની સુકન્યાને પગે પડવા દોડ્યો; પણ તેને તેમ કરતો અટકાવી સુકન્યા રૂંધાતા કંઠે શાન્તિ આપી કહેવા લાગી:—મારા સ્વામી ! સંસારના મોહને દૂર કરી પ્રભુનું ધ્યાન ધરો. મહાન્ પ્રભુ તમને બચાવશે,

અને એજ યમના દૂતોથી તમારૂં રક્ષણ કરશે. માટે હૃદયને સ્થીર કરો, ને એકાગ્રતાથી તેનું ધ્યાન ધરો.

"હા, હવે એમજ કરૂં છું. સઘળાં કરેલાં કર્મ નજર સમીપ તરી આવે છે. હાય, કેટલાં અઘોર કર્મ !

અરે ! ધિક્કાર છે હુંને ! બન્યો પાપી ! બન્યો પાપી,
પિતાના સ્નેહની આંખો મહીં શળી અરે આપી;
પડ્યો કંગાળ હું મેળે, નજરથી પાપને જોતો,
સળગતા નીચ ખાડામાં, બન્યો પાપી, બન્યો પાપી;
પિતા ! આ પાપથી રક્ષો, શરણ માગું ક્ષમા બક્ષો,
અરે હું નીચ શું માગું, બન્યો પાપી બન્યો પાપી;

(ગુ. ગ.)

ક્ષમા, દયાળુ પ્રભુ ! મારા અક્ષમ્ય અપરાધની ક્ષમા આપો. સતી ! તારા મુખથી એકવાર બોલ ને આ તારા અભાગી ભર્તારને ક્ષમા આપ."

"પ્રાણ ! હું ક્ષમા આપવાને યોગ્ય નથી. પ્રભુ ખરા પશ્ચાત્તાપથી તમારાં પાપને પ્રજાળશે ને તમને બચાવશે.

"ધન્ય છે, સતી દેવી; તને ધન્ય છે; તેં મારી સાત પેઢીનો ઉદ્ધાર કર્યો છે."

"પ્રભુ ! હું ધન્યવાદને પાત્ર નથી. કર્તાહર્તા નારાયણ છે; પણ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે કે પોતાના પ્રાણનાથની મન, વચન ને કર્મથી મરણ પર્યંત સેવા કરવી. પતિ એજ પ્રભુ છે, એમ માની તેને દુઃખ થાય એવું કદાપિ કરવું નહિ. તેને સુખે સુખી અને દુઃખે

દુઃખી થવું. સ્વામીને પ્રસન્ન રાખવા સદા પ્રયત્ન કરવા. સ્વામી સીવાય કોઇનું ધ્યાન ધરવું નહિ, અને સદા સર્વદા નાથનું કલ્યાણ ઇચ્છવું એ સતીનો ધર્મ છે.

જે સ્રીયો સદ્‌ગુણી અને ધનવાન પતિને પામી સુખમાં સેવા કરવાને બદલે કદાપિ દૈવવશાત્ સ્વામી નિર્ધન થઇ જાય, અંગે કુરૂપ બની જાય અને કમાવાની શક્તિ રહે નહિ; એવા દુઃખી સમયમાંજ જે બાળા તેના પતિમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી સુખનો તિરસ્કાર કરી તેના દુઃખમાં ભાગ લે છે અને મહેનત મજુરી કરી શકિતહિન થયેલા પતિને પાળે છે તે પવિત્ર પ્રેમદા ખરેખર સ્વર્ગનીજ અધિકારી છે. તે તેના સ્વામીના કુટુંબને તેમજ તેની માતુલ પક્ષની સાત પેઢીને તારે છે.

આટલું બોલતાં સુકન્યાનો કંઠ રૂંધાવા લાગ્યો, તેનાં ચક્ષુઓ ચઢી ગયાં. નાડીઓ ખેંચાવા લાગી. તરત તેને મ્હારી દઇ જ્ઞાનચંદ્રે મુખમાં ગંગાજળ રેડયું. પુનઃ પાછું ભાન આવ્યું, અને પાસે બેઠેલા એક ભીલને કહ્યું:—મારી કૌમુદિનીને બોલાવો. તરત ભીલ સરદાર કૌમુદિનીને બોલાવા દોડયો. તે આવે તે પહેલાં સુકન્યાએ સરોજ અને સરલાને પાસે બોલાવ્યાં, ને પોતાને હાથે સરલાનો હાથ સરોજના હાથમાં સોંપતાં કહ્યું:—કુમાર! આ અમૂલ્ય રત્નનું રક્ષણ કરજે. વૃથા વ્હેમાઇને કોઇ દિવસ તેની પર ક્રોધ કરીશ નહિ. કુમાર! આટલું યાદ રાખજે કેઃ—

“જે સ્થળે સ્રીઓનું સન્માન થાય છે, તે સ્થળે સ્વર્ગસુખ મળી આવે છે.”

બેટા સરલા ! તું પણ યાદ રાખજે કે પતિ એજ પરમેશ્વર છે. તેના સુખે સુખી રહેજે, ને દુઃખમાં ભાગ લેજે. સ્વામીને દુઃખ લાગે એવું વચન કદાપિ વદીશ નહિ. તેને પ્રસન્ન રાખવાના પ્રયત્ન કરજે; કારણ કે તારૂં કલ્યાણ તારા સ્વામીમાંજ છે કહી સુકન્યા શાન્ત રહી. બન્ને બાળકોએ આશીશ માથે ચઢાવી પ્રણામ કર્યા. બાદ ભીલ સરદારોને પાસે બોલાવી ઉપદેશ કર્યો, ને તેઓને રાજા ચંદ્રશેખરની સેવા કરવાની આજ્ઞા કરી. ભીલ લોકોએ અશ્રુપૂર્ણ નયને દેવીની આજ્ઞા માથે ચઢાવી. એટલા સમયમાં કૌમુદિનીને બોલાવી ભીલ સરદાર ત્યાં આવ્યો. કામુદિનીની પાછળ ગાંડી કિશોરી પણ અવ્યવસ્થિત વસ્ત્ર દૂરથી આવતી જણાઇ. તે આવી પહોંચે તે પહેલાં તો કૌમુદિનીએ દેવીની દશા જોતાંજ તેના હૃદય ઉપર માથું નાખી દઇ કલ્પાંત કરી મૂક્યું. સુકન્યા તેને વાંસે હાથ ફેરવી આશ્વાસન આપવા લાગી; એટલામાં તો ગાંડી કિશોરી ત્યાં આવી પહોંચી.

પ્રકરણ ૩૯ મું.

"વેરની તૃપ્ત."

જેની આંખો લાલચોળ થઇ ગઇ છે. માથાના વાળ મલીન થઇ છૂટા છવાયા પથરાઈ ગયા છે. શરીર સૂકાઇ ગયું છે, એવી કિશોરી ત્યાં આવી; અને ઘણા માણસોને એકઠાં થયેલાં જોઇ ખડખડાટ હસવા લાગી. તે ચારે તરફ જોવા લાગી, એટલામાં સહસા તેની નજર કૃષ્ણલાલ પર પડી. તેને જોતાંજ તેનું

હસવું હવામાં ઉડી ગયું. શાન્ત જણાતી કિશોરી વિકાળને ઝનુની જણાવા લાગી. તેણે વિકટ હાસ્ય કર્યું. તેના હાસ્યથી ત્યાં ઉભેલાં સઘળાં કંપી ઉઠયાં. કુન્જે તેની તરફ જોયું. તે તેની પાસે જવા ઉભો થયો. હજી તો કુન્જ તેની પાસે જવાનો વિચાર કરે છે, એટલામાં તો વિકાળ વાઘણની માફક કિશોરીએ દોડી નીચે વદને બેઠેલા કૃષ્ણુલાલની છાતીમાં લાત મારી. કૃષ્ણુલાલે ઉંચે જોયું. તેણે કિશોરીને જોઇ. તે બોલી ઉઠયોઃ–કિશોરી !

"હા, કિશોરી ! કેમ બોળખાણ પડી ?"

"હા, બ્હેન મને ક્ષમા આપ."

"હા, હમણાંજ આપું છું." કહી કિશોરીએ સાડીમાં છૂપાવી રાખેલી કટાર બહાર કાઢી અને કૃષ્ણુલાલના માથાના વાળ પકડી કટાર બતાવતાં પૂછ્યું, "આ કટારને ઓળખે છે કે ?"

"હા, એ મારી કટાર છે. તું સઘળું ભૂલી જા. હું તારી માફી માગું છું. હું તારો ગુન્હેગાર છું."

"મારા ગુન્હેગાર ! તને ક્ષમા મળશેજ નહિ ! જો આ એજ કટાર કે જેનાથી ત્હેં મારા પિતાનો ઘાતકી રીતે અંત આણ્યો હતો. હા, હા, તે સમયે કેવો લોહીનો પ્રવાહ નીકળ્યો હતો ? આ કટાર તે વૃદ્ધના લોહીથી કેવી રંગાઇ હતી ? કહી કિશોરી કટારને ધારી ધારીને જોવા લાગી. અંતે પાછી બોલી ઉઠીઃ—કૃષ્ણુલાલ ત્હેં બ્રહ્મહત્યા કરી મહાન્ પાપ કર્યું છે. આ બ્રાહ્મણુ બાળાને ત્હેં અત્યંત સંતાપી છે. કૃષ્ણુલાલ ! હું આ સમયે તને પૂછું છું કે તારા પાપનો શું જવાબ આપે છે ? કહી કિશોરીએ તેના વાળ ખેંચ્યા તેને રોકવાનું કોઇ પણુ સાહસ કરી શકયા નહિ. કૃષ્ણુલાલ

" કિશોરીએ સાડીમાં છુપાવી રાખેલી કટાર બહાર કાઢી અને કૃષ્ણ-લાલના માથાના વાળ પકડી કટાર બતાવતાં પૂછ્યું, આ કટારને ઓળખે છે કે ? "

પૃષ્ઠ. ૨૯૦.

[illegible] અમદાવાદ

શું જવાબ આપું તેના વિચારમાં પડ્યો, એટલામાં તો કિશોરીએ એકવાર હાસ્ય કરીને કહ્યું:—" કર્મચંડાળ ! તૈયાર થા ! જે કટારે ત્હેં બ્રહ્મહત્યા કરી હતી, અને તેને વૃદ્ધના રૂધીરથી રંગી હતી, તેજ કટાર આજે તારી પાસે હું લઇને ઉભી છું. પિશાચ ! કેમ આમ નરમ થઇને બેઠો છે ? ઉઠ ઉભો થા ! આ કિશોરી આજે તારી સમક્ષ ઉભી છે છતાં તું તેની પાસે પ્રેમયાચના કેમ કરતો નથી ? હાં, સમજી ! તારો કાળ આવી પહોંચ્યો છે. યમરાજ તને લઇ જવાને ઉભા રહ્યા છે. યમરાજ ! ઉભા રહો. હું હમણાંજ આ પાપીને તમારા સ્વાધિન કરૂં છું. આમ કહેતી કિશોરી કટારવાળો હાથ ઉંચો કરી પુનઃ બોલી:—આજે આ બ્રહ્મહત્યા કરનારી કટાર પાપીના હૃદયનું લોહી પી તૃપ્ત થાય છે. આજે પાપીને તેના કર્મનું ફળ મળે છે. આજે આ કિશોરી તેની પ્રતિજ્ઞાથી મુક્ત થાય છે, અને જે કટારથી ક્રૂર કૃષ્ણલાલે આ કિશોરીના પિતાનો અંત આણ્યો છે, તેજ કટાર તે નરાધમના હૃદયમાં સ્થાન મેળવી પાપીનું લોહી પીએ છે. યમરાજ ! આ કિશોરીનો શત્રુ તમારી પાસે આવે છે, ને આજે ઘણા લાંબા સમયે આ કટારથી આ પાપીનો અંત આણી, કિશોરી તેના વૈરની પૂર્ણાહુતી કરે છે. આમ બોલતાંજ ઉન્મત્ કિશોરીએ કૃષ્ણલાલના હૃદયમાં તિક્ષણ કટાર ભોંકી દીધી. હા, રામ. હા, સુકન્યા. કહી પાપી પૃથ્વિ પર પડી તરફડવા લાગ્યો. કિશોરી ખડખડાટ હસી નાચવા લાગી. દુષ્ટના હૃદયમાંથી નીકળતા લોહીથી કિશોરી હાથ રંગી મુખપર ચોપડવા લાગી. આવું જોતાંજ કુન્જ તેની નજીક દોડી આવ્યો, ને ભયંકર અવાજે તેનો હાથ પકડી કહેવા લાગ્યો:—કિશોરી ! ત્હેં આ શું કર્યું ?

પાપીના પાપનું પ્રાયશ્ચિત આપ્યું. પિતાના વૈરીને નર્કનું સ્થાન આપ્યું. " તું પૂછનાર કોણ છે? શું તારો વિચાર પણ તેની સાથે જવાનો છે?"

" કિશોરી! શું તું મને ઓળખતી નથી! શું તું મને ભૂલી ગઈ?"

" ના, ના, તને ઓળખું છું. તું...તું આ કૃષ્ણલાલનો મિત્ર એક રાક્ષસ છે." કિશોરી બોલી ઉઠી.

" અરે હું તો તારો કુન્જવિહારી છું "

" હેં! શું તું મારો કુન્જ! મારા હૃદયનો શાન્તિકુન્જ! આવ, આવ; વ્હાલા આપણે ઘણા દિવસે ભેટીએ! પણ ઉભો રહે. હું તને બરાબર જોઇ લઉં. કહી કિશોરી કુન્જની પાસે આવી તેને ધારી ધારીને જોવા લાગી. ઘણીવાર સુધી જોઇ તેના મનમાં કંઇક થઇ આવતાં તે કુન્જને ધક્કો મારી દૂર કરતાં બોલીઃ–તું મારો કુન્જ નહિ! પાપી તું મને ઠગે છે; મારો કુન્જ મારી શોધમાં જંગલે જંગલ ભટકે છે; અને તું તેના જેવું રૂપ લઇ મને ઠગવા આવ્યો છે. જા, જા, હું તને જીવતો જવા દઉં છું. ફરીથી આવું કરીશ ના. હા. કુન્જ, કુન્જ, મારા હૃદયના વિસામા કુન્જ! તમે કયાં છો? કહી કિશોરી આંખે તમ્મર આવવાથી નીચે પડી ગઇ. કુન્જ તેને ઉપાડી સુકન્યાની પાસે લાવ્યો. સુકન્યાને સઘળી વાતની ખબર પડી હતી. તેણે એક ભીલને પેલી ગયબી લાકડી લાવવાની આજ્ઞા કરી. ભીલ સરદાર લાકડી લેવા ગયો. પેલી તરફ કૃષ્ણલાલ લોહીમાં તરબોળ થઇ પડયો હતો. તેને અત્યંત વેદના થતી હતી. તે આમતેમ પાસાં ફેરવતો હતો. તેની નાડીયો તૂટતી હતી, પણ

પ્રાણ નીકળતો નહોતો. તરત તેને પણ સુકન્યાની સમિપ લાવી નીચે સુવાર્યો. તે દયાર્દ્ર નેત્રે સુકન્યાની સામે જોઇ રહ્યો. સુકન્યાએ તેને પ્રભુનું ધ્યાન ધરવાનું ઇશારતથી સમજાવ્યું. સુકન્યાને જો કે અત્યંત વેદના થતી હતી, તેનું ગળું સુકાતું હતું, અને આખું અંગ શીતળ થઈ ગયું હતું છતાં પણ આ પરોપકારી સતી પ્રાણ ટકાવી શકી હતી. લાકડી લેવા ગયેલો ભીલ આવી પહોંચ્યો, ને લાકડીને દેવીના હાથમાં આપી. તેણે લાકડીને હાથમાં પકડી પ્રભુનું સ્મરણ કરી, સૂતાં સૂતાં કિશોરીના શરીર પર સ્પર્શ કર્યો. અલ્પ સમયમાં કિશોરી આળસ મરડી બેઠી થઇને હાથ જોડી સુકન્યાના સન્મુખ ઉભી રહી.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

" સતીનું સ્વર્ગમાં પ્રયાણ. "

કિશોરી ! ત્હેં ઘણુંજ અઘટિત કાર્ય કર્યું છે; ત્હેં અમૂલ્ય માણસના દેહનો નાશ કરી મહાન્ પાપ માથે લીધું છે. બોલવાની શક્તિ નહિ હોવા છતાં મહા પરાણે સુકન્યાએ ઉપર પ્રમાણે કહ્યું.

તેના શબ્દોથી કિશોરી રડતાં રડતાં બોલી:—માતા ! ક્ષમા કરો ! પિતાના મૃત્યુથી તેમજ મારી ઉપર ગુજરેલા જુલમથી હું ગાંડી બની ગઇ હતી. માતા ! ક્રોધે અને વૈરે મને આંધળી કરી હતી. અત્યારે

પસ્તાઉં છું. માતા શું કરૂં ?

કિશોરી! ઈશ્વરી માયા જાળને જાણવા આપણે અસમર્થ છીએ, પણ દુશ્મન ઉપર દયા કરનાર શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. પુત્રી! થયું તે મિથ્યા થનાર નથી. જે આપણો દુશ્મન હોય, અને જેનાથી આપણને ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડતું હોય, તેનું પણ બુરૂં નહિ ઇચ્છનાર, તેમજ ઇશ્વર તેને તેના કર્મનું ફળ આપશે, એમ માનનાર સુખી થાય છે. પ્રભુ તેથીજ પ્રસન્ન થાય છે, ને તેના દુશ્મનને દંડ દે છે. પુત્રી! રડ નહિ, થયું તે થનાર નથી; માટે હવે તું કૃષ્ણલાલ પાસે જા. તે હવે ફક્ત થોડોજ સમય આ સંસારમાં રહેનાર છે. તેને મીઠાં વચનથી બોલાવી શાન્તિ આપ કે જેથી તેનું મૃત્યુ શાંતિમાં થાય.

માતા! હવે હું એમજ કરૂં છું. કહી કિશોરી કૃષ્ણલાલની પાસે બેસી તેના શરીરપર હાથ ફેરવતાં બોલીઃ-કૃષ્ણલાલ!

"મરણ કાંઠે પડેલા કૃષ્ણલાલે આંખો ઉઘાડી કિશોરીના સામે જોઈ બોલવાને માટે મુખ ઉંચું કર્યું, પણ કંઠે પાણીનો શોષ પડવાથી બોલી શકાયું નહિ, આથી તેણે ઇશારતથી પાણી પાવાનું સૂચવ્યું. કિશોરીએ પાણી મંગાવી તેના ગળામાં રેડયું. કૃષ્ણલાલ બળાત્કારે બોલવા લાગ્યોઃ-કિશોરી! અંબારૂપ કિશોરી! હું...મહા... પાપી છું. બ્રહ્મબાળા! તા...રી...ઉ...પ...ર...કુ...દષ્ટિ...ક..રી. હું...ન...ર...ક...નો...અ...ધિ...કા...રી...થ...યો...છું. ત્હેં... આ...પા...પી...ને...યો...ગ્ય...ફ...ળ...આ...પ્યું...છે. આહ... મને...હ...જા...રો...વિં...છી...ના...દં...શ...ની...વે...દ...ના થા...ય...છે. પા...ણી. કહી કૃષ્ણલાલ બોલતો બંધ થયો. તેની

આંખ્યો ઉંચે ચઢી ગઈ. હાથ પગ ખેંચાવા લાગ્યા. કિશોરીએ તત્કાળ તેને પાણી પાયું, કે પુનઃ પાછું તેણે બોલવું શરૂ કર્યું:—કિ...શો...રી...આ...ધો...ર...પા...પી આ...જે...મ...ર...ણ...ને...શ...ર...ણ...થા...ય...છે. બ...ચ...હે...ન મ...ર...તાં...પ . હે .. લાં...મા...રા... અ...પ...રા...ધ - ની... મા...ફી...આ...પ... કૃષ્ણલાલથી વિશેષ બોલી શકાયું નહિ. તે કિશોરીની સામે આતુરતાથી જોઇ રહ્યો. તેના મનનો ભાવાર્થ સમજી તેના માથે હાથ ફેરવતાં કિશોરીએ કહ્યું:—કૃષ્ણલાલ! હું તમને ખરા હૃદયથી ક્ષમા આપું છું, ને તમારા શુભને માટે પ્રભુને પ્રાર્થું છું. ભાઇ! હવે સઘળા વિચારોનો ત્યાગ કરો, ને પ્રભુના ચરણનું ધ્યાન ધરો; કારણ કે હવે તમને સહાય કરનાર એજ છે. કૃષ્ણલાલ! રામકૃષ્ણ કહો. હા... શ...શા...ન્તિ...બ...હે...ન...રા...મ...કૃ...સ...ન...હા...રા...મ...આટલું બોલતાંજ કૃષ્ણલાલને આંચકી આવી. શરીર શીતળ થઇ ગયું. મૃત્યુના મોતીયા લલાટ પર બાઝી ગયા, જીભ ટુંકી થઇ ગઇ. સઘળાં રામ કૃષ્ણ નામનો ઉચ્ચાર કરતાં મરનારની મુક્તિ ઇચ્છવા લાગ્યાં. આખરે બરાબર મધ્ય રાત્રે કૃષ્ણલાલના દેહમાંથી પ્રાણ પંખી ઉડી ગયો...દેહ જડવત્ જમીન ઉપર પડી રહ્યો. કૃષ્ણલાલ ક્રૂર કુટિલ હતો, છતાં તેના દુઃખદાયક મરણથી સઘળાં રૂદન કરવા લાગ્યાં. સુકન્યાની આંખ્યોમાંથી પણ અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. આખરે શોકને સમાવી, કૃષ્ણલાલની મરણ ક્રિયા કરી, તેના શબને એક પવિત્ર જગાએ સૂવારી સઘળાં સુકન્યાની પાસે આવ્યાં. સુકન્યાની પણ ઘડીયો ગણાતી હતી. તેણે ફરીથી સઘળાંને આશીશ દીધી. ત્યાર બાદ કુન્જ અને કિશોરીને પાસે બોલાવીને કહ્યું:—કુન્જ અને કિશોરી!

મારી એક અંતિમ્ ઇચ્છાને માન્ય કરો. "

" બ્હેન ! તારી ઇચ્છા સુખેથી જણાવ. અમે બન્ને જણાં તારી ઇચ્છાનો સ્વિકાર કરવાને તૈયાર છીએ. "

" પ્રભુ તમારો વિજય કરો. મારી ઇચ્છા છે કે, તમે બન્ને જણાં લગ્નની સ્નેહ ગાંઠથી જોડાઓ, અને આ સંસારમાં નીતિથી વર્તી ગરીબ અને દુઃખી જનોનું કલ્યાણ કરો "

બ્હેન ! અમે તમારી ઈચ્છા મુજબ વર્તીશું અને દેશનાં દુઃખી જનોનાં દુઃખ દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરીશું કુન્જે કહ્યું.

" ભાઇ કુન્જ અને કિશોરી ! આવો, આમ મારી પાસે આવો. હું મારા મરતાં પહેલાં તમને સ્નેહ ગાંઠથી જોડી સુખી થાઉં. સુકન્યાનું કહેવું સાંભળી બન્ને જણાં તેની પાસે ગયાં સુકન્યાએ કિશોરીનો હાથ કુન્જના હાથમાં સોંપતાં પુનઃ બોલવું શરૂ કર્યું:—માતા પિતા વિનાની પુત્રીને આજે યોગ્ય વર સાથે પરણાવી હું ખુશી થાઉં છું. તમે બન્ને જણાં લાંબા કાળ સુધી આ પૃથ્વિ પર રહો, અને તમારાથી મહાન્ કાર્યો થાઓ. કિશોરી ! કન્યા ધનમાં આપવાને મારી પાસે કાંઇ નથી. હું તને આશીર્વાદ સિવાય બીજું શું આપી શકું ?

" મા ! મારે કાંઇ જોઇતું નથી, તમારો સ્નેહ છે તે મને અમૂલ્ય ધન સમાનજ છે. કહી કિશોરી રડી પડી. તેને રડતાં અટકાવી સુકન્યાએ કહ્યું:—કિશોરી ! રડીશ નહિ. શા માટે ઓછું લાવે છે ? પુત્રી ! લે, હું તને પ્રભુના સત્ય પ્રસાદ રૂપ લાકડી આપું છું ને તેનો તું સદ્ઉપયોગ કરજે એમ ઈચ્છું છું. કલ્યાણ, પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરો. કહી સુકન્યાએ કિશોરીને લાકડી આપી કિશોરીએ માથું નમાવી લાકડીને લઇ તેને પ્રણામ કર્યા. બાદ થોડી વારે સુકન્યાને

કંઈક યાદ આવતાં કુન્જ સામે જોઇ પૂછ્યું:–કુન્જ ! પેલી ગરીબડી રમા કયાં છે ?

" આ રહી માતા ! કહી અત્યાર સુધી ચુપચુપ બેસી અશ્રુપાત કરતી રમા સુકન્યાની સામે આવી ઉભી રહી. તેના મુખ પર હાથ ફેરવી સુકન્યાએ તેને શીખામણ દીધી. ત્યાર પછી વાતમાંને વાતમાં તેની સંમતિ લઇ સત્યવ્રતને પાસે બોલાવી કહ્યું:–સત્યવ્રત ! મારી વાત માનીશ ?

" બ્હેન ! આ પ્રાણ છે ત્યાં સુધી આપનું દરેક વચન માનવા હું બંધાયેલો છું. "

" આ નિરાધાર રમાનો સ્વિકાર કરી સુખી થા. "

" આપની આજ્ઞાને આધિન છું. "

" પછી રમાનો હાથ સત્યવ્રતને આપતાં સુકન્યાએ કહ્યું:– સત્યવ્રત ! તું ઘણો જ્ઞાની અને નીતિજ્ઞ પુરૂષ છે, છતાં કહું છું કે, વૃક્ષને ઉગતાં જે પ્રમાણે વાળીએ એમ તે વળે છે. આ રમા હજી સંસારથી અજાણ છે. માટે તેને યોગ્ય જ્ઞાન આપી તેનું જીવન પર્યંત રક્ષણ કરી તારો સંસાર સોનાનો બનાવજે.

" દેવી ! હું આપની આજ્ઞા માથે ચઢાવું છું. "

બાદ સુકન્યાએ જ્ઞાનચંદ્ર, સરોજ, સરલા વગેરેને યોગ્ય ઉપદેશ આપી, એકે એક માણસને પાસે બોલાવી શુભ શીખામણ દીધી. સર્વ ભીલ લોકો અત્યંત કલ્પાત કરવા લાગ્યા. તેમને મહાપરાણે છાના રાખી શાન્ત કર્યા. સઘળું કહેવાનું કહી સુકન્યાએ જ્ઞાનચંદ્રને કહ્યું:–જ્ઞાનચંદ્ર ! પ્રાતઃકાળ થતાં પહેલાં મારે મરણને શરણ થવું જોઇએ. હજી બે કલાકની વાર છે, તે પહેલાં હું કહું તે પ્રમાણે કરો. જ્ઞાનચંદ્ર ! હું તને મારો પોતાનોજ પુત્ર ગણું છું, માટે પુત્ર જેમ માતાની મરણ ક્રિયા કરે એવી રીતે કરવાની હું તને આજ્ઞા કરૂં છું.

" ઓ મારી મા ! તમે આ શું બોલો છો ! આ પાપીનો

નર્કમાંથી ઉદ્ધાર કરનારી માતા ! હું તમારો બાળક છું—હું તમારી સઘળી ક્રિયા કરવાને તૈયાર છું—માતા બોલો શું ઇચ્છા છે ? જ્ઞાનચંદ્રે રડતાં—રડતાં પૂછ્યું.

" મને પ્રથમ ગંગામાં સ્નાન કરાવો અને પછી ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરાવી ઉપવનમાં ખીલેલાં પુષ્પોની માળાઓ તૈયાર કરી મારા કંઠમાં પહેરાવો. મારા કપાળમાં ભસ્મનું લેપન કરી શિવાલય સન્મુખ પૃથ્વિને પવિત્ર કરી સુવાડો; ને જ્યાં સુધી આત્મા પ્રયાણ કરી ન જાય ત્યાં સુધી ભગવત્ ભજનની ધુન મચાવો. જ્ઞાનચંદ્ર ! મૃત્યુ બાદ સ્વામીની ચિતામાંજ મને સુવાડજે અને અમને બન્નેને તારે હાથેજ અગ્નિસંસ્કાર કરજે. કહી શ્વાસ ચઢવાથી સુકન્યા બોલતી બંધ થઇ.

તેની આજ્ઞા મુજબ સર્વ કાર્ય કરવામાં આવ્યું. શિવાલયની સમિપમાં પવિત્ર જગ્યાએ, ગંગામાં શુદ્ધ કરેલા સુકન્યાના દેહને ઉત્તમ વસ્ત્રો અને પુષ્પોની માળાથી શણગારી સુવારવામાં આવ્યો સઘળાં કુંડાળું વળી ભગવાનના નામની ધુન મચાવવા લાગ્યાં.

આશરે કલાકેક પ્રભુના નામનું રટણ કરી સુકન્યાએ સર્વને શાન્ત રહેવાની ઇશારત કરી, કૌમુદિનીને પાસે બોલાવી કહ્યું:—કૌમુદિની ! પેલું ભજન ગા જોઇએ.

જેવી માતાની ઇચ્છા. કહી કૌમુદિની અશ્રુપૂર્ણ નયને કોમળ સુરથી ભજન ગાવા લાગી.

ભજન.

ચેતનજી ચેતો જુઠી આ દુનીયાની બાજી,
રહ્યો શું તેમાં રાચી માચી. —ચેતનજી...
અજ્ઞાને અંધ થઇ જોયું ન જીવડા,
અંતે તો કાંઇ નથી તારૂં.
હસતાં હે હે કરતાં ઓ માનવી,
ફાટી જાશેરે તારૂં ડાચું. —ચેતનજી...
મહેલ ચણાયા બાગ બનાયા,

લક્ષ્મીના થોભા તણાયા;
એક દીન અણુધાર્યો ઉડીશ દેહથી,
કોઇ ન જાણેરે કયાં જાયા. —ચેતનજી...
મનમાં આવે તેવું માની લે માનવી,
એળે જશે જનમારો;
"બુદ્ધિસાગર" સદા ગુરૂજીના શરણે,
રહીને આતમ ઝટ તારો. —ચેતનજી...

મુનિશ્રી બુદ્ધિસાગરજી.

ભજન પૂરૂં થતાં સઘળાએ પ્રભુની જયગર્જના કરી. મધ્ય રાત્રિ વિતી ગઇ હતી. મોટું પરોઢ થવાને કલાકેકની વાર હતી. પૂર્ણિમાનો દિવસ હોવાથી શશી શીતળ કિરણોથી અમૃત વરસાવી સતી સુકન્યાને શાન્તિ આપતો હતો. ભગવાનનું ભજન શ્રવણ કરી થોડીવાર પ્રભુના ધ્યાનમાં ધ્યાનસ્થ થઈ પુનઃ સુકન્યાએ બીજું ભજન કહેવાની ઇશારત કરી. માતાની આજ્ઞાને માન્ય કરી કૌમુદિનીએ બીજું ભજન શરૂ કર્યું.

ભજન

જગમાંહી જેણે મન જીત્યું તે
જીત્યું સર્વ ગણાય...........આ જગ...
સ્વર્ગ તણાં પણ અલભ્ય સુખડાં
તેને તુચ્છ જણાય...........આ જગ...
વિષય માંહી મદમસ્ત બની માતંગ જુઓ સપડાય
મધુર નાદના નાદ થકી મૃગ પારધિ હાથે હણાય—આ જગ...
રૂપ પ્રકાશ દીપકનો દેખી પતંગ બાળે કાય
રહે જળમાં પણ રસના સ્વાદે મીન તણો જીવ જાય—આ જગ...
કઠણ કાષ્ટ છેદી નીસરે પણ કમળ નહિ છેદાય
પરાગ ગંધે મસ્ત બની અલી ફુલ્લ કળી માંહી ગુંગળાય—આ જગ...

કાદરબરી.

ફરીથી સઘળાએ ભગવાનની જયગર્જના પોકારી. ધીમે ધીમે રાત્રિનું સામ્રાજ્ય દૂર થવા લાગ્યું. ચંદ્ર આકાશમાં અદ્રશ્ય થવા લાગ્યો. પ્રભાતનો પ્રકાશ ધીમે ધીમે જગત્ પર ફેલાવા લાગ્યો. આવા સમયે સતી સુકન્યાના પ્રાણના પલાયનનો સમય સમિપ આવી પહોંચ્યો. દેવદૂતો વૈમાન લઇ હાજર થયા. અપ્સરાઓ પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગી. સુકન્યાની છેલ્લી ઘડી આવી પહોંચી. તેણે મુખ ઉંચું કર્યું. કોઇ પણ રૂદન કરશો નહિ એમ ઇશારતથી સમજાવી, પ્રભુનું ધ્યાન ધર્યું. પ્રભુના ચરણકમળમાં હૃદયને સ્થિર કરી સુકન્યાએ, મુખથી ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો. તેનો પ્રાણ નીકળવાનો માર્ગ ખોળવા લાગ્યો. બરાબર સમય થતાં તેમજ સતીના મુખમાંથી નીકળતા રામ, કૃષ્ણના ઉચ્ચારની સાથેજ બહાર નીકળવાને માટે ફાંફાં મારતો પ્રાણ બ્રહ્મરંધ્ર ભેદીને બહાર નીકળી અલખ ચૈતન્યમાં મળી ગયો.

સર્વ જણાં પ્રભુ નામનો ઉચ્ચાર કરતાં સુકન્યાના શબને ગંગા કિનારે લાવી, તેને દાહાજલી દેવાના કાર્યમાં પ્રવર્ત થયાં.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

"સઘળાનું રત્નનગર જવું."

પ્રભાત થયું હતું. પ્રભુ ભક્તો વ્હેલા ઉઠી સરિતામાં સ્નાનાર્થે આવ્યા હતા. નંદનવનની પાસે વહેતી પવિત્ર રત્નવતીના કિનારે સુકન્યાના અને કૃષ્ણલાલનાં શબને સુવાર્યાં હતાં. બીજા લોકો ચિતા તૈયાર કરી રહ્યા હતા. બાકીનાઓ અશ્રુપૂર્ણ નયને સતીનાં ચરિત્રની ચર્ચા ચલાવી રહ્યા હતા. જોતજોતામાં

બીજા લોકોએ ચંદન, તુળશી વગેરે પવિત્ર કાષ્ટની એક મોટી સમ-ચોરસ ચિતા તૈયાર કરી દીધી. તે પછી બન્નેનાં શબને સરિતામાં સ્નાન કરાવી ચિતામાં સુવાર્યાં. સઘળાના શોકનો પાર નહોતો. મહારાજા ચંદ્રશેખરે અગ્નિસંસ્કાર કરવાની જ્ઞાનચંદ્રને આજ્ઞા કરી. જ્ઞાનચંદ્ર ઉભો થઇ સ્નાન કરી આવ્યો, ને રડતા કકળતા હૃદયે તેમજ ધ્રુજતા શરીરે હાથમાં તુળશીનાં કાષ્ટ સળગાવી ચિતાની પ્રદક્ષિણા કરી અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. ચિતાની ઉપર ઘી સીંચવામાં આવ્યું. અલ્પ સમયમાં અગ્નિનો ભડકો થયો, ને તેની જ્વાળાએ ચિતાને ચારે તરફથી ઘેરી લીધી. ચિતા ભડભડાટ સળગવા લાગી. હૃદયભેદક દેખાવ દેખાવા લાગ્યો, ત્યાં બેઠેલાં સઘળાં જનો દુઃખી હૃદયે સ્મશાન વૈરાગ્ય અનુભવવા લાગ્યાં. જ્ઞાનચંદ્ર–કૌમુદિની–સરોજ–સરલા–કુન્જ–કિશોરી વગેરે આંખોમાંથી જળધારા વરસાવતાં, પાષાણુ પ્રતિમાઓ સમાન સળગતી ચિતાને જોઇ રહ્યાં હતાં. અગ્નિની ભયંકર જ્વાળાઓએ ચારેક કલાકમાં તો બન્નેનાં શબને બાળી ભસ્મ કરી નાખ્યાં. તેમનું નામ નિશાન પણ રહેવા દીધું નહિ. ફક્ત એક મોટો રાખનો ઢગલો ત્યાં પડયો રહ્યો. સઘળાં ઉભા થઇ ત્યાં પડેલી રાખને કપાળ પર ચોપડી પ્રણામ કરી, સરિતામાં સ્નાન કરવા ગયાં. જ્ઞાનચંદ્ર–કુન્જ અને સરોજે મળી રાખના ઢગલાને સરિતામાં વહેવરાવી દીધો. બાદ સઘળાં મન ખુલ્લાં મૂકી રૂદન કરી હૃદયનો ભાર ઓછો કરી બહાર નીકળ્યાં.

સૂર્ય ભગવાનનો ઉદય ક્યારનોએ થઇ ગયો હતો. સૃષ્ટિ હતી એ પ્રમાણે જણાતી હતી. પક્ષીયો આમ તેમ ઉડી રહ્યાં હતાં. સુકન્યાનાં પાળેલાં હરણો નંદનવનમાં આમતેમ દોડી સુકન્યાને શોધતાં હતાં. જગત્ એનું એ હતું, પણ તેમાંથી ફક્ત સુકન્યા અને કૃષ્ણલાલ ચાલ્યાં ગયાં હતાં.

રાજા ચંદ્રશેખરે સઘળા ભીલ લોકોને તેમના કુટુંબ કબીલા સાથે રત્નનગર ચાલવાનું કહ્યું. ભીલ લોકો બાળબચ્ચાં, સ્ત્રીઓ સહ-વર્તમાન રત્નનગર જવા તૈયાર થયાં જે જગાએ સતી સુકન્યાને દાહાંજલી દીધી હતી તે જગાએ રાજા ચંદ્રશેખરે સતીનું સ્મારક મંદિર બંધાવ્યું. સ્મારક મંદિરમાં પ્રવેશવાના દ્વારની ભીંત ઉપર એક આરસપહાણનો પત્થર સતી સુકન્યાના ગુણોનો ટુંક હેવાલ લખીને જડયો. મંદિરમાં ભગવાન શંકરનું સ્થાપન કર્યું સતીના નામ ઉપરથી મંદિરનું નામ સુકન્યા શિવાલય રાખ્યું અને અંદર સ્થાપિત કરેલા ભગવાન શંકરનું કૃષ્ણેશ્વર નામાભિધાન રાખવામાં આવ્યું. આરસપહાણના પત્થર પર કોતરેલા અક્ષરો આ પ્રમાણે હતા.

આ પરમ પવિત્ર સ્વર્ગ સમાન નંદનવનમાં સતી સુકન્યા નિવાસ કરતી હતી. સતી દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરતી અને નિરંતર પરોપકારમાંજ જીવન વ્યતીત કરતી હતી. આખરે પરોપકારમાંજ તેણે આત્મ વિસર્જન કર્યું હતું. પ્રભુ તેના આત્માને શાન્તિ આપો.

રત્નનગરના લોકો અને જંગલમાં વસતા ભીલ લોકો એ સ્થા-નને અત્યંત પવિત્ર માનતા, કેટલાક તો ત્યાં આવી દર્શન કરીનેજ જમતા અને સતીની બાધાઓ રાખતા.

સર્વ કાર્યથી મૂક્ત થઇ રાજા ચંદ્રશેખર સઘળાને લઇ રત્ન-નગર ગયા. દિવસ પર દિવસ જવા લાગ્યા. બાદ એક દિવસ શુભ-મુહુર્ત સાધી સરોજ–સરલા–કુન્જ–કિશોરી–રમા અને સત્યવ્રતનાં યથાવિધિ લગ્ન સમારંભનો દિવસ મુકરર કર્યો.

શુભ મુહુર્તનો દિવસ આવતાં સઘળાં સ્નેહિ હૃદયોનું યથાવિધિ લગ્ન કરવામાં આવ્યું. આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો. રત્નનગરને પૂર્ણ ઠાઠમાઠથી શણગારવામાં આવ્યું. દરેક ગ્રહે આસોપાલવનાં તોરણો બાંધવામાં આવ્યાં. ગરીબ ગરબાંને મિષ્ટાન્ન મળવા લાગ્યાં. લગ્નથી

જોડાયેલાં વરકન્યાનાં જોડાંએ વૃદ્ધ વડિલજનોને પ્રણામ કર્યા. સરલા, તેની માતા ઈંદુમતીને પગે પડી. માતાએ આશીશ દીધી.

બીજે દિવસે મોટો દરબાર ભરવામાં આવ્યો. સરદારો—સામંતો અને અન્ય નાગરિકો સહવર્તમાન મહારાજા ચંદ્રશેખર રત્નજડીત સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થયા. સરોજ—કુન્જ—જ્ઞાનચંદ્ર સત્યવ્રત અને અન્ય બીજા સરદારો મહારાજાની જમણી બાજુના આસને બેઠા હતા. દરબારમાં સર્વને ઇનામો આપી ખુશ કરવામાં આવ્યા. બાદ વારાંગનાના નાચ ગાયનનો જલસો ચાલવા લાગ્યો. મધ્યાન્હ થતાં નાચગાન બંધ થયું; મહારાજાએ પોતાના સરદારોને જેને જેમ ઘટે એમ પદવીઓ આપી ખુશ કર્યા. કુન્જને નગરશેઠના પદે નિમણુ કરી "રત્નનગરનું રત્ન" એ નામના સુવર્ણ ચાંદ અર્પણ કર્યો. જ્ઞાનચંદ્ર સેનાપતિ થયો. સત્યવ્રતને મહારાજાએ એક સારી જાગીર વંશપરંપરાને માટે કાઢી આપી. સર્વને આનંદ થયો. રાત પડી. દરબાર વિસર્જન થયો. નવીન જોડાં આનંદ યુક્ત વાર્તાલાપ કરતાં પોતપોતાના સ્થાન પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયાં.

ઉપસંહાર.

કુન્જ—કિશોરી, સરોજ—સરલા, જ્ઞાનચંદ્ર અને કૌમુદિની વગેરે આનંદથી કાળ નિર્ગમન કરી સતી સુકન્યાના ઉપદેશાનુસાર દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યાં.

ઘણા લાંબા સમયે એક દિવસની સુશોભિત પૂર્ણિમાની ચંદ્રિકામાં સતી સુકન્યાના સ્મારક મંદિરના વિશાળ ચોગાનમાં સર્વ મંડળ એકઠું થયું હતું. સતીના

પરલોક પ્રયાણને પાંચ વર્ષ પૂરાં થઇ ગયાં હતાં. એ આનંદકારક સ્થાનમાં સતીના દર્શનાર્થે સઘળાં આવ્યાં હતાં. કૃષ્ણેશ્વર મહાદેવનું પૂજન કરી સઘળાં ધુંટણીએ પડી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. જ્ઞાનચંદ્ર-કૌમુદિની, કુન્જ-કિશોરી સુકન્યાને યાદ કરી અશ્રુ વિસર્જન કરવા લાગ્યાં. અંતે સર્વ જણાંએ સતીનું શુભ ઇચ્છી તેનો જયધ્વની કર્યો. તે દિવસે અનેક દુઃખી દરિદ્રી જનોને સંતોષ પમાડી બધાં રત્નનગર આવ્યાં, અને સતીની આશીશથી સુખમાં દિવસ ગુજારવા લાગ્યાં.

પ્રિય પાઠકો ! તમે પણ સદા સર્વદા આપણા દુઃખી બંધુઓનાં દુઃખ દૂર કરવાને તન મન અને ધનનો વ્યય કરી પરોપકારી થજો. અંતે કહેવાનું એટલુંજ છે કેઃ-

" આ ભરતભૂમિમાં અનેક દિન દુઃખી જનો નિવાસ કરે છે. તેમનાં દુઃખ દૂર કરવાને પરોપકારી નરરત્નો ઉત્પન્ન થાઓ. સતી સુકન્યા સમાન સદ્‌ગુણી, નીતિજ્ઞ અને ગરીબોની દાઝ જાણનારી ગૃહનારીઓ દરેકના ગૃહમાં નિવાસ કરી આ ભરતભૂમિનો ઉત્કર્ષ કરી તેમનાં યશોગાન ચારે દિશાએ વર્તાવો ! એજ અમારી શુભેચ્છા છે.

ॐ शांतिः शांतिः

સમાપ્ત.

સવા બસો પાનાનું દળદાર પુસ્તક.

જાદુકળા પ્રકાશ.

આ ચમત્કારી પુસ્તકમાં મંત્ર સાધવાની રીત, વનસ્પતી સાધન આત્મરક્ષા વીંછી, આદાશીશી, તાવ, નજર, પિશાચ, યક્ષણી, ડાકીણી, માર્ગાણી, ભુતાદીક કાઢવાના મંત્ર, મુઠ વાળવાનો મંત્ર, સાપ, ઝેર વીગેરેના મંત્ર, વશીકરણ મંત્ર, વીશીકરણ મત્ર વીધી, વનદેવતા, વીર, આગીઓ, વૈતાળ. છાયા પુરૂષ યક્ષણી, ક્ષેત્રપાળ, અનપુર્ણાદેવી કર્ણપીશાચીની કંગાળ ભૈરવ, ઝાંપડી, અઘોર મંત્ર પરિવશ કરવા, વનસ્પતી વશીકરણ વિદ્યા, વીર સાધવાનો મંત્ર વીગેરે સંખ્યાબંધ મંત્રો સમાવેલા છે. તેમજ પાંજરામાં પક્ષીઓ દેખાડવાં, ટોપીમાં ફુલ ઉગાડવાં, વીગેરે ઘણી જાતના જાદુના ખેલો ઉપરાંત શીવલીંગ પુજવાના લાભ જમીનમાં દાટેલું ધન જોવા તથા પાણી જાવાની રીત, મુઠીમાંની વસ્તુ કહેવાની રીન; સાપનો મોહરો બનાવવાની રીત, વીંછી ઉતારનાર જાદુઈ જડી બુટી બનાવવાની રીત વગેરે ઘણી બાબતો આપવામાં આવી છે. કીં. રૂ. ૧ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦ વધુ.

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.

રીચીરોડ—**અમદાવાદ.**

સરકારી નિશાળના અનુભવી ગ્રેજ્યુએટ શિક્ષકના હાથથી આવી જાતનું કોઈ પણ પુસ્તક લખાયું હોય તો તે ફક્ત આજ છે.

ધી ગાઇડ ટુ

ઇગ્લીશ ટીચર.

પોતાની મેળે ઘેર બેઠાં વગર માસ્તરે થોડા વખતમાં અને થોડી મહેનતમાં રીતસર અંગ્રેજી શિખવું હોય તો ધી ગાઈડ ટુ ઈંગ્લીશ ટીચર જરૂર ખરીદજો. અક્ષર જ્ઞાન તાર, કાગળ અરજીઓ વગેરે લખતાં, વાંચતાં શીખવા સારૂં આ પુસ્તક ઘણુંજ ઉમદા સાધન છે, આ પુસ્તકની અંદર દરેક વિષયની સમજ, એવી સાદી અને સરળ રીતે આપવામાં આવી છે કે, ગમે તેવા શિખાઉ માણસને પણ સમજતા જરાએ મહેનત પડતી નથી. બીજાઓની માફક આ પુસ્તકના જુદા જુદા ભાગો કર્યા નથી પણ એકજ પુસ્તકની અંદર જરાએ જરા ઉપયોગી બાબતોનો સમાવેશ ઘણુંજ બાહોશાથી કરવામાં આવ્યો છે, વધુ તારીફ ન કરતાં એક વાર ચોપડી મંગાવી ખાત્રી કરવા અમો ભલામણ કરીએ છીએ. કીં. રૂ. ૧ા પોષ્ટેજ માફ.

બીજી કોઈ પણ જાતની ચોપડી જોઈતી હોય તો એક આનાની ટીકીટ બીડી અમારૂં મ્હોટું સુચીપત્ર મંગાવો.

બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.

ઠે. રીચીરોડ—**અમદાવાદ.**